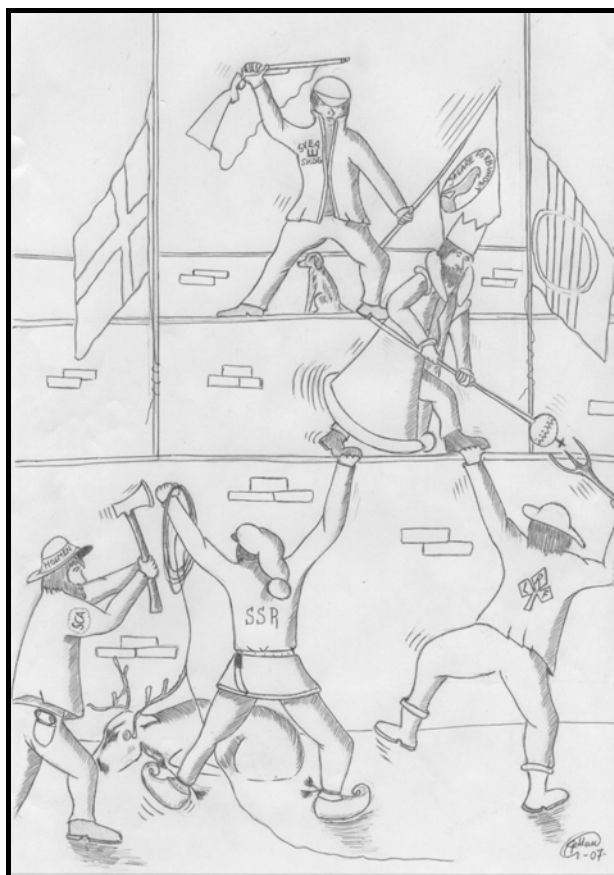

Rätten till Norrland – nutida strider, historisk arena

The rights to the Northern parts of Sweden – today's battles, a historic arena

Johan Oskarsson och Martin Busk

Förord	13
Inledning.....	15
Same eller lapp?.....	17
Syfte.....	18
Läsanvisningar	19
Källbeskrivning	19
Sammanfattning	20
Förkortningar:.....	24
Tiden fram till 1200- talet	25
98 e.kr Första skriften om lapparna.....	27
550 Urkund om samer	28
800 Ottars berättelse.....	28
1050 Försök att kristna samerna.....	28
1200-talet.....	29
1200 Egil Skallagrimssons saga	29
1200 Urkund om samer	29
1300-talet.....	29
Birkarlarna.....	29
1335 Kungligt brev om äganderätt.....	30
1340 Kungligt brev angående kolonisation.....	31
1340 Magnus Erikssons landslag	31
1358 Stadsfästelse av Erik Magnusson	31
1389 Brev från drottning Margareta till lapparna	31
1400-talet.....	32
1442 Kristoffers landslag	32
Rå och rör i landslagarna	32
1496 Gustav Vasa föds.....	32
1500-talet.....	33
1523 Gustav Vasa erövrar tronen.....	33
1524 Beslut om jordebok	33
1527 Västerås recess eller reformationsriksdag	33
1528 Nya skatter för Birkarlarna.....	34
1535 Gustav Vasa förnyar kolonisationspolitiken	34
1542 Kungligt brev angående markrättigheter i Norrland	34
1551 Den förste jägmästaren	35
1553 Individuell skattläggning av lapparna	35
1561 Kungörelse från hertig Karl (senare Karl IX)	36
1579 Kolonisationspåbud	36
1587 Helgeandholmsbeslutet, En ”..dröm och lögnaktig sammansättning..”	36
1595 Karl IX kontrollerar handeln med lapparna	37
1599 Kungörelse av hertig Karl	37

1600-talet.....	38
1602 Förordning om skattläggning av Lappmarkerna	38
1602 Fastställande av skatteorter och anläggandet av kyrkplatser.....	38
1603 Kungligt brev, lappfogdeinstruktion.	39
1605 Kungligt brev angående lappskatten.	39
1606 Birkarlarna får betala tull till staten.....	40
1607 Kungligt brev, lappfogdeinstruktion.	40
1609 Uppgifter om renantal	40
1619 Lappskatt	40
1621 Lappskatten halveras	41
1630 Bergsöverstyrelsen inrättas	41
1634 Silverfynd på Nasafjäll.....	41
1635 Sveriges första skogliga administration	42
1638 Instruktion för riksjägmästaren	42
1638 Västerbottens län bildas	43
1638 Västerbottens lappmarker bildas	43
1645 Jämtland blir svenskt.....	44
1646 Brev från drottning Kristina angående Nasafjäll.....	44
1647 Skogsordning.....	44
1649 Bergsöverstyrelsen blir Bergskollegiet	45
1653 Johan Graan blir landshövding i Västerbottens län.....	45
1655 Reduktion (Fjärdepartsräfstén).....	46
1657 Silverfynd på Kedkevaare.	46
1660 Johan Graan skriver två brev angående gruvdriften i lappmarkerna.....	46
1663 Församlingsärende	47
1664 Skogsordning.....	47
1664 Lag om jakt.....	47
1667 Brev till Konungen angående utflyttningen av lappar	47
1667 Brev från Konungen angående besvär över lapparnas flykt.....	47
1667 Johan Graan svarar på Konungens brev	47
1669 Mantalslängd för Ume lappmark.....	48
1670 Jordebok för lappland.....	48
1670 Regentens svar på Graans arbete och tankar	49
1670 Graans årsrapport	49
1671 Karta över Ume lappmark.	49
1672 Silverfynd på Alkavaare.....	52
1673 Graans memorial	52
1673 Lappmarkskommissionen.....	52
1673 Kolonisationsplakatet	53
1673 Bergsverksprivilegiet	54
1675 Kunglig skrivelse angående rannsaking av allmänningar	54
1680 Reduktioner (Förmyndarräfstén m.fl.)	55
1680 Enväldet initieras.....	55
1680 Västerbottens domsaga delas i två	55
1682 Indelningverket.....	56
1682 Enväldet befästs.....	56
1683 Skogskommissionerna.....	56
1683 Förordning, skogsordning eller avvittringsstadga.....	57
1693 Enväldet bekräftas	57
1695 Förnyat Lappmarksplakat.....	57

1695 Lappskattereformen.....	59
1697 Klargörande om avgränsningar	61
1700-talet.....	62
1719 Missionstankar om lapparna.....	62
1720 Västerbottens lappmarker delas i två jurisdiktionsområden.....	62
1723 Förordningen angående lapparnas undervisning i kristendom.....	62
1726 Debatt I kammarkollegium angående jordnaturen i Lappland.....	63
1726 Förslag om skatteköp av lappskatteland.....	63
1726 Riksdagen tar upp frågan om en ny skogsordning	63
1733 Gabriel Gyllengrip blir landshövding i Västerbotten.....	63
1734 Skogsordning och dess tillhörande förklaring från 1739	64
1734 Rikslagen antas.....	66
1734 Riksdagens första ”övre Norrlandsdebatt”	66
1736 Gyllengrip undersöker Torne lappmark	69
1739 Förklaring till 1734 års skogsordning (se 1734)	70
1739 Jordreform	70
1739 Reform angående sågverk	70
1739 Kunglig direktion över ecklesiastika verket i lappmarkerna.....	70
1739 Utökat brännvinsförbud.....	72
1740 Gyllengrip svarar upp mot Solander angående skatteköp av skatteland	72
1740 Utlåtande av lantmätaren Jacob Faggot	72
1740 Jordreform	73
1740 Gyllengrip återupprepar kolonisationens betydelse för bergsindustrin.....	73
1740 Krav på avgränsning mellan Sveriges olika län	73
1741 Jordreform	73
1741 Kolonisationsplakat.....	73
1742 Lappmarkernas egna jurisdiktionsområden upphör	73
1742 Avvittring i Ångermanland (-1801)	74
1748 Förordning angående lapparna	74
1750 Fast kronobetjäning i lappmarkerna.....	77
1750 Västerbotten får en tredje lantmätare	77
1751 Lappmarksgränsen	77
1751 Riksgräns mellan Sverige och Norge	82
1751 Lappkodicillen.....	82
1752 Avvittring i Jämtland.....	83
1753 Undersökning och reglering i anslutning till lappkodicillen.....	84
1753 Rapporten angående lappkodicillen presenteras	84
1755 Kommission angående lappkodicillen	84
1756 Västerbotten får en fjärde lantmätare	84
1756 Slutbetänkande från 1755 års kommission.....	85
1760 Landshövdingen i Västerbotten angående lappmarkerna.....	85
1760 Riksdag.....	85
1760 Lappfogdeinstruktion	86
1765 Det bottniska handelstvånget upphör	87
1770 Driften av Nasafjäll återupptas.....	87
1771 Västerbottensborgarna angående silverbristen.....	87
1780 Avvittring i Västerbotten.....	88
1785 Resolution från KB angående skadeåverkan på slätterängar m.m.	88
1789 Gustav III:s säkerhetsakt	88

1793 En skogsordning	88
1796 Kyrkoherde Grape skriver till KB angående renarnas hötramp	88
1798 HR behandlar KB:s remiss angående Grapes skrivelse från år 1796.....	89
1799 KB beslutar enligt HR:s förslag från 1798.....	89
1800 - talet.....	90
1801 Allmän kungörelse om hur hö skall inhägnas	90
1805 En skogsordning	90
1805 Förordning om skogarna i riket	90
1809 Gräns mellan Sverige och Ryssland.....	90
1809 Regeringsformen	91
1809 Förslag om odlingsgräns	91
1810 Ett län blir två.....	92
1814 KB i Västerbotten om mäns utflyttning till lappmarkerna.....	92
1818 Riksdagen behandlar förslaget om odlingsgräns från 1809	92
1818 HR tar ifrån en skattelapp dispositionsrätten till dennes skatteland.....	92
1820 Avvittring i Jämtlands län.	93
1823 Privilegierna för Nasafjällsbolaget förklaras ogiltiga	93
1823 En lapp nekas till att ta upp ett ödesmål.....	93
1824 Avvittring i södra och västra Norrland.....	93
1825 KB i Norrbotten angående förslaget om odlingsgräns	93
1825 Kungl. Maj:t avslår projektet om en odlingsgräns	94
1827 Laga skiftesstadgan	94
1829 Kammarkollegium angående inhägnandet av hässjor	94
1841 Skattefjällsbrevet	94
1841 Förbud mot upplåtelse av nybyggen i Jämtlands fjälltrakter	95
1850 Avvittring i Jämtland.....	95
1850 Staten belönar skogsodling.....	95
1852 Sapmi avgränsas igen	95
1853 Förslag om en återväxtlag för det enskilda skogsbruket	95
1855 Skogskommitté.....	96
1859 Kungliga Skogsstyrelsen bildas	96
1862 Kammarkollegium angående nybyggen.....	96
1866 Kunglig förordning.....	96
1870 Förslag om skogsvårdslag	96
1873 Avvittring i Norr- och Västerbottens läns lappmarker.....	97
1874 Dimensionslag för Norrbottens kustland.....	97
1874 Debatt om införandet av en skogsvårdslag	97
1882 Dimensionslag för Västerbottens kustland.....	97
1883 Avtal om renbete mellan Sverige och Norge	97
1883 Kungliga Skogsstyrelsen blir Kungliga Domänstyrelsen.....	97
1885 Kungliga Domänstyrelsen motsätter sig lagstiftning för det enskilda skogsbruket	97
1886 Första renbeteslagen	98
1886 Lappskatten försvinner i Jämtland	98
1888 Skogsodlingsanslag	98
1889 Avverkningsrätter.....	98
1889 Ryssland stänger gränsen för norska lappar	98
1891 Inlösen av hemman för renbetets skull.....	98
1895 Domänverket kommer med förslag om skogsvårdslag	99
1898 Renbeteslag	99

1899 Rapport från 1896 års skogskommitté	99
1900 – talet	101
1901 Rapporten från 1896 års skogskommitté överlämnas till regeringen.....	101
1901 Motion angående skogsbolagens köp av hemman	101
1903 Första allmänna skogsvårdslagen.....	101
Lagen i praktiken	101
Brister i lagen.....	102
Uthålligt skogsbruk kom inte med	102
1905 Skogsvårdsstyrelserna inrättas	103
1905 Unionen med Norge upphör	103
1906 Den norrländska bolagsförbudslagen	103
1907 Renbeteskommissionen	103
1909 Lag angående marks avstående för nomadlapparnas behov	103
1910 Stora Lulevattnet byggs ut.....	104
1911 Skogslagstiftningskommitté tillsätts	104
1912 Domänverket bildas.....	104
1913 Fördelning av renbetet i Västerbottens län.....	104
1914 Provisorisk skogsvårdslag under 1:a Världskriget, 1914 – 1918	104
1915 Förtydligande om 1866 års utsynings tvång	104
1918 Ungskogslagen, samt lag mot fastighetsspekulationer.....	104
Bakgrund till lagens uppkomst	105
1918 Rapport från skogslagstiftningskommittén	106
1918 Skogsarbetareförbundet bildas	106
1919 Renbeteskonvention mellan Sverige och Norge	106
1921 Utredning om lappskatteländens rättsliga status	107
1923 Ny skogsvårdslag	107
1925 Dimensionslagarna tas bort och skogsvårdsstyrelser inrättas i berörda län	109
1925 Skogsvårdsstyrelsernas förbund bildas	109
1925 Lag om tvångsförflyttning.....	109
1925 Bolagsförbud	109
1928 Renbeteslag	109
1930 Motioner i riksdagen angående lapparna	109
1930 Motion angående slaktning av renar	111
1931 Renar orsakade skador på skog i Norge	112
1932 Lappmarkslagen	112
1935 SOU 1936:23, benämnd som 1930 års Lapputredning	112
1937 Lapparnas landsmöte.....	117
1938 Tillägg till 1923 års skogsvårdslag.....	118
1941 Kungliga Skogsstyrelsen	118
1942 Skogslagstiftningen utreds av Skogsstyrelsen, 1942 - 1946	118
1948 Skogsvårdslag.....	119
1950 Domänverket ändrar skogsbrukssätt	120
1966 Skattefjällsmålet inleds	120
1971 Rennäringslag.....	121
1972 Ny skogsutredning.....	121
1974 Tillägg i skogsvårdslagen om naturvård	121
1975 Efterdyningar av tvångsförflyttningarna	122
1977 Klagomål från markägare angående en sameby.....	123
1979 Ny skogsvårdslag	123
1979 Virkesförsörjningsutredningen.....	125

1979 Förslag om tvångsåtgärder mot en sameby	125
1980 Beslut om syssloman till sameby	126
1981 Förstatligande av Skogsvårdsstyrelserna	126
1981 Skattefjällsmålet avgörs av HD (se 1966)	126
1981 Myndigheter oeniga om sameby	126
1982 Myndigheter fortsatt oeniga om sameby	126
1983 Tilläggsbestämmelser i skogsvårdslagen	127
1990 Domänverket blir bolag	127
1990 Skogspolitiska kommittén	127
1993 Ny skogsvårdslag	127
Gällande lag och rätt	129
De forntida hundarena	129
Folklandslagarna	129
Landskapslagarna	129
Hälsingelagen	130
Hävd	131
Rå och rör	131
Regler om skog	132
Jakt	133
Fiske	133
Landslagarna (se 1340 Magnus Erikssons och 1442 Kristoffers Landslag).	134
Rikslag (se år 1734 Rikslagen)	134
Allmän fastighetsrättshistoria	135
Bördsrätt	135
Bördsrätt i landskapslagarna	135
Bördsrätt i landslagarna	135
Bördsrätt i rikslagen	135
Laga fång	136
Laga fång i landskapslagarna	136
Laga fång i landslagarna	136
Laga fång i rikslagen	136
Hävd	136
Viss tids hävd i landskapslagarna	136
Viss tids hävd i landslagarna	137
Viss tids hävd i rikslagen	137
Urminnes hävd i landskapslagarna	138
Urminnes hävd i landslagarna	138
Urminnes hävd i rikslagen	138
Arter av besittningsrätt	139
Jordlega	139
Jordlega i landskapslagarna	139
Jordlega i landslagarna	139
Jordlega i rikslagen	140
Arrende	140
Ensittarlagstiftningen.	140
Åborätt, ständig besittningsrätt.	141
Åborätt i landskapslagarna	141
Åborätt i landslagarna	141
Åborätt i rikslagen	141
Servitut	141
Servitut i landskapslagarna	142
Servitut i landslagarna	142
Servitut i rikslagen	142

Jordnaturer	143
Krono natur	143
Uppsala öd	143
Arv och eget.....	143
Kronoparker.....	143
Kronohemman	143
Stubbe- och röjselrättshemman.....	143
Sämje- och stadgehemman	144
Bördsrättshemman	144
Kronobergsmanshemman/Bergsfrälsehemman.....	144
Civil- och militiestatens boställen.....	144
Stockfångstskogar.....	144
Skattenatur.....	144
Odalshemman och gamla skattehemman.....	144
Under bruk skatteköpta hemman	145
Rekognitionsskogar	145
Kyrkojord	146
Kyrkohemman	146
Frälse natur	147
Andligt frälse	147
Värdsligt frälse.....	147
Allmänt frälse	147
Frälseköp	147
Allmänningarna	147
Allmänningarna i landskapslagarna	147
Allmänningarna i landslagarna	148
Allmänningarna i rikslagen.....	148
Lappskatteländ	149
Parallella rättssystem.....	151
Häradsrätten vs. Länsstyrelsen.....	152
Utmark.....	153
Diskussion kring begreppet utmark.....	154
Fastighetsregistrering	157
Kronans jordeböcker	157
Lagfarts och inteckningsböcker 1875	158
Jordregistret 1908.....	159
Fastighetsboken 1932.....	159
Delningsgrund, mantal och andra begrepp.....	159
Delningsgrund i landskapslagarna	159
Delningsgrund i landslagarna	160
Delningsgrund i rikslagen.....	160
Jorddelningslagstiftning	160
Fornskifte	160
Hamarskifte	160
Solskifte/Tegskifte	161
Storskifte	161
Enskifte.....	162
Laga skifte	163
1926 års jorddelningslagstiftning.....	163
Lappmannanäringarnas former och omfattning.....	164
Lappar som jägare och fiskare	164
Intensiv renskötsel.....	164
Halvnomadism	165
Delnomadism	166

Helnomadism	166
Extensiv renskötsel.....	167
Arbetsformer och teknik i förändring.....	168
Kolonisationen	170
Allmänt om kolonisationen	170
Kolonisationsförloppet	171
Antalet nybyggen fram till år 1700	171
Antalet bebyggelseenheter 1750	172
Antalet bebyggelseenheter 1800	173
Antalet bebyggelseenheter 1850	174
Antalet bebyggelseenheter 1900	176
Lapparna som koloniserare	176
Den finska kolonisationen	178
Nasafjäll som kolonisationsfaktor	179
Kolonisationens förutsättningar och dess inre skeenden.....	180
Befolkningsutvecklingen.....	180
Nybyggarnas näringar	182
Relationer och konflikter mellan lappar och nybyggare	185
Fiskerelationer, främst konflikter	186
Jaktkonflikter.....	188
Hötrampet, tvister mellan lappar och nybyggare	189
Nybyggarnas betesbrännor, ibland som stridsåtgärd mot lapparna och deras renar	189
Samarbete mellan lappar och nybyggare	190
Avvittringen	191
1683 Förordning, skogsordning eller avvittringsstadga	191
Stadgans tillämpning	191
Stadgans giltighet i Lappmarkerna.....	192
1742-1801 Avvittring i Ångermanland (som gränsbestämning).....	193
1735 Bruken initierar avvittringen	193
Bönderna klagar över bergsbruket	193
1742 Stadga för avvittringen	193
1752 Kunglig förklaring till år 1742 års stadga	194
Tilldelning av mark	194
1755 Bondeståndet protesterar mot avvittringens resultat	195
1756 Ständernas krav på ny stadga	195
1762 Ständernas metod för avvittring	195
Brukens försök att påverka avvittringens resultat	196
1752-1780 Avvittring i Jämtland (som gränsbestämning)	196
Jämtlands ovanliga rättsförhållanden	196
Intresset för avvittring väcks	197
1752 Klartecken för avvittring	198
Val av metod	198
1770 Stadga för Jämtland	198
1772 Bönderna klagar på avvittringens resultat	199
1780-1801 Avvittring i Västerbotten (som ny skattnäring).....	200
Avvittringen blir form för skattnäring.....	200
Avvittringen initieras.....	200
1759 Avvittringen påbörjas och avbryts	201

1773 års metod för skattläggning	201
Metodens innehåll	201
1780 års stadga för avvitrting	201
Innehåll i 1780 års stadga	202
Stadgans tillämpning	203
1780-1786 Avvittring i Jämtland enligt 1780 års stadga.....	204
Principer från Västerbotten tillämpas i Jämtland	204
Allmogen kräver stopp för avvitrtingen.....	204
Gustav III hör sammar allmogens krav	205
1801 Kungligt brev angående avvitrtingarna	205
1820-1871 Avvittring i Jämtlands län	206
1820 En ny avvitrtingsstadga	206
Innehåll i 1820 års stadga	206
Avvittringens syften.....	206
Tunnlandtal, impediment	206
Större mossar och vattendrag.....	206
Strömfall	206
Överloppsmark	206
Enskifte i samband med avvitrting	207
Nybyggen.....	207
Provisionell skattläggning av nybyggen	207
Avvittring i Härjedalen, ströängar	207
Avvittringens administrativa gång enligt 1820 års stadga	208
1871 Avvittringen avslutas.....	208
1819 Avvittringens läge i Norrland.....	208
1824- 1873 Avvittring i södra och Västra Norrland.....	209
1824 Avvittringsstadga	209
Stadgan även tillämpad i Gävleborgs län.....	209
Innehåll i 1824 års stadga	209
Tunnlandtalet, skattläggning och friår	209
Överloppsmark	209
Angående tidigare avvitrtingar	210
Avvittringens administrativa gång enligt 1824 års stadga	210
Avvittringens konsekvenser fram till år 1873	210
Samtida kritik mot avvitrtingens principer	211
Sågverkens skogsskövling	211
Hemmanens skogsskövling.....	211
Inrättandet av kronoparker.....	211
Inskränkningar i vissa skattebönders rätt till skog	212
Var 1873 års avvitrtingsstadga den första avvitrtingen i lappmarkerna?	212
1850-1925 Avvittring i Lappmarkerna.....	212
Jämtland	212
Avvittringen i lappmarkerna initieras	213
Förslag gällande lappmarken från Landshövdingen i Norrbotten.....	213
Förslag gällande lappmarken från Landshövdingen i Västerbotten.....	214
1850 Avvittringsstadga för Luleå lappmark.....	214
Innehåll i 1850 års stadga.....	214
Renbete	214
Tunnlandtal	214
Överloppsmarken.....	215
Avvittringen avbryts	215
1873 Avvittringsstadga för Norr- och Västerbottens läns lappmarker.....	215
KB begär att 1850 års stadga upphävs	215
Odlingsgränsen	215
Odlingsgränsen inarbetas i förslag till avvitrtingsstadga	216

Innehåll i 1873 års stadga.....	216
Allmän avvittring.....	216
Särskild avvittring eller efteravvittring.....	216
Tunnlandtal och mantal.....	216
Renbete.....	217
Mätningar och besiktningar.....	217
Skifteslag.....	217
Kronans ombud i skogsfrågor.....	217
Avvittringens administrativa gång.....	218
Bildandet av sockenallmänningar.....	219
Odlingsgränsen.....	219
1901-1904 Norrlandskommittén eller Norrlandsutredningen.....	219
1906 Kommitténs förslag till ändringar av avvittringsstadgan.....	219
1909 Ytterligare ändringar i avvittringsstadgan.....	220
Tilläggsavvittring och andra lagar i syfte att indraga ströängar till kronan.....	221
Avvittringsstadgans tillämpningar och konsekvenser.....	221
Skogsanslagen.....	221
Avvittringen ovan odlingsgränsen.....	221
Avvittringens konsekvenser för lapparna.....	222
Allmänt.....	223
Diskussion.....	223
Rennäringslagstiftningen.....	225
1886 Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige.....	225
Politiken kring de första renbeteslagarna.....	226
1883 Svensk-norsk förordning rörande flytt över riksgränsen.....	226
Argument för och mot den första renbeteslagen.....	226
Legitimering av särlagstiftningen.....	228
Den nomadiserande renskötseln blir norm.....	229
Lapparna ges kollektiva rättigheter.....	229
Assimilering och segregering.....	230
Samepolitikens grundläggande föreställningar.....	230
Samernas rätt blev lapprivilegier.....	231
1898 års renbeteslag.....	231
1895 års lappkommitté.....	232
1917 års lag om ändringar i 1898 års renbeteslag.....	232
Debatt kring 1917 års lag.....	232
Lapparnas landsmöte 1918, det första samiska landsmötet.....	233
Lappskolan, lapp skall vara lapp.....	234
Lappväsendet.....	235
1919 års lappkommitté.....	236
1928 års renbeteslag.....	236
Det politiska klimatet under 1900-1950-talen.....	236
Den kotsamma mellankategorin.....	236
Samerna följer inte mallen.....	237
Renantalet blir centralt.....	237
Förändrad syn på mellankategorin.....	238
Vem är lapp?.....	239
Rätt att utnyttja renbetesrätten.....	239
Den nya mellankategorin.....	241
1971 års rennäringslag.....	241
Det politiska klimatet under 1950-1970-talen.....	241
Nya tongångar.....	241
Rennäring - ett yrke som andra.....	242
Kultur som grund för särlagstiftning.....	243
Bärare av samisk kultur.....	244

Kvinnorna i samepolitiken.....	245
Tvångsförflyttningar.....	246
Diskussion kring rennäringslagstiftningen.....	248
Skogsbrukets framväxt.....	250
Brukandet av skog och mark före den industriella revolutionen.....	250
Fångstkulturernas nyttjande av skogen	250
Bondekulturens skogsutnyttjande	251
Skogsutnyttjande från järnålder fram till medeltid	251
Utnyttjandet av skogen under medeltiden	252
Lagstiftning.....	253
Brukandet av skog från 1600-talet till 1850.....	253
Allmogens skogsutnyttjande.....	254
Gruvindustrins krav på skogstillgångar	254
Salpeter	254
Pottaska.....	255
Begynnande träindustri	255
Flottnings.....	256
Tjära.....	256
Lagstiftning.....	257
Brukandet av skog mellan 1850 och 1900	257
Sågverksbranschen.....	258
Massaindustri och pappersbruk.....	259
Koltillverkning.....	260
Tjärproduktionen	260
Husbehovsved	260
Transporter.....	261
Lagstiftning och andra reformer	261
Skogsbrukssätt	262
Brukandet av skog mellan 1900 och 1950	263
Uno Wallmos blädningsbruk	263
Skogsbrukssätt i Norrland.....	264
Lagstiftning.....	265
Teknisk utveckling.....	265
Massaindustri, pappersbruk och sågverksindustri.....	265
Brukandet av skog från 1950 och framåt	266
Omläggning av skogsbruket i Norrland	267
Utvecklingsbar skog – ett till början feldefinierat begrepp.....	269
Teknisk utveckling.....	269
Miljörörelsen.....	272
Lagstiftning och andra reformer	273
Massaindustri, pappersbruk och sågverksindustri.....	273
Interaktionen rennärings och skogsbruk före och under blädningssepoken.....	274
Interaktionen rennärings och skogsbruk efter blädningssepoken.....	274
Kalhuggning	274
Markbehandling	275
Ungskogar.....	276
Röjning och gallring	276
Dikning	276
Skogsbilvägar	276
Gödsling.....	276
Rennärings i skogsvårdslagarna – rennärings möjligheter att påverka	276
Rennärings och skogsbruk på den internationella arenan.....	277
Diskussion	278
Litteratur.....	281

Förord

Om vi i förväg vetat vad vi gav oss in på hade nog aldrig detta examensarbete blivit verklighet. Arbetsinsatsen som har krävts för att fullfölja projektet har, med facit i hand, varit något i överkant i jämförelse med det förväntade. Att sammanställa fakta och samtidigt vara helt neutral, är förmodligen alltid en omöjlighet. Vi har försökt att samla och presentera fakta ur ett brett urval av källor och hoppas att vi har lyckas belysa problemen från många olika vinklar. Bredden och strukturen anser vi själva vara uppsatsens styrka, men om så är fallet är givetvis upp till Dig som läsare att avgöra.

Att vi gavs möjligheten att utföra vårt examensarbete tillsammans har varit en nödvändighet för att ro detta projekt i land. Vi vill dessutom gärna tro att samarbetet ökade kvaliteten proportionellt med kvantiteten. Även om vi fritt har kompletterat varandras text, har vi ändå delat upp arbetet så att varje tema har en huvudförfattare. Johan bär ansvaret för: *Gällande lag och rätt, Lappmannanäringarnas former och omfattning, Kolonisationen, Skogsbrukets framväxt*. Martin för: *Allmän fastighetsrättshistoria, Avvittringen, Rennäringslagstiftningen*. När det gäller tidslinjen skyller vi på varandra.

När nu arbetet är avslutat är det många som förtjänar ett omnämnande. Ett stort tack till Erik Valinger, vår handledare och rådgivare, som trodde på oss från första början och som oförtrutet läste manuskript efter manuskript. Även om vi försökte hålla oss kortfattade så kräver det sin man att tränga igenom dessa akademiska textmassor. En eloge till SLU som gav oss möjligheten, genom Eriks försorg, att tillsammans genomföra detta projekt trots att det tangerar de traditionella ramarna för examensarbeten på S-fak. Ett tack riktar vi även till vår externa granskare, Lars-Nila Lasko, som hjälpt oss att kryssa förbi de juridiska fallgroparna. Tack för alla goda synpunkter och kommentarer du gav oss, tack för att du ställde upp. En stor applåd till Kjellan Grundström från Sorsele som bidragit med illustrationen på framsidan. Den är förmodligen det enda som inte är snustorrt i uppsatsen.

De som framför andra förtjänar ett stort tack är våra kära, Anna och Annukka, som genom passivt hörande numera kan antas behärska ämnet lika bra som vi. Tack för ert tålamod och för att ni trots alla våra timmar i telefon och framför datorn fortfarande är kvar.

Då man är två om en sak är det på sin plats att tacka varandra. Tack Martin för idén om layouten och för alla givande diskussioner under arbetets gång, dessa höjde uppsatsen flera nivåer. Tack Johan för din ousinliga energi och entusiasm, den har varit motorn i arbetet. Även din förmåga till helhetssyn är värd att lyfta fram då den har varit en nödvändighet för att nå målet.

Arbetet hade blivit mycket torftigt utan tillgång till litteratur. Våra kommunalbibliotek har verkligen visat vilken standard det svenska samhället håller. Att på små orter kunna få tillgång till denna enorma värld av kunskap, är en fantastisk möjlighet som alla borde utnyttja. Det är ingen överdrift att säga att dessa kommunalbibliotek tål att jämföras med de stora universitetsbiblioteken. Det lilla formatet uppvägs med råge av det stora engagemanget och servicekänslan. Ett särskilt tack riktar vi till Anders Bengtsson i Malung och Christina Landström i Vännäsby.

Vi hoppas att denna uppsats kan tillföra något till ämnesområdet. Kanske ger den någon läsare nya perspektiv eller någon ny pusselbit att passa in i det till synes omöjliga pussel som markfrågorna i Norrland utgör.

Med dessa ord önskar vi Dig en berikande läsning:

"Jura data sunt vigilantibus, non dormientibus"

*Martin Busk och Johan Oskarsson,
framför skärmarna i Malung och Vännäsby, januari 2007.*

Inledning

Flera komplicerade rättegångar kring ägande- och nyttjanderätt i Norrland pågår för närvarande (SOU 2006:14). Vissa av dem handlar om hurvida samebyarna har rätt att beta sina renar på privata marker, andra om exv. enskilda markägares bättre rätt till mark gentemot staten. Det är mycket komplicerade och därmed utdragna och kostsamma rättsprocesser. I vissa fall har s.k. tredskodomar avgjort målen då f.f.a. samerna inte har ansett sig kunna bära rättegångskostnaderna. Gemensamt för många av rättsfallen är att parterna stödjer sina yrkanden på historiska förhållanden.

Nedan följer två citat ur den statliga utredningen *Samernas sedvanemarkar* (SOU 2006:14) som belyser den nuvarande situationen.

”Gällande rätt hänför sig till historiska förhållanden då såväl rennäringen som de andra näringar som konkurrerar om markresurserna utövades under helt andra villkor än idag. En konfliktlösning som strikt bygger på en tillämpning av gällande rätt ger därför inte alltid ett för parterna tillfredsställande och ändamålsenligt resultat.” (SOU 2006:14).

”Konflikterna har i huvudsak sin grund i en oklar lagstiftning, som ger de berörda sakägarna underlag för skilda uppfattningar om vad som gäller. Lagens utformning är också skuld till att konfliktlösningen förutsätter omfattande och kostnadskrävande utredningar. Ansvar för lagregleringen ligger på staten. Vi (utredarna, förf. anm.) menar därför – i likhet med ILO-utredningen – att staten bör ta ett kostnadsansvar för utredningarna. Det är inte tillfredsställande att någon part av ekonomiska skäl avstår från att få sin rätt prövad. I ett rättssamhälle ankommer konfliktlösning i sista hand på oberoende domstolar.” (SOU 2006:14).

ILO (International Labour Organisation) är ett av FN:s fackorgan som genom exv. konventioner bl.a. skall arbeta för grundläggande rättigheter på arbetsmarknaden och för att stärka ursprungsbefolkningars rättigheter. (SOU 2006:14). Den ovan nämnda ILO utredningen *Samerna ett ursprungsfolk i Sverige*, (SOU 1999:25), tillsattes för att undersöka om Sveriges kan ratificera ILO:s konvention nr. 169 och vilka åtgärder som i sådant fall måste vidtas.

Konventionen ersätter nr. 107 från 1957 (*se Rennäringslagstiftningen*). Sverige har deltagit i utarbetandet av konventionen, och samerna har av staten erkänts som ursprungsbefolkning, men lika fullt har inte staten kunnat ratificera konventionen (Stenman 2001). Knäckfrågan handlar om samernas rätt till land och vatten. I konventionen regleras ursprungsfolkens markrättigheter i artiklarna 13-19 (SOU 2006:14). Riksdagen uttalade sig i frågan under 1994/1995 och sade då att artikel 14 utgjorde ett hinder för ett Svenskt ratificerande av konventionen. Artikel 14 lyder i översättning:

*”1. De berörda folkens äganderätt och besittningsrätt till den mark som de traditionellt bebor skall erkännas. Därutöver skall åtgärder vidtas i lämpliga fall för att skydda de berörda folkens rätt att nyttja mark, som inte uteslutande bebos av dem, men till vilken de traditionellt haft tillträde för sin utkomst och traditionella verksamhet. Särskild uppmärksamhet skall fästas vid nomadfolkens och de kringflyttande jordbrukarnas situation i detta hänseende.
2. Regeringarna skall vidta nödvändiga åtgärder för att identifiera den mark som de berörda folken traditionellt bebor och för att garantera effektivt skydd av deras äganderätt och besittningsrätt.*

3. *Lämpliga förfaranden skall införas inom det nationella rättssystemet för att ta ställning till anspråk på mark från berörda folk.*"

Två typer av markrättigheter tas upp i artikeln, dels äganderätt och besittningsrätt ("rights of ownership and possession") till de marker som ursprungsfolken traditionellt bebor, samt nyttjanderätt ("right to use lands") till mark som nyttjas tillsammans med andra.

I *Samerna ett ursprungsfolk i Sverige* (SOU 1999:25) föreslår utredaren att en kommission bör tillsättas för att utreda vart gränserna för dessa landområden går (Stenman 2001). Utredningen *Samernas sedvanemark* (SOU 2006:14) är resultatet av denna kommissions arbete.

Samerna ett ursprungsfolk i Sverige (SOU 1999:25) behandlar endast samernas rättigheter (Stenman 2001). Utredaren tolkar konventionen som att det är kontrollen över marken som är det viktiga, inte äganderätten. Tolkning innebär att staten inte behöver ta ställning till om samerna är eller någonsin har varit ägare till några marker. Det räcker med att undersöka om de brukat dem. Vidare fastslår utredningen att den samiska rätten till mark är en bruksrätt som grundas på urminnes hävd genom renbetesrätten. Med andra ord är det endast de renskötande samerna som enligt utredaren kan komma ifråga för framtida ändringar av rättigheter. De övriga samernas rättigheter utreds inte. Utredaren anser att uppdraget endast innefattar att klarlägga de samiska rättigheterna, inte skapa nya rättigheter för ursprungsbefolkningen. Samtidigt är rätten till land och vatten i Norrland ett triangeldrama mellan samerna, staten och de privata markägarna. För att klarlägga samernas rätt måste även statens och de privata markägarnas rätt utredas.

I utredningen (SOU 1999:25) föreslås att åtgärder skall vidtas för att samerna även i framtiden skall kunna bedriva renskötelse. Expropriationslagen anses kunna utnyttjas om de tillgängliga markerna skulle visa sig vara för små. I ett särskilt yttrande till utredningen påtalas att ett sådant förslaget skydd för rennäringen innebär en minskning av den privata markäganderätten. Även andra näringars (exv. skogsnäringens) möjligheter till markutnyttjande kan komma att inskränkas om rennäringen ges ett förstärkt skydd. Behovet av konsekvensanalyser kring hur alla berörda näringar skulle påverkas är uppenbart. Rennäringen är klassad som ett riksintresse men den konkurrerar med andra riksintressen vilket gör att bedömningar måste göras av vilka intressen som skall ges företräde. För att kunna lösa de problem som uppstått p.g.a. det oklara rättsläget, krävs att äganderätten till mark utreds med avseende på alla inblandade intressenter. Först därefter kan en meningsfull diskussion kring nyttjanderätterna föras. Relationen mellan staten och de privata markägarna är av lika stor vikt som relationen mellan de sistnämnda och samerna. I yttranden över SOU 1999:25 uttalas farhågorna om att en ratificering av konventionen definitivt skulle ställa markfrågan på sin spets och att de rättsliga konflikterna skulle öka. Det skulle kunna innebära att alla försök till konfliktlösning utanför domstolarna omöjliggjordes.

En inte allt för vågad gissning är att det i den närmaste framtiden kommer att presenteras ett antal statliga utredningar som berör rättigheterna till mark i Norrland, (förf. anm.). Flera pågående rättsfall kommer även att avgöras och nya kommer att behandlas. Denna uppsats är tänkt att användas som stödjande bredvidläsning. Förhoppningsvis kan läsaren hitta förklaringar av begrepp, och beskrivningar av förhållanden, som kan bidra till en ökad förståelse av situationen.

Utvecklingen från förhistorisk tid till modern återges översiktligt i kronologisk form. De tre näringarna jordbruk, skogsbruk och renskötsel samt deras integrationer är utgångspunkten. Den juridiska historien med tonvikt på fastighetsrätt utgör ryggraden i arbetet, till vilket andra händelser härleds. Den samiska historien ges ett utökat utrymme eftersom den är viktig i regionen och för många relativt okänd. Den svenska statens framväxt och struktur, jordbrukskolonisationen och nyttjandet av naturresurser är viktiga element som återkommer. Administrativa åtgärder och lagstiftning samt dess konsekvenser för rättigheternas fördelning beskrivs.

Same eller lapp?

Begreppet same baseras närmast på etniska- eller rasgrunder (Labba 1994). Att använda detta begrepp anses allmänt motiverat av det faktum att samerna själva använder motsvarande benämning om sig själva (sápmelas, sámít). Begreppet lapp har nuförtiden ofta en negativ klang men har viss relevans när det handlar om markförhållanden och rättsförhållanden förknippade med dessa. I gamla handlingar syftar begreppet inte på etniskt ursprung utan på den näring som någon utövade. Ett exempel är när någon beskrivs lämna sin lappmannagärning för att övergå till nybyggarverksamhet. Ur rättshistorisk synpunkt och speciellt i fråga om markanvändning är därför begreppet lapp mer korrekt att använda än begreppet same.

I detta arbete används, med hänvisning till ovanstående källa, begreppet lapp så långt fram i tidslinjen som detta kan anses vara förhärskande i källorna, (förf. anm.).

Syfte

Syftet med uppsatsen är att skapa en strukturerad, kronologisk översikt över de historiska skeenden som gett upphov till dagens situation. Den riktar sig till alla som har ett intresse i ämnet men framför allt till de som önskar en lättillgänglig introduktion. Förhoppningen är också att framställningen ska skapa kunskapsbryggor mellan de olika aktörer som berörs av innehållet. Uppsatsen har förhoppningsvis även ett värde som bredvidläsning till bl.a. domstolsavgöranden och offentliga utredningar.

Avvägningar mellan bredd och djup har styrts av tidsramen men även av källornas inriktning och författarnas egna bedömningar. Förhoppningen är att läsaren skall delges ett relevant urval ur den tillgängliga litteraturen och att texten upplevs som lättläst utan att vara ytlig.

Uppsatsen har växt fram ur ett behov av att förstå dagens komplicerade markförhållanden i Norrland. Skogsnäringen, i vilken författarna kommer att vara verksamma i, är tätt sammanlänkad med både privaträttsliga äganderättsförhållanden och andra areella näringars markutnyttjande. En baskunskap kring bakgrund och orsaker till konflikter är därför viktig. De forskningsområden som berör ämnet är många och ett tvärvetenskapligt synsätt är nödvändigt. Dagens juridiska förhållanden har uppkommit genom ekonomisk, politisk, biologisk och kulturell påverkan. Mängden litteratur med ett sådant brett anslag är begränsad. Många källor inriktar sig på specialstudier av ett geografiskt eller ämnesbundet område, vilket i många fall försvårar försöken att som läsare snabbt bilda sig en helhetsuppfattning. Uppsatsens styrka anser vi vara dess lättöverskådliga struktur och breda innehåll snarare än djupgående analyser av enskilda frågor.

Läsanvisningar

Uppsatsen är uppbyggd av två delar. Grunden är en kronologisk tidslinje där de händelser som vi ansett viktiga för ämnet beskrivs. Den andra delen består av sju teman där en viss företeelse t.ex. avvittringen beskrivs mer ingående i ett sammanhang.

Korshänvisningar används. De är skrivna inom parentes i kursiverad stil: (*Hänvisning*). I vissa fall gäller hänvisningen en underrubrik och skrivs då : (*Huvudrubrik – Underrubrik*). När hänvisningar görs till olika stycken skrivs de: (*Hänvisning ett, Hänvisning två*).

I tidslinjen används en textstruktur som påminner om en dagstidning. I de flesta fall inleds texten med ett stycke som återger det mest väsentliga i koncentrerad form. **Ett sådant stycke är markerat på samma sätt som den här meningen.** Därefter återges mer detaljerade beskrivningar i omarkerad text. Genom att läsa endast de markerade styckena erhålls en översiktlig bild av uppsatsen.

Temana är av skiftande karaktär. *Allmän fastighetsrättshistoria* och *Gällande lag och rätt* är tänkta att ge läsaren en orientering av den fastighetsrättsliga begreppsvärden, och på ett strukturerat sätt beskriva vilka lagar och regler som har gällt i Norrland vid olika tidpunkter. Dessa två stycken kan med fördel läsas före tidslinjen. De fem övriga temana bör läsas parallellt med tidslinjen efter de hänvisningar som finns i texten. Vissa teman avslutas med en diskussion kring respektive företeelse. Sist i dokumentet återfinns en övergripande diskussion.

Källbeskrivning

Källorna för denna litteraturstudie har valts med avsikt att försöka att presentera en översiktlig bild av ämnet. Endast tryckta källor har använts och i de flesta fall rör det sig om avhandlingar, rapporter, förarbeten till lagtexter och böcker. Vi har inte genomfört några egna arkivstudier då sådana inte rymts inom tidsramen för denna uppsats.

Vi har i möjligaste mån undvikit att använda de senaste statliga utredningarna som källa för historiska redogörelser. Bland dessa kan nämnas: SOU 2006:14 *Samernas sedvanemarker*, SOU 2005:116 *Jakt och fiske i samverkan* och SOU 1999:25 *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige*. Anledningen är dels att denna uppsats syfte bl.a. är att presentera en bakgrund och ett sammanhang för dessa utredningar, och dels att utredningarna fått hård kritik. Däremot används de som källor när exv. det nuvarande konfliktläget beskrivs.

Källor anges löpande i texten och fullständig förteckning över dem återfinns under rubriken litteratur. När vi har ansett det nödvändigt med förtydligande kommentarer återföljs dessa av en hänvisning till författarna, (förf. anm.).

Sammanfattning

Den här uppsatsen har till syfte att tillhandahålla läsaren en bred introduktion till de komplexa markfrågorna i Norrland. De stora händelserna som jordbrukskolonisationen, avvitrningen, bergs- och skogsbrukets framväxt redovisas i koncentrerad form ur ett markrättsligt perspektiv. Uppsatsens röda tråd utgörs av samernas situation och hur den har förändras genom historien. Förhoppningen är att uppsatsen skall kunna tjäna som bakgrundsmaterial vid läsning av ex. statliga utredningar och domar.

Tillgång till naturens resurser har alltid varit avgörande för människors överlevnad. Redan när människorna först invandrade till Norden efter inlandsisens avsmältning var det tillgången på vilt som styrde vandrarna. Under det att befolkningen successivt ökade, formades de strukturer som grundlagt vårt ordnade samhälle. När fler och fler människor blev beroende av samma resurser, ökade motsättningarna och därmed behovet av någon form av samhällsordning. Familjegrupper, ätter, folkland, landskap och riken bildades när människor inordnade sig i kollektiv. Under 1300-talet kunde en tydlig centralmakt urskiljas i form av ett kungahus som genom olika maktmedel kontrollerade stora delar av befolkningen. Basen i samhället var det allt mer utvecklade jordbruket. I de inre delarna av norra Sverige, hade samerna utvecklat en annan typ av organisation, anpassad efter de rådande levnadsvillkoren. För att effektivisera jakten och därmed säkerställa försörjningen krävdes att flera familjegrupper gick samman i kollektiv. Detta system kallades för sijddasamhället. De första dokumenterade kontakterna mellan de två samhällssystemen skedde genom de s.k. Birkarlarna, som bedrev handel med samerna. Kungen ansågs under 1300-talet vara berättigad att kräva Birkarlarna på skatt. Under 1500-talet började dessa två samhällsstrukturer att mer frekvent stöta samman.

Befolkningsökningen i södra Sverige hade på många håll skapat markbrist och odlingen spred sig norrut och från den redan uppodlade Norrlandskusten västerut längs älvdalarna. Den allt starkare centralmakten uppmuntrade kolonisationen då den genererade ökade inkomster i form av skatter. Under 1600- och 1700-talen utvecklas samhällsapparaten alltmer genom exv. inrättandet av myndigheter, införandet av olika skattesystem och genomföranden av folkbokföringar. Det samiska samhället tvingas anpassa sig till den ”svenska” samhällsordningen. Naturresurser som malm och skog ökade det svenska samhällets intresse och närvaro i Norrland. Jordbrukskolonisationen ökade gradvis i omfattning. Även samer övergick till en jordbrukande livsföring. Kronan såg huvudsakligen på utvecklingen i Norrland ur ett ekonomiskt perspektiv och understödde omväxlande de intressegrupper som för tillfället ansågs inbringa störst skatteintäkter. Samernas markutnyttjande genom renskötsel, jakt och fiske ansågs under 1600-talet och första delen av 1700-talet maximera samhällsnyttan. De skattesystem och andra regleringar som kronan införde påverkade samernas livsföring, även förändringar i renskötselmetoder kan anses vara effekter av skattesystemens påverkan.

Från mitten av 1700-talet får samerna se sin position försämrats till förmån för jordbruket. De marginaliseras allt mer och deras rättigheter, som tidigare respekterats av samhället, inskränks. Under 1700- och 1800-talet genomförs avvitrningen, en omfattande markrättslig reform med huvudsakligt syfte att avgränsa enskildas marker från allmänna. Det expanderande bergsbruket och även trävaruindustrin, ges i avvitrningen företräde framför både samer och bönder. Det allmännas intressen, representerade av kronan, sattes i många fall i främsta rummet och den enskildes rättigheter inskränktes i många fall. Förrättningarna möjliggjorde ökad nyodling och därmed försörjningsmöjligheter för fler människor. De

privilegier som tilldelades industrierna möjliggjorde deras expansion. Avvittringens konsekvenser för samerna var påtagligt negativa då deras rättigheter till jord under denna tid ansågs vara obefintliga. I det avslutande skedet av reformen togs viss hänsyn till samerna men deras möjligheter att utöva sina traditionella näringar hade försämrats dramatiskt.

Samernas kultur i allmänhet och särskilt rennärning ansågs allmänt vara på väg mot en säker undergång. Under den tid som den fortfarande existerade ansågs det vara nödvändigt att reglera förhållandena mellan den samiska livsföringen och den jordbrukande befolkningens. Den första renbeteslagen stiftades 1886 och den tillsammans med de tre efterföljande uttraderade definitivt de enskilda samernas rättigheter till mark och omvandlade dem till "lappprivilegier" gemensamma för en större samisk grupp. Renskötseln ansågs vara den främsta anledningen till konflikter med jordbrukarna. I den politiska processen kring lagstiftningen fick rennärningen och de nomadiserande renskötande samerna en mycket framskjuten ställning i förhållande till andra samiska grupper. Hela lagstiftningen byggde på paternalismiska föreställningar om samerna och tidvis influerades lagstiftarna av både rasistiska och kulturhierarkiska idéer. Lagen stiftades med den bofaste jordbrukaren som utgångspunkt och har starkt påverkat utvecklingen av de samiska näringarna under 1900-talet. Internationella förhållanden har alltid påverkat rennärlagsstiftningen och det tydligaste exemplet utgörs av de tvångsförflyttningar av samer och renar från Karesuando som genomfördes under 1920 – 30-talen. Anledningen var förändrade betesmöjligheter i Norge. De inflyttade samerna tog med sig den extensiva renskötseln som trängde undan den intensiva skötselformen. Den nu gällande lagen från 1971 utgör en utvecklad version av de gamla lagarna och kan med fog anses vila på de förlegade värderingarnas grund. Lagstiftningen har skapat klyftor inom den samiska gruppen genom sin ensidiga fokusering på de renskötande samerna. Senare tiders lagstiftning bibehåller denna fokusering med hänvisning till renskötseln som främsta bärare av samisk kultur. Möjligheten för samer utanför renskötseln att komma in i näringen och därigenom berättigas de förmåner som den medför, är starkt begränsade av systemet. Samerna har idag erkänts av staten som etnisk minoritet och ursprungsbefolkning och renskötseln klassas som ett riksintresse. Den lagstiftning som en gång utformades för att reglera rennäringens förhållande till omvärlden har idag till syfte att bevara den samiska kulturen, en kultur som lagen i många avseenden har format.

Summary

An introduction to the complexity which surrounds the matters of land in the northern parts of Sweden was the purpose of this thesis. The agriculture colonization, the delimitation and the development of forestry and mining business were big events which are shown from the view of property rights. The situation of the Lappish people and how their situation has changed through the history was the main theme of the thesis. Hopefully this thesis will also serve as a support while reading for example investigations published by the government and judgments by courts.

Supply to the resources of nature has always been decisive for the survival of humans. Already during the time when the first people immigrated to Scandinavia these people's migrating were ruled by the supply of wild animals. The structures that laid the foundations of our regulated society were formed during the time while the human population gradually grew. When more and more people were dependant of the same resources it lead to more conflicts and with that the need of a regulated society. Family groups, clans, people land, provinces and countries were established as people formed collectives. During the 14th century a legible central power arose in the shape of a royal family which by the use of different tools of power controlled a large part of the population. The foundation of the society was a more developed agriculture. The Lappish people had developed a different organisation in the interior parts of northern Sweden which was adapted to their own life conditions. Several family groups formed collectives with the aim of making hunting more effective to secure their survival. This new system was called the sijdda society. The first documented contacts between these two different forms of societies were performed through the so called birkarla men who were trading with the Lappish people. During the 14th century it was a common opinion that the King had the legality to impose taxes upon the birkarla men. During the 16th century these two forms of societies more frequently began to run into each other. The state of Sweden perceived the development in the northern parts principally from an economic point of view and was alternately supporting the interest group that generated most incomes by taxes.

In the southern parts of Sweden the growth of the population had led to a lack of land and the cultivation spread towards the north. This process then followed the river valleys westwards from the already cultivated coastlands. The more powerful central power stimulated the colonization because of its effect in generating bigger incomes by taxes. The society kept on developing by for example establishing of authorities, establishment of different tax systems, and by carrying out national registrations. The Lappish society was forced to adapt to the Swedish society orders. The Swedish society's presence and interest in the northern parts increased with occurrence of mining and forests. The agriculture colonization gradually increased to its extent. Land use performed by the Lappish by reindeer breeding, hunting and fishing was during the 17th century until the middle of the 18th century considered to maximizing the benefit of society. Tax systems and other regulations which were performed by the Swedish state all influenced the Lappish, likewise were changes in reindeer herding methods affected by different tax systems.

From the mid 18th century the position of the Lappish people deteriorated in favour of agriculture. They were more marginalized and rights, which earlier had been respected by the society, now were decreased. During the 18th and 19th centuries the delimitation was performed which was a far-reaching reform with focus on property rights with the main

purpose to separate private land from public land. An expanding mining and timber industry had preference in the delimitation process above both farmers and Lappish. Public interests were represented by the Swedish state and were in many cases prioritized and thus private interests were in many cases reduced. The delimitation-functions rendered possibilities for increased cultivation and with that possibility for more people to earn one's living. Privileges which were given industries made their expansion possible. The consequences of delimitation for the Lappish were obviously negatively while their property rights were considered as non-existent during this process. In the concluding part of the reform some considerations were taken to the Lappish. But their possibilities to perform their traditional work had deteriorated dramatically.

The Lappish culture in general and especially reindeer herding were, from a public point of view, close to extinction. During the time while reindeer herding still existed it was considered as necessary to regulate the relation between the Lappish lifestyle and the farming population. The first reindeer-pasturage-law was founded in 1886 and together with its three following Lappish individual rights to land and water was definitively rubbed out and was replaced with "Lappish-privileges" which were common for a larger Lappish group. Reindeer herding was considered as the biggest reason for conflicts with farmers. Reindeer herders and herding got a very advanced position compared with other Lappish groups during the political process which surrounded the legislation. The whole legislation was built on patriarchal ideas about Lappish and the legislators were periodically influenced both by racist ideas and hierarchic ideas of civilization. This law has strongly formed the Lappish branch of business during the 20th century and was founded with the settled farmer as a point of departure. The reindeer-herding-law has always been affected by international circumstances and a clear example is the movements through compulsion of Lappish and reindeers from the Karesuando area during 1920 – 1930. The reason was changes in possibilities to reindeer-pasturage in Norway. The immigrated Lappish introduced the extensive form of reindeer herding which pushed the intensive herding aside. The present law from 1971 is a developed version of the old laws and can with reason be considered to rest on an antiquated valuation. The law has caused a cleavage within the Lappish group because of its one-sided focus on the reindeer-herding Lappish. Recent law is keeping this focus referring to reindeer-herding as a front preserver of Lappish culture. Lappish who are standing outside of reindeer-herding have small possibilities to enter the industry and with that take part of the benefits that follows reindeer-herding, because of the systems strong limitation. The Lapps are today acknowledged as an ethnic minority, an original population, and reindeer-herding is classified as a national interest. The law which once was formed to regulate the relations between reindeer-herding and the world around today has the purpose to preserve the Lappish culture, a culture that the law in many cases has formed.

Förkortningar:

DL	Dalalagen
GL	Gotlandslagen, Gutalagen
HL	Hälsingelagen
KrLL	Konung Kristoffers allmänna landslag
MELL	Konung Magnus Erikssons allmänna landslag
UL	Upplandslagen
VgL	Västgötalagen
VmL	Västmannalagen
ÖgL	Östgötalagen
TL	Tiohäradslagen eller Smålandslagen
JB	Jordabalken
BB	Byggningsbalken
NJA	Nytt juridiskt arkiv
KB	Konungens befallningshavande senare länsstyrelsen (LS)
KK	Kammarkollegium

Tiden fram till 1200- talet

Invandringen till Skandinavien påbörjades 2000 – 3000 år efter den senaste istidens slut (5000-6000 f.Kr.) (Kuoljok 1998). Inledningsvis levde dessa människor som jägare- och samlare och småvilt var till en början en viktig födokälla. Kring 1500 f.Kr. började klimatet återigen bli kallare och stora vildrenshjordar började vandra över vidderna. Människorna i norra Skandinavien levde dock ganska opåverkade av andra, även om möten förekom.

Människornas överlevnad blev med tiden mer beroende av vildrenen som resurs och som en frukt av detta växte en ny samhällsordning fram, sijddasystemet (Kuoljok 1998). Man började nu samarbeta för att effektivisera vildrensjakten och ca 500 f.Kr. tämjdes de första renarna för att användas som lock- och dragdjur. Flera familjer samarbetade kring i första hand vildrensjakten men även handel, fiske och andra företeelser som krävde mycket manskap. Sijddan kan även beskrivas som en samhällsordning där resurser fördelades mellan familjer och där även sociala- och rättsliga funktioner hade sitt forum. Dagens lappbyar kan säga vara en rest av dåtidens sijddasystem.

Samernas förhistoria börjar troligen ca 2000 – 3000 år efter isavsmältningen från den senaste istiden (Kuoljok 1998). Detta var den tid växter och djur behövde för att kolonisera det ”nya” landet. De första spåren av mänsklig aktivitet i Sapmi (samernas egna namn på det landområde som de befolkar) är hela elva tusen år gamla och återfinns på den nordnorska kusten. Det är lämningar efter den befolkningsgrupp som senare kommer att betecknas som samer. Vid denna tid täcktes inlandet fortfarande av is, men troligtvis räckte den fisk- och viltrika kusten till för att livnära de nya bosättarna.

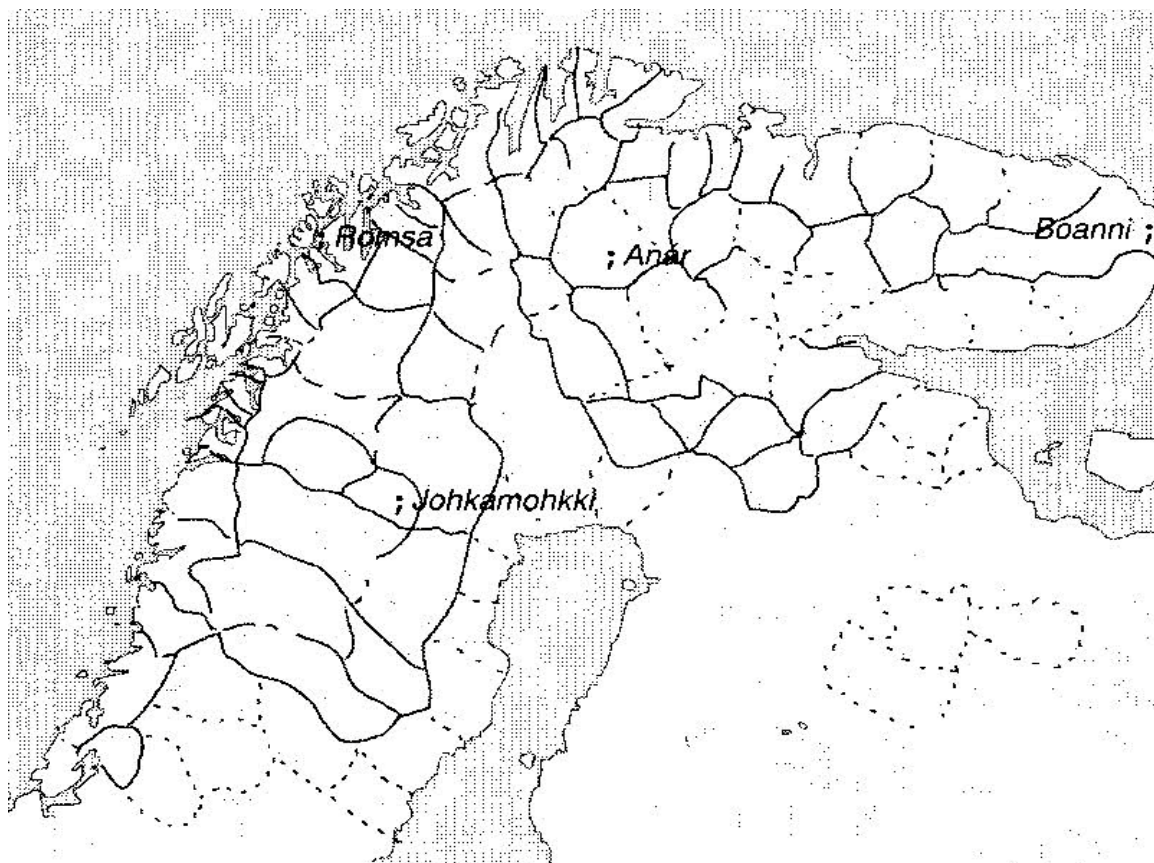
De första spåren av mänsklig aktivitet i inlandet är från ca 6000 f.Kr. och har hittats framförallt vid sjöar (Kuoljok 1998). Man kan anta att fisket fortfarande utgjorde en viktig bas för deras överlevnad, men att även jakt på säl och diverse småvilt samt insamling av ätliga växter var viktiga för överlevnaden. Forskning visar också att den svenska Norrlandskusten var befolkad redan under den yngre stenåldern, för ca 6000 år sedan (Lagerqvist 1999).

Allt eftersom klimatet blev varmare och isarna försvann så intog ny vegetation markerna (Kuoljok 1998). Från början fanns det mest rishedar men dessa övergick senare till skogar blandade med Al, Björk och Tall. Kring år 3000 f.Kr. dominerade tallen stora delar av inlandet. Då hade människorna, eller den grupp som senare skall benämnas som samer, övergått till att vara ett nomadiserande jägar- och fiskarfolk som familjevis, eller som mest två till tre familjer, flyttade runt mellan fasta boplatser i skogslandet. Man använde sig därmed av betydligt större områden än tidigare.

Mellan åren 1800 f.Kr. och 1500 f.Kr. pågick den historiska epok som vanligen kallas tidig bronsålder, denna når dock ej det glesbefolkade Norrland (Lagerqvist 1999). Vid tidpunkten 1500 f.Kr. blev det kallare med en förändring av vegetationen som följd (Kuoljok 1998). I högre lägen fick tallen ge plats åt fjällbjörk. Det fanns stora flockar av vildren som, likt dagens renar, vandrade mellan sommar- och vinterbetesmarker. Det är under denna tid som detta jägar- och fiskarfolk på allvar börjar utnyttja vildrenen som resurs. Ett system av fångstgropar anlades längs renarnas naturliga vandringsleder. Höstens renjakt var

förmodligen avgörande för mathållningen under vinterhalvåret. I och med denna förändring av levnadssätt så räckte inte en enskild familjegrupps ansträngning till för att uppnå ett bra resultat i fångstverksamheten, det krävdes att fler jägare samarbetade. Ur denna strategiförändring så växte ett nytt samhälle fram, det s.k. *sijddasamhället*. Familjegruppen hade under lång tid varit basen för den samiska befolkningen men ersattes nu av sijddan, ett system som skulle bestå i ca 2000 år.

Sijddan utgjordes av ca tio familjer som nyttjade ett landområde (figur 1) som motsvarade det jaktlagets behov (Kuoljok 1998). Varje sådant jaktlags område var eget och ingen annan sijdda fick jaga eller fiska inom detta. Livet i sijddan förlöpte så att man familjevis jagade och fiskade i ett inom sijddan gränsbestämt område. På hösten samlades alla familjer till den gemensamma boplatsen, dålvvesijddan, för att jaga och fiska inför vintern. Det var då som jakten på framförallt vildrenen var viktig men även jakt på t.ex. björn och bäver bedrevs. Jakten på vildren bedrevs med hjälp av de anlagda fångstgropssystemen, och den liksom de flesta andra aktiviteterna under hösten bedrevs gemensamt. Sijddan var enligt källor ett väl fungerande system där man även hade ett slags socialt skyddsnät. Detta skyddsnät bestod i att man förväntades hjälpa till i sijddans gemensamma angelägenheter, t.ex. jakt, fiske och skötsel av fångstgropssystem, men att man även fick ta del av sijddans välfärd om man blev sjuk eller var för gammal för att ta del i den gemensamma verksamheten. En annan funktion inom sijddan var att man rättvist försökte fördela familjeområdena så att det motsvarade varje enskild familjs behov. I dålvvesijddan levde sedan alla familjer tillsammans under vintern fram till våren då man återigen levde familjevis. Det var under vintern man skötte sijddans gemensamma angelägenheter där varje familjs överhuvud ingick i den s.k. sijddastämman där man avgjorde tvister av olika slag. Denna stämma skötte också kontakterna utåt med andra sijddor och andra folk som kom för att bedriva handel eller ta upp skatt. Handeln bedrevs till en början åt öster och var tidvis ganska omfattande p.g.a. den lyckade renjakten som gav ett stort överskott.

Figur 1. Sijddornas utbredning (Kvenangen 1996).

Parallellt med sijddans framväxt förlöpte den tid som brukar benämnas som järnåldern (Lagerqvist 1999). Under denna ålders början så anrikade man järn ur s.k. myrmalm från sjöar eller ur s.k. rödjord. För att utvinna detta järn så krävdes det en hel del träkol till anrikningsprocessen och det höggs med andra ord en hel del skog med syfte att framställa järn. Järnframställning ingick förmodligen inte i den samiska kulturen. Det järnverktyg som var nödvändiga köptes. Århundrade efter århundrade passerade och människorna blev allt mer specialiserade på vildrensjakten med fler och större sammanhängande fångstgropssystem som följd (Kuoljok 1998). Man började också tämja renar under denna period för att använda dem som lock- och dragdjur och till mjölkning, detta tros ha skett under 500-talet f.Kr.

98 e.kr Första skriften om lapparna

Det första kända skrivna dokument som nämner lapparna är från år 98 e.Kr och kommer ur romaren Tacitus bok om Germania där han beskriver ett folk som han kallar Fenni (Kuoljok 1998).

Vid denna tid befinner vi oss fortfarande i järnåldern (Lagerqvist 1999). Sista fasen av järnåldern brukar benämnas vikingaåldern, ca 800 – 1050 e.Kr. Kunskapen om denna tid är begränsad, såväl om lapparna som om andra människor i samma områden, och baseras till stor del på arkeologiska fynd och utländska skrifter. Helt klart är att lapparna allt mer började påverkas av omvärlden under denna period. I en isländsk saga, Egil Skallagrimssons saga, talas det exv. om en viking som med ett beväpnat följe åkte till lapparna för att ta upp skatt och bedriva handel (Kuoljok 1998). Förmodligen blev lapparna medvetna om att andra människor börjat bosätta sig i deras områden. Dels bedrev "inflyttarna" jordbruk och boskapsskötsel med svedjning som följd, dels borde beskattningen av skog runt bosättningarna till bränsle ha varit ganska omfattande (Lagerqvist 1999).

550 Urkund om samer

Detta år skriver Prokopios om landet Thule, d.v.s. Skandinavien, där han berättar om Skridfinnarna (Kvenangen 1996). Dessa vilda barbarer levde i princip som djur, brukade varken jorden eller drack vin som romarna. Både kvinnor om män var jägare, klädde sig i skinn och levde enbart på kött.

800 Ottars berättelse

Ottar var en norsk storbonde, eller storman, som var i tjänst hos Englands kung Alfred den store. Han berättade om sina hemtrakter för Kungen (Olofsson 1974; Kuoljok 1998). Han brukade ta upp skatt av lapparna och ägde enligt egen utsaga 600 renar som han köpt, varav 6 st var s.k. lockrenar vilka man kunde fånga vildrenar med. Skatten som han tog upp av lapparna var t.ex. renar, skinn från diverse djur, valtdänder etc.

Ur denna berättelse får vi en indikation om vilka människor som fanns i dessa nordliga trakter och vad man handlade med (Olofsson 1974). Man får också en indikation på att renen används som en resurs och att tama renar användes till vildrensjakt (Lundmark 1998).

Skatten som Ottar tog upp var hans viktigaste inkomst. Skatten varierade men de rikaste lapparna fick erlägga följande betalning: femton mårds skinn, fem renar, ett björns skinn, fyrtio skäppor fjäder, en kolt av björn- eller utterskinn, två skeppståg som skulle vara sextio alnar långt, det ena av valhud och det andra av sälskinn (Olofsson 1974; Kuoljok 1998).

Ottar berättade för kung Alfred om en resa han gjort då han ville se hur långt norrut landet gick (Olofsson 1974). Första etappen tog tre dagar och han hade då kommit så långt som valfångarna åkte, därifrån seglade han så långt han kunde på tre dagar. Då inträffade det faktum att landet tog av åt öster eller att havet for in i landet, han visste inte vilket. Efter väntan på rätt vindar seglade han österut i fyra dagar tills han återigen fick vänta på rätt vindar, landet eller havet vek nämligen av åt söder och han visste inte vilket. När rätt vindar uppstod seglade han i fem dagar tills han kom till en älv som kom rätt inifrån landet. Han valde att segla uppför denna älv då stranden på andra sidan var bebyggd, den första bebyggelsen sedan avresan, och han var rädd för fientliga handlingar. Det enda han hade sett på styrbordssidan under hela resan var enstaka fiskare, fågelfångare och jägare, vilka alla var lappar. Det landet kallade han Teralapparnas land. I ett annat "land" bodde Bjarmarna vilka till skillnad från lapparna hade odlat upp sitt land. Dessa Bjarmare talade nästan samma språk som lapparna.

Kung Alfred fick också höra berättelser om kvänerna (Olofsson 1974). Enligt Ottar låg nordmännen och kvänerna i fejd med varandra. Kvänerna hade lätta båtar som de kunde bära mellan de stora sjöarna vilket innebar att de lätt kunde ta sig in i nordmännens områden (*se även 1200 – Egil Skallagrimssons saga*).

1050 Försök att kristna samerna

Detta år fick samerna den första kända kontakten med kristendomen (Kvenangen 1996). Sammanförningen gjordes av norrlands apostel, Stenfi, som predikade för samerna.

1200-talet

1200 Egil Skallagrimssons saga

Sagan handlar om vikingen Thorolf Kvedulfsson och hans handelsfärder till lapparna (Olofsson 1974). Trots att sagan har lågt källvärde är indelningen av land intressant. Thorolf och kvänernas kung Faravid slöt ett förbund där man räknade upp landen öster om Norge. Uppräknningen löd enligt följande: *"men öster om Nardalen ligger Jämtland och sedan Hälsingland och sedan Kvenland, så Finland och så Karelen. Och ovanför alla dessa land ligger Finnmarken."*

1200 Urkund om samer

Ungefär vid denna tidpunkt skrev Saxo Grammaticus en historiebok som bl.a. innehöll uppgifter om samerna (Kvenangen 1996). Här användes namnet Lappia för första gången i skrift men folket, d.v.s. samerna, kallade han för Fenni. Samerna beskrevs som skickliga bågskyttar vilka tog med sig sina hus och dessutom var trolldomskunniga.

1300-talet

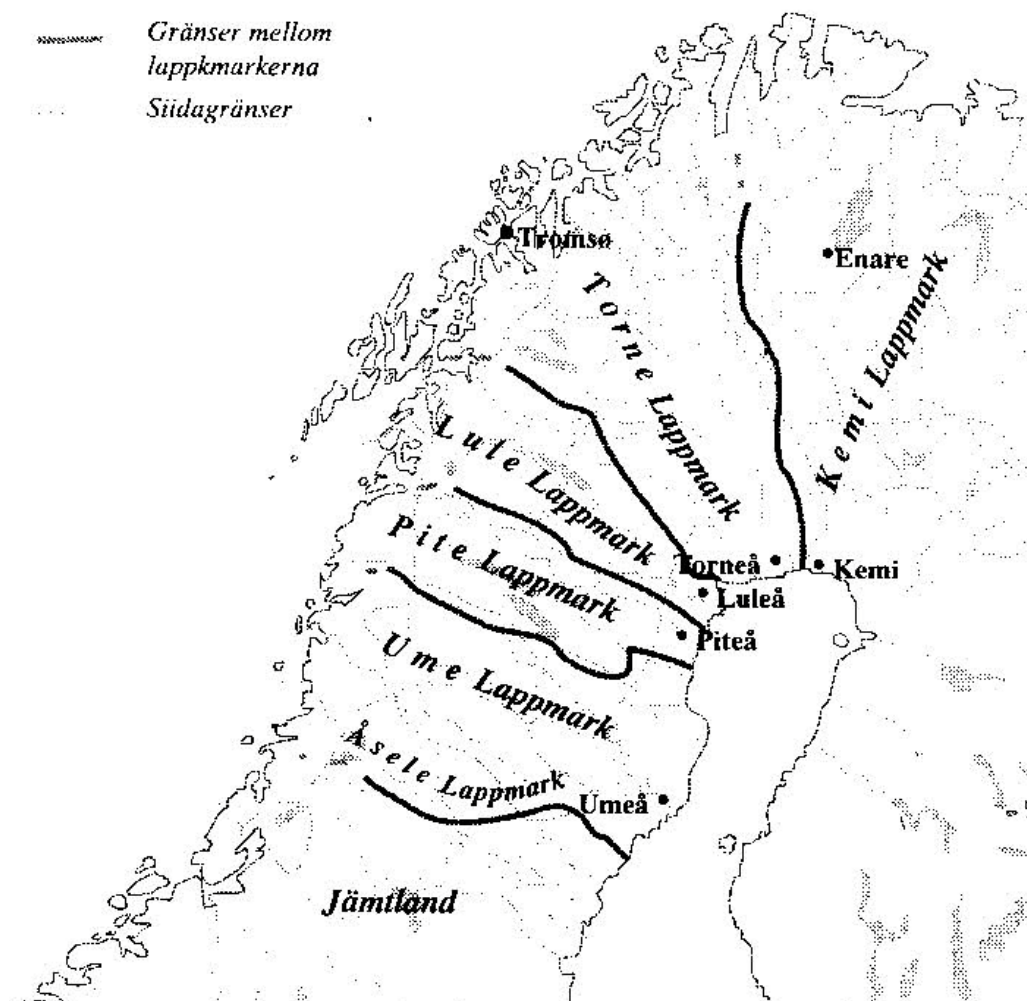
Birkarlarna

Birkarlarna var storbönder som var bosatta längs Norrlandskusten, från Tornedalen ner till Umeå (Lundmark 1998). De var också handelsmän som idkade handel med bl.a. lapparna, samt tog upp skatt från dessa. Denna handelsverksamhet hade birkarlarna övertagit efter de s.k. Kvänerna som omnämns redan i Ottars berättelse (Westin 1962; Kjellström 2000). Det var genom birkarlarna som kronan, d.v.s. staten Sverige, etablerade sina första kontakter med lapparna (Lundmark 1998). De omnämns för första gången i bevarat dokument från år 1328 (Westin 1962; Lundmark 1998). Dokumentet beskriver inte birkarlarna (Lundmark 1998) men det synes vara en stadsfästelse av rättigheter som de redan då hade (Westin 1962).

Vilket ursprung dessa handelsmän hade har varit en omtvistad fråga (Lundmark 1998). Vissa forskare, framförallt finska, har hävdats att de var storbönder från Birkala socken vilken låg i trakterna kring nuvarande Tammerfors (Heimer 1962). De skulle alltså härstamma från samma område som kvänerna. Det troligaste är dock att birkarlarna hade varierat ursprung där en del förmodligen kom från nuvarande Finland, beteckningen birkarl skall förmodligen ses som administrativ (Lundmark 1998). Birkarlarnas position var troligen en rest av ett ryskt skattesystem som fanns i området tidigare, innan den svenska kronan började göra allvarliga anspråk på "deras" delar av Sverige. Genom dessa birkarlars historia kan vi fr.o.m. 1300-talet följa hur kronan gör anspråk på de norra delarna av Sverige (se 1358, 1528, 1553, 1595, 1606).

Birkarlarna hade rätt att ta upp skatt men hur stor denna var är däremot osäkert (Lundmark 1998). Genom att kronan gav birkarlarna denna rätt, fick kronan en sorts indirekt beskattningsrätt av lapparna (Westin 1962). Säkerligen upplevdes dock skatten som rimlig av båda parter då de var mer eller mindre ömsesidigt beroende av varandra (Lundmark 1998). Birkarlarna var beroende av lapparna för sin handel och lapparna behövde de varor birkarlarna kunde erbjuda. Kanske tog birkarlarna inte upp någon skatt alls utan betalade skatten till kronan av det överskott handeln gav. Birkarlarna hade troligen delat in

lappmarkerna i områden sinsemellan (Lundmark 1998) (se 1358). Denna indelning (figur 2) baserades troligen till stor del på hemgårdens placering (Heimer 1962).

Figur 2. Birkarlarnas lappmarker (Kvenangen 1996).

För kronan var det viktigt att knyta till sig birkarlarna, och genom dessa lapparna (Lundmark 1998). Kronan ville dels hävda territorium gentemot andra kungamakter, dels ville man komma över de värdefulla skinnen som lapparna kunde leverera. Skinnvaror var under medeltiden värdefulla handelsvaror och statussymboler. Den enda kontakt som kronan då kunde knyta till lapparna var den genom birkarlarna. Genom att etablera denna kontakt förhindrade man att skinnen fraktades åt något annat håll än Stockholm. Denna sydliga handelsväg fanns inte tidigare då handelsvägarna i lappmarkerna mest gått i öst och väst (Heimer 1962).

1335 Kungligt brev om äganderätt

Kung Magnus Eriksson gav 1335 en person med namnet Niklis Abjörnsson (Sparre) ett område kring Piteälven eftersom han investerat mycket pengar i byggnader och bosättningar (Almquist 1928). Abjörnsson var riddare och senare riksdrots. Tidigare hade andra stora män deltagit i kolonisationen av Norrbotten. Ärkebiskop Olof och

fogden över Hälsingland, Johan Ingemarsson, lät tillsammans med två andra tilldela sig Luleå älvs omgivningar.

1340 Kungligt brev angående kolonisation

I detta brev tillerkände Kungen rätt ”till alla som på Christo trodde” att i lappmarkerna ta ”ägor för sig och sina arvingar” (Stenman 2001). Den nu myndige Magnus Eriksson bekräftar, vad hans förmyndarregering tidigare stadgat, att nybyggare i lappmarken (områden utanför HäL:s domsaga, förf. anm.) skulle ha full äganderätt till sina lagliga intagor. Dessutom stadgades att Hälsingelagen sedan skulle tillämpas i de trakter som blev bebyggda (Almquist 1928). Brevet resulterade dock inte i någon nämnvärd kolonisation av lappmarkerna (Lagerqvist 1999) (se *Gällande lag och rätt – Hälsingelagen*).

1340 Magnus Erikssons landslag

Den första landslagen är Magnus Erikssons landslag (Carlman 2000). Syftet med denna var att överbrygga de skillnader som fanns mellan landskapslagarna och gjorde också det i framförallt straffrätt och rättegångsväsendets uppbyggnad. De stycken som stadgade ägorättsförhållanden lyftes dock i princip oförändrade in, från landskapslagarnas byggningsabalkar, till den nya landslagen (Hafström 1970; Labba 1994).

Magnus Erikssons landslag är i huvudsak uppbyggd av Upplandslagen, Västmannalagen och Östgötalagen (Carlman 2000). För ägorättsförhållanden, som behandlas i respektive landskapslags byggningsabalk, togs även stoff ur Västgöta- och Södermannalagarna. Landslagar kan också beskrivas som en sorts rikslag då den omfattade mer än ett landskap (se bl.a. *Allmän fastighetsrättshistoria – några viktiga punkter, 1442 Kristoffers landslag*).

1358 Stadsfästelse av Erik Magnusson

I denna stadsfästelse fastställdes birkarlarnas privilegier genom att Kungen gav dessa rätten att bedriva handel med lapparna i lappmarken (Lundmark 1998). Detta avtal kan ha utformats på det sätt att birkarlarna fick denna rätt mot att de infogade lapparna under den svenska kronan (Heimer 1962).

Om birkarlarnas ensamrätt till handel med lapparna finns fler dokument från 1400-talet då en del av dessa klagade över att andra handelsmän inkräktade på deras områden (Lundmark 1998). Detta antyder i sin tur att birkarlarna hade någon inbördes indelning av handelsområden med ”egna” lappar (Heimer 1962; Lundmark 1998).

1389 Brev från drottning Margareta till lapparna

Detta brev, som riktade sig till lapparna, skrev drottningen tillsammans med ärkebiskop Magnus (Kvenangen 1996). I brevet uppmanades lapparna att bekänna sig till kristendomen och lämna sin avgudadyrkan. Brevet fick dock inget riktigt genomslag då det var skrivet på latin.

1400-talet

1442 Kristoffers landslag

Under ett möte i Strängnäs drogs riktlinjer för en stadga upp (Stenman 1998). Reglerna som detta möte resulterade i infördes sedan i Kristoffers landslag år 1442.

Lagen var viktig i frågor som gällde avgränsningar, rå och rör (Labba 1994). Med denna lag gjordes försök att modernisera lagstiftningen om lagliga gränser. Lagen innehåller ganska starka formuleringar om gränsfrågor men i praktiken rubbade lagen inte de äldre formulerade bestämmelserna om råmarkeringar (*se bla. Allmän fastighetsrättshistoria , 1340 Magnus Erikssons Landslag*).

Rå och rör i landslagarna

I landslagarna, exempelvis Kristoffers landslag (KrLL) var principen en annan än i landskapslagarna (Labba 1994). Det reglerades att alla byar skulle omges med råmärken om det fanns råmärken skulle dessa gälla. Åar mellan byar ansågs inte vara egentliga råmärken men kunde fungera som gräns om inga märken fanns. Markeringar gjorda av människor hade alltså vitsord (företräde) framför naturliga gränser. I verkligheten godkändes dock många naturliga gränser.

I KrLL fanns noga beskrivet hur rå och rör skulle se ut (Labba 1994). I rör skall det finnas fem stenar, en i mitten och fyra runt om kring, men fler eller färre antal stenar godkändes. Ett märke som inte uppfyllde kraven för rör, men ändå kunde ses som en gränsmarkering, kallades för rå. (Stenman 1998) reglerna var särskilt viktiga vid gränsmarkering mellan byar (Labba 1994). Mellan enskilda markägares mark var principerna inte lika stränga. Där kunde en sten och en stör, eller två stenar godkännas som råmärke. Om gränstvist uppstod skulle denna lösas i första hand av markägarna själva vid en s.k. ägaresyn. På en förutbestämd dag träffades representanter från de två byarna som tvistade eller två enskilda markägare för att i fält försöka komma till en förlikning. Om det inte var möjligt att komma överens fick parterna vända sig till Häradstinget (HT) och begära s.k. häradssyn. De två byarna utsåg sex s.k. tolvmän vardera som tillsammans skulle utreda saken. Utredningen redovisades för HT som sedan förkunnade dom i frågan. HT dom gick inte att överklaga.

1496 Gustav Vasa föds

Den 12 maj år 1496 föds Gustav Vasa som senare kom att få stor betydelse för Sverige som land (Lagerqvist 1999).

Efter Birger Jarls ätt dött ut följde det oroliga tider i Sverige som framförallt präglades av den s.k. unionstiden. Unionen med Norge fungerade allt sämre under 1400-talets senare hälft (Lagerqvist 1999). Under denna tid är kyrkan en stark maktfaktor. På tronen växlar svenska och utländska kungar samt riksråd. I övrigt råder väldigt oklara styrelseskick för riket Sverige.

1500-talet

1523 Gustav Vasa erövrar tronen

De av Magnus och Kristoffer upprättade landslagarna var den gällande lagstiftningen (Labba 1994).

1524 Beslut om jordebok

Detta år togs ett beslut på herredagen i Vadstena om att man skulle upprätta en allmän jordebok (Labba 1994). I jordeboken skulle antalet bönder i varje län registreras samt kronans räntor och uppbörd. (Hafström 1970)(se *Kronans jordeböcker*).

1527 Västerås recess eller reformationsriksdag

Kronan led av stora statsskulder, inkomsterna var små och utgifterna var stora (Lindqvist 1993). Genom att överta kyrkans skatter, egendomar och jord skulle den finansiella krisen lösas. Kyrkan ägde då ca 13 % av hemmanen i Sverige, eller ungefär 1/8 av all jord, då var biskopsgårdarnas areal inte medräknad. Gustav Vasa vann efter vissa problem omröstningen i riksdagen och beslutet, mera känt som Västerås recess, kom att bli en vändpunkt i Sveriges historia. Kyrkan förlorade sin politiska och ekonomiska makt, dess tillgångar och egendomar kom att förvaltas av kronan och Kungen blev kyrkans överhuvud.

Samtidigt togs under denna riksdag ett beslut om att guds ord hädanefters skulle predikas *"klart och rent i landet"* (Lindqvist 1993). Ett beslut som inte hade något med trosinriktning att göra utan endast att prästerna skulle predika på svenska.

Detta stora ägoskifte föregicks av ett ganska stort tumult (Lindqvist 1993). Redan innan riksdagen började anades det på många håll att förändringar var att vänta, biskoparna fick inte sin vanliga plats ovanför de världsliga råden utan nedanför. Riksdagen inleddes med att en av Kungen skriven proposition lästes upp. Talet var mästerligt utfört och förklarade att kyrkan tjänade betydligt mer än vad kronan och adeln tjänade tillsammans. Då allt var eländigt ville han inte sitta kvar på tronen då kronan var lika utfattig som det världsliga frälset som hade varit tvunget att ge bort den största delen av sina tillgångar till kyrkan. Kyrkans talan och försvar sköttes av biskopen Hans Brask som anförde att påven gett honom, och övriga kollegor, mandat att försvara kyrkans tillgångar och att kyrkan därmed inte kunde avstå från någonting. Gustav Vasa tillfrågade därefter adeln om deras åsikt. En man vid namn Ture Jönsson klargjorde att han stödde biskopens åsikt. Kungen svarade med en för honom känd ilska och höll ett blodssvallande tal som avslutades med att han själv brast i gråt. Därefter lämnade Kungen riksdagen och låste in sig på sitt slott med sina närmsta män där han höll en fest under tre till fyra dagar.

Händelserna som närmast följde, under Gustav Vasas fest, brukar kallas för Sveriges första ständsriksdag (Lindqvist 1993). Denna inkluderade adeln, prästerna, borgarna och bönderna som var för sig höll enskilda överläggningar. Många sändebud från respektive samhällsklass sändes till Kungen för att försöka övertala honom att sitta kvar, framförallt stod de ofrälse på Kungens sida. Kungen satt kvar på tronen och fick sin vilja igenom. Adeln fick tillbaka alla egendomar som överlåtits till kyrkan sedan år 1454. Samtidigt fick kronan överta biskoparnas slott, samt alla till kyrkan hittills hörande intäkter. Då biskoparna som en naturlig följd förlorade all makt genom detta beslut förlorade de även sina platser i rådet. Efter denna

händelse kom Gustav Vasa att kontrollera alla testamenten och dylika handlingar från de människor som kunde tänkas ha släktband med honom. Fanns ett släktband tog han över egendomen ifråga. Denna verksamhet ledde till att han personligen kom över ca 3000 egendomar som tidigare tillhört kyrkan. Kyrkan, med biskop Hans Brask i spetsen, protesterade naturligtvis. Brask flydde några månader senare utomlands och återvände aldrig till Sverige.

1528 Nya skatter för Birkarlarna

År 1528 fattade Gustav Vasa det första beslutet som direkt kom att beröra lapparna (Kuoljok 1998). Vid denna tidpunkt hade han insett att birkarlarna gjorde sig ansevärd förmögenheter genom handeln med lapparna. Det medförde att kronan skärpte hållningen gentemot birkarlarna. Deras avgifter till staten fördubblades men verksamhet fick trots allt fortsätta. Den nya avgiften innebar att birkarlarna var skyldiga att betala åtta mårdsinn och 2280 ekorrskin årligen.

1535 Gustav Vasa förnyar kolonisationspolitiken

I ett brev från år 1535 gav Gustav Vasa anvisningar om att den som ville fick nyttja kronans ödetomter och eventuella *bolstäder* som fanns på Kungens och kronans allmänningar (Stenman 1998). Han införde här det nya uttrycket "*kronans allmänningar*" och brevet kan tolkas som ett anspråk på det land som enligt tidigare regleringar inte tillhörde kronan.

1542 Kungligt brev angående markrättigheter i Norrland

I brevet som är adresserat till "*gemene man i Gästrikland och Hälsingland samt Medelpad och Ångermanland*" skriver Gustav Vasa den välkända satsen: "*sådana ägor som obygd ligga, hör Gud, Oss och Sveriges krona till, och ingen annan*" (Almquist 1928). Brevet är ett uttryck för hans åsikt att så många nybyggen som möjligt borde anläggas för att sedan skattdrivas och därmed ge intäkter till kronan. Tyngdpunkten i det citerade stycket bör inte ha legat på "*Oss och Sveriges krona*" utan på "*ingen annan*" (Schager 1925). Ingen fick med olagliga äganderättsanspråk på utrymmet i skog och mark förhindra nybyggesutvecklingen. Nybyggen fick inte anläggas så nära redan befintliga hemman att de påverkade de sistnämndas skatteförmåga.

Det som var nytt i Kungens kolonisationspolitik var egentligen att de regler som gällt norr om Häl:s lagsaga nu antogs gälla även i andra landskap. Det var en följd av att landskapslagarna nu upphört att gälla och att kronan förmodligen ville tillförsäkra alla sina undersåtar samma rättigheter. De åtgärder som Kungen vidtog för att påskynda kolonisationen av Norrland, visar på att brevet endast var ett uttryck för överhöghetsrätt d.v.s. att anspråken gjorde landet öppet för kolonisation (Stenman 2001). Att Kungen genom uttalandet avsåg att göra intrång i någon lagligt grundad äganderätt till allmänningarna är inte troligt (Almquist 1928). Däremot ansåg han att de norrländska byalagens ockupation av de stora obygderna endast var av tillfällig art. De måste vika undan om någon var villig att uppodla marken. De norrländska allmänningarna betraktades fortfarande som *res nullius*, utan ägare.

Gustav Vasa ansåg att jordbruket på sikt borde inbringa mer skatteintäkter till kronan, att de i lappmarkerna outnyttjade naturresurserna borde utnyttjas bättre samt att ett utbyggt land var lättare att försvara än de ödemarker som lappmarkerna då utgjorde (Stenman 2001). Genom ett flertal brev riktade till Nordanlanden (Dalarna, Gästrikland, Hälsingland, Ångermanland,

Medelpad, Öster- och Västerbotten) eller någon del av detta, framgick att han med missnöje hade noterat, att om någon fattig person vill uppodla ödemark till hemman så hade byamännen i angränsande byar ofta motsatt sig detta. Att byarna slagit under sig mer mark än de kunde bruka, påpekades vara ett brott mot Sveriges lag som förbjöd en bonde att hägna mer jord under sig än vad han kunde "*fika och fara*". För att ingen skulle kunna påstå att ett nybygge tagits upp på dennes "*egna bolstäder, ängar eller fåbeten*" ville Kungen att varje intaga skulle besiktas av kronans fogde tillsammans med tolv "*oväldige och därtill besvurna män*". Han ansåg vidare att byamännens behov av dessa stora marker grundades i att de på samma hemman ofta bodde "*åtta eller tio unga starka drängar och kvinnfolk, somligstädes mer och somligstädes mindre*" (jämför 1749 Lappmarksreglementet). För att råda bot på detta lovade Kungen att alla nybyggen skulle innehåsa utan skyldigheter till bolbyarna. Den som olagligt försökte förhindra nyodlingar skulle böta 40 mark.

Under 1500- och 1600-talet fortsatte Gustav Vasas söner dennes kolonisationspolitik i lappmarkerna (Stenman 2001). Under senare delen av 1500-talet och utvecklade dessa överhöghetsrätten till en privaträttslig äganderätt. Processen gick långsamt och är svår att följa. Att staten hade ett tämligen svagt juridiskt stöd i sina privaträttsliga ägaranspråk påvisas av flera forskare (Labba 1994; Stenman 1998; Lundmark 1998; Brunfelter 2004) (se *Allmänningarna*).

1551 Den förste jägmästaren

Första gången titeln jägmästare nämns är 1551 i det kungliga hovets papper (Kardell 2003). Kring hovets jakt fanns en serviceorganisation uppbyggd som senare kallades för Hovjägeristaten (se 1635, 1638). Dess uppgifter var att förse hovet med vilt och jaktupplevelser samt skydda kronans hägnade parker från tjuvjakt. I denna organisation fanns en mängd funktioner bl.a. skyttar, falkfångare och hunddrängar. Titlarna var ofta hämtade från Tyskland.

1553 Individuell skattläggning av lapparna

År 1553 genomfördes på order av Gustav Vasa en skattläggning av lapparna (Lundmark 1998). Resultatet av denna var att skattläggarna drev in ansevärda mängder av pälsverk, torrfisk, silver och renar. För Kungen blev det uppenbart att birkarlarna tidigare varit undertaxerade. Han drog då in deras rätt att ta upp skatt. Skatten skulle fortsättningsvis drivas in av kronan och dess utsedda lappfogdar. I praktiken rekryterades de flesta lappfogdarna ur birkarlsledet (Kjellström 2000). Ytterligare en uppgift som ålades lappfogdarna var upprättandet av ett mantals- och fiskträskregister (Kuoljok 1998).

Fisketräskregistret visade på en ny politik där fjällträskan, som ansågs ligga på Konungens allmänning, skiljdes från hemträskan, som tillhörde byarnas mark (Göthe 1929). Denna skillnad bestod på vissa håll i uppemot 200 år. Fiskfångsten från fjällträskan beskattades fr.o.m. nu högt medan fångsten från hemträskan ännu inte renderade i någon skatt. Samtidigt fick lapparna börja skatta för sitt fiske (Kuoljok 1998).

Skattläggningen genomfördes av Jöns Håkansson med fem medhjälpare (Lundmark 1998). Birkarlarna förlorade rätten att ta upp skatt men lyckades efter ett intensivt lobbyarbete, bl.a. genom att sända Kungen gåvor i form av pengar och skinn, behålla ensamrätten till handeln med lapparna. I praktiken blev birkarlarna ofta rekryterade till lappfogdar, d.v.s.

skatteindrivare, de blev dock noggrant övervakade. De fick också till uppgift att för kronans räkning köpa upp pälsverk. Både handel och indrivning skedde vid lapparna traditionella vintervisten (dålvvesijddorna) i januari-mars. Detta var en perfekt tid för lapparna att kunna byta till sig smör och mjöl. Senvintern var den svåraste tiden och födotillgången under dessa månader styrde befolkningsutvecklingen. Lapparna blev förmögna trots skatteomläggningen då de fick bra betalt för sina skinn, och under senare delen av 1500-talet ökade den samiska befolkningen stadigt. Samtidigt hade de dock blivit beroende av varor som de själva inte producerade.

Skatten på fjällträskan inom Konungens allmänning sattes till att var 15:e fångad fisk skulle sändas till kronan, främst gädda men även abborre, sik och mört (Göthe 1929). Med kronan i detta fall avsågs Kungl. Maj:ts Skafferij (Lundmark 1998). Fiskskatten inbringade för Västerbottens del ca 15 skeppund (Göthe 1929). Ett skeppund motsvarade ca 136 kg (Lundmark 1998).

Vidare skulle alla skinn som drivits in redovisas till Kungen och sedan skeppas till Stockholm och den av Kungen särskilt inrättade skinnkammaren (Lundmark 1998). I de fall där fogden lyckades driva in pengar eller silver skulle de lämnas över till Kungens skattkammare.

1561 Kungörelse från hertig Karl (senare Karl IX)

Redan före sin tid som regent försökte hertig Karl infria sin fars kolonisationstankar (Stenman 1998). I kungörelsen lovade han sex års skattefrihet till den som anlade torp eller tog över ett ödehemman. Brevet gällde menigheten i Värmland.

1579 Kolonisationspåbud

Hertig Karl utlovade sju års skattefrihet till den som anlade torpställen men med förbehållet att det inte fick göras på andras marker/ägor (Stenman 1998).

1587 Helgeandholmsbeslutet, En ”..dröm och lögnaktig sammansättning..”

Dokumentet är en av Sveriges mest omtalade urkunds-förfälskningar (Hafström 1970b). Enligt detta skulle 1282 en herredag (dåtidens riksdag), efter Kung Magnus Ladulås begäran, ha förklarat följande som tillhörandes kronan:

1. Alla bergverk. 2. De tre strömmar som ligga innan Sveriges lås och nycklar, nämligen Mälaren, Hjälmaren och Saltsjön samt alla fiskerier därstädes. Andra uppräknade strömmar och vattendrag, bl.a. strömmen vid Trollhättan. 3. Alla norrländska och finländska strömmar i vilka vore ”hufwudfiskien”. 4. Ränta för alla huvudskär i den svenska och finländska skärgården. 5. All stubbejord (se Allmän fastighetsrättshistoria).

Förfälskningen gjordes av Palne Eriksson Rosenstråle, en högt betrodd riddare från Östergötland. Han presenterade dokumentet för Johan III 1587. Eriksson påstod att det var en av honom själv gjord avskrift ur en bok 1548. Boken skulle finnas i biskopsbiblioteket i Strängnäs där en del av rikets äldre handlingar förvarades. Dokumentet möttes redan av samtiden med misstro. På några bevarade exemplar finns anteckningar gjorda av olika framstående män. De skriver bl.a. ”Palne Ericksons drömde undervisning.”, ”Med lögn och alla inlagt.” och ”...een Palne Erichsons benempd fantasi, dröm och lögnachtige sammansättning...”. Den sistnämnda

kommentaren är skriven av Elias Palmschöld som vidare beskriver hur Eriksson skulle ha tillverkat dokumentet för att återvinna Konungens gunst som han tidigare hade förlorat.

Johan III åberopade aldrig helgeandholmsbeslutet och det föll för en tid i glömska. På 1630-talet omtalas beslutet i boken *Scondia illustrata* som skrevs av den mycket ansedde Johannes Messenius. Han betvivlade inte att berättelsen återgav en verklig händelse. Genom hans framställning och auktoritet blev helgeandholmsbeslutet ett erkänt historiskt faktum. Det var först under 1690-talet som beslutet fick någon rättslig betydelse. Skogskommissionerna var delade i sina åsikter om beslutets äkthet (*se Skogskommissionerna*). Kvarnkommissionen för Älvsborgs län stödde sig däremot på beslutet för indragandet av strömmar till kronan. Indragandet av strömmen vid Trollhättan godkändes vid 1734 års riksdag och senare 1899 av HD, trots att det efter C.G. Styffes undersökning 1869 ansågs klarlagt att beslutet var en förfalskning.

1595 Karl IX kontrollerar handeln med lapparna

För att få bättre kontroll över lappmarkernas resurser begränsade Karl IX birkarlarnas handel genom att fogdarna fick förköpsrätt på all handel med lapparna samtidigt som birkarlarna skulle kontrolleras (Kvenangen 1996).

1599 Kungörelse av hertig Karl

Hertig Karl preciserade den procedur som skulle tillämpas när någon lappman, eller änka till sådan, avled utan att det syntes finnas arvingar (Labba 1994). Den egendom som skulle kunna komma ifråga en sådan gång skulle tillfalla kronan enligt lagen om danaarv (*se Allmän fasisghetsrättshistoria - Bördsrätt*). Dessa företeelser skulle av fogdarna separat bokföras. Det finns också ett flertal exempel på att brev och lag tillämpades och då även i lappmarkerna.

Lagen om danaarv tillämpades tillsammans med Kung Kristoffers landslag som i sin tur gav anvisningar om att arvingar med uppenbar rätt hade en natt och ett år på sig att åberopa detta arv (Labba 1994). Om detta inte gjordes inom utsatt tid, eller arvingen inte godkändes, delades arvet mellan Kungen och kyrkan. Ett exempel på tillämpningen av dessa procedurer finns från Arjeplog år 1665 där en brukare av ett lappskatteland till tinget anförde en begäran om att bruka ett annat land för sin sons räkning. Motivet till denna begäran var att det begärda landet saknade arvingar. Denna begäran bifölls av tinget och lappskattelandet ifråga bjöds ut för första gången. En viktig detalj i sammanhanget är att detta förfarande tydde på att man vid arv av fast egendom tillämpade den ordning som styrdes av lagstiftning. Denna ordning tillämpades även i frågor som rörde lappskattelanden.

1600-talet

1602 Förordning om skattnöggning av Lappmarkerna

Kung Karl IX utfärdade en ny förordning om lappskatt. Lapparna skulle nu betala skatterna med i första hand renar och torrfisk, i stället för som tidigare med pälsverk (Stenman 2001). Denna skattnöggning baserades på en mantalslängd, förteckning över alla skatteskyldiga (Labba 1994; Stenman 2001). Skatten kan anses vara en jordskatt. Detta skulle innebära att kronan vid denna tidpunkt ansåg att lapparna ägde sina lappskatteländ på samma sätt som bönderna ägde sina hemman. Modern forskning stöder ett sådant påstående. Lapparna skulle även inställa sig på speciella marknadsplatser och handelsmännen förbjöds att bedriva handel på de traditionella platserna (Kuoljok 1998). Med denna skattnöggning myntades också begreppet lappskatteländ.

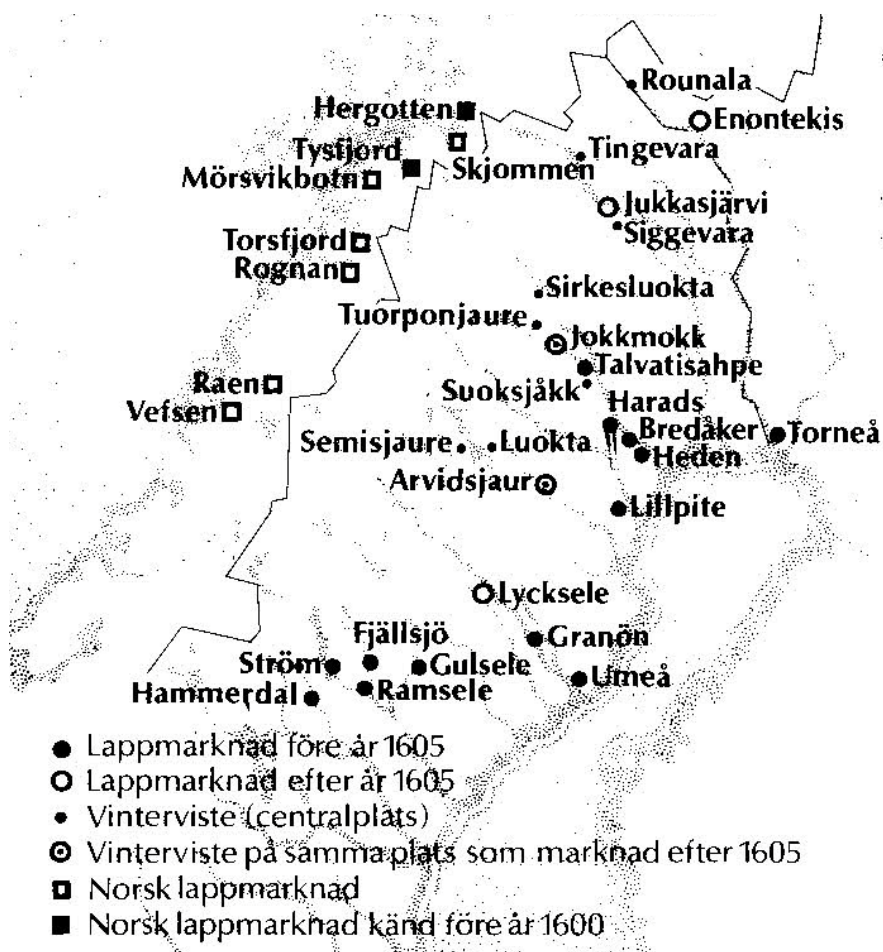
En annan anledning till skattnöggningen var att kronan ville skärpa sina anspråk över vissa geografiska områden (Stenman 2001). De områden från vilka lapparna betalade skatt till den svenska kronan kunde med fog antas höra till det svenska riket. Svenska kungar hade länge försökt att utvidga Sverige för att nå norska kusten, främst i nordväst, bl.a. för fiskets skull (Olofsson 1974; Stenman 2001) (*se vidare 1751 – En del av riksgränsen fastställs*).

Det nya skattesystemet grundades på de länd och vatten som varje familj utnyttjade till jakt och fiske (Labba 1994; Stenman 2001). Varje familjs område kom nu att benämnas som lappskatteländ och varje hushåll kallades för en skattelapp. Lappskatteländet gick i arv och kunde ges bort av ägaren, säljas eller arrenderas ut och de var gränsbestämda. Flera lappskatteländ utgjorde en lappby. Sijddorna benämndes som lappbyar av svenska kronan från och med 1500-talet. Skatten för dessa områden skulle betalas med torrfisk och renar istället för som tidigare med pälsverk från olika djur (Kuoljok 1998).

Skattnöggningen 1602 försvagade sijddans ställning (Kuoljok 1998). Förordningen deklarerade att lapparna skulle infinna sig på bestämda marknadsplatser varje vinter. Där skulle de betala in sin skatt och delta i kyrkans gudstjänster. För att förverkliga detta förbjöds handelsmännen att bedriva handel i de s.k. dälvesijddorna, därmed blev lapparna tvungna att besöka marknadsplatserna för att få tillgång till t.ex. salt och järnverktyg. Lapparna ställdes samtidigt under svensk domstol och förordnades att slita sina tvister där i stället för, som brukligt var, på sijddastämman. I och med dessa beslut minskade sijddans betydelse och grunden var lagd för en urholkning av det samiska samhället och dess "urgamla" ordning.

1602 Fastställande av skatteorter och anläggandet av kyrkplatser.

Främsta orsaken till detta var att kronan ville hävda svenskt territorium (Stenman 2001). Om lapparna betalade skatt till kronan skulle deras områden definieras som svenskt territorium. Kyrkplatserna kom därmed att fungera som handelsplats (figur 3), domstol, skattekontor och centrum för religiös omvändning (Kuoljok 1998).

Figur 3. Marknadsplatser före och efter 1605 (Kjellström 2000).

1603 Kungligt brev, lappfogdeinstruktion.

Brevet innehöll instruktioner till fogdarna om hur de skulle beskatta lapparna (Stenman 2001). Enligt detta brev skulle lapparna erlägga var tionde ren och fisk i skatt. I utbyte för de varor (koppar, järn, smör och spannmål) som kronan sände till lapparna skulle skinn köpas.

Skatten skulle alltså till stor del utgöras av renar. Brevet innehöll även en uppmaning om kolonisation av lappmarkerna: "I Norrlanden och Lappmarken finns god lägenhet till att bygga och bo" (Stenman 2001). Den som ville flytta dit skulle hjälpas med "renar och annat". Med hänsyn till detta så kan man tro att staten hade planer på någon sorts kombination av jordbruk och renskötsel där skogsrenskötseln troligen tjänade som en förebild.

1605 Kungligt brev angående lappskatten.

Brevet innehöll förtydliganden om lappskatten och tidpunkter för marknader på de olika handelsplatserna (Stenman 2001).

Varje lapp som fyllt sjutton år var skyldig att betala skatt (Stenman 2001). Fjälllapparna skulle betala två rentjurar, tre vajor eller åtta lispund torrgädda i skatt. För sjölapparna som tidigare skattat tre daler blev skatten nu torrfisk men i varierad mängd beroende på till hur många länder varje enskild lapp var skyldig att erlägga skatt till. Karl IX förtydligade dessutom sin

fars anvisning om att birkarlarna endast fick bedriva sin handel med lapparna på de tidigare beslutade marknadsplatserna.

1606 Birkarlarna får betala tull till staten

Från och med detta år var birkarlarna skyldiga att betala tull till kronan (Kvenangen 1996). Denna utgjordes av torrfisk, skinn, pälsverk, samt vissa klädverk som exv. renskinnskor.

1607 Kungligt brev, lappfogdeinstruktion.

Omfattade Pite-, Ume- och Ångermanlands lappmarker (Stenman 2001). Fogdarna uppmanades att kontrollera hur många renar som blev slaktade och se till att vart tionde skinn betalades till kronan. Brevet innehöll inga större förändringar men är viktigt då det indirekt visar att det inte bedrevs något traditionellt jordbruk i lappmarkerna då brevet inte innehåller några uppgifter om tionde på boskap och jordbruksprodukter. Detta brev i kombination med de föregående förändringarna i beskattningsformerna utgör avstampet mot dagens renskötsel (Lundmark 1998).

Dessa nya reformer ledde till en kris för lapparna då de nu fick svårt att klara sitt uppehälle (Kuoljok 1998). Den tidigare tillämpade pälskatten hade inte påverkat lapparnas försörjning nämnvärt då pälsar inte använts i någon större omfattning inom det egna samhället. Den nya skatteordningen slog hårt mot lapparna då den inriktade sig på födoämnen (Lundmark 1998). Det i kombination med tidigare befolkningsökning och hård beskattning av viltstammarna resulterade i en svältsituation för lapparna. Bakgrunden till förändringen av skattesystemet var sviktande pälspriser i Europa och den svenska arméns behov av mat. Genom att öka antalet tamrenar och i större utsträckning leva på renkött anpassade lapparna sig till den nya tiden. "Kronorenarna" hölls kvar på lappmarken i hjordar som sköttes av avlönade lappar. Under loppet av några få årtionden förändrades lapparnas livsföring från jägarkulturens till nomadernas. Det var alltså under denna tid, 1600-talets början, som grunderna till dagens renskötsel utformades.

1609 Uppgifter om renantal

Uppgifterna redovisades i samband med uppskattningen av kronans renstam (Olofsson 1965). Detta år angavs kronan som ägare av ca 700 renar i Pite- Ume- och Ångermanlands lappmarker. Lapparna i samma lappmarker uppgavs äga ca 3700 renar (se även 1935).

Siffrorna baserades på de s.k. rentiondelängderna som upprättades över skattelapparna och birkarlarna (Olofsson 1965). Det är svårt att med stöd av dessa renlängder uppskatta både det totala renantalet och den inbördes fördelningen då många av längderna inte finns kvar och då de dessutom knappast var fullständiga.

1619 Lappskatt

Kronan lyckades för första gången driva in hela summan av lappskatten i de tre sydligaste lappmarkerna (Olofsson 1965). Klagomålen om att skatten var för hög hade tilltagit bland lapparna och många fjällappar hade börjat flytta över till Norge, därför ansåg man att en ny politik borde införas (se vidare 1621).

1621 Lappskatten halveras

Med stöd av en undersökning av Johan Skytte halverades lappskatten (Olofsson 1965). Skatten kom nu att motsvara 4 lispund torrgädda, motsvarande 2 riksdaler specie, och kom i praktiken att gälla fram till 1695.

Lappskatten kom hädanefter inte att förändras förrän 1695 (Olofsson 1974). Skatten togs upp till diskussion under 1640-talet då arrendeväsendet i lappmarkerna avskaffades, då förlängdes den tidigare beslutade skatten.

1630 Bergsöverstyrelsen inrättas

Styrelsen skulle bl.a. övervaka skogstillgången runt bergsbruken (Lagerqvist 1999).

Under 1600-talets första del inleddes stormaktstiden i Sverige (1620-1718). Under denna tid växte en organiserad förvaltning av landet fram, staten blev helt enkelt effektivare. Dock så fanns det två huvudproblem: det saknades pengar och folk för att driva Sverige.

Gruvnäringen blev en grundpelare i den svenska industrin och sekundärt skogen. Sverige stod under en tid för hela 70 % av hela världens produktion av stångjärn. Även vapenexporten och då främst kanoner var viktig, samt exporten av trä tjära. För allt detta behövdes skog för att värma berget vid brytning av malm, för att värma smedjor och för framställningen av tjära. Skogen tillskrevs ett betydligt högre värde än tidigare

1634 Silverfynd på Nasafjäll

Nasafjäll är beläget ca 1 km öster om norska gränsen (Olofsson 1974), nordväst om Arjeplog, inom Pite lappmark (Kuoljok 1998). En gruva anlades och var i drift redan 1635. Driften pågick sedan i 25 år. Gruvknektarna skrevs ut bland bondebefolkningen medan transporten av malmen från gruvan till hyttan ålades lapparna (Lundmark 1999). Denna transportplikt kan, jämte skattereformeringen (se 1602, 1603, 1605, 1607), vara en viktig anledning till att den nomadiserande renskötseln utvecklades under detta århundrade (Sten 1989).

Upptäckten av Nasafjäll kan också ses som startskottet för kronans intresse för lappmarkerna (Olofsson 1974). Lappmarkerna sågs som en skattgömma som gud anvisat genom Nasafjäll. Denna nya tillgång ville man slå vakt om och detta genom en ny lappmarkspolitik vilken inleddes med uppförandet av kyrkor, skolor och genom bildandet av kristna församlingar. Flera av de till Nasafjäll närliggande lappbyarna, från Ume- och Lule lappmarker, kom att överföras till Arjeplogs församling (se 1663), bl.a. för att trygga körsorna.

Ur skogsbrukssynpunkt är det intressant att nämna verksamheten vid hyttan som låg vid Silbojåhkå, (förf. anm.). All tallskogs höggs ner och den har ännu inte kommit tillbaka (Isaksson 2001).

Silverfyndet gjordes av två personer (Kuoljok 1998). Den ena av dessa två var lappen Per Olofsson och han rapporterade fyndet till svenska staten. Sverige var i ekonomiskt dålig situation p.g.a. involvering i många krig och drömmen om en stor silverfyndighet inom landet var stark. Man startade upp gruvan året efter upptäckten, och driften fortsatte sedan i 25 år fram till 1659 då en militär trupp från det danska Norge plundrade och förstörde gruvan med tillhörande byggnader. Resultatet av gruvdriften var blygsamma 860 kg silver och 250 ton bly som i slutändan var flera gånger mindre värt än vad driftskostnaden uppgått till.

För lapparna var gruvan en kännbar företeelse (Kuoljok 1998). De behövde inte tjänstgöra i gruvan, till det ansågs de inte vara lämpliga, däremot var de skyldiga att transportera malmen från gruvan till hyttan vid Silbojåhkå. Detta var en sträcka på sex mil. Som betalning fick de tyg, mjöl, salt, tobak och brännvin. Detta arbete var tungt för både renar och körare, dessutom så inkräktade arbetet på deras möjligheter att sköta sina renar och att jaga och fiska, och många lappar flydde till Norge för att slippa tjänstgöringen. Enligt handlingar hade lapparna dock lika mycket betalt som svenskarna som arbetade vid gruvan och ibland även bättre (Roslund 1989). Lapparna behandlades liksom svenskarna många gånger illa. Sverige var ingen demokrati och rättsystemet och dess utövare agerade därefter. Det svenska rättsystemet var mer eller mindre främmande för den dåvarande samiska kulturen och uppfattades säkerligen av lapparna som ämnat för att kontrollera lapparna.

Upptäckten av gruvan ledde också till en gränskonflikt mellan Sverige och Norge, länder som redan hade en ansträngd relation (Olofsson 1974). Uppfattningen var den att det endast var fjälllapparna i området som kunde ha en uppfattning om riksgränsens sträckning. Svenskarna tillsatte en kommission som reste upp till Nasafjäll för att tala med berörda lappar. För detta ändamål medfördes 43 kannor spanskt vin, 223 kannor brännvin samt tobak med tillhörande pipor. Lapparna i området vittnade till Sveriges fördel.

1635 Sveriges första skogliga administration

Carl Hård utsågs 1635 till Sveriges första riksjägmästare (Kardell 2003). Utnämningen tillsammans med utfärdandet av en instruktion för riksjägmästarens arbete lade grunden till Riksjägeristaten, Sveriges första skogliga administration (se 1638). Fram till detta år hade Hovjägeristaten haft viss tillsyn över de allmänna skogarna. Dess huvudsakliga uppgift var att arrangera hovets jakter (se 1551 Den första jägmästaren). Chefen över denna organisation titulerades överhovjägmästare. Från 1635 existerade dessa två organisationer parallellt. Överhovjägmästaren fungerade även som riksjägmästare under perioden 1780-1824.

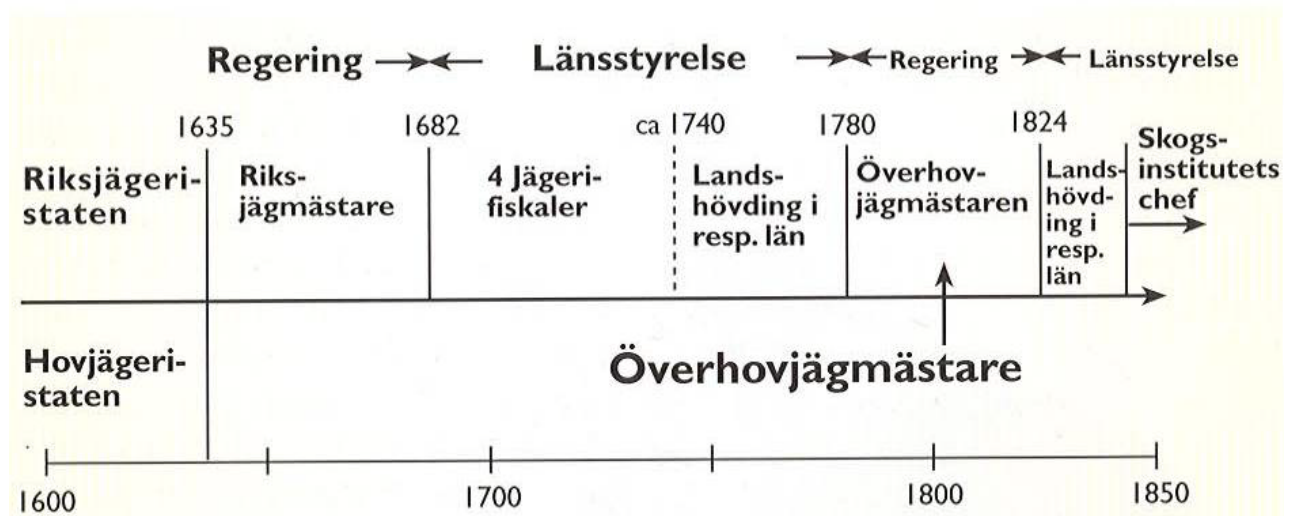
1638 Instruktion för riksjägmästaren

En instruktion för riksjägmästaren utfärdades som skulle styra dennes arbete (Kardell 2003). Instruktionen gav riktlinjer för Riksjägeristaten. I denna organisation ingick bl.a. hejderidare och skogsvaktare som hade till uppgift att bevaka kronans marker.

Det var framförallt olaglig jakt och virkesstölder som skulle förhindras. I instruktionen uppräknades en del av de områden där kronan hävdade sin ensamrätt till jakt och skogsfångst. Det framgår inte av domar från denna tid hur inslag av främmande skog i dessa områden behandlades. Det är även oklart vilka rättigheter kronbönderna och torparna hade inom dessa områden. Kungen hävdade även en regalrätt till alla högvilt i landet. Instruktionen är en kopia av de förhållanden som rådde i södra England under 1200-talet. Det var i huvudsak jakten som var i fokus men även skogshushållningsfrågor fanns med. Det var en centraliserad organisation med bas i Stockholm.

Riksjägmästarämbetet kvarstod fram till 1682 då denne byttes ut mot 4 jägerifiskaler med samma befogenheter. Befattningen som sådan upphörde av någon anledning 1738, förmodligen på grund av allmogens motstånd. Därefter sköttes uppgifterna av landshövdingarna i respektive län och administrationen blev därmed decentraliserad. Gustav III gav 1780 överhovjägmästaren ansvaret för skogarna och därmed var administrationen återigen centraliserad. Men ytterligare en återgång skedde 1824 när landshövdingarna åter

fick ansvaret. Den första moderna skogsadministrationen skapades 1859 då skogsinstitutets chef, Israel Adolf af Ström, fick ansvaret över de allmänna skogarna (figur 4).

Figur 4. Skogsadministrationen 1600-1850 (Kardell 2003).

1638 Västerbottens län bildas

Länet tillkom genom utbrytning ur Västernorrlands län (Gävleborgs) (Arell 1977). Länet bestod av landskapet Västerbotten och Umeå, Piteå, Torneå och Kemi (till 1809) lappmarker (figur 5). Kemi tillhörde tidigare Österbottens län.

1638 Västerbottens lappmarker bildas

Västerbottens lappmarker bildades av de nedan uppräknade socknarna (Arell 1977).

Umeå: Lycksele, Sorsele och Tärna.

Piteå: Arvidsjaur och Arjeplog

Luleå: Jokkmokk, Kvickjokk och Gällivare (från 1742).

Torneå: Juckasjärvi, Enontekis, Kautokeino (till 1751) och Utsjoki (till 1809).

Kemi: Enare, Kuusamo, Sodanlylä och Kittilä.

Figur 5. De nya administrativa lappmarkerna (Norrländsk uppslagsbok 1995).

1645 Jämtland blir svenskt

Jämtland tillhörde nu Sverige och lapparna där infördes i samma jordebok som bönderna (Lundmark 1998).

1646 Brev från drottning Kristina angående Nasafjäll

Att man från de styrandes sida tog gruvdriften på största allvar kan man bl.a. läsa i det kungliga brev som drottning Kristina utfärdade den 26 april 1646 (Stenman 2001). Där står bl.a. att de som ville "bygga och bo" vid den nya Skellefteåvägen upp till Piteå silverbruk skulle få samma friheter som de som bosatte sig vid vägen mellan Piteå socken och silverbruket. Dessa friheter innebar bl.a. att man befriades från knektjänstgöring och att man fick medel från kronan som motsvarade en viss mängd säd och ett visst antal kreatur. Avsikten var dock inte att befrämja någon jordbrukskolonisation utan att underlätta transporter från Nasafjäll. Någon beskrivning av eventuellt insynade hemmans jordnatur, d.v.s. ägoförhållandet, finns dock inte i detta brev. Oavsett om de nu insynades inom ett befintligt lappskatteländ eller inom något annat landområde.

1647 Skogsordning

Vid den här tiden hade adeln lagt under sig stora delar av allmänningarna i södra och mellersta Sverige (Hafström 1970b). Allmogen hemställde därför om ett förbud mot fortsatt uppodling av allmänningarna vilket resulterade i Sveriges första allmänna skogsordning. Ordningen nämner ingenting om vem som anses vara ägare till allmänningarna. Nyttjanderätten till dessa tillkom landskap, härad och socknar och dess innevånare fick endast nyttja skogen till husbehov.

Alla skogsordningar före år 1734 antas ha haft en viktig roll i tolkningen om rätt till land och vatten då Sverige saknade en fungerande rikslag (Stenman 1998). Det viktigaste från ägorättsperspektiv var att förutom byar så skulle även hemman och torp vara inneslutna med gränser av rå och rör. I Norrland och Bergslagen skulle landshövdingarna genomföra en särskild undersökning av vilka torp och nybyggen som kunde vara kvar utan att påverka bergsbruket negativt. De som bedömdes skada det samma skulle rivas (Schager 1925). Ordningen saknade dock anvisningar och krav på avgränsning av kronans marker (Stenman 1998). Med denna ordning infördes även det första förbudet mot svedjning. Annat som ingick i denna skrivelse var skyldighet om nyplantering, förnyat förbud om att fälla s.k. bärande träd och att ett särskilt skydd för flottan viktiga mastträd infördes (Lagerqvist 1999). Ortsmyndigheten ålades att beivra skogsskövling och se till att allmänningarnas gamla gränser respekterades (Hafström 1970).

Skogsskövlingen var på sina ställen omfattande och då framförallt runt bergsbruken (Lagerqvist 1999). Då det gällde rörläggning så fanns det inga krav på avgränsning av kronans marker och vilka dessa var preciserades inte (Stenman 1998). Däremot så skulle torp, gårdar och backstugorna som fanns inom dessa allmänningar antecknas och det skulle kontrolleras med vilken rätt de besatts. Skattebonden skulle ”njuta” sin rätt oavsett om marken han besatt var upplåten av kronan eller frälset. Skog fick avverkas inom byns område för eget bruk och till försäljning. Skog fick också huggas för att anlägga åker, äng, betesmark eller torp. Men om detta gjordes skulle en ny revning och skattläggning göras, samt en anteckning i jordeboken.

För svedjningen infördes ett totalt förbud inom allmänningarna, man fick dock betesbränna om man fick ett tillstånd vid tinget (Stenman 1998). På den enskilda marken fick man svedja förutom i de landskap där skogen undantagits för bergsbruken. Svedjeförbudet gällde även i skogar med s.k. bärande träd och mastträd. Att svedjningen togs på största allvar visas genom att man blev ersättningsskyldig om man under lagligt svedjande skadade rågrannars skog. Satte någon eld på skogen med avsikt kunde denne dömas till dödsstraff.

1649 Bergsöverstyrelsen blir Bergskollegiet

Kollegiets uppgift blev bl.a. att sköta tillståndsgivningen inom bergs- och brukshantering (Lagerqvist 1999). Ved- och kolförbrukning var fortfarande ett stort problem och skogstillgången kontrollerades innan man gav tillstånd att anlägga en ny gruva eller ett nytt bruk.

1653 Johan Graan blir landshövding i Västerbottens län

Detta år blev Johan Graan landshövding i Västerbottens län, ett ämbete som han skulle besitta till och med 1679 (Labba 1994). Han blev mest känd för sitt arbete med kolonisationsprocessen i lappmarkerna (se 1669, 1670, 1671), men även för sitt engagemang för att lösa de problem som kantade gruvdriften i lappmarkerna.

Johan Graan var av samisk härkomst från sin fars sida som i sin tur härstammade ifrån Granbyn i Ume lappmark. Före detta ämbete hade han läst juridik vid Uppsala universitet och avlagt en doktorsexamen i Holland (Kvenangen 1996). Åren 1642 – 1652 arbetade han som assessor vid Svea hovrätt, år 1645 blev han adlad. Han har av vissa forskare ansetts arbeta mot sin egen ”ras”, d.v.s. lapparna, medan andra forskare har pekat på det motsatta förhållandet (Labba 1994).

1655 Reduktion (Fjärdepartsräfssten)

Karl X genomför Sveriges första reduktion genom att till kronan återta en fjärdedel av de gods som tidigare donerats till adeln (Lindquist 2002). Utöver dessa återtogs de gods som ansågs vara outhärliga för hovet, krigsmakten och bergsverken.

1657 Silverfynd på Kedkevaare.

Fyndet sågs som en möjlig ersättning till Nasafjällgruvan när det kom till kronans kännedom två år senare (Olofsson 1974). Även denna gruva var ett misslyckande (Kuoljok 1998). När gruvbrytningen upphörde 1702 så hade den endast resulterat i några få kilo rent silver.

Lappen Jon Persson hade 1657 hittat silver i fjället Kedkevare (nordväst om Kvikkjokk) men vis av erfarenheter från Nasafjäll hållit tyst om fyndet (Kuoljok 1998). När han själv blev inkallad för att köra malmtransporterna från Nasafjäll, berättade han om fyndet. Detta gjorde han i största hemlighet för Nasafjälls arrendator i utbyte mot att han slapp köra malm (Olofsson 1974). Men en annan anledning till att Jon varit tyst om fyndet var att han var rädd att andra lappar skulle förfölja honom då de enligt honom betraktade bergsbruken som roten till allt ont. Kronan såg dock fyndet som en ersättning för det olönsamma Nasafjället (Kuoljok 1998). Även i detta gruvprojekt blev lapparna skyldiga att genomföra malmtransporterna.

1660 Johan Graan skriver två brev angående gruvdriften i lappmarkerna

Driften av gruvorna i Nasafjäll och Kedkevare orsakade umbäranden och konflikter (Labba 1994), och då framför allt för de lappar som tvingades ombesörja malmtransporterna (Lundmark 1999). Med anledning av detta skrev Johan Graan, J. G., ett brev till Konungen där han föreslog att skattelappar skulle befrias från tjänstgöring inom gruvdriften då de annars fanns risk för att de skulle lämna landet, vilket redan hade skett (Labba 1994). Han gav också förslag på hur man skulle lösa problemet med gruvdriften. Samma argumentation upprepade han senare samma år i ett brev adresserat till Kammarkollegiet. Kärnan i dessa brev var att om man ville fortsätta med gruvdriften i lappmarkerna måste man förlita sig på annan arbetskraft än den som "lapparna" bidrog med, samt att J.G. även ansåg att gruvdriften var bättre lämpad att bedriva i privat regi. Troligen var dessa två brev en stor orsak till den lagberedningsprocess som iscensattes och som sedan pågick århundradet ut.

Grunden till J.G.:s brev till Konungen var att det kommit till hans kännedom att Kungens egna lappar hade agerat vägvisare åt norrmännen 1659 då de bl.a. bränt ner kyrkan i Piteå och några byggnader vid silvergruvan i Nasafjäll (Labba 1994). Han ansåg att gruvdriften lämpade sig bättre för privatpersoner, inte för kronan, och att skattelapparna borde få ägna sig åt att bruka sina skatteländor och tillhörande fiskevatten. För malmtransporterna kunde privatpersoner själva införskaffa renar och kronans transporter kunde göras med kronans egna renar och med annan arbetskraft.

Likartade argument upprepades i brevet till kammarkollegiet (Labba 1994). Där framförde han också geografiska omständigheter och hur människorna levde i detta område. Skulle man utnyttja alla mineralfyndigheter var man tvungen att ta hänsyn till dessa omständigheter och inte som under driften av Nasafjäll driva människor till fattigdom och landsflykt. Om lapparna flydde landet skulle det dels innebära förlust av skatteintäkter men även risker vid ett eventuellt krig med Norge då lapparna hade en mycket god lokalkännedom.

1663 Församlingsärende

Efter klagomål 1660 om den långa kyrkvägen till Arjeplog fick nu lapparna från Grans och Lais lappbyar åter tillhöra Lycksele församling (Olofsson 1974). I detta ärende fick de stöd av bl.a. landshövding Graan. Tuorpons lappby hade överförts till sin ursprungliga lappmark, Lule, redan år 1660. Dessa företeelser var ett led i att återställa ordningen efter misslyckandet med Nasafjäll.

1664 Skogsordning

Skogsordningen från 1664 var främst en återupprepning av förbudet mot svedjning från 1647 (Stenman 1998). Kolonisation på allmänningar och ödemarker var tillåtet men de som svedjade eller bröt mot andra föreskrivna regler; ”*Dem skall man fritt söka att fånga och såsom andra skadedjur beflita sig om att avskaffa*”.

1664 Lag om jakt

Detta år kom en lag om jakt, djurfångst och fågelskjutande med en beskrivning om att de stora skogarna var fulla av vilt som inte bara var nyttigt till föda utan också gav landet ära och prydnad (Carlman 2000).

1667 Brev till Konungen angående utflyttningen av lappar

Prästerskapet i Västerbotten beklagade den skada som oron hos lapparna tillfogat dem själva och andra (Labba 1994). Prästerna ville att man skulle tvinga utflyttade lappar att flytta tillbaks till sina skatteland och betala skatt. Man tyckte också att man skulle införa ett förbud där inte en enda lapp hädanefter skulle tillåtas att vare sig lämna sin kyrka, marknadsplats eller skatteland.

1667 Brev från Konungen angående besvär över lapparnas flykt

Brevet skickades till Johan Graan med anledning av prästerskapets besvär. I brevet gavs ett starkt påpekande om de missförhållanden som lapparnas utflyttning åsamkade kyrkan (Labba 1994). Detta missförhållande skulle J. G. inom ramarna för sitt ämbete avhjälpa. Detta var en viktig sak då det gällde guds ära.

1667 Johan Graan svarar på Konungens brev

Johan Graans svar kom snabbt och bekräftade att utflyttningen av lappar hade tilltagit och att lappmarkerna snart riskerade att stå öde (Labba 1994). Han upprepade sina tidigare tankegångar, men mer konkret. Hans förslag till lösning var att man borde upprätta ett plakat som förbjöd fortsatt utflyttning, som gav straffanvisningar om man bröt mot plakatets innehåll, och som ålade de som redan flyttat att inom en angiven tid flytta tillbaks till sina gamla land.

Att ett plakat var otillräckligt för att avhjälpa lapparnas utflyttning insåg i vart fall Graan och engagerade sig ytterligare för att hitta en lösning på problemet (Labba 1994). På detta engagemang finns ett flertal brev som Graan skrev till olika styrande i Sverige. Problemet med att tillgodose gruvdrift och lappar bestod dock. Dock resulterade detta arbete i en jordebok över i vart fall en del av lappskaattelanden och dess innehavare (*se 1670*).

1669 Mantalslängd för Ume lappmark.

En mantalslängd, förteckning över skattskyldiga, över Ume lappmark upprättades (Stenman 2001). Mantalslängden gällde stora delar av nuvarande Västerbottens län. Den är indelad efter de då befintliga lappbyarna där namn och skattesats för respektive skattelapp är angiven.

Mantalslängden innehöll namnen på de skattskyldiga samt varje enskilt mantalsbråk, d.v.s. hur stor skattskyldigheten var (Stenman 2001). Varje helt mantal betingade två riksdaler i skatt. Men skatten erlades mest som ekorsskinn, andra skinn, gäddor och stövlar. Det totala mantalet i Ume lappmark uppgick till 106 ¼ mantal. Ingen lapp hade mer än 1/2 mantal där flertalet endast hade ¼ mantal vilket på den tiden motsvarade minsta tillåtna storlek på ett skattehemman. Hur detta mantalsbråk uppkom är oklart, bl.a. är lappskatteländen betydligt äldre än deras mantalsbråk. Att lappskatten vidare skulle vara en markskatt liksom den skatt som skattebönderna erlade är inte helt klarlagt. Dock har Kaisa Korpjaakko-Labba kommit så långt i sin forskning att hon jämför lappskattens status med skatteböndernas skatt (Labba 1994; Stenman 2001).

1670 Jordebok för lappland

Johan Graan försökte upprätta en jordebok för Lappland (Stenman 2001) (se *Kronans jordeböcker*). Att arbetet hade påbörjats meddelade han rikskanslern i ett brev (Labba 1994). Ett sådant arbete hade aldrig tidigare utförts i lappmarkerna och ansågs av Graan få en stor betydelse för riket inom en snar framtid. Genom att undersöka möjligheterna till fler bosättningar trodde han sig kunna trygga både lapparnas och gruvornas framtid.

Arbetet resulterade inte i någon färdig jordebok. Arbetet fick däremot betydelse då Graan senare utfärdade anvisningar för en undersökning av kolonisationsmöjligheterna av lappmarkerna. Graan ansåg att varje lapp skulle få beskriva sitt skatteländ vilket en lantmätare senare skulle kartlägga (Labba 1994). Om man sedan fann att någon lapp hade mer land än han kunde bruka borde man låta fler familjer bosätta sig på och hävda detta land. Jordeboken hade följande upplägg:

”Umeå Byen

Lars Mattzsson Ländzman, Hans Landh heeter Stytingzland, fiskiewattnet Graanträsk, Ackie iaurj, Åket, Toiiktz iaurj, Åseiaurj, Toliaurj och några små tiärner” (Labba 1994).

Trots jordebokens enkla uppbyggnad var dess juridiska betydelse, satt i sammanhang med Graans tidigare anförda argument, inte att underskatta (Labba 1994). Med hjälp av denna jordebok försökte Graan ge lappmannanäringarna samma rättsäkerhet som bönderna redan hade. Bergsbruken behövde arbetskraft och denna borde inte inkräkta på skattelapparnas näringar. Därför skulle fler kunna bosätta sig på skatteländ som inte var fullsuttna och därmed kunna användas som arbetskraft. Detta tankesätt från Graans sida var helt och hållet överensstämmande med de då gällande kameralrättsliga principerna som var gällande för skattebönder. Att inhysa fler människor på ett landområde som inte brukades fullt ut av dess innehavare var inte någon kränkning av landinnehavarens rätt då man inte fick inneha mer mark än vad som motsvarade ett fullsuttet hemman. Jordskatt betalades för jorden och ett visst omfång av näringsutövningen, de delar man inte betalade skatt för hade heller inget skydd av lagen.

1670 Regentens svar på Graans arbete och tankar

Regenten ansåg att gruvor inte kunde drivas utan lappar och deras renar och beordrade Graan att sätta stopp för lapparnas utflyttning (Labba 1994). Svaret hade troligtvis dikterats av Bergskollegiet. Dock nämndes inte jordeboken i detta brev.

1670 Graans årsrapport

I årsrapporten berörde återigen Graan frågan om hur man skulle hindra utflyttningen från lappmarkerna (Labba 1994). I denna rapport talade han för första gången öppet om att tillåta svenska bosättningar i de områden som övergivits av lapparna i lappmarkerna. För att genomföra detta var det dock nödvändigt att upprätta en jordebok och göra lantmåteriförrättningar. Allt för att tillgodose lapparnas rättigheter.

I denna rapport gjorde Graan en tvärvändning och klargjorde att bergsbruk inte gick att driva utan lapparnas medverkan (Labba 1994). Han klargjorde också att man i framtiden säkerligen skulle hitta fler mineralfyndigheter i lappmarkerna och att det därför var nödvändigt att få befolkningen att öka i lappmarkerna. Sedan påpekade han vikten av att en jordebok över lappmarkerna upprättades. Denna skulle upprättas enligt samma principer som i övriga riket. Då lappmarkerna var indelade och skattlagda kunde man se vart det fanns plats för svenska nybyggare. Med dessa åtgärder skulle det sedan vara lättare att bedriva bergsbruk och även att hitta fler fyndigheter. Han påpekade också att det torde vara möjligt att upprätta en jordebok över hela lappmarken och att man borde låta lantmätare kartlägga hela detta område.

1671 Karta över Ume lappmark.

Landshövding Graans idoga arbete med att övertyga statsmakterna om vikten av en kartläggning av lappmarkerna gav slutligen lön för mödan (Labba 1994). Han fick detta uppdrag av Kungen och utfärdade under våren ett reglemente för projektet ifråga. Slutresultatet, kartan över Ume lappmark (figur 6), utgör en beskrivning av kolonisationsmöjligheterna av lappmarkerna (Stenman 2001). Kartan beskriver tydliga gränser mellan lappskatteländer samt vilken åbo som var skatteskyldig för varje skatteland. Arbetet skulle genomföras så att skattelapparna inte skulle känna sig hotade, utan deras rättmätiga hävd till land och vatten skulle bekräftas (Labba 1994). Andra uppgifter var att man skulle påvisa lämpliga platser för nybyggen, samt eventuella malmfyndigheter och att fastställa lappmarksgränsens läge (Stenman 2001).

Labba jämför kartan med dåtidens s.k. konceptkartor som lantmäteriet framställde (Labba 1994). Stenman ger den inte denna betydelse men anser att den antyder, liksom Labba, att lapparna ägde sina lappskatteland (Stenman 2001). Vidare påpekar Stenman kartans betydelse vid senare tidpunkter då lappskatteländen insynades som skattehemman.

Man kan alltså dra slutsatsen att skattelappens rätt jämföll med skattebondens eftersom det var den mest tillämpbara lagstiftningen (Labba 1994; Stenman 2001) vilket gör att man således kunde jämföra lappbyn med skifteslaget (Stenman 2001). Lappbyn bestod av ett antal lappskatteland och skifteslaget av ett antal skattehemman. Båda dessa sammanslutningar kunde ha ett gemensamt ansvar för sammanslutningens totala skattesats och varje innehavare av del i sammanslutningen, skatteland respektive skattehemman, hade lagligt stöd att förhindra obehörigt brukande av det egna området.

I de beskrivningar som upprättades till kartan nämndes, förutom lämpliga nybyggesplatser m.m., för ett flertal lappskatteland att det fanns mer eller mindre vildrenar (Egerbladh 1967). Resultatet blev att 77 lapphushåll redovisades (Olofsson 1974). Med hänvisning till Ume lappmarks yta föreslogs det som rimligt med ett nybyggesprogram som omfattade 56 hushåll. Dessa nybyggen skulle hålla ängar och bete för ett tiotal kor vardera, samt får och getter och två till fyra tunnland åker. Då lappskattelanden var stora skulle dessa nybyggen knappast skapa någon olägenhet för lapparna och någon invändning från skattelapparna redovisades inte av dem som upprättade kartan.

Arbetet kom aldrig längre än till Ume lappmark men påverkade trots det utformandet av de första lappmarksprivilegierna (Labba 1994).

Uppdraget att upprätta denna karta fick lantmätaren Jonas Gädda, notarien Anders Olofsson Holm och Erik Olofsson som var malmletare (Stenman 2001). De skulle utgå ifrån den förteckning Graan upprättat året före samt hans för projektet utformade reglemente. Hela resrutten var i stort sett förutbestämd och skulle inledas i juni. Förrättarnas uppgifter var att fastställa lappmarksgränsen ovanför vilken särskilda åtgärder skulle vidtas för att locka till kolonisation. En annan anvisning var att undersökningen av kolonisationsmöjligheterna skulle utföras så att lapparna i området inte blev skrämde. Lapparna skulle försäkras om att de även fortsättningsvis skulle få *"bliva vid deras land och fiskevatten"* (Stenman 2001). Bakgrunden till detta var att staten var rädda att lapparna skulle fly till Norge och försvåra eventuella framtida bergsbruk och att staten skulle förlora skatteintäkter. Dessutom riskerade man att Norge skulle göra anspråk på dessa marker, riksgränsen var ännu inte fastställd, om lapparna började betala skatt i Norge. Orsaken till denna instruktion kan också härledas till Graans ställningstagande i frågan om lappskattelands status (Labba 1994). Graan ansåg helt enkelt att skattelappens rättigheter hade samma lagliga skydd som skattebondens rätt. Och det skulle heller inte ha varit nödvändigt att genomföra detta projekt om allt land som projektet omfattade varit kronans land, då hade man kunnat utforma vilka riktlinjer som helst för lappmarkernas vidkommande.

Kartan visade alla skatteland med inbördes gränser, samt de viktigaste bergen, sjöarna, bäckarna och myrarna m.m., dessutom namngavs dessa objekt och även varje enskild innehavare av respektive land (Labba 1994). Möjligheterna till jakt och fiske är något som alltid beskrevs för varje område och innefattade viktiga fiskesjöar med tillhörande arter, samt vilka djur som vistades i markerna, och omfattningen på dessa resurser. Vidare angavs detaljer som jordmån, lämpliga betesmarker för boskap, om området var lämpligt för nybyggesanläggning och andra för landet nämnvärda kvaliteter. Kartan tillsammans med beskrivningen har sedan sett ut att vara ett rättesnöre då man senare beviljade nybyggesanläggningar (Stenman 2001). Beskrivningen av ett lappskatteland såg ut enligt följande:

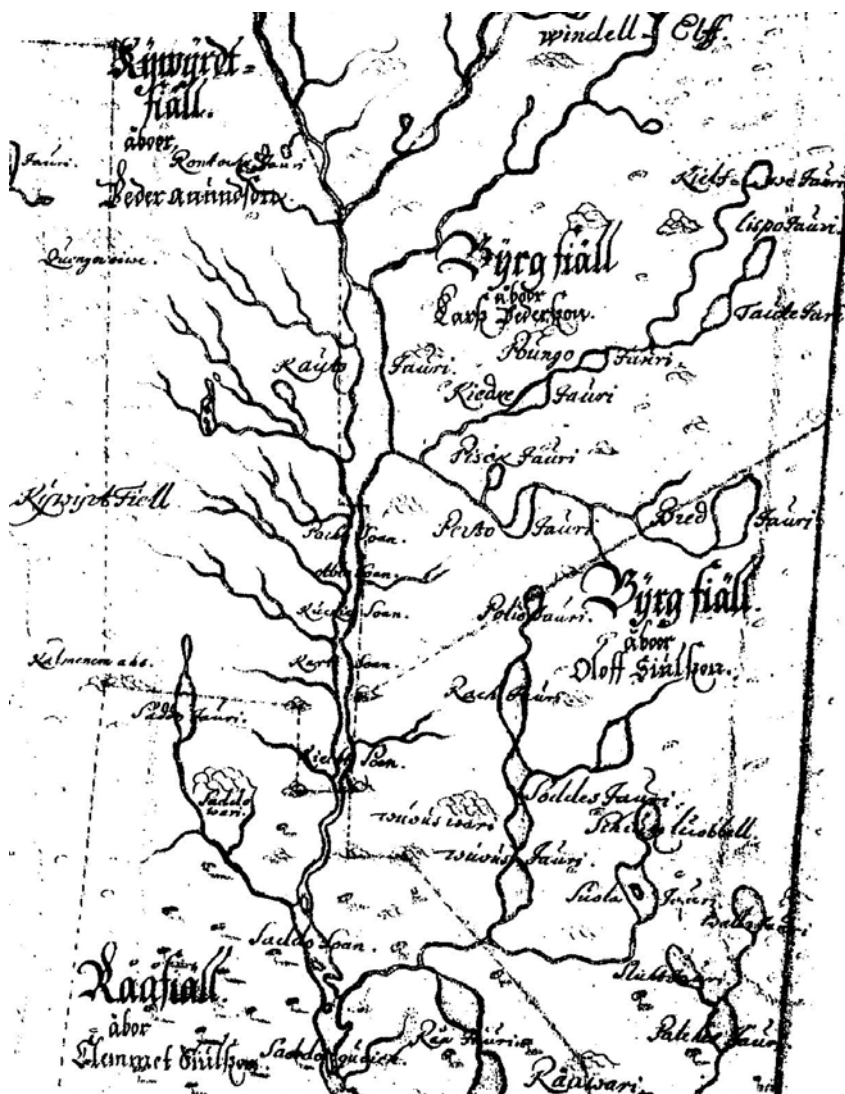
"Det landh som här näst är, kallas Kywyrdt Fiäll, hwilket fuller är någodt stordt, men brukas af fyra lappar, som således skatt derföre göra, Nembl. Mårthen joensson och twenne hans Bröder, Siul och Päder, sampt Mårten Joensson.

Såssom nu uti detta landet är stoor lööf- tall- och Graan skogh, så blifwer och diurefånget något bättre, än i de ofwanföre belägne fiäll-Länderne wara kan, ther ingen sådan skogh finnes, så att här wankar wargar, Räfwar, hwijta och röda, Jkornar och lekatter, Willrenar och iglandh, sampt fugell. Fikerijet bruuka desse Lappar uti Store Hjucht Afwan Num. 55. der som fås Harr, Laakar, Röding och Börkingh. Uti Fiuss Augui Num: 56, Giädda, sijk,

Harr, Abbor, Börkingh, små Löijer och laakar, Men uti de andra små träsken, fåås allenast Rödingh och Börkingh.

Jnnom be:te Landh Kywyrdt Fiäll, och nedanföre Hiucht Afwan, är ett Sehl ben:dt Wette soan, omkringh hwilket på både sijdor, så wäl som på hållman der wid, är wacker starrgräas wäxt. Een åboo kan hafwa sin hemwist widh Jälles niönes, eller Wästernäas Lit 2. Om åkerlandh är ingen förhoppningh, både för kiölden, såsom och sielfwa landmånenns steenighet skull, Men så kan der likwäl födas een tämmeligh hoop booskap, efter der och finnes ganska skön muhlbete och lööfskogh, sampt timber till nödige huus. ---
(Kommissionen föreslår att en kyrka "till Gudstienstens bättre befodran" skall byggas vid Jälles niönes.)" (Egerbladh 1967).

Trots att arbetet med kartor och jordeböcker aldrig kom längre än till Ume lappmark bevisade i vart fall Johan Graan att det inte var någon omöjlig uppgift att göra dylika kartläggningar (Labba 1994).

Figur 6. Utdrag ur Gäddas karta (Stenman 2001).

1672 Silverfynd på Alkavaare.

Alkavaare ligger inte långt från Kedkevaare. De båda gruvorna drevs in på 1700-talet (Lundmark 1998). Kronan hade dålig kontroll över gruvorna vilket i många fall ledde till missförhållanden och övergrepp på gruvknektar och körkarlar.

Lapparna behandlades många gånger illa av i gruvförvaltningen (Lundmark 1998). Staten hade ingen kontroll över förehavandena och lapparna kunde sällan göra sina röster hörda. Flera lappar tvingades till flera års längre tjänstgöring än vad kronan anbefallt. Många flydde över gränsen till Norge och under 1660-talet sjönk antalet skattelappar mot nollstrecket. På det hela taget hade lapparna trots allt liknade rättigheter som vanliga svenskar under 1600-talet. Hela den svenska befolkningen led svårt under oket av ständiga krig och allt högre skatter i kombination med flera år av ogynnsamt klimat. Stora delar av landets arbetsföra befolkning skrevs ut till knekttjänst. Att skrivas ut till gruvknekt eller till hållkarl var förmodligen bättre än att tjänstgöra i armen. De flesta som skrevs ut till krigstjänst kom aldrig tillbaka.

1673 Graans memorial

Detta är den skrivelse som föregick beredningen och presentationen av det första lappmarksplakatet (Labba 1994). Om denna är äkta råder delade meningar om då endast Graans namn nämns i överskriften som är en avskrift från början av 1900-talet, signatur saknas följaktligen. I denna memorial har Graan också skärpt tonen och uppenbarligen ändrat uppfattning i vissa frågor (Labba 1994). Han ansåg nu att kolonisationen var nödvändig och att lappar och nybyggare väl kunde leva sida vid sida då deras näringar var helt olika. Med detta uttalande kom sedan Graan att förknippas med den s.k. *parallellteorin*, en teori som skulle visa sig vara helt felaktig (Labba 1994, Stenman 2001). I memorialen gavs förslag till hur man skulle uppmuntra till kolonisation samt även hur kyrkan skulle organiseras för att slutgiltigt utrota hedendomen bland lapparna (Labba 1994).

Att memorialens äkthet ifrågasätts beror på uttalanden som går tvärs emot vad Graan tidigare hade uttalat (Labba 1994). Bl.a. konstaterade Graan att lapparna visserligen kunde påverkas negativt av kolonisationen men att de faktiskt inte hade annat än en sorts bruksrätt till "sina" marker, ett uttalande som var helt emot hans tidigare uppfattningar i denna fråga (*se t.ex. 1670*). Han påpekade också att lapparna hade flyttat in och därför saknade alla former av handlingar på de landområden som de "*självsvåldigt tillvällt sig*". Problemet med bergsbrukens brist på arbetskraft, som tidigare hade varit drivkraften i Graans engagemang, nämndes däremot nästan inte alls i memorialen, istället lades stor vikt på att driva igenom kristendomen.

1673 Lappmarkskommissionen

Med stöd av Graans memorial grundades en kommission som efter överläggningar i ett brev till regenten gav ett förslag till hur kolonisationen skulle genomföras (Labba 1994). Med stöd av Graans förslag klargjorde kommissionen att lappar och bönder kunde leva sida vid sida då näringarna var så vitt skilda från varandra. P.g.a. av detta låg delar av lägenheterna i lappmarkerna helt obrukade. Vidare skulle bebyggandet av hela lappmarken sörja för att man helt skulle kunna påföra lapparna kristendomen. Kommissionen gav som förslag att man skulle ge ut ett plakat som lockade till kolonisation, samt även ett plakat som gav privilegier till den som ville bedriva gruvdrift i lappmarkerna.

1673 Kolonisationsplakatet

Lappmarksplakatet eller Lappmarksreglementet utfärdades av kronan 1673 (Labba 1994; Stenman 2001). Svenskar uppmuntrades av kronan att slå sig ned i lappmarken. Nybyggare lovades sju till femton års skattefrihet och därefter inte högre skatt än lapparna. Samtidigt fick man som nybyggare livstids friskrivning från armén. Nybyggen kunde tas upp i lapparnas lappskatteländ om skattelappen inte kunde påvisa att detta inkräktade på renbetet eller fisket, d.v.s. på sådant land som de bevisligen inte använde (Lundmark 1998; Stenman 2001). Dock hade plakatet i övrigt väldigt lite gemensamt med de handlingsprogram som Graan tidigare hade redovisat (Labba 1994).

Staten hade alltså anammat den s.k. parallellteorin om att lappar och nybyggare skulle leva sida vid sida utan konkurrens, vilket var en grov felbedömning (Labba 1994; Stenman 2001). Det skulle senare visa sig att framförallt fisket (*se bl.a. Lappträskstriden under temat Kolonisationen*) skulle bli en stor tvistefråga mellan lappar och nybyggare (Bylund 1956).

Vidare innehöll inte plakatet några anvisningar om hur avvitrning och skattläggning av nybyggena skulle genomföras, alltså i grunden vilken jordnatur upptagna nybyggen skulle erhålla (Stenman 2001). Jordnaturen torde i sin tur ha bestämts av vilken jordnatur lappskatteländet på vilket ett nybygge upptogs hade. Lappskatteländens jordnatur var redan då en tvistefråga bland domstolar och tjänstemän (Labba 1994; Stenman 2001). Plakatet resulterade emellertid inte i någon massinvandring av nybyggare utan endast ett fåtal nybyggen togs upp (Arell 1979) (*se Kolonisationen*).

Plakatet innehöll ganska vaga formuleringar om hur förhållandet mellan nybyggare och lappar skulle regleras (Labba 1994), dock fick inte lapparnas näringsutövande störas då deras skatt bidrog med en betydande del till statskassan (Kuoljok 1998). Tillstånden för nybyggesanläggningar kom att utfärdas efter det handlingsprogram som Graan hade utarbetat, i vart fall under kolonisationens begynnelse (*se vidare under utsagorna om Johan Graan*).

För bergsbrukets del hänvisades till ett annat plakat (Göthe 1929). Samtidigt gavs klara uttryck för åsikten att lapparna med sin näring inte förmådde att utnyttja den avkastning som jordmånen kunde ge. Även kyrkan tillmättes stor betydelse för att för lapparnas del som det hette: ”*småga med en nöjaktig undervisning till deras själars salighet bliva försörjda*” (Göthe 1929). Samtidigt fanns även de territoriala anspråken med i bilden där silverfyndigheterna i lappmarkerna utgjorde en stor drivkraft (Kuoljok 1998).

Nybyggarnas näringsfång skulle tas av vad ängar, mulbete, skog, strömmar och sjöar kunde erbjuda (Stenman 2001). Statsmakterna gav alltså antydningar om att man skulle livnära sig på boskapsskötsel och inte på åkerbruk (Stenman 2001), helt i linje med vad Graan tidigare hade kommit fram till (Labba 1994). Fisket blev som tidigare nämnt en stor tvistefråga (Bylund 1956). Nybyggarnas jaktutövande blev dock inte föremål för samma tvister då denna näringsgren redan vid denna tidpunkt var mindre viktig för lapparna (Göthe 1929) då de hade övergått till en mer omfattande tamrenskötsel p.g.a. skattereformeringarna i början på 1600-talet (Lundmark 1998).

En viktig effekt som plakatet också fick var att lappar började insyna delar av, eller hela, lappskatteländ för att skydda dessa mot nybyggare (Stenman 2001). Dock ska inte denna

företeelse överdrivas då omfattningen varierade kraftigt mellan olika delar av lappmarkerna (Bylund 1956). Hursomhelst var det av betydelse om en lapp insynat ett nybygge eller inte längre fram då renbeteslagarna utarbetades (*se Rennäringslagstiftningen*) men även i samband med att odlingskyldigheterna (*se vidare under 1695 – Förnyat Lappmarksplakat, 1749*) för nybyggare fastställdes (Bylund 1956).

Plakatet föranledde ingen massinflyttning där den främsta orsaken var att det inte fanns något befolkningsöverskott i kustsocknarna (Arell 1979). Det fanns ödegårdar att ta över i kustsocknarna (Olofsson 1974, Lundmark 1998), varför det säkert inte var särskilt lockande att företa en nybyggesanläggning i lappmarkerna (Olofsson 1974). En stor orsak till befolkningsunderskottet var de krig som Sverige var inblandat i (Olofsson 1974; Arell 1979) varför löftet om knektfrihet till lappmarksnybyggare i grunden var ett bra lockbete från statsmaktens sida (Kuoljok 1998). Anmärkningsvärt är att den första vågen av kolonisationer inte utgjordes av människor från kustsocknarna utan av Finnar (Bylund 1956, Olofsson 1974). Inte ens löftet om friskrivning från knektjänstgöring lyckades locka till en inhemsk kolonisation (Olofsson 1974).

Dock så insynades ett antal nybyggen med stöd av plakatet i norra Norrbotten men i övriga lappmarken är det endast ett fåtal (Arell 1979) (*ang. antal nybyggen se vidare under Kolonisationen*). Till de nybyggen som upptogs i de södra lappmarkerna med stöd av detta plakat kan nämnas Örträsk, det första i Ume lappmark, som senare följdes av flera både i denna lappmark och i övriga lappmarker (Olofsson 1974). Dock kunde man vid inrättandet av 1695 års lappmarksplakat se att av de av Graan anvisade nybyggena i Ume lappmark (*se 1671*) hade mindre än 10 % insynats. Bilden var liknande i övriga lappmarker.

1673 Bergsverksprivilegiet

Detta publicerades en tid före kolonisationsplakatet och tog vara på skattelapparnas rättigheter på ett mer konkret sätt (Labba 1994). I punkt sex i detta plakat anvisades att ingen skulle känna rädsla för att hans mark skulle beslagtagas vid händelse av mineralfynd. Markägarkategorierna som man tog sikte på var frälsebönder och skattebönder eller skattelappar. Om man upptäckte en fyndighet på sin mark var man garanterad privilegier om man startade en gruva. Om man inte kunde eller ville starta gruvan skulle man få en ersättning i pengar. När väl projektet var startat kunde man få skattelättnad samt ersättning för skador på exv. skog, mark eller fiskevatten som gruvdriften eventuellt orsakade. Detta plakat var alltså återigen ett exempel på att man vid denna tidpunkt jämställde skattelappens rättigheter med skattebondens.

Plakatet angav för övrigt mest de privilegier som tillkom den som var hågad att starta en gruva (Labba 1994). För en gruva beviljades ett frihetsbrev på 10, 20 eller 30 år, och ibland ännu längre om förhållandena var särskilt svåra. Man blev dessutom befriad från alla utlagor och tionde samtidigt som man hade fri försäljningsrätt på allt utom guld och silver.

Rapportering av malmfyndigheter som låg på kronomark belönades med en ersättning i pengar samt befrielse från knektutskrivning i sex år (Labba 1994). Att kronomarken behandlades separat tyder på att skattelapparna ansågs äga sina skatteland.

1675 Kunglig skrivelse angående rannsaking av allmänningar

I skogsordningarna 1647 och 1664 föreskrevs att en rannsaking skulle utföras rörande allmänningarna (Almquist 1928). P.g.a. adelns motstånd mot sådana undersökningar hade de i stort uteblivit. Under 1670-talet gjorde kungamakten nya försök att

genomföra undersökningar. Det s.k. reduktionskollegium, som inrättats för att tillvarata kronans intressen i dessa frågor, skickade 1675 en skrivelse till Konungen där de beskrev att 1664 års skogsordning inte efterföljdes och att Konungen måste utse några personer att granska intagor och nybyggen på allmänningarna och avgöra vilka som skulle få vara kvar. Konungen biföll kollegiets begäran och i en skrivelse till landshövdingarna påbjöd han att en allmän rannsaking av *”kronans allmänningar och enskilda parker”* samt *”häradssockenallmänningar”* skulle göras. Det hade nämligen kommit till hans kännedom att åtskilliga privatpersoner anlagt torp på allmänningarna. Många av dessa var i och för sig jordeboksförda men ingen ränta hade påförts dem. Dessutom svedjades det och höggs timmer till kronans förfång. Särskilt skulle det undersökas om det fanns några *”skogar, parker och varjehanda andra lägenheter”* som *”i anseende till en eller annan kvantitet och beskaffenhet hos oss uti consideration komma borde och såsom Vår omistandes egendom förbehållna bliva”*. Skrivelsen fick dock inte något större genomslag. Inte förrän 1683 skulle rannsakingarna ta fart (se 1683 Skogskommissionerna).

1680 Reduktioner (Förmyndarräfstens m.fl.)

I och med genomförandet av ett flertal reformer överfördes en mängd gods och gårdar från adeln till kronan (Lindqvist 2002). Karl XI försökte på detta sätt att lyfta Sverige ur den ekonomiska kris som landet befann sig i efter de långa krigen. Före reduktionerna kontrollerade adeln 2/3 av landets yta. Efter reformerna var fördelningen 1/3 till vardera bönderna, adeln och kronan. Adeln hade förlorat hälften av sina marker.

Det första målet för reduktionen var att de ansvariga för Karl XI förmyndarregering, riksråden, skulle göras personligen betalningsskyldiga för de dåliga beslut de fattat. Även råd som deltagit på möten där besluten fattats och inte protesterat dömdes till straff och böter. Om råden hunnit avlida ställdes deras arvtagare till svars i deras ställe. Stödet för reduktionerna var stort bland stånden, även bland adeln där merparten av medlemmarna tillhörde lågadeln. Reduktionerna gick så långt att ättlingar till personer som tidigare i historien tilldelats gods för att de räddat livet på dåtidens kungar framtogs sina gods utan ersättning och dömdes ibland även att betala räntor och skadestånd. Gods som köpts i god tro gick samma väg. Till och med Kungens egen familj omfattades av reformerna. Kungen var trots detta inte fientligt inställd till adeln som grupp. Han adlade över 600 nya familjer och utsåg 22 grevar under sin tid som regent.

1680 Enväldet initieras

Vid riksdagen 1680 förklarade ständerna att Kungen inte längre behövde *”höra rådet”* om han inte själv önskade det (Lindqvist 2002) (se 1682, 1693).

1680 Västerbottens domsaga delas i två

Från 1638 hade länet utgjorts av en enda domsaga under häradshövdingen för Västerbotten med lappmarker (Arell 1977) (se 1638). Detta år delades denna i Norra och Södra kontraktet. Norra innefattade Torne och Kemi lappmarker och södra Umeå, Piteå och Luleå lappmarker. Samtidigt utsågs en särskild domare, justitiarius, för hela lappmarkerna. Det fanns då två häradshövdingar som förmodligen hade viss myndighet över de lappmarker som hörde till respektives domsaga.

1682 Indelningsverket

Indelningsverket var ett system för att försörja kronans ämbetsmän och rusta armén och flottan (Lindquist 2002; Aha 2006).

Förlagan till indelningsverket tillkom för att effektivt kunna tillgodogöra sig de skatter som betalades in natura. Kronan inrättade ett system där lokala ämbetsmän försörjdes med de indrivna produkterna (*se Allmän fastighetsrättshistoria - Allmänt frälse*). Ofta knöts ett visst områdes avkastning till ett visst ämbete. Det s.k. äldre indelningsverket inrättades av Gustav II Adolf (regent 1611-1632) men utvecklades av Karl XI (regent 1660-1697 men med förmyndarregering till 1672) som 1682 skrev ett kontrakt mellan kronan och de enskilda landskapen. Där stadgades att varje landskap skulle rusta ett regemente om 1200 man. Bönderna skulle svara för att rusta en infanterist eller båtsman. 2-5 gårdar bildade en s.k. rote och delade på kostnaderna för torp, lön och skjuts. Större gårdar kunde bilda s.k. rusthåll och underhöll en ryttare med häst och utrustning. De berörda bönderna erhöll skattefrihet. Systemet benämns som det yngre indelningsverket. Rekryteringen av manskap till infanteriet kallades för rotering och till kavalleriet för rustning. Många tog chansen att få ett eget torp med tillhörande täppa och vid Karl XI död (1697) hade genom indelningsverket den svenska armén 40000 utrustade och avlönade soldater. Det var en stor förändring mot de legoarmér som köpts in för tidigare krigsföring. Indelningsverket upphörde inte förrän 1901 och ersattes successivt av allmän värnplikt fr.o.m. 1873.

1682 Enväldet befasts

Vid 1682 års riksdag togs beslut om att Kungen själv fick stifta de lagar han önskade (Lindquist 2002) (*se 1680, 1693*).

1683 Skogskommissionerna

Karl XI upprepade i en skrivelse till landshövdingarna kravet på rannsakingar av allmänningarna (Almquist 1928). Adelns påverkan var, efter införandet av envælde 1682, betydligt mindre och skrivelsen fick därför ett annat genomslag än 1675. Med stöd av skrivelsen inrättades särskilda domstolar, skogskommissioner (Hafström 1970b). Kommissionernas uppdrag var att i respektive län identifiera, instena och kartlägga samtliga kronoparker och allmänningar i deras ursprungliga omfattning. Kommissioner inrättades i Skaraborgs-, Älvsborgs-, Upplands-, och Västmanlands län. Som grund för gränsdragningarna låg ortsbefolkningens vittnesmål och ev. äldre domar och kartor. Äldre domar som visade på privat äganderätt underkändes dock med motiveringen att kronan inte borde lida rättsförlust för att dess representanter tidigare uppenbarligen undanlåtut att bevara dess intressen. Inte heller hävd gällde som äganderättsanspråk gentemot kronan. Som en följd av detta förfarande blev de allmänningar och kronoparker som kommissionerna skapade, i stort sätt rensade från enskilda intagor.

Kommissionerna åberopade märkligt nog inte Helgeandholmsbeslutet (*se Helgeandholmsbeslutet*). För att rättfärdiga sitt anspråk åberopade kronan i stället rättstermer som hämtades från den utländska doktrinen. Kronans rätt till allmänningarna beskrevs med termen: *dominium directum*, som vid denna tid betydde full äganderätt. Socken, härad och landskapen ansågs endast ha *dominium utile*, vilket motsvarade nyttjanderätt.

1683 Förordning, skogsordning eller avvitringsstadga

Förordningen utfärdades av Karl XI (Stenman 1998). Den är historiskt betydelsefull då den utgör startskottet för en systematisk avgränsning av kronans skogar. Den främsta avsikten med förordningen var inte att avgränsa skogen för kronans del utan att tillgodose bergsbrukens krav då skogsskövlingen i vissa delar av riket var så omfattande att bergsbruken hade brist på virke. När bruksnäringen vandrade norrut inrapporterades det till kronan att skogstillgångarna föröddes av allmogens svedjande och sågverkens misshushållning (Schager 1925). Med anledning av detta togs initiativ till att en gång för alla avgränsa allmogens skogar och på så vis göra skogsarealer tillgängliga för bergsbruket. Man utgick från att kronans skogar då skulle kunna tillgodose dessa krav (Labba 1994). I förarbetena till förordningen skrevs uttryckligen att den skulle ses som ett förnyande av det kungliga brev som Gustav Vasa utfärdade 1542 (Almquist 1928) (*se 1542*). De beskrev också hur byalagen i bl.a. Norrland, på vissa skogsrika orter, oberättigat slagit under sig skogen ”ofta många mil bortåt, ja ibland allt till fjällen”. Gustav Vasas förklaring från 1542 gavs i förordningen en modernare språkdräkt, ”allt vad av slika stora skogar ligger obrukat, och allt vad som icke med goda skäl kan fulltygas att höra någon gård, by, socken eller härad till” var ”ofelbart Vår och kronans rätta och enskilda egendom”. För att skilja mellan kronans och allmogens skogar anbefalldes guvenörerna, landshövdingarna och kronobetjänter att utföra avvitringar. Förordningen brukar därför kallas för Sveriges första avvitringsstadga (Stenman 1998). Redan lagliga rå och rör skulle respekteras och där sådana saknades eller var olagliga skulle varje hemman tilldelas skogsanslag ”som finnes skäligt”, dvs. att bonden kunde anses vara fullsutten (Almquist 1928). Förordningen angavs gälla i ”Värmland, Gästrikland, Dalarne, Norrland och flerstädes” Avvitringsarbetet startade i Hälsingland, Gästrikland och Jämtland där bergsbrukens behov av skog var akut (*se Avvittringen*).

1693 Enväldet bekräftas

Riksdagen 1693 bekräftade Karl XI envælde genom att beskriva Kungen som suverän härskare över sitt rike som inte kunde ställas till svars av någon på jorden för sina handlingar (Lindquist 2002). Allmogen ställde sig positiv till en stark Konung och stat som kunde skydda dem från adelns maktutövande (*se 1680, 1682*).

1695 Förnyat Lappmarksplakat.

I detta plakat upprepades förmåner från 1673 (Stenman 2001). Anvisningar gavs om att nybyggaren skulle ägna sig åt jordbruk och man formulerade nu de s.k. odlingsskyldigheterna som innebar att man var skyldig att odla upp åkrar och röja ängar. Skyldigheten att odla togs på största allvar och man var nu i samband med anläggningssynen tvungen att visa var det fanns lämplig åkermark (Arell 1979). Med nybyggesanläggningen följde nu också en byggnadsskyldighet som innebar att man var skyldig att ”landet med hus bebygga” (Stenman 2001). Statsmakterna drog nu en tydlig skiljelinje mellan nybyggarnas och lapparnas näringsfång och man kunde bli av med sitt nybygge om odlingsskyldigheten inte var uppfylld (Arell 1979). Samtidigt visade kravet på åkerbruk hur dåligt informerade statsmakten var om de naturliga förutsättningarna.

Beskattningen av nybyggare skulle hädanefter ske enligt böndernas system, till skillnad från 1676 års plakat där man beskattats enligt lapparnas system (Göthe 1929).

Privilegierna kvarstod men en nybyggare betraktades nu av kronan som en blivande hemmansägare (Olofsson 1974). Ett tillägg föreskrev att nybygget skulle skattläggas efter frihetsårens slut (Stenman 2001). Men det angavs inga regler för hur skattläggningen skulle göras utan endast att den skulle ske i proportion till de ägor som ett nybygge hävdade och nyttjade. Detta var viktigt då plakatet proklamerade sambandet skatt och ägor, där just skattläggningen skulle säkerställa att detta samband blev adekvat (Göthe 1929). En etableringskontroll infördes också som innebar att KB skulle ta in yttranden av övriga innevånare, till största delen skattelappar, om varje ny nybyggesanläggning (Arell 1979). Slutligen föreskrevs det att nybyggarna inte skulle sysselsätta sig med överflödigt svedjande (Stenman 2001).

Plakatet gav dock inte förväntad effekt utan endast ett fåtal nybyggen togs upp under första halvan av 1700-talet (Arell 1979), detta berodde i sin tur på att det helt enkelt inte fanns tillräckligt med människor för att genomföra detta projekt (Lundmark 1998) (se vidare *Kolonisationen*). Samtidigt stördes plakatets införlivning då det liksom vid införandet av 1676 års plakat även nu utbröt ett krig (Olofsson 1974).

Att odlingsskyldigheten infördes var det mest nydanande i detta plakat (Arell 1979). Och denna blev på ett sätt intimt förknippad med anläggningssynen (Göthe 1929). Nybyggaren fick inte slå sig ner var han ville utan måste kunna visa att marken var odlingsbar. Denna s.k. etableringskontroll prövades av landshövdingen. Denna prövning gjordes först efter ett yttrande av tingsrätten som vid denna tid förutom domaren uteslutande bestod av lappar. Sammansättningen av tingsrättens ledamöter förändrades sedan gradvis med att nybyggare fick platser, men lapparna var i majoritet ända in i 1700-talets senare hälft. För att detta skulle efterlevas fanns hotet om inspektion alltid hängande över honom, men även att en bristande uppodling skulle anmälas av lappskattelandsinnehavaren. För skattelappen var det viktigt att nybyggarens skyldigheter fullföljdes då denne annars fiskade och jagade i allt för stor omfattning.

En annan viktig aspekt med detta plakat var att nybyggarna nu skulle beskattas enligt skattesystemet för bönder och inte enligt lapparnas system, som fallet var med plakatet från 1673 (Göthe 1929). Dock så hade man som tidigare nämnts vissa s.k. privilegier för att man åtog sig uppgiften med att upprätta ett nybygge. Enligt då gällande lag fick ett hemman inte understiga 1/4 mantal vilket motsvarade två tunnland åker (se *Allmän Fastighetsrättshistoria*). Denna storlek, och även den dubbla, innebar att ett normalt bondebruk inte påverkade lappskattelandet, vilket hemmanet insynats på, negativt på något sätt. Dessutom insynades hemman som hade ett lägre mantal än det uppställda kravet.

Det fanns inga regler för skattläggningar men försök gjordes för att avgöra hur mycket som hörde till varje hemman i Ume lappmark under 1700-talets början (Göthe 1929). Orsaken till att detta inte hade genomförts tidigare var att Sverige varit i krig med Ryssland och särskilt Ume socken hade drabbats hårt. När kriget var slut uppstod ägotvister om hur stora hemmanen var emellan ägarna. I många fall rörde tvisterna övergivna hemman som återupptogs av någon ny innehavare och som då tvistade med någon rågranne. Ett annat skäl var att frihetsåren för många av de befintliga nybyggena som efter kriget var bebodda hade förlöpt. Därigenom gick kronan miste om skatteintäkter om nybygget ifråga var beläget nedom odlingsgränsen. Med andra ord ställdes krav på lappmarksgränsens slutgiltiga fastställande (se 1751). Arbetet med skattläggning gjordes med hjälp av en lantmätare och bedömningen baserades på den skatt som hemmanet uppbar. Arbetet kom dock inte längre än en revning 1726, d.v.s. en enklare kartläggning. Det berodde i sin tur på att man saknade pengar och lantmätare. Dessutom hade lantmätarnas löner sänkts vilket även det bidrog till

svårigheter med rekryteringen. En annan orsak till att skattnöjningen inte genomfördes var oklarheten om vilka fiskevattnen som hörde till respektive hemman och by. P.g.a. krigets närhet varken kunde eller ville man skattnöjga dessa fiskevattnen förrän frågan var utredd. Detta med anledning av att den i hög grad påverkade både nybyggares och lappars näringsfång samtidigt som den gav skatteintäkter till kronan.

En annan effekt som alla krig hade fört med sig var att det i Sverige rådde befolkningsunderskott (Olofsson 1974; Lundmark 1998). Det fanns i princip inga byar där det rådde befolkningsöverskott, med andra ord var det brist på resurser (Bylund 1956). Därför fick lappmarksplakatet dålig genomslagskraft (Lundmark 1998). Kriget förde också med sig en annan effekt, nämligen att på vissa håll betraktades nybyggare som fanflyktingar (desertörer, förf. anm.) av dem som var bosatta nedom lappmarksgränsen (ej fastställd vid denna tidpunkt) (Olofsson 1974). Det hände även att kustbor med tvång hämtade nybyggare tillbaks till kusten (Göthe 1929).

Att svedjandet reglerades hade sitt ursprung i klagomål från lappar i Kemi lappmark (Kuoljok 1998) (*se även Kolonisationen*). Där hade svedjning av markerna medfört stora problem då viltet försvann ur markerna. Lapparna i detta område hade sitt största näringsfång ur jakten och fisket och kände sig förfördelade. Till en början fick deras klagomål gehör och kolonisationsörerna fick både tillsägelser och bötesstraff, men med tiden försvagades lapparnas rättsliga ställning och de trängdes bort från dessa marker.

Liksom vid införandet av plakatet 1673 så insynade en del skattelappar delar av, eller hela, lappskatteländ för att skydda dessa mot nybyggare (Stenman 2001). Omfattningen av denna företeelse ska inte överdrivas då inflyttningen varierade kraftigt mellan olika delar av lappmarkerna (Bylund 1956). Däremot var det av betydelse senare om en lapp insynat ett nybygge, exv. i samband med att odlingskyldigheter för nybyggare fastställdes (Bylund 1956) (*se Rennäringslagstiftningen*).

1695 Lappskattereformen

I samband med införandet av lappmarksplakatet omarbetades lappskatten (Arell 1979). Skatteomläggningen föregicks av ett antal förslag där ett utgick ifrån beskattning efter antalet renar (Olofsson 1974; Labba 1994). Förslaget presenterades av landshövding Strijk. Renskötseln hade gått framåt och den nuvarande skatten sågs som förlegad av honom. Förslaget förkastades dock av hans efterträdare Douglas och lagmannen Buhre då de ansåg att det var orimligt. Vad lappen behövde enligt dem var en fast, årlig skatt som fick honom att känna sig trygg. Lappskatten skulle istället baseras på den mark som varje lapp hade för renskötsel, jakt och fiske (Labba 1994). För detta ändamål behövdes skattnöjningar och följaktligen lantmätare. Slutresultatet blev ändå en kompromiss då förslaget var för stort. Istället blev lappbyn skatteenhet och fick en fixerad skattesats. Skattesatsen baserades på de enskilda landen där lappbyns medlemmar kollektivt delade skattebördan (Olofsson 1974; Arell 1979; Labba 1994). Skatten kom nu också att betalas i pengar.

Dessa lappbyar och tillhörande skattesatser skulle införas i en jordebok (Olofsson 1974; Arell 1979; Labba 1994; Brunfelter 2004). Denna skatt kom inte att ändras i sina grundprinciper förrän vid införandet av 1928 års rennäringslag då den avskaffades efter 233 år (Olofsson 1974; Arell 1979; Brunfelter 2004).

I de upprättade skattlängderna angavs markerna vara under enskild disposition, d.v.s. respektive skatteland och dess innehavare inom lappbyn, och skatten var den ordinarie räntan som utgick från respektive skatteobjekt (Brunfelter 2004). Det var samma principer som användes i resten av landet för reguljär beskattning av enskilda jordinnehav inom olika byalag (Labba 1994).

Landshövding Strijks förslag förkastades då man ansåg att inget fast skatteuttag kunde påföras på det som i sig själv var ostadigt (Olofsson 1974; Labba 1994). Sjukdomar och vargar kunde göra den störste renägaren utfattig på kort tid och rent praktiskt var det en omöjlig apparat att administrera ett sådant system. Dessutom hade Strijk på eget bevåg under en lappmarksresa höjt skatten, med gott resultat, och därmed väckt klagan hos lapparna. Den sedvanliga reaktionen då klagomålen från lappallmogen nådde överheten, i detta fall lagmannen Buhre, var rädslan att lapparna skulle fly till Norge. Skulle lapparna fly till Norge utgjorde det också en risk för rikets säkerhet och dessutom skulle ingen längre finnas kvar som kunde finna värdefulla malmfyndigheter (Labba 1994). En annan effekt som en eventuell flykt till Norge skulle medföra var att den för städerna i Västerbotten så viktiga lapphandeln skulle gå om intet (Olofsson 1974). Denna handel var den som gav mest vinst och om lapparna försvann skulle dessa städer ruineras. Detta argument var dock en aning överdrivet men de s.k. lappvarorna hade en andel i handelssystemet som ändå inte var att förakta.

Buhre och Strijks efterträdare Douglas ansåg att lappskatten skulle utgöras av en låg, men föränderlig skatt, baserad på varje lappskatteland (Olofsson 1974; Labba 1994). Man föll alltså tillbaka på Johan Graans tanke om upprättandet av jordeböcker och skattläggningar. Skatten skulle också betalas i pengar för att ge lapparna trygghet (Olofsson 1974). Tidigare hade uppbördsmännen värderat de varor som utgjort skatten och därmed haft möjligheten att undervärdera dessa. Förslaget förkastades av Kammarkollegiet då det ansågs ogenomförbart och då framförallt med stöd av att det saknades lantmätare, men även pengar (Olofsson 1974; Labba 1994). Dessutom skulle en sådan beskattning ha tillförsäkrat lapparna starkare rätt till markerna än vad en del av maktens män var villiga till (Labba 1994). Denna åsikt företrädades bl.a. av landshövding Douglas som för sin del ansåg att hela lappmarken utgjorde en kronoallmänning. Landshövding Grundel hade för sin del betraktat lappmarken som frälse (*se Allmän Fastighetsrättshistoria*).

Buhre och Douglas omarbetade förslaget där lappskatten omvandlades från en personlig skatt till en fixerad grundskatt för lappbyarna (Olofsson 1974; Labba 1994). Varje skattelandsbrukare skulle föras in i en uppbördsbok. Med detta förfarande blev förteckningen över skattelanden inom varje lappby något ofullständig, men man kom undan det stora arbetet med att upprätta en jordebok. Fördelen var att skattesatsen nu var fixerad och att man slapp årliga taxeringar av varje enskild skattelapp. Skattejämkningen skulle nu skötas av förtroendemännen inom varje lappby. Till en början skulle detta system endast tillämpas för de lappbyar som endast betalade skatt till Sverige (Labba 1994). De byar som även beskattades av Danmark skulle inte beröras förrän man antingen förmått Danmark att avstå skatten, eller infört samma system. Skatten skulle i dessa lappbyar drivas in enligt de gamla normerna.

Med skattereformen följde en instruktion till lappfogdarna (Labba 1994). Lapparna skulle hädanefter betala skatt i den by de blev bokförda i och vid eventuell flytt kunde man med tvång återföra ”rymlingen”. Skattesatsen för byn fick inte minska p.g.a. att någon blev fattigare utan jämkning skulle ske inom byn. Kom man inte överens om jämkningen skulle sådan tvist lösas av lappfogden eller häradsdomaren. Vid utrymmesbrist skulle lappar kunna

anvisas till en by där det fanns utrymme. Viktigast var att lappfogdarna fortlöpande skulle upprätta en jordebok över hur skatteförhållandet inom lappbyn förändrades; t.ex. avlidna och inflyttade. Lappfogdarna skulle dessutom upprätta jordeböcker över de nya byar/hemman som kunde tänkas uppstå, d.v.s. byar/hemman anlagda av nybyggare (Göthe 1929; Labba 1994; Brunfelter 2004). Eventuella nybyggares skatt skulle underförstått av instruktionen inte dras från lappbyns skatt. Trots att skatten fixerades vid lappbyn kom ändå vissa lappskatteländ att tilldelas "egna" skattetal (Göthe 1929). Detta skedde bl.a. vid nybyggesanläggningar där nybyggaren vid tingsförhandlingar förklarades skyldig att betala en del av eller hela skatteländets skattesats.

En viktig slutsats av denna reform var införandet av jordeboken (Brunfelter 2004). Med detta infördes lappskatteländen och lappbyarna i det reguljära grundbeskattningssystemet och kunde därmed inte längre betraktas som *res nullius* (utan ägare) eller odisponerad kronoallmänning. Att beskattningen av lappskatteländen var att se som en reguljär jordskatt har även annan forskning visat (Labba 1994). Som en följd av denna reform noteras de s.k. skattefjällen i Jämtland fortfarande som ställda under enskild disposition i dagens fastighetsregister (Brunfelter 2004). Dock anser sig staten vara ägare av dessa.

Direktivet om att upprätta en jordebok innebar i sin tur att nybyggen infördes i samma jordebok som lappbyn (Göthe 1929; Labba 1994; Brunfelter 2004), innebar att dessa nybyggen borde ha haft samma jordestatus som lappskatteländet och därmed besuttits med samma rätt, d.v.s. med äganderätt utan inskränkningar från kronans håll (Brunfelter 2004).

Skattereformen verkade för lapparnas del vara en positiv förändring (Olofsson 1974). Oavsett hur många man var förblev byns skattesats oförändrad (Göthe 1929; Olofsson 1974). Därför var det i lapparnas intresse att ingen flyttade och således hade man från myndigheternas sida avvärjt hotet om flykt till Norge (Olofsson 1974). Dessutom var det tillåtet att dela lappskatteländen så länge byns omfång inte förändrades (Göthe 1929; Olofsson 1974). Detta var också möjligt då lappskatteländen var stora och det inte rädde någon trängsel, många länd var t.o.m. tomma efter landsflykterna under silvergruvornas era.

Det långsiktiga resultatet av reformen blev att lapparna intog en ekonomisk särställning i lappmarkerna vilken skulle uppmärksammas av den ecklesiastiska direktionen (Olofsson 1974) (*se 1739, 1771*).

1697 Klargörande om avgränsningar

År 1697 gav Kungl. Maj:t i en skrivelse till hovrätterna detaljerade instruktioner om hur rörläggningar skulle genomföras och annat som skulle tas i beaktande (Stenman 1998).

1700-talet

1719 Missionstankar om lapparna

Tankarna om att kristna lapparna ”återuppväcktes” på riksdagarna 1719-1720 genom ett ivrigt lobbyarbete från missionsintressenter i Sverige (Olofsson 1974) (se 1723, 1739).

Frågan om kristnandet av lapparna vände nu från att ha varit en fråga om anständighet till att vara en plikt för de kristna att frälsa lapparna från vidskepelse och efterblivenhet (Olofsson 1974). Dessa nya intentioner kom från präster och andra missionsarbetare som var långt ifrån maktens korridorer men mycket framgångsrika i sin propaganda.

Missionsuppdraget presenterades för riksdagen där missionärerna från södra Sverige trodde att lapparna trängts bort från den odlingsbara kustbygden av kolonistörerna (Olofsson 1974). Därmed skulle lapparna ha flytt till ödemarkerna och dess karga natur där de för evighet var dömda till fattigdom och efterblivenhet. Denna framställan bidrog till att hela nationen blev engagerad. Dock fanns prästerskapet från Norrland med och kunde ge en mer saklig bild, den att de många krigsåren hade bringat lappmarksmissionen på sparlåga, som kom att bli den rådande uppfattningen inför genomförandet av missionsuppdraget. Att lapparnas kunskap i kristendomen var under all kritik befästes dock och frågan överlämnades genast till ständerna för behandling. Frågan fick förtur och behandlades snabbt och ett förslag, som antogs, presenterades på riksdagen 1723 (se 1723).

1720 Västerbottens lappmarker delas i två jurisdiktionsområden

Två justitiarie utsågs som delade lappmarken mellan sig i Norra- och Södra lappmarken (Arell 1977) (se 1680).

1723 Förordningen angående lapparnas undervisning i kristendom

Ett riksdagsbeslut, ett resultat av 1719 och 1720 års riksdagar, togs om ”*Lappländarnas flitigare undervisning i kristendomen och skolors inrättande där i orten*” (Olofsson 1974). Skolor skulle inrättas på alla orter med en s.k. huvudkyrka. Samtidigt förbjöds all brännvinsförsäljning i samband med lappmarknader då brännvinsbruket ansågs vara ett stort hinder i missionsarbetet.

Att det var på tiden att ta itu med lapparnas fortbildning visade den respons som man fick vid återuppväckelsen av frågan (Olofsson 1974). Den allmänna uppfattningen var den att det var en skyldighet för Sverige att upplysa lapparna. Missionsvännerna söderifrån ansåg t.o.m. att lapparna var förorättade, drivna av svenskarna långt ut i ödemarkerna, men tillrättavisades av missionärer norrifrån vilkas inställning också kom att bli den rådande. Framförallt prästen Nils Grubb kom att bli tongivande och förklarade att ”*lapparnas religions ynkliga och beklagliga tillstånd*” till stor del berodde på att missionsverksamheten gått på sparlåga p.g.a. de många ofredsåren. Frågan ansågs så viktig att den räknades som en av riksdagens viktigaste. Slutresultatet blev sedermera denna förordning.

Prästerna blev i och med förordningen missionärer som skulle följa lapparna på deras vandringar (Olofsson 1974). Därmed ställdes kravet att prästerna skulle vara härdiga och väl bevandrade i det lapska språket. För att få präster till detta blev man som lappmarkspräst efter vitsordad lappmarkstjänstgöring lovad tjänst vid en svensk församling. Försättningsvis

skulle det byggas skolor vid lappmarkernas sju huvudkyrkor som skulle övervakas av prostarna och superintendenten i Härnösand. Undervisningen i kristendomen skulle i första hand ske på lapska men även på svenska för den som så önskade. För detta ändamål skulle katekeser på båda språken tryckas samt ABC-böcker. Allt detta skulle finansieras genom en kollekt som skulle upptas fyra gånger varje år över hela Sverige fram till nästa riksdag.

Problemet med att förverkliga denna förordning blev bristen på lämplig personal, och då framförallt präster, finansieringen kom i andra hand (Olofsson 1974). Bristen på präster blev det främsta hindret men däremot lyckades missionsvännerna på olika sätt fram till början av 1740-talet samla in 100 000 daler silvermynt. Detta var då likvärdigt med en tunna guld.

1726 Debatt I kammarkollegium angående jordnaturen i Lappland

Under debatten anfördes att trots att samerna betalade en personlig skatt så var marken av kronokaraktär (Brunfelter 2004). Samtidigt tog den dåvarande landshövdingen i Västerbotten, Grundel, upp att samerna runt vissa vattendrag ägde marken eller stranden med skatterätt.

1726 Förslag om skatteköp av lappskatteland

Under riksdagen detta år kom ett förslag om att lapparna skulle få skatteköpa sina skatteland liksom bönderna fick skatteköpa sina hemman (Olofsson 1974). Tanken var att få inkomster till kronan.

Förslaget kom från lappskoleinspektören Carl Sonander i Piteå (Olofsson 1974). Denne såg pessimistiskt på nyttan av lappskatten för kronan. Enligt honom inbringade lappskatten så lite, 2 500 daler silvermynt per år, att skatteköp vore den enda möjligheten att få loss några pengar från lapparna. Som saken var nu grävde lapparna endast ner sitt silver som därmed kom till föga nytta. Förslaget kom senare att förkastas av bl.a. landshövding Gyllengrip (*se 1736, 1740*).

1726 Riksdagen tar upp frågan om en ny skogsordning

Riksdagen skickade en begäran till Kungl. Maj:t om att en bättre förordning om skogarna i riket skulle utarbetas (Schager 1925). Utredningsarbetet med denna blev både omfattande och långvarigt och en ny skogsordning presenterades inte förrän 1734.

1733 Gabriel Gyllengrip blir landshövding i Västerbotten

Gyllengrip var för Västerbottens del, m.a.p. insatser för länets välmående och framgång, att jämföra med den under 1600-talet aktive Graan (Olofsson 1974). Skillnaden mellan dessa båda herrar stod i Gyllengrips visioner och filosofi jämfört med den verklighetsnära Graan. Gyllengrip uppmärksammade dock länet på ett sätt som inte hade gjorts sedan Nasafjällseran.

Denne nye landshövding var en juridiskt utbildad ämbetsmannason som dessutom i stor utsträckning var humanistiskt och litterärt bevandrad (Olofsson 1974). Dock var placeringen av honom som landshövding endast en slump. Däremot kom Gyllengrip att finna renoveringen av Västerbotten, och därtill den svenska ekonomin, som en personlig målsättning. Genom sina flitiga studier hade han också blivit något av en expert på allt som rörde näringslivet.

Gyllengrip kom att sitta på sitt ämbete mellan 1733 och 1753 (Olofsson 1974). Han ansågs som en av landets mest framstående ekonomer och kom genom upprepade reformförslag att förmå maktens män nere i Stockholm att engagera sig för länet, dock ej enbart efter hans idéer. Han kämpade hårt för att avskaffa Stockholms monopol på handelsvarorna från Norrland, d.v.s. att köpmännen i Norrland skulle njuta av seglationsfrihet och därmed kunna handla med vem som helst. I denna fråga vann han inte någon framgång, men det gav honom tillträde till maktens korridorer. Fördelen med detta var att han kunde propagera för Västerbotten och dess möjlighet att för övriga Sverige bli en välståndskälla. Han såg det som sin uppgift att ge övriga Sverige en del av de slumrande miljoner som enligt honom fanns i övre Norrland (*se 1734, 1739, 1740, 1749*).

1734 Skogsordning och dess tillhörande förklaring från 1739

Under det tidiga 1700-talet var oron stor över den befarade virkesbristen i landet (Schager 1925). Bergsbruken slukade väldiga volymer ved. Fortfarande dominerade dagbrotten och berget spräcktes genom brännandet av väldiga bål och därefter snabb nedkylning, s.k. tillmakning. Dannemora gruva förbrukade ensam 60 000 m³ ved varje år. Även kolningen till bruken utfördes ofta inoptimalt och utbytet var litet. Veden höggs i regel på vintern och milan restes omedelbart av den råa veden. Milan brann sedan ofta bara halva den rekommenderade tiden. Allmogen förbrukade även de stora mängder virke för uppvärmning och byggnation. Svedjebruket var fortfarande omfattande och exportsågverken vid kusterna krävde sitt. Jordbruket hade genom nyodling utökat sina arealer på skogens bekostnad (Stridsberg & Mattsson 1980). Den ökade avkastningen från jordbruket underhöll en större befolknings- och boskapsmängd än tidigare. Trycket på den kvarvarande skogen ökade genom bete och husbehovshuggning samtidigt som arealerna för skogsproduktion minskade. Skogen som tidigare varit en överskottstillgång blev nu en bristvara i de mer tätbefolkade delarna av landet. För att bromsa skogsskövlingen inrättades 1734 en ny restriktivare skogsordning (Schager 1925).

Den nya skogsordningen stadgade kring kronans skogar och allmänningar och kring hur skogen fick nyttjas. Flera stadgar som syftade till sparsamhet med virke fanns med. Bland annat fick inte träd fällas för löv- eller nävertäckt och endast stubbar och skadad skog fick användas till tjärbränning. Svedjningen begränsades hårt genom flera stadgor samt skyldigheten att hjälpa till med släckning av skogsbränder. Kring bärande träd stadgades mycket detaljerat vilka av dessa som fick huggas och av vem

Skogsordningen innehöll även en uppmaning att skifta by- och sockenallmänningarna (Hill & Töve 2003) (*se Allmän fastighetsrättshistoria, Allmänningarna*). Om någon av byamännen förordade skifte skulle landshövdingen och häradsrätterna tillse att detta genomfördes. Inga skiften skulle utföras om alla byamännen motsatte sig detta. Vid avvitrningen i Ångermanland åberopade brukspatronerna detta för att driva på förrättningarna (Almquist 1928) (*se Avvittringen*).

Ordningen innehöll inte många regler kring skogsvård. Mer kring detta återfanns istället i den allmänna rikslag som antogs samma år (Schager 1925). Kring de bärande träden fanns även här en detaljerad lagstiftning som förbjöd allmogen att skada träden (Hill & Töve 2003). Hamling av ek och bok verkar ha varit tillåtet så länge inte träden skadades. Om någon ertappades med att hugga dessa träd kunde han förutom bötesstraff dömas till återplantering av ersättningsträd och skötsel av dessa tills de nått betessäker höjd. Svedjande på inägorna var tillåtet så länge inte bärande träd,

masteträd eller timmerskog skadades. Svedjande på allmänningar i annat syfte än att upptaga nyodling eller som nödvändig åtgärd för skogsbetet var förbjudet. Det krävdes tillstånd av häradshövdingen för att få svedja. Krono- eller jägeribetjänt skulle företa syn på platsen och rapportera till tingsrätten som sedan fattade beslut om tillstånd kunde ges. Frälset fick svedja på egen mark. Ingen svedjning fick förekomma i de områden där det fanns bruk. Det gällde då för både enskild mark och allmänningar. Kronan utlyste vilka områden som berördes. Kronans restriktiva syn på svedjande berodde mer på vetenskapliga teorier om att marken for illa av bränningarna, än om att skogen skulle fredas för bergsbrukens räkning. I lagen tas för första gången frågan om betesdjurens påverkan på skogen upp (Kardell 2003). Genom att förbjuda fällning av lövträd för att skapa ris till getterna, ville man försöka minska getaveln.

Allmogen var mycket missnöjda med denna hårt reglerande lagstiftning (Schager 1925). Särskilt oförstående var man för att samma regelverk skulle tillämpas i det glesbefolkade Norrland, som i de tätbefolkade delarna av landet, där skogen var en bristvara. Med anledning av allmogens besvär genomfördes en översyn av skogsordningen som resulterade i 1739 års förklaring. Det var i många stycken en omarbetning av ordningen, där flera av de strängaste reglerna mildrades.

Under 1600-talet hade lagstiftningen kring skogen utformats med utgångspunkt i hur stort intrång ett skattehemman kunde anses tåla (Stridsberg & Mattsson 1980). Under 1700-talet ändrades synsättet och man utgick snarare från hur stora behov som skattehemmanen skulle få tillgodosedda av allmänningsskogarna (*se Avvittringen*). För lagstiftningen togs det under denna tid mer hänsyn till hur skogen nyttjades än vem som ansågs äga den. Detta hängde samman med att gränserna mellan exv. byaskogen och allmänningarna var oklara. Bärplockning ansågs t.ex. vara en allemansrätt och skogsbetet var i det närmaste likställt. Få restriktioner fanns för nävertäckt och stubbrytning till tjärning. Med tiden ökade regelverket kring avverkningar för husbehov och avsalu. Behovsprövningar låg till grund för rättighetstilldelning (*jämför Avvittringen*). Bärande träd (Ek, Bok, Apel, Oxel och Hassel) och masteträd (grov och hög tall och gran) ansågs tillhöra kronan. Kolning räknades både som en rättighet och en skyldighet för allmogen för att tillgodose brukens behov. Jakten reglerades även den ofta utan hänsyn till markägare. Jakt på rovdjur var en skyldighet, jakt på högdjur var däremot straffbart på alla marker.

Genom Karl XI reduktion (*se 1680 Reduktioner*) hade kronan blivit en stor markägare vilket påverkade nationalekonomin så till vida att den blev mer inriktad på naturhushållning med indelningsverket som huvudsakligt system (*se 1682, Indelningsverket*). Under denna tid påverkades Sverige starkt av de markantilistiska teorierna (Schager 1925; Olofsson 1974). Markantilismen förordade att staten aktivt reglerade, skyddade och tog initiativ i näringslivet för att ge ekonomin ett uppsving. I skogslagstiftningen kom detta till uttryck i att de framväxande bergsbrukens behov av kol skulle ges prioritet samt manufakturernas behov av bränsle (Stridsberg & Mattsson 1980). Även flottans behov av skeppsvirke fick förtur. De vars intressen fick stå tillbaka var i första hand skattebönderna. Bestämmelserna i 1734 års skogsordning fastställde den praxis som redan var etablerad, att frälset fick nyttja sin skog efter eget huvud medan skattebonden mot olika viten reglerades i sin skogsfångst. Adeln hade dessutom privilegiet att få avverka bärande träd. Ur dessa förhållanden uppkom uttrycket "*Unga ekar och unga adelsmän skall man hata*" bland allmogen. I en landshövdingens berättelse står i en kommentar kring allmogens misshushållning med skog "*ett instinktlikt hat emot skog i allmänhet och i synnerhet ekar*".

Skogsfrågor behandlades under denna tid centralt av Bergskollegium, Amiralitetskollegium, Kammarkollegium och Kommerskollegium. På regional nivå verkade landshövdingensämbetet. När nya regleringar skulle verkställas hade ofta det sistnämnda inte resurser för att utföra de kontroller och annat som ett genomdrivande skulle kräva. I många fall föll då detta på jägeribetjäningen som egentligen endast skulle befatta sig med de för Kungens enskilda bruk avlysta kronoparkerna (*se Allmän fastighetsrättshistoria, Kronoparker*). Ingen extra lön utgick för de pålagda arbetsuppgifterna men skogvaktarna och hejderidarna kunde kvittera ut fri gästning, skjuts och andra förmåner från allmogen. Följden blev att mutor blev ett vanligt sätt att dryga ut sin lön och många olagliga avverkningar rapporterades aldrig. I ett kungligt brev från år 1777 beskrivs hur jägeribetjäningens små löner och stora girighet lett till att deras tillsyn blivit fördelaktig för de rika men inte för de fattiga och skogarna därav orsakats stor skada.

1734 Rikslagen antas

Lagen var ett resultat av en omfattande omarbetning av landslagarna som påbörjats redan under stormaktstiden (Labba 1994). Arbetet hade blivit kraftigt fördröjt av de många krigen under 1600-talet. Efter att riksdagen antagit lagen stadsfästes den av Kungen och trädde i kraft 1736. Lagen innehöll nio balkar: Giftermålsbalken, Ärvdabalken, Jordabalken, Byggningsbalken, Handelsbalken, Missgärningsbalken, Straffbalken, Utsökningsbalken och Rättegångsbalken. 1734 års lag är den senast gjorda fullständiga lagrevisionen i både Sverige och Finland. Delar ur Byggningsbalken och Handelsbalken är fortfarande gällande rätt i Sverige (*se Allmän fastighetsrättshistoria, 1734 Skogsordning, Den intresserade kan även läsa försättsbladet till Sveriges Rikes Lag*).

1734 Riksdagens första ”övre Norrlandsdebatt”

Vid riksdagen presenterades en undersökning, närmast en avhandling, angående Västerbottens läns upphjälpande som Gyllengrip hade sammanställt (Olofsson 1974). Arbetet var enastående, så enastående att alla landshövdingar ålades att upprätta dylika dokument. Statsmaktens tankar om Västerbotten var därmed uppväckta och hölls vid liv så länge Gyllengrip satt kvar på sitt ämbete.

Den röda tråden i Gyllengrips avhandling var Norrlands slumrande rikedomar som inte kunnat utnyttjas p.g.a. kapitalbrist, folkbrist och bristande företagsamhet (Olofsson 1974). För att avhjälpa detta skulle man tillämpa ”*moroten och käppen*” i sann merkantilistisk anda där ett statsunderstött bergsbruk skulle utgöra basen för utvecklandet av Västerbotten.

Orsakerna till att lappmarkernas tillgångar låg i träda ansågs var två (Olofsson 1974). Dels var det lapparna, om vilka Gyllengrip yttrade följande: ”*Lappen, såsom ett ifrån alla andra avskilt folkslag, vilken i dess levernesart finner sin fullkomliga förnöjelse, har sig om sådant inte bekymrat*” (Olofsson 1974). Den andra orsaken var att Västerbottningarna skydde lappmarkerna p.g.a. avstånd, dåliga odlingsmöjligheter och därmed dåliga ekonomiska förutsättningar. Han gav faktiskt ett förslag om ett plakat, som inte godtogs av Kungl. Maj:t, som skulle stadga att lappar som undanhöll uppgifter om malmstreck skulle förlora sina lappskatteland och därtill medföljande rättigheter. Gyllengrip var samtidigt medveten om lapparnas betydelse för handeln i Västerbotten.

Han gav också ett förslag om ett kolonisationsplakat för kronoallmanningen mellan kustbygden och lappmarkerna, vilket också antogs (Olofsson 1974). Problemet med att praktiskt genomföra detta projekt visade sig, under en studieresa år 1736 (*se 1736*). Men även resultatet visade sig bli annat än förväntat (*se 1741*).

En annan sak som fångat Gyllengrips intresse var de oändliga skogarna och vad man kunde göra med dessa (Olofsson 1974). Brädtillverkningen var inte tillfredsställande då brädorna var av för låg kvalitet, han förordade därför att man borde uppföra finbladiga sågverk (*se 1739*). Men även andra skogsrelaterade näringar sköttes på ett undermåligt sätt och borde avhjälpas med införandet av bättre tekniker och utbildning. Skogarna i Lappland skulle dock komma till störst nytta i en framtida gruvnäring.

Trots att kolonisationen av Lappland i princip hade uteblivit (*jämför Kolonisationen – befolkningsutvecklingen*), trots plakaten 1673 och 1695, såg Gyllengrip möjligheter att odla upp de karga markerna (Olofsson 1974). En medicine studerande hade under en studieresa i Lappland berättat om ett sädesslag han trodde var gångbart. Studenten var ingen mindre än Carl von Linné, vilken hade tagit kontakt med Gyllengrip.

Gyllengrip var optimistisk, trots den uteblivna koloniseringen och uppodlingen av lappmarkerna, och såg också en kommande kolonisation som ett bidrag till det stora missionsverket (*jämför 1739 – Kunglig direktion...*). Som en effekt av koloniseringen skulle kristna nybyggare stödja prästerna och uppbyggandet av en kyrklig organisation, därmed kom Gyllengrips kolonisationstankar precis rätt i tid (Olofsson 1974) (*jämför t.ex. 1719, 1723*). Med stöd av detta såg han inte med blida ögon på Carl Solanders utspel 1726 om att lapparna skulle få skatteköpa sina skatteland. Detta var med tanke på den rådande doktrinen om äganderätten helt otänkbart då det genom Karl XI:s förordning 1683, som sågs som en förnyelse av Gustav Vasas brev från 1542, klargjorts att kronan ägde allt som inte var skattemannajord (*jämför 1686*). Alla allmänningar betraktades som kronans och skulle användas för bergsbrukens behov. Förordningen hade dock aldrig haft någon praktisk betydelse för Västerbottens del då det hittills funnits plats för alla (Olofsson 1974) och dessutom hade aldrig den i förordningen ålagda avvitrningen (*se vidare Avvittringen*) av kronans skogar från byarnas skogar genomförts då både medel och lantmätare hade saknats (Labba 1994). För lapparnas del hade dock förordningen inneburit en fastställelse på att de inte ägde skattelanden utan endast mot en skatt till kronan fick nyttja dessa marker (*jämför återigen 1686*). Med anledning av detta yrkade Gyllengrip på att få en lantmätare till i Västerbotten, vilket han fick 1735, men även en jägmästare som skulle förhindra böndernas slöseri med skog.

Gyllengrips avhandling behandlade näring för näring med modernäringen som första post och den röda tråden var alla rikedomar som låg och slumrade till ingen nytta (Olofsson 1974). Lösningen var att göra Norrland till ett statligt stödområde. Gyllengrip var som sagt lysande i sina proklamationer för Norrlands del och till den grad så optimistisk att han faktiskt ville återuppta driften av Nasafjäll, vilket han själv erhöll privilegier för samma år. Han var dock inte blind för transportproblemen som lappmarkerna och Norrland förknippades med men såg lösningen i att ödelandet befolkades. Den dag det fanns fast bebyggelse skulle denna tjäna som ett stöd för lönsamma och produktiva näringar som bergsbruk, skogbruk, kolning, tjärbränning, etc. Samtidigt skulle denna befolkning stödja missionsverksamheten.

Med ovan anförda argument jobbade han fram förslaget om ett kolonisationsplakat för den tidigare nämnda kronoallmanningen (Olofsson 1974). Frälsemän och ståndspersoner som tog

upp hemman skulle njuta frälsemannafrihet (*jämför Allmän Fastighetsrättshistoria – Frälsejord*), men även bönder skulle få ta upp hemman med skattemannarätt. En tid senare under samma år hade han utvecklat tankarna till att skattefriheten för nämnda projekt skulle omfatta tio till tolv år. Vissa varor skulle vara tullfria, all export från nämnda hemman skulle vara helt tullfri, och hantverkare som byggde upp fabriker skulle få privilegier. Gyllengrip planerade för ett samhälle som inte skulle bestå av spridda hemman där man främst levde på binärningar utan en jordbruksbyggd med industrier.

För industriernas skull hade han genomfört studier och kom med förslag på förbättringar (Olofsson 1974). P.g.a. de nuvarande sågkvarnarnas grova sågblad blev det mycket spill och låg kvalitet, därför skulle enligt förebilder från Holland finbladiga sågverk införas (*se 1739*). Tjärbränningen var en annan näring han hade synpunkter på då den var alldeles för primitiv. Bönderna grävde bara en grop i marken istället för att mura en ugn. Han gav ut instruktioner för hur ugnar skulle konstrueras och förordade samtidigt behovet av undervisning för både brädsågningen och tjärbränningen. En annan skoglig försummelse var att man inte tog tillvara på mastträd i Norrland, där fanns stora pengar då flottan var i trängande behov av sådana. Vidare borde man överväga att starta upp en varvsindustri i Norrland där förutsättningarna för framgång sågs som goda.

Gyllengrip ansåg också att lapphandeln borde utvecklas (Olofsson 1974). Den volymmässigt största varan, renskinnen, borde inte skickas till Stockholm utan att först ha förädlats i Västerbotten. Man skulle främst tillverka byxor för arméns räkning, byxor av renskinn skulle införas i Norge och han var rädd att svenska skinn skulle hamna där om man inte gjorde något. Och beslut om privilegier för ett garveri och förädlingsindustri fattades också.

En annan resurs som Gyllengrip pekade på var pärlfisket (Olofsson 1974). Frågan upptog flera år av hans intresse som resulterade i en förteckning över säkra pärlälvar och anslag till en pärlfiskeinspektör och pärlfiskare. År 1740 konstaterade Gyllengrip själv att branschen som sådan var äventyrlig och projektet upphörde snart och hade i slutändan kostat betydligt mer än vad det inbringat.

Trots de tidigare kolonisationspåbudens ringa effekt var Gyllengrip optimistisk, en del nybruk hade trots allt tillkommit i kustbygderna under 1720-talet, det tidigare kriget hade stor orsak i det uteblivna resultatet (Olofsson 1974). Vad gällde lappmarkerna såg han främst gruvnäringen som framtiden och att de oändliga skogarna skulle användas där. Han kunde dock inte låta bli att leka med tanken på uppodling och fick en inspirationskälla i Carl von Linné. Linné hade själv kontaktat Gyllengrip och erbjudit sig att på plats hjälpa till med fortsatta undersökningar vilket föranledde Gyllengrip att rekommendera ett kungligt stipendium för ändamålet. Anslaget uteblev och därmed anställningen.

Angående det av Carl Solander anförda förslaget 1736 såg Gyllengrip att hans planer skulle gå om intet om de godtogs (Olofsson 1974). Både den Norrländska bergsslagen och kolonisationen skulle omintetgöras om kronan sålde bort de lappländska vidderna. Solanders förslag skulle endast ses som en sista utväg om man misslyckade med att på något annat sätt få ut något ur lappmarkerna (*se även 1740*).

Det stora problemet med att få igång alla projekt, vilket Gyllengrip var väl medveten om, var bristen på människor och framförallt bristen på män (Olofsson 1974). Därför kom förslaget om att ge ut ett plakat som tidigare nämnts men även att utlänningar, och då främst lutheraner, skulle ges en fristad i Västerbotten. Han utvecklade även tankar om att folk

söderifrån borde tvångsförflyttas till lappmarkerna, däribland kriminella. Den största bristen var den på nyodlare där orsaken låg i att många bönder tvingats till knektjänstgöring. Även de befintliga jordbruket led brist på manfolk. Framställningen var övertygande och belyste det faktum att kolonister måste komma utifrån. Därmed kom ett plakat för Västerbottens del att presenteras 1741, men statsmakterna kom även att föreslå att man skulle bidra till att hjälpa upp Västerbotten i Gyllengrips anda. Men med tanke på tidigare misslyckanden ville man först göra en utredning som också blev av (*se 1736*).

1736 Gyllengrip undersöker Torne lappmark

Med hänvisning till Gyllengrips förslag om att upprätta finbladiga sågverk ansåg riksdagens ständer att frågan borde utredas m.a.p. bergsbrukens behov (Olofsson 1974). Uppdraget utvidgades senare till en skogsrannsaking av länet, och ytterligare en gång för att utreda förutsättningarna för bergsbruk. Till sist var det egentligen en utredning över hela länets näringsvillkor. Resans höjdpunkt var när expeditionen stod uppe på Kirunavaaras malmkropp och blickade ut över lappmarkerna. Gyllengrips förväntningar om Lapplands rikedomar hade infriats.

Gyllengrip blev också medveten om problemen med att genomföra det av honom föreslagna plakatet från 1734 under denna resa (Olofsson 1974). Problemet var att bönder på olika håll, framförallt i Övertorneå socken, åberopade nyttjanderätten för sina binärningar inom detta område med hävd och ansåg sig taxerade för denna rätt. En av binärningarna, förutom fisket, på dessa utmarker hade sedan lång tid varit renbetesavgifter som lapparna betalat till bönderna för att nyttja deras områden (Göthe 1929, Olofsson 1974). Denna s.k. landtull var proportionerlig mot renantalet, d.v.s. utgick från från varje lapphushålls förmögenhet (Göthe 1929). Problemet för Gyllengrip var att han inte kunde slå ned böndernas argument om hävd och därmed blev det för honom tydligt att den aldrig genomförda avvittringen av kronoallmanningen var i påträngande behov (Olofsson 1974). Dessutom borde en fullständig skattläggning med persedeljordbok (*se Allmän Fastighetsrättshistoria – Kronans jordeböcker*) genomföras för att klarlägga vad hemmanen ägde. Som fallet var nu var vissa hemman stora som små län.

Problemet med den oavvittrade kronoallmanningen var också relaterat till planerna på en utveckling av sågverksindustrin (Olofsson 1974). Så länge ägorättsförhållandena inte var utredda kunde man inte iscensätta detta projekt.

Resan till Torne lappmark genomfördes sommaren 1736 och är omskriven av många personer sedan dess (Olofsson 1974). Expeditionen sammanstrålade med en annan expedition uppe i Torneå. Den andra expeditionen var den svensk-franska gradmätningsexpeditionen ledd av fransmannen de Maupertuis. Den expeditionen, tillsammans med en parallell expedition i Peru, fastställde att jorden var tillplattad vid polerna.

När Gyllengrips delegation nådde Jukkasjärvi lyckades han övertala lappen Amund Amundsson Mangil att visa dem vägen till Kirunas malmfält där den medföljande bergmästaren antydde att resursen var nästan outtömlig. Norrlands framtid skulle gå i järnets tecken. Sedan besöktes de då nedlagda koppargruvorna i Svappavaara och Gyllengrip bedömde att de kunde återupptas, och kanske på sikt ersätta den sinande koppargruvan i Falun.

Att Gyllengrip blev insatt i problematiken med att kolonisera kronoallmanningen nedanför lappmarksgränsen hade han egentligen påtalat redan 1734 då han begärde ytterligare en

lantmätare till Västerbotten (Olofsson 1974). Hindret, d.v.s. böndernas ”ockupation” av allmänningen, kunde enligt landshövdingen undanröjas genom lantmäteriförrättningar.

1739 Förklaring till 1734 års skogsordning (se 1734)

1739 Jordreform

Spannmålsimporten till Västerbotten hade ökat och därför var det enligt Gyllengrip viktigt att uppmuntra modernäringen, jordbruket, för att den skulle utvecklas (Olofsson 1974). Detta år fick bönderna rätt att bo kvar på hemman som var mindre än 1/4 mantal, vilket hittills hade varit en norm. Denna reform öppnade vägen för hemmansklyvningar och därmed vägen till utvecklingen av jordbruksnäringen. Fler reformer kom 1740 och 1741.

1739 Reform angående sågverk

Gyllengrip fick igenom sina argument och en förordning om finbladiga sågars rätt till stockfångst utformades (Olofsson 1974). Även känd som ett fribrev från bergsbrukens dominans över skogarna för Västerbottens del. Samma år kom föreskrifter om hur brädsågningen i länet borde utföras, enligt rådande tillvägagångssätt förlorades 1/3 av stocken enligt Gyllengrip. Reformen som dock skulle visa sig svåra att genomföra, liksom många andra. Gyllengrip fick nöja sig med att informera berörda parter om innehållet i de ovan nämnda handlingarna.

1739 Kunglig direktion över ecklesiastika verket i lappmarkerna

Resultatet av missionsarbetet (se 1723) omprövades av riksdagen, 1739 – 1740, och ännu kraftigare grepp togs inför framtiden (Olofsson 1974). En särskild direktion för ecklesiastika verket tillsattes och denna skulle leda och samordna arbetet i lappmarken. Denna direktion sammansattes av tre riksråd, ärkebiskopen, justitiekanslern, justitieborgmästare i Stockholm och sedermera även regeringschefer. Alltså ett ämbetsverk utöver det vanliga. Kontentan blev att den ecklesiastika direktionen i princip hade likvärdig sammansättning som landets regering och därför var dess auktoritet i praktiken obegränsad.

Den kungliga direktionen kom också att medverka för iordningsställandet av lappmarksreglementet (se 1749) (Göthe 1929). För att befrämja undervisningen av lapparna borde dessa bli mer bofasta, deras nuvarande leverne var ett hinder för fortbildningen. Även utflyttningen av lappar sågs som ett problem då de ofta hade för dåliga kunskaper i kristendomen för att lämna lappmarkerna. Kolonisationen av lappmarkerna sågs som ett led i missionsverksamheten (Göthe 1929, Olofsson 1974). Kungl. Maj:t klargjorde till och med i ett uttalande att den slutgiltiga lösningen var att lapparna blev bofasta och övergav nomadlivet (Olofsson 1974).

Ett annat faktum som direktionen belyste, till Kungl. Maj:t, var att det fanns överloppsfolk på nybyggena som därmed ägnade sig åt annat än hemmansbruk (Göthe 1929; Olofsson 1974). Detta överloppsfolk ansågs utgöra ett hinder för fortsatt kolonisation och därmed en förlust i framtida skatteintäkter då de inte upptog egna hemman. Men de ansågs även konkurrera med lapparna då de antogs sysselsätta sig med överflödigt jagande och fiskande (se 1749).

Två andra viktiga aspekter belystes också genom direktionens arbete (Göthe 1929; Olofsson 1974). Behovet av en fast kronobetjäning (se 1750) i lappmarken och behovet om att fastställa lappmarksgränsens läge (se 1751), samt att i samband med gränsarbetet skulle Västerbotten behöva en tredje lantmätare.

Resultatet av direktionens arbete, förutom de influenser som sedan kom att finnas med i lappmarksreglementet 1749, var att lappmarken på allvar fick en mer mångsidig samhällelig organisation (Göthe 1929).

Under riksdagen 1751 – 1752 ville direktionen ytterligare utveckla sitt inflytande över lappmarken genom att officiellt ta över hela administrationen, vilken man i praktiken tidigare hade hanterat (Göthe 1929; Olofsson 1974). Inre strider bland maktens män ledde dock till att man istället påpekade att direktionen skulle arbeta med de frågor den blivit tilldelad vid inrättandet. Därmed föll direktionen in i det ”gamla” tilltänkta spåret, d.v.s. missionsverksamheten, och hade därefter föga inlägg i kolonisationsfrågan, men likväl ett engagemang i många andra frågor.

Direktionen konstaterade att kolonisationsfrågan egentligen inte var deras men att det fanns ett flertal fördelar med fler nybyggare (Olofsson 1974). Fördelarna låg i att prästerna skulle få högre inkomster, mer lokala resurser till kyrkornas underhåll, samt att nybyggarna skulle ha ett utvecklande inflytande på lapparna. Om lapparnas barn umgicks med nybyggarnas skulle de få lust till detta leverne och på sikt överge lapplivet. Man borde genast skicka lantmätare till lappmarkerna för att kartlägga lämpliga nybyggesplatser och flytta överloppsallmoge från södra Sverige upp till Lappland. Dessa förslag fick positivt gensvar och ledde till att det av landshövding Gyllengrip föreslagna plakatet utfärdades (se bl.a. 1734 & 1741).

Intresset för kolonisationen och lappmarkernas rikedomar hade väckts tidigare av Gyllengrip och befästes ytterligare genom missionsverkets inblandning (Olofsson 1974). Och från 1740 samarbetade verket och Gyllengrip med varandra. I samband med detta inledde missionsverket en undersökning om förutsättningarna för kolonisationen där man ville klargöra vad de befintliga nybyggarna ägnade sig åt, om det fanns överloppsfolk på dessa hemman, hur många lappar som fanns och hur de berördes av kolonisation, hur lapparna påverkades av mission och vilken tillgång det var på odlingslägenheter. Undersökningen fastslog det man misstänkt, att det fanns överloppsfolk som ägnade sig åt annat än hemmansbruk (Göthe 1929; Olofsson 1974). Att göra lapparna bofasta visade sig omöjligt, man skulle då bl.a. förlora lappmarksrätten, d.v.s. den från 1695 fastslagna skatten. Även missionsärendet fick ändra inriktning till att kyrkan skulle söka upp lapparna och inte tvärtom. Dock vidhöll statsmakten även senare att det vore bäst att göra lapparna bofasta.

Om lapparnas bofasthet eller inte rådde delade meningar om, där statsmakten till viss del ville göra lapparna bofasta, där prästen Pehr Högström anförde att lappen var nyttigare än nybyggaren (Olofsson 1974). Högström avrådde dock inte från kolonisation utan påpekade att privilegierna från 1695 var för frikostiga och varnade för att andra än svenskar och finnar skulle söka lyckan i lappmarkerna. Av motsatt åsikt var generalmajor Stobée som ansåg att nybyggarna var i vägen för lapparna och att nybyggena gav föga inkomster till kronan p.g.a. frihetsåren. Dessutom var alla män i dessa lappmarker undanhållna från krigstjänst och därmed inte till någon nytta i händelse av krig.

Den kungliga direktionen lyckades till slut få i stånd ett nytt kolonisationsplakat, Lappmarksreglementet 1749, där Pehr Högström medverkade i förarbetena och fick med sina medlande ståndpunkter och förslag till förfinade bestämmelser (Olofsson 1974).

1739 Utökat brännvinsförbud

Brännvinsförbudet utökades nu till att gälla hela lappland, då brännvinet försvårade det religiösa arbetet och överhuvudtaget var skadligt, med ett vite om 100 daler silvermynt (Olofsson 1974). Förbudet kom att gälla fram till 1751 och var en av de frågor som den nya kungliga ecklesiastika direktionen tog tag i.

Förbudet var svårt att upprätthålla då lapparna kom över denna vara i Norge (Olofsson 1974). Förutom lapparna var borgarklassen i Västerbotten missnöjd då detta förbud innebar en förlust av tidigare säkra inkomster. Borgarna protesterade och påpekade att lapparna besökte Norge flitigare sedan förbudet införts. Frågan var dock känslig då Sverige och Norge/Danmark befann sig i gränsförhandlingar (*se 1751*) och Kungens auktoritet kom att råda tills gränsförhandlingarna pågick. Dock ansågs det som skadligt att lapparnas varor hamnade i Norge varför en dags spritförsäljning efter avslutad marknad tilläts som en sorts försöksverksamhet. Övriga dagar, resten av året, skulle vara spritfria.

Sjäklart var det omöjligt att övervaka att detta förbud upprätthölls (Olofsson 1974). Den fasthet med vilken maktens män behandlade frågan innebar trots det att prästerna rapporterade om ett minskat spritmissbruk bland lapparna och att brännvin faktiskt blev en svårtillgänglig vara i lappmarkerna. Det framhölls visserligen från vissa håll att orsaken till att lapparna lämnade sina skatteland och flyttade till andra bygder berodde på deras törst efter brännvin (Göthe 1929). Dessa ställningstaganden tog då ingen hänsyn till minskad tillgång på vilt och fisk, och heller inte hänsyn till att rensjukdomar härjade i vissa områden varpå en del lappar blev utfattiga.

1740 Gyllengrip svarar upp mot Solander angående skatteköp av skatteland

Gyllengrip återkom till Solanders förslag (*se 1726*) ännu en gång och avvisade bestämt att lapparna skulle få skatteköpa sina skatteland (Olofsson 1974). Denna rätt att skatteköpa kunde endast erkännas till bönder. Vidare tog han upp att han hade ingripit mot ”*en domhavandes ‘ofog’*” då denne vid sin domstol hade behandlat lapparnas land som skattejord. I detta ärende förväntade Gyllengrip att kammarkollegium skulle ingripa.

Vikten av att avvitra kronoallmanningen, den nedom lappmarksgränsen, och därmed skilja den från hemman och byalag framhöll Gyllengrip återigen (Olofsson 1974). Före detta var gjort var det svårt att få igång nyodling inom detta område.

Anledningen till att inga nya hemman togs upp var att redan befintliga byalag sedan urminnes tider förfogade över mycket stora områden inom denna allmänning (Olofsson 1974). Bakgrunden till detta förhållande var framförallt fisket. Fisket reglerades av en not- och träskfiskestadga från 1613 som gav stöd till ett brukande av mellan åtta till femton mil av allmanningen.

1740 Utlåtande av lantmätaren Jacob Faggot

Bergskollegiet hade hört Jacob Faggot, blivande överlantmätare, om bergsbrukets och kolonisationens förutsättningar med anledning av Gyllengrips visioner (Olofsson 1974). Enligt utredningen som Faggot presenterade besatt bönderna urminneshävd till allmänningarna (*se Allmän fastighetsrättshistoria, 1542*). Och trots att de kanske hade större områden, oavgränsade, än de behövde var det tveksamt om en avvitring skulle leda till mer bebyggelse och uppodling av landet.

Bönderna hade fäbodrar, miltals ifrån byarna, uppe på den s.k. kronoallmänningen där de svedjade, brände tjära, fiskade, sågade brädor och tog upp kalhyggen (Olofsson 1974). Byarnas gemensamma skogsbruk utan gränser hade påverkat skogen en hel del den senaste tiden och dessutom hade byarna större områden än vad som var brukligt. Men Faggots åsikt var att en avvittring knappast var en lösning på problemet.

1740 Jordreform

Bönderna fick åtnjuta evärdlig skattefrihet för uppodling av mossar och kärr (Olofsson 1974).

1740 Gyllengrip återupprepar kolonisationens betydelse för bergsindustrin

Under riksdagsrelationen tog Gyllengrip återigen upp faktumet att Sveriges ställning på världsmarknaden inte kunde upprätthållas om Norrlands rikedomar inte togs tillvara (Olofsson 1974). Kolonisationen av Västerbotten var ett måste samtidigt som skogshanteringen behövde moderniseras. Nyckeln var att lösa moderniseringens otillräckliga kapacitet som hämmade befolkningsutvecklingen. Detta kunde endast staten lösa med hjälp av olika stödåtgärder.

1740 Krav på avgränsning mellan Sveriges olika län

Alla landshövdingar fick en uttrycklig order om att fastställa gränserna mellan länen (Göthe 1929). För Västerbottens del var detta omöjligt då man hade för få lantmätare.

Anledningen till kravet var att dessa gränser inte var preciserade (Göthe 1929). Arbetet skulle utföras av lantmätare som skulle höra allmogen om gamla, traditionella, gränsmärken.

1741 Jordreform

Hemmanen fick nu rätt att dela mossar och kärr, som låg inom socken- och häradsallmänningarna, mellan sig för uppodling för att kunna öka tillgången på hö (Olofsson 1974).

1741 Kolonisationsplakat

Plakatet som av Gyllengrip föreslagits år 1734 (se även 1736) kungjordes (Olofsson 1974). Nyodlaren skulle få njuta av frälsemannarätt oavsett ståndstillhörighet, befrielse från personliga avgifter i tio år, hemmansavgifter i femtio år och därtill erfoderligt stöd från Kunglig Befallningshavande. Efter dessa år skulle hemmanet genomgå rotering och få de skyldigheter som följde ett frälsehemman. Plakatets förmåner gällde inte Västerbottningar, som i stället fick utnyttja reglerna under 1695 års lappmarksplakat. De var förbjudna att lämna sitt län, förutom till lappmarkerna, med anledning att de behövdes för att säkerställa rekrytering av soldater. Plakatet blev ett stort fiasko och endast några intressenter från Örebro dök upp, kvitterade ut pengar och försvann så fort kriget med Ryssland tog slut, ett krig som uppenbarligen föranlett deras nybyggesintresse då de slapp tjänstgöring hos militären.

1742 Lappmarkernas egna jurisdiktionsområden upphör

De tidigare justitiarietjänsterna dras in och lappmarkerna införlivas i Norra- och Södra kontraktets domsagor (Arell 1977) (se 1638, 1680, 1720).

1742 Avvittring i Ångermanland (-1801)

Bergsbrukens behov av skog var det som drev fram avvittringen i Ångermanland (Almquist 1928). Brukspatronerna såg en möjlighet i 1734 års skogsordning och dess uppmaning till skifte av allmänningarna (se 1734, *Skogsordning*). Allmogen ställde sig positiv till avvittringen som de hoppades skulle bekräfta de rättigheter de ansåg sig inneha. Stadgan för avvittringen i Ångermanland var färdig 1742. En kunglig förklaring till den samma utkom år 1752 och en ny metod, utarbetad av ständerna, togs i bruk år 1762. Avvittringen avslutades i landskapet 1789 (se *Avvittringen*).

1748 Förordning angående lapparna

Förordningen utfärdades för att förhindra att lapparna vandrade till kustbygden (Göthe 1929; Olofsson 1974).

Bakgrunden var att lappar i en del områden blivit utfattiga p.g.a. rensjukdomar och därför sökte sig till bebyggda trakter (Olofsson 1974). Lappar fick nu inte lämna lappmarken utan vitsord från kyrkoherden och tillstånd från tingsrätten.

1749 Lappmarksreglementet

Detta var det mest detaljerade och omfattande av alla kolonisationspåbuden (Stenman 2001), och kom att reglera kolonisationen fram till avvittringsstadgan 1873 i vilken många av grundprinciperna från 1749 införlivades (Rudberg 1957, Arell 1979). Principerna från detta reglemente återfinns sedermera även i skogslagstiftningen (Arell 1979). Detaljerade regler om nybyggarnas skyldigheter och rättigheter gentemot både kronan och lapparna hade utarbetats (Arell 1979). Officiellt gavs nu även lapparna rätten att insyna nybyggen (Kuoljok 1998). Nybyggaren skulle ägna sig åt boskapsskötsel och uppodling och differentieringen mellan lapparnas och nybyggarnas näringar blev ytterliggare befäst (Göthe 1929, Arell 1979). Kronans syn var att var och en skulle ha vad han behövde för sin näring, inte mera (Göthe 1929).

Det som främst var upphovet till detta nya reglemente var överskottet av människor på lappmarkshemmanen (Göthe 1929, Olofsson 1974). Mängden arbetsföra människor på ett nybygge begränsades nu, § 10 och § 11, genom att relatera antalet arbetsföra människor med nybyggets mantal (se *Allmän fastighetsrättshistoria - Delningsgrund*). Att denna överlopsallmoge ägnade sig åt jakt och fiske istället för hemmansbruk, och därmed konkurrerade med lapparna, var sedan tidigare känt (Göthe 1929, Olofsson 1974, Arell 1979, Stenman 2001), och hade uppmärksamats av den kungliga ecklesiastiska direktionen (Göthe 1929, Olofsson 1974) (se 1739).

Den av statsmakterna stödda uppfattningen att nybyggarna jagade i för stor utsträckning reglerades nu genom att jakt inte fick bedrivas längre än 5 km från nybygget (Göthe 1929, Arell 1979, Kuoljok 1998, Stenman 2001). Detta jaktområde var nybyggaren även skyldig att dela med andra nybyggare om nybyggarna låg tätt intill varandra.

Fisket blev nu reglerat såsom husbehovsfiske (Göthe 1929, Arell 1979, Stenman 2001). Nybyggaren fick dock inte lägga under sig mera fiske än han hade behov till (Arell 1979). Regeln om att strandrätt medgav fiskerätt (se bl.a. *Hälsingelagen*) sattes med detta reglemente ur spel då nybyggaren enligt reglementet var tvungen att överlåta ett fiskvatten som han inte brukade eller hade behov till, oavsett om det låg inom hans ägor eller ej (Stenman 2001). Husbehovsfisket var att se som ett privilegium, och inte någon

näring, vilket skulle vara nybyggaren till gagn under nybyggets uppförande (Göthe 1929). Någon gräns som reglerade fisket m.a.p. avstånd var inte angiven men i allmänhet omfattades fisket även av 5 km regeln. Samtidigt väckte anvisningarna om fisket återigen frågan om kustböndernas fiske och i sin tur en avgränsning mellan kust och lappmark, d.v.s. frågan om ett fastställande av lappmarksgränsen (Göthe 1929, Olofsson 1974, Arell 1979) (se bl.a. 1739, 1751).

För anläggning av ett nybygge skulle ett skriftligt tillstånd erhållas från KB som samtidigt skulle kontrollera att platsen var lämplig och inte inkräktade på någon annan, såväl lappar som andra nybyggare (Göthe 1929, Stenman 2001), tillgången på naturängar framhölls som särskilt viktig (Arell 1979). Löpande besiktningar skulle göras och inom två år fr.o.m. insyningen skulle odling och uppförande av byggnader ha påbörjats, för att visa att man menade allvar med nybygget, annars kunde man förlora anläggningsrätten (Göthe 1929, Stenman 2001). Efter besiktningen beviljades antalet frihetsår, vanligen 15.

Byggnadsskyldigheten reglerades väldigt detaljerat, både till antalet byggnader och storlek (Stenman 2001). Denna skulle vara fullföljd efter frihetsåren men tidsbegränsad dispens kunde erhållas senare.

Efter frihetsårens slut skulle nybygget ”*geometrice avtagas och skattläggas*” (Göthe 1929, Stenman 2001). Vid denna förrättning skulle inte anläggningssynen vara normgivande utan skattläggningen skulle ske efter ägornas ”nuvarande” beskaffenhet. Det område nybyggaren ville skattlägga som hemman fick heller inte förfördela någon annan, d.v.s. man fick inte ta till sig mer mark än man kunde bruka.

Intentionerna och huvudtankarna till detta reglemente hade till stor del påverkats av den ecklesiastiska direktionen (se 1739) (Göthe 1929). Med anledning av direktionens påpekande om den s.k. överloppsallmogen i lappmarken tillsattes före reglementets tillkomst en kommission som fick till uppdrag att utreda hur stor arbetskraft som behövdes på ett lappmarkshemman (Göthe 1929, Olofsson 1974). Före frågan behandlades hade en provisorisk skattläggning, där varje mantalssiffra fastställts (se *Allmän fastighetsrättshistoria - Byamål*), men även folkmängden och skattesatsen var av intresse och sålunda hade tingsförhandlingarna i saken bevitnats av landskamreren (Göthe 1929). Ett hemman med storleken 1/4 mantal behövde enligt kommissionen två vuxna män och en piga (Göthe 1929, Arell 1979). Under frihetsåren kunde nybyggaren tillåtas att ha mer än den tillåtna arbetskraften och särskilt om det var hans egna barn (Stenman 2001). I reglementet stadgades nu att ”överblivna” manfolk över 21 år inte skyddades av lappmarksprivilegierna utan riskerade att tas ut till knekttjänstgöring (Arell 1979, Stenman 2001). Tanken var att dessa nybyggarsöner skulle lämna gårdarna och ta upp egna nybyggen eller söka annan tjänst och därmed driva kolonisationen framåt. För att ytterligare skärpa tonen angående överloppsfolk upprättades ett angivarsystem som innebar att om någon vid angivelse var överflödigt var den överflödige skyldig att tjänstgöra hos angivaren i ett år till halv lön (Arell 1979). Att den regeln tillämpades har dock inte kunnat styrkas.

Jakten reglerades för att den inte skulle hindra nyodlingen men dessutom skattade lapparna för denna rätt och ansågs tillföra kronan mer genom jakten då de sålde sina skinn (Göthe 1929) till borgarna i kuststäderna (Olofsson 1974). Dessutom hade de fria reglerna om jakt medfört att nybyggarsöner stannat kvar på fädernegården och jagat, och därmed konkurrerat med lapparna (Stenman 2001). Därför beslutades om 5 km regeln som dessutom agerade tillsammans med regeln om hur många som fick vistas på ett nybygge.

Reglementet strävade efter att separera nybyggarnas och lapparnas näringar genom att koncentrera näringarna till hemmanen respektive lappskatteländen på ett starkare sätt än förut (Göthe 1929). Det fanns nu tydliga riktlinjer om hur mycket mark en nybyggare fick lägga under sig under givna förutsättningar. Och med dessa riktlinjer uppstod återigen behovet av att klargöra vilka marker som hörde till kustbönderna, m.a.o. blev ett fastställande av lappmarksgränsen åter aktuellt.

Att stänga lappskatteländen för nybyggesetableringar kunde man inte tänka sig i andra fall än om lappen/lapparna stördes i sitt näringsfång (Göthe 1929). Att helt stänga skatteländen jämfördes av myndigheterna med byalagens hävdande av by- och kronoallmänningarna, en företeelse som inte sågs med blida ögon (*jämför 1542*).

Att man slutligen kom att benämna nybyggarnas fiske såsom husbehovsfiske sågs av myndigheterna som att den tidigare konfliktfyllda företeelsen hade inordnats på sin rätta plats (Göthe 1929). Husbehovsfisket skulle vara ett privilegium för att stödja hemmansbruket, inte en näring, och skulle därmed inte konkurrera vare sig med modernäringen eller med lapparna.

Insyningsproceduren innebar i princip en kodifiering av bestämmelserna från de tidigare plakaten (Göthe 1929). Först var man tvungen att få KB:s skriftliga tillstånd, som i sin tur kontrollerade om platsen var lämplig och inte orsakade förfång för någon annan (Stenman 2001). Under de två första åren skulle löpande besiktningar göras av kronofogden, länsman och två nämndemän. Dessa skulle kontrollera att det låg en allvarlig mening bakom nybygget, annars kunde anläggningsrätten dras in (Arell 1979, Stenman 2001). Inom ramen för dessa två år skulle man ha börjat uppodlingen och byggnationer. Uppfyllde man inte odlingsskyldigheten kunde man förlora sitt nybygge, en bestämmelse som dock tillämpades ytterst sällan utan myndigheterna såg oftast mellan fingrarna (Bylund 1956). Nybyggare i lappmarkerna fick inte spannmålsunderstöd vilket kustbönderna fick vid nybyggesanläggningar i kustsocknarna (Arell 1979, Stenman 2001). Kustbönderna fick även fler frihetsår. Det faktumet kan idag ses som orättvist men var ett uttryck från statsmakternas sida att kreaturshållning var vad man förväntade sig av lappmarkerna och inte åkerbruk, därav uteblivet spannmålsunderstöd (Arell 1979). Att kustbönderna fick fler frihetsår berodde i sin tur på att deras odlingsskyldigheter var betydligt mer omfattande än lappmarksböndernas. Efter besiktningen skulle antalet frihetsår bestämmas, vilka föreslogs av häradstingsrätten och senare fastställdes av KB (Arell 1979, Stenman 2001). Praxis var 15 år men i speciella fall kunde man få ända upp till 30 år. Efter frihetsåren förlöpt skulle nybygget ”*geometrice avtagas och skattläggas*” till det mantal som nybygget motsvarade (Göthe 1929, Stenman 2001). Anläggningssynens uppdragna gränser var alltså inte avgörande utan vad nybyggaren lyckats prestera. Odlaren kunde dock inte fräntas det som var uppodlat inom insynade lägenheter dit åker och äng räknades om de var utdikade och rothuggna (Göthe 1929). Naturliga ängar räknades alltså inte, oavsett om en lada eller hässjor uppförts, om inte mer avancerade odlingsåtgärder hade vidtagits (Stenman 2001). Nybyggaren kunde således bli skyldig att avstå land som han inte behövde eller kunde odla upp till andra kolonisationer. Områden som enbart nyttjades till jakt och fiske kunde också fräntas honom vid skattläggningen.

Byggnadsskyldigheten var oerhört detaljerad och ställde stora krav på nybyggaren (Stenman 2001). Denna omfattade förutom antal byggnader och typ av byggnad även måttenheter på en del av dessa. Nybyggaren var under frihetsåren skyldig att uppföra följande byggnationer: ett bostadshus med kammare som tillsammans skulle mäta minst 12 alnar i längd och 10 alnar i

bredd, en kornlada med loge, en stolpbod, lagårdsbyggnad, foderhus och stall efter inbördes behov. För denna skyldighet kunde man enligt reglementet få anstånd efter frihetsårens slut. Det visade sig dock att KB ibland ställde villkor om att denna skyldighet skulle fullföljas inom tre år, alltså i strid mot reglementet, vilket givetvis var helt orimligt.

1750 Fast kronobetjäning i lappmarkerna

Direktionens projekt om kronobetjäningen bifölls och skulle omfatta två lappfogdar. P.g.a. bristande finansiering kunde bara en lappfogde anställas, och åtta s.k. länsmän (Olofsson 1974). Dessa skulle sköta skatteuppbörden och agera som ett slags hushållningskonsulenter till stöd för nyodlarna. Verksamheten kom sedan att regleras genom lappfogdeinstruktionen 1760 (*se* 1760).

1750 Västerbotten får en tredje lantmätare

Anledningen till att en tredje lantmätare (Johan Boström) tillsattes var det antågande arbetet med att fastställa lappmarksgränsen (Göthe 1929; Olofsson 1974). När arbetet, som skulle göras genom syneförrättningar, med lappmarksgränsen var klart skulle lantmätaren stanna kvar i Västerbotten och fortsätta med råskillnader mellan socknar och byar (Olofsson 1974).

1751 Lappmarksgränsen

Den tilltagande inflyttningen till lappmarken, återhämtningen av kustsocknarna, en tilltagande renskötsel och olika skattesystem på respektive sida om den tänkta gränsen tvingade tillslut fram ett fastställande av lappmarksgränsen (Göthe 1929; Bylund 1956; Olofsson 1974; Arell 1979). Arbetet kom att pågå mellan 1751 – 1753 (Göthe 1929; Arell 1979), Olofsson anger 1751 – 1755 (Olofsson 1974). Den slutgiltiga fastställelsen kom 1766 p.g.a. stridigheter om länsgränsen mellan Västerbotten och Ångermanland (Göthe 1929; Olofsson 1974). Arbetet hade egentligen initierats 1671 genom Johan Graans försorg (Stenman 2001).

För arbetet inrättades en extra synerätt (Göthe 1929; Olofsson 1974) som skulle ta in uppgifter från bönder, nybyggare och lappar om gammal hävd och praxis gällande gränsens läge i terrängen (Göthe 1929; Arell 1979). Men egentligen kom också gränsdragningen att handla om hur man värderade olika näringars betydelse ur kronans synvinkel (Bylund 1956).

En stor orsak till att man tvingades till denna förrättning, frågan hade t.ex. varit uppe 1671, var att i gränzonen mellan lappmark och kustbygd hindrade kustbönderna nybyggesanläggningar genom att framförallt neka fiskerätt i olika sjöar till nyodlare (Göthe 1929). Även lapparna påverkades av kustbönderna genom att de fick betala renbetesavgifter då de beträdde landet öster om den fiktiva lappmarksgränsen, samt att kustbönderna sedan lång tid tillbaka gjort jakt- och fisketurer långt in i lappmarkerna (Göthe 1929; Olofsson 1974). Människor undvek helt enkelt att vistas eller bosätta sig i gråzonen mellan kust och lappmark då man riskerade att hamna i konflikt med kustbönderna (Olofsson 1974), en konflikt som härrörde ur oklara ägorättsförhållanden (Göthe 1929; Olofsson 1974) (*för stycket ovan se bl.a. 1542, 1736, 1740, Avvittringen*). Försättningsvis skapade privilegiet om frihet från

knekttjänstgöring problem i gränszonen då det i detta avseende var förmånligare att tillhöra Lappland (Göthe 1929).

Kustbönderna ville självklart att gränsen skulle dras så lång västerut som möjligt med tanke på rättigheterna de sedan länge hade hävdad (Göthe 1929), framförallt fisket men även andra näringar såsom tjärbränning och fäbodbruk (Olofsson 1974). De ville också att hemmanen i gränszonen skulle ingå i kustbygden för att få hjälp med att mildra knektplikten (Göthe 1929).

För nybyggare var det å andra sidan förmånligare om gränsen flyttades så långt mot kusten som möjligt (Göthe 1929). Samma önskemål bifölls av lapparna då det för renbetets skull var förmånligare dess längre österut som gränsen kom att läggas. Angående renbetet förmodade man att den efter gränsens fastställande följande avvitrningen mot kustsidan skulle rendera i en kronoallmänning som skulle kunna nyttjas till renbete. Då skulle man också komma bort från lapparnas nyttjande av böndernas utmarker och därmed befria lapparna från renbetestaxorna, eller de skulle i vart fall inte betala mer än för vad som betalades för kronoallmänning.

Hela frågan om lappmarksgränsen vidareutvecklade kraven på en riktig ägodelning av markerna, d.v.s. en avvitrning, med en början av kustsocknarna (Göthe 1929; Olofsson 1974). Beslutsfattarna kom dock fram till att man var tvungen att fastställa gränsen först, sedan skulle man inrätta sockengränser, efter dessa byagränser med tillhörande allmänningar och sist avgöra gränserna mellan olika hemman (Göthe 1929). Det som blev över skulle sedermera betraktas som kronoallmänning. Föga överraskande hade kustbönderna propagerat för den omvända ordningen då de såg bättre chanser till att hävda rätten till utmarkerna, d.v.s. den då ej definierade kronoallmänningen, om lappmarksgränsen inte var fastställd före avvitrningsförrättningen (*se vidare Avvittringen*). Angående kronoallmänningen framhöll landshövding Gyllengrip att dess skogar kunde få stor betydelse för sågindustrin om man utnyttjade älvarna till flottning.

Slutligen kom lappmarksgränsen senare att få betydelse för rennäringens utövande då den införlivades i renbeteslagarna (Arell 1979) (*se Rennäringslagstiftningen, 1886, 1893, 1928, 1972*).

En av de bakomliggande orsakerna till att man slutligen kom till stånd med gränsdragningen var en memorial som Fjellström gjort för ecklesiastikdirektionens räkning (Göthe 1929). I denna påpekade han att privilegierna var det som verkade positivt för lappmarkernas uppodlande men att det p.g.a. avsaknaden av en rågång mellan kust och lappmark skapades osäkerheter för nybyggarna i gränzonerna. Som exempel nämnde han att vissa byar som låg endast två mil från kyrkplatsen i Lycksele räknades till kusten medan andra byar som låg uppemot sex mil från nämnda kyrkplats räknades till lappmarken. En orsak till detta var kustböndernas hävdande av fiskevatten. Detta fiske var enligt vissa kustbönder mest till onytt då de kostade både pengar och restid samt var negativt för deras hemman då mycket tid förlorades under fiskeutövandet. Fjellström lyfte också fram nackdelen för lapparna med avsaknaden av en lappmarksgräns då de belastades av de tidigare nämnda landtullarna som ansågs vara litet av onödiga då renarnas betande knappast orsakade någon skada för vare sig bönder eller skog. Memorialen kom sedan att presenteras, genom direktionen, för Kungl. Maj: t. vilket resulterade i Västerbottens tredje lantmätare (*se 1750*).

För arbetets genomförande tillsattes en s.k. synerätt som fick till uppdrag att undersöka om det fanns några äldre handlingar om gränsens läge, om någon lantmätare tidigare gått denna

gräns, om det fanns några gamla märken samt att ta in uppgifter från nybyggare, bönder och lappar (Göthe 1929). Lantmätaren gjorde först en provisorisk gräns som presenterades varpå man fort kom fram till att enighet om gränsdragningen inte stod att finna, många hade åsikter och stred för sin sak där några kan nämnas: Ett argument som framfördes av lappmarksfullmäktige, som var ytterst tacksamma för att gränsen skulle fastställas p.g.a. tvisterna med kustbönderna, var att gränsförslaget delade två lappskatteland och att man i vart fall borde bibehålla lappmarken oförminskad. Dessutom borde lappar som idag saknade land i framtiden få utnyttja den kronoallmänning som med stor säkerhet skulle bildas nedanför lappmarkerna. Företrädare för kustbönderna hävdade i sin tur att allt land mellan deras byar och lappmarksgränsen skulle fastställas såsom sockenallmänning, där ett förslag proklamerade att gränsen skulle sammanfalla med lappskattelands nedre gränser. Detta var huvuddragen i de förslag som framlades (förf. anm.) men man hade dessutom uppdraget att bevaka kronans intressen i ärendet (Göthe 1929).

Slutligen låg det på landshövdingens, d.v.s. Gyllengrips, ansvar att yttra sig i ärendet. Gyllengrip formulerade tre frågor (Göthe 1929):

Den första frågan handlade om det någonstans fanns handlingar som beskrev lappskattelands storlek och fick till svar att någon närmare beskrivning än den som Jonas Gädde upprättat 1671 fanns inte (Göthe 1929).

Den andra frågan handlade om varför lapparnas skatt var olika emellan varpå han fick svaret att den var utformad till olika summor i den fortfarande gällande jordeboken från 1695 (Göthe 1929) (*se mer 1695*).

Den tredje och sista frågan handlade om på vilka grunder skattläggningen gjorts och som svar redovisades en handling från 1695 om hur skattläggningen utformades (Göthe 1929) (*se mer 1695*).

Oavsett hur insatt Gyllengrip var borde förhållandet, med anslutning till de tre frågor han hade ställt, varit sådant att lappbyarnas gränser mot kustlandet var desamma som de nedersta lappskattelands gränser mot kustlandet (Göthe 1929). Slutresultatet innebar att på en del platser kom det att ligga lappskatteland nedanför lappmarksgränsen (Bylund 1956). Ett förhållande som kan peka på att lapparna för länge sedan brukade större områden än vad som gjordes vid tiden för fastställningen av gränsen. Men man bör ha i tankarna att gränsdragningen också handlade om hur kronan värderade olika näringar.

Problemet för Gyllengrip var att han skulle agera skiljeman i en fråga där han skulle bevaka kronans, lapparnas, nybyggarnas och kustböndernas intressen (Göthe 1929). Detta förhållande var inget nytt och var en stor anledning till att frågan om lappmarksgränsen hade dragit ut på tiden. Alla landshövdingar hade undvikit att ta i problemet. Skillnaden var nu att Gyllengrip inte kunde välja bort denna fråga.

Nästa steg i planläggningsprocessen var att utse domaren till synerätten samt klarlägga kostnadsfördelningen för arbetes utförande (Göthe 1929). Gyllengrip sammanställde parternas (lappar, nybyggare och kustbönder) yrkanden och skickade den till Kungl. Maj: t. Till synedomare hade man enats om att Landssekreteraren Qvist var lämplig, bl.a. för att han av alla sågs som tillförlitlig angående skogstilldelningen. Angående kostnaden så framhöll Gyllengrip att kronan knappast kunde komma ifrån ansvar då det med största säkerhet skulle utbrytas en kronoallmänning i anslutning till lappmarksgränsen. Lappmarksborna och

kustborna hade gått med på att betala varsin fjärdedel och kronan skulle därmed stå för halva kostnaden. Vidare innehöll skrivelsen parternas yrkanden på hur gränsen skulle dras där lappar och nybyggare åberopade att gränsen skulle dras så långt österut att nybyggarodlingarna, d.v.s. slätterängarna, kom innanför gränsen vilket samtidigt skulle öka andelen tillgänglig renbetesmark. Kustbönderna i sin tur yrkade på det omvända förloppet och att en del av nybyggarna istället skulle läggas till kustsocknarna för att de skulle få hjälp med knektplikten. Det bör nämnas att kustbönderna i detta steg av förhandlingarna förklarar sig villiga att uppodla den mark som blev kronoallmänning efter de förslag som Gyllengrip tidigare utarbetat (*se 1741*) för att på något sätt behålla det de ansåg vara deras rätt. Sist av allt framförde Gyllengrip nyttan för kronan i gränsbestämningen vilken han ansåg som ”*ansenlig*”. Ett klarläggande skulle gynna landets uppodling och därmed folkökningen och sist men inte minst kronans inkomster.

Sista steget före själva gränsläggningen var att fastställa den inbördes ordningen för när varje gräns skulle upprättas (Göthe 1929). Kustbönderna hävdade att de enskilda hemmanens gränser skulle bestämmas först för att få enskild rätt över sin del i byskogen. Detta skulle sedan möjliggöra en fastställning av gränser mellan byarna och sedan bestämma sockengränserna, av vilka båda kunde utgöra nedre gräns mot en eventuell kronoallmänning. Efter dessa gränser fastställning, och kronoallmänningens utläggande, skulle lappmarksgränsen upprättas. Detta förfarande var ej genomförbart då några socken- och allmänningssgränser inte kunde läggas ut innan lappmarksgränsen var fastställd, dessutom fanns ingen norm för hur stora skogar byar och hemman i Västerbotten skulle ha (*se vidare Avvittringen*). Man var alltså tvungen att tillämpa turordningen tvärför kustböndernas önskan och genom att jämka bestämma respektive områdes storlek. Därav blev ordningen att lappmarksgränsen skulle bestämmas först, därefter sockengränser, sedan byarnas gränser och sist av allt skulle varje enskilt hemman gränsbestämmas. ”*Den gamla frågan om allmogens rätt till skogarna var härmed – teoretiskt – äntligen löst*” (Göthe 1929). Ärendet skickades sedan på behandling av olika instanser som i stort biföll det Gyllengrip föreslagit. En synerätt med Qvist som domare skulle genomföra arbetet. Bergskollegiet anförde dock att tilldelningen av skog till hemman och byar skulle leda till missbruk av dessa skogar.

Gränsbestämningen påbörjades den 26 juni i Anundsjö by (Göthe 1929) och avslutades 1766 p.g.a. oklarheterna om länsgränsen mellan Västerbotten och Ångermanland (Göthe 1929; Olofsson 1974). Arbetet utfördes genom syner där handlingar, märken och trovärdiga vittnesuppgifter beaktades (Göthe 1929). För en utförligare beskrivning av arbetet hänvisas till Göthe (1929) men ett par saker är nämnvärda, (förf. anm.).

Under utredning av gränserna till ett lappskatteländ, som antogs ligga mot lappmarksgränsen, påträffade man lantmäteristickor som enligt en gammal mans vittnesbörd härrörde från en gammal förrättning för det nedre landet, d.v.s. kustbygden (Göthe 1929). Enligt rättens bedömning visade dessa stickor att förrättningar inte gjorts längre än till denna punkt, och att inga förrättningar förutom kartan från 1671 hade gjorts i själva lappmarken (*se Avvittringen*).

Vidare framkom under gränsläggningen i den s.k. gråzonen, d.v.s. området i närheten av lappmarksgränsen, för första gången tankarna om att lappmarksgränsen skulle utgöra skillnaden mellan kustbönders och lappmarkbors (nybyggare och lappar) ägor (Göthe 1929). Kustbönderna ville behålla vissa sjöar och ängeslägenheter som de ansåg vara skattlagda för egen räkning, oavsett om de låg ovanför lappmarksgränsen. Till detta anförde lappmarksfullmäktige att allt land och vatten ovan nämnda gräns skulle tillhöra endast lappmarksbor samt att de lappar som saknade land skulle få vistas nedanför gränsen på

kronoallmanningen. Synerättens utslag i dessa frågor blev att ifråga om fisket hade man inte rätt att yttra sig utan hänvisade till KB som hade beslutanderätten i dylika frågor. Samma hänvisning gjordes angående lapparna som saknade land, rätten ansåg att sådan allmänning torde uppkomma då ingen by kunde försvara så stora områden som man nu gjorde men att KB hade beslutanderätten över hur den skulle brukas. Angående de ängar och slåttermyrar som vissa bönder med ålder innehaft skulle dessa tillsvidare få behållas tills det att en extra synerätt hade kunnat undersöka varje berört hemman och bys behov. Man konfronterades alltså återigen med det problem som hade påtalats redan av Gustav Vasa (*se 1542*). Kustböndernas hävdande av ägor långt in i lappmarken var ett hinder för utvecklingen. Resultatet blev denna gång att landet ovanför lappmarksgränsen fredades från bruk av kustbönderna, med tidigare nämnda undantag. Ett beslut som inte påverkade någon negativt förutom de nybyggen som låg på kronoallmanningen och de som anlades där. Kustbönderna hade redan påbörjat en koncentration av sina näringar och för lappmarksborna var stadgandet enbart positivt (Göthe 1929; Olofsson 1974).

Sedan fanns det en del lokala inslag som påverkade gränsens utsträckning (Göthe 1929; Bylund 1956). Den första markerade inbuktningen på gränsen kom vid Norsjö by (Göthe 1929). Norsjö var gammal och ansågs tillhöra kusten då den var anlagd därifrån långt före det fanns någon bonde i lappmarken. Men en annan bakomliggande orsak till gränsens inbuktning var en del bönders strävan att få områden där de utan konkurrens från lapparna kunde fiska och bruka slåtterängar, vilket säkerställdes genom att tillhöra kustbygden (Bylund 1956).

Vid byn Gråträsk i Pite lappmark kom gränsen också att få en inbuktning (Göthe 1929; Bylund 1956). Gråträsk hade över tiden ömsom tillhört lappmarken och ömsom kustbygden (Bylund 1956). Ett starkt argument för kustbygdens sida var dock att dess bönder utövat skjutsplikt upp till Gråträsk under Nasafjällseran (Göthe 1929; Bylund 1956). Andra argument var att Gråträskbönderna ville stänga ute lapparna från fisket i träsket, att de inte ville räknas som lappar (alltså tillhöra Lappland), att bönderna i Piteå socken ansåg att den förmögna byn skulle tillhöra socknen etc. (Bylund 1956). Det slutgiltiga förslaget blev dock att Gråträsk skulle tillhöra kusten då byn redan var fullt utvecklad m.a.p. näringar och dessutom var skattlagd och införd i jordebok. Därmed kom lappmarksgränsen att utgöra byns gräns och det blev då viktigt, för Gråträskborna, att flytta den så långt västerut som möjligt för att ensamma få utöva sina näringar. Inom detta område skulle lapparna inte kunna åberopa hävdvunna rättigheter, chansen för att lyckas genom att åberopa hävd ökade med avståndet från ett nybygge men var obefintlig nedanför lappmarksgränsen, då det området inte längre tillhörde Lappland. Liksom Bylund skriver kom sådana gränsförhandlingar, som de ovan nämnda, att likna strider om näringsmonopol. I fallet Gråträsk blev ändå gränsen en kompromiss där ingen av parterna vann en fullständig seger, men lapparna förlorade fisket i de bästa vikarna i nämnda träsk.

Slutligen bör det nämnas att det i praktiken visade sig svårt att särskilja kustbygd och lappmark från varandra (Bylund 1956). Redan 1766 kom genom ett kungligt brev som tillät hemman och nybyggen, som redan var anlagda och som hade ägor på båda sidor om gränsen, att fortsatt bruka dessa. Beslutsfattarna hade redan tidigare varit tvungna att göra avsteg från stadgandet. Men vid nyinsyningar underkände KB nästan alltid om man försökte lägga under sig ängar på fel sida om lappmarksgränsen, och särskilt om det uppstod en tvist, men det kunde också passera utan åtgärd.

Med gränsens nästan fullständiga fastställelse, förutom mot Ångermanland, var lappmarken inordnad i det Svenska riket (*se mer 1751- Riksgräns mellan Sverige och Norge*) och i kombination från reglementet från 1749 ansågs alla organisatoriska frågor för Lappland vara lösta (Göthe 1929). Arbetet med lappmarksgränsen som på order av Johan Graan påbörjats av Jonas Gädde 1671 slutfördes alltså inte förrän mer än 80 år hade förlöpt (Stenman 2001).

1751 Riksgräns mellan Sverige och Norge

Genom gränstraktatet i Strömstad fastställdes slutligen gränsen mellan Sverige och Norge/Danmark (Olofsson 1974; Kvenangen 1996; Kuoljok 1998). En anledning till att man genomförde gränsförhandlingarna var att man ville få ett slut på dubbelbeskattningen av lapparna (Olofsson 1974). Efter att gränsen var fastställd kom lapparna således att betala skatt till endast ett av länderna (Olofsson 1974; Kvenangen 1996; Kuoljok 1998). Samtidigt fick lapparna hädanefter bara inneha skatteland i ett av rikena, och tillika vara medborgare i det landet, vilket medförde att många lappar förlorade landområden de tidigare hade utnyttjat (Kvenangen 1996; Kuoljok 1998). För att råda bot på detta missförhållande bifogades ett tillägg, den s.k. lappkodicillen (*se 1751 – Lappkodicillen*), som fastställde lapparnas skyldigheter och rättigheter gentemot de båda rikena. Denna riksgräns är idag den näst äldsta i Europa (Kvenangen 1996).

Arbetet med den nya riksgränsen hade pågått under hela 1740-talet och gällde i huvudsak Västerbottens läns gräns mot Norge (Olofsson 1974; Kvenangen 1996). Hela arbetet hade förlöpt utan svårigheter tills gränskommissionen, som anlitat bl.a. landsekreterare Qvist för att kartlägga lapparnas flyttningar över gränsen, nådde det nuvarande treriksröset (Olofsson 1974). Väl där uppstod tvist om hur gränsen skulle dras förbi Torne- och Kemi lappmarker, det fanns ingen naturlig ås att följa och området hade sedan sekler betraktats som ett ingenmansland. Båda ländernas gränskommissarier, i den svenska tillfrågades bl.a. landssekreterare Qvist (*se även Lappmarksgränsen*) i egenskap av sakkunnig, argumenterade med stöd av vittnesmål från lapparna i området och från äldre gränstraktat, alla lika diffusa. Norge ville ha gränsen så långt söderut som möjligt och Sverige ville ha den norrut då man bl.a. ville ha en hamn uppe i norr. Hamnen skulle helst ligga i Varanger då lapparna från Sverige och borgarna i Torneå brukade handla just där. Samtidigt ville man att Kautokeino lappförsamling fortsatt skulle vara svensk.

Sverige fick dock ge upp förhoppningarna om en hamn i Varanger och gav efter till danskarna vid förhandlingarna i Strömstad, samtidigt förlorades Kautokeino eller en tredjedel av Torne lappmark (Olofsson 1974).

Resultatet väckte missnöje bland befolkningen i Torneå stad då man förlorade en viktig handelsplats, men även hos lapparna som berördes (Olofsson 1974). Den dåvarande regeringschefen Carl Gustaf Tessin tog dock lätt på förlusten och menade att det förlorade området inte var någon egentlig förlust då Sverige hade tillräckligt med uppodlad jord och att lappmarken, om den skulle behövas, var det sista som skulle bli föremål för en uppodling. Dessutom var slaget inte förlorat utan under nästa krig med Norge/Danmark, som i högsta grad var sannolikt, skulle man nog kunna reparera skadan.

1751 Lappkodicillen

Lappkodicillen upprättades som ett tillägg till gränstraktatet mellan Sverige och Norge/Danmark (Labba 1994; Kvenangen 1996; Kuoljok 1998). Kodicillen var likvärdig med gränstraktatet och gav lapparna rätt att säsongsflytta med sina renar mellan de båda länderna och ha renbetesrätt, rättigheter som skulle gälla även under

krigstider (Kvenangen 1996; Kuoljok 1998). Man fick hädanefter välja medborgarskap och endast inneha lappskatteland i ett av rikena.

I denna kodicill finns vissa av samernas, den gällde och gäller alla samer oavsett näringsutövande (jämför med stycket lapp eller same), rättigheter fastställda och brukar därför kallas för samernas Magna Charta (Labba 1994; Kvenangen 1996). Att benämna kodicillens som Magna Charta ses av vissa forskare som en överdrift då den egentligen endast innehöll en summering och ackreditering av rättigheter som tidigare hade uppkommit (Labba 1994; Kvenangen 1996).

Med kodicillen infördes lapprätten, som skulle vara gränsöverskridande, som kan beskrivas som en intern domstol som dock var underställd vart lands rättsväsende (Kvenangen 1996) (se Allmän Fastighetsrättshistoria – Lappskatteland).

Organisatoriskt ställdes lappbyn i centrum vilket bl.a. medförde att den skulle organisera flyttningarna över riksgränsen (Kvenangen 1996). För detta arbete skulle varje lappby ha s.k. lapplänsmän och nämndemän.

Att man endast fick inneha lappskatteland i ett av rikena ställde till en del problem då det var vanligt att man hade sommarland i Norge och vinterland i Sverige, men andra innehavskombinationer fanns också (Kvenangen 1996). Sverige ville begränsa valmöjligheten m.a.p. medborgarskap genom att relatera medborgarskapet till i vilket land man hade vinterskatteland, då de flesta lappar hade vinterland i Sverige skulle därmed de flesta bli svenskar. Danskarna tyckte däremot att lapparna själva skulle få välja nationstillhörighet men den svenska uppfattningen blev den rådande och många av lapparna blev svenska undersåtar.

Detta tillägg gav samerna neutralitet vid händelse av krig och därmed en särställning gentemot övriga medborgare i de två länderna (Kvenangen 1996). Detta var av stor betydelse då neutraliteten innebar att samernas rättigheter och intressen respekterades på en folkrättslig grund. Dessutom innebar införandet av lapprätten att man hade rättsregler som gällde över gränserna än om kodicillen inte medgav något suveränt samiskt självstyre.

Kodicillen har av många benämnts som samernas Magna Charta, d.v.s. frihetsbrev (Labba 1994; Kvenangen 1996). Framförallt har Kaisa Korpilakko-Labba ställt sig frågande till denna benämning då den utgår ifrån kodicillens 10 § som stadgar samernas flytträtt (Labba 1994). Utifrån ett privaträttsligt ägandeperspektiv innebar stadgandet, om att flytta till ett annat land och där kunna nyttja land och vatten, att man ersatte en tidigare rättighet som dessutom kan ha varit starkare.

1752 Avvittring i Jämtland

I Jämtland var det kronans intention att öka nyodlingen som var det främsta argumentet för avvittring (Almquist 1928). De inkomster som kom kronan till del var små och marken var uppdelad på ett fåtal hemman. Klartecken för avvittringens genomförande gavs år 1752. En stadga för Jämtland utkom år 1770 och förrättningar genomfördes enligt denna fram till 1780 när avvittringen ändrade karaktär (se Avvittringen).

1753 Undersökning och reglering i anslutning till lappkodicillen

Uppdraget till att reglera lapparnas gränspassager samt att utreda hur handeln skulle påverkas utfördes av landssekreterare Qvist och en man som hette Anders Hellandt (Olofsson 1974). Uppdraget utfärdades av Kungl. Maj:t men hade den kungliga direktionen (*se 1739*) som bakomliggande inspirationskälla, därmed var målsättningen med projektet liksom förut. Jordbruket och uppodlingen av lappmarkerna skulle befrämjas samtidigt som lapparna och deras renhjordar fortsatt skulle vara opåverkade. Lapparnas onödiga handel med norrmännen måste avhjälpas, lappmännens kvinnor och barn borde lära sig någon näring för att få egna inkomster och administrationen över lappmarkerna borde förbättras. (*se vidare 1754*).

1753 Rapporten angående lappkodicillen presenteras

Rapporten från undersökningen tidigare under året presenterades för direktionen och bekräftade i stort målsättningen med undersökningen (Olofsson 1974). Ej behövliga besök till Norge skulle stoppas och en handelsplats borde inrättas i Kuusamo, den nuvarande låg i Torneå vid ryska gränsen. Man kom fram till att en stor del i lappmarkernas försämring berodde på faktumet att man förlorat så mycket till Norge. Utredarna tyckte dock att man ringaktat rennäringen och framhöll att den var en nationell tillgång, man skulle hjälpa dem att komma till rätta med de förhärjande rensjukdomarna och skydda deras fisken. Nybyggarna borde sättas på plats så att de inte hindrade andra nybyggare eller påverkade lapparna och deras för Lappland dominerande näring. Rennäringen borde skyddas och hjälpas och det skulle ske genom följande åtgärder; man skulle vidta åtgärder mot vargplågan, hjälpa dem att komma tillrätta med rensjukdomarna, och renbetesbristen skulle avhjälpas genom en avvitrning av kronoallmänningarna som därmed skulle göra lapparna oberoende av böndernas utmarker.

Angående administrationen pekade man på faktumet att landshövdingarna, som hade ansvaret över lappmarkerna, oftast var för gamla att resa (Olofsson 1974). Landshövdingen borde i detta fall ersättas av en lagman och en direktion, likt den kungliga ecklesiastikdirektionen från 1739, vore bäst lämpad för att leda en sådan uppgift. Hellandt och Qvist hävdade t.o.m. att man kunde fördubbla lappskatten om dessa åtgärder genomfördes, man gjorde ett uttalande att i en skatterelation gick det två nybyggare på en lapp.

1755 Kommission angående lappkodicillen

Kungliga Ecklesiastiska Direktionen agerade snabbt med rapporten från 1753 och redan detta år tillsatte Kungl. Maj:t en kommission för lappmarkens upphjälpande (Olofsson 1974). Ärendet ansågs som brådskande och kommissionen fick redan efter ett halvår kritik för att inget betänkande hade redovisats och uppmanades av Kungl. Maj:t att hädanefter visa mer flit.

1756 Västerbotten får en fjärde lantmätare

Anledningen till att en fjärde lantmätare, Olof Clausén, tillsattes var det pågående arbetet med att fastställa riksgränsen mot Norge (Olofsson 1974). Samtidigt ökade skatteköpen, fler hemmansklyvningar begärdes och genomfördes, samt att storskiftesförordningen krävde lantmåteriförrättningar (*se Allmän*

fastighetsrättshistoria). Senare under arbetet med råskillnaderna kom Västerbotten att få ytterliggare två lantmätartjänster, de inrättades under början av 1760-talet.

1756 Slutbetänkande från 1755 års kommission

Första betänkandet från 1755 års kommission redovisades för Kungl. Maj:t (Olofsson 1974). Grunden till att få en fungerande lappmark var dess administration som nu inte fungerade. Alla hittills gjorda försök som t.ex. lappmarksreglementet 1749 var inte till någon nytta om man inte tillsatte en ekonomidirektör för de norra lappmarkerna. Direktionen begärde att Hellandt (se 1753) skulle få den posten, vilket han fick, och kommissionens förslag godtogs med ett avvaktande på kommissionens slutbetänkande.

Slutbetänkandet kom i sin tur att baseras på rapporten från de södra lappmarkerna av Hellandt och Qvist från år 1753 (Olofsson 1974). Som en följd föreslogs, av kommissionen, landssekreterare Qvist till ekonomidirektör för de södra lappmarkerna.

1760 Landshövdingen i Västerbotten angående lappmarkerna

Landshövdingen Johan Funck hade svårt att avge någon rapport angående lappmarkerna (Olofsson 1974). Anledningen var dels att han inte hade företagit sig någon resa dit då han inte visste om att det låg på hans ansvar, och dels eftersom han inte fått någon rapport från någon av de två ekonomidirektörerna (se 1756 & 1758). Funck menade att lappmarkerna borde tillhöra länet, något Lapplands län var inte upprättat, och han påpekade att han kände sig åsidosatt ifråga om lappmarkerna.

Landshövdingarnas uppgift angående kolonisationen var att tillse att reglerna i reglementet från 1749 inte överskreds (Olofsson 1974). Med tanke på den rådande uppfattningen om att både lappar och nybyggare var nödvändiga för lappmarkernas ekonomi kan man anta att det var en svår uppgift. Den tidigare nämnda Johan Funck prioriterade för egen del lapparna då han ansåg dem som nyttigare än nybyggarna. Han ansåg att fjälllapparna borde skyddas mot inträngande nybyggare medan skogslapparna skulle göras bofasta. Funck hade nog gjort en alldeles riktig prioritering då lappmannanäringarna fortfarande var de enda lönsamma i lappmarkerna vid denna tid.

1760 Riksdag

Under riksdagen 1760 – 1762 accentuerades faktumet att intresset för lappmarkerna hade svalnat på högsta ort (Olofsson 1974). Det var brist på pengar p.g.a. krig och som en följd tog man bort en av ekonomidirektörstjänsterna och utnämnde istället Qvist till lagman över lappmarkerna.

För första gången kom det lappar till riksdagens fullmäktige (Olofsson 1974). Trots att de enligt regeringsformen var skyldiga att skicka egna representanter hade man hittills inte gjort det. De som kom tillhörde dock inte de enligt kronan produktiva fjälllapparna utan var bofasta lappar från Torne- och Kemi lappmarker.

Det största problemet angående lappmarken som behandlades under riksdagen var lapparnas handel med Norge, framförallt i de norra lappmarkerna (Olofsson 1974). Därmed kom man att ställa problemen med rensjukdomar och bristen på renbete åt sidan. Handelsproblemet ansågs så allvarligt att man övervägde att upphäva brännvinsförbudet då det goda svenska brännvinet skulle få lapparna att stanna (se

t.ex. 1739). Införandet av sedlar var en svårreparerad skada då lapparna helst handlade med silver, och då lapparna dessutom fick billigare varor i Norge handlade de där. Man föreslog att borgarna skulle sänka priserna på sina varor, som istället skulle få segla in varor tullfritt, för att etablera handel med lapparna. Borgarna skulle också få segla trävirke utomlands för att komma över de för lapparna begärliga silvermynten. Man föreslog alltså att man skulle rubba det botteniska handelstvånget och givetvis förkastades förslagen av riksdagens ständer och den prekära situationen kvarstod (*se även 1765, 1771*).

Hela det stora utvecklingsprojektet för lappmarkerna rann bokstavligt talat ut i sanden och resultatet var att rennäringen egentligen lämnades åt sitt eget öde medan man försökte vidta åtgärder, t.ex. reglementen, undersökningar, direktions etc., och därmed stod dörren öppen för konkurrens från en tilltagande kolonisation (*se Kolonisationen*). Man underskattade rennäringsens dåtida ekonomiska betydelse vilket föranledde att man började fatta inkonsekventa beslut i den annars lappgynnade reformpolitiken.

1760 Lappfogdeinstruktion

Denna instruktion gjordes för att reglera kronobetjäningens arbete i lappmarkerna (Olofsson 1974; Stenman 2001). Dessa kronobetjänter, eller lappfogdar men i praktiken kronofogdarna, skulle kontrollera nybyggesverksamheten och fortlöpande upprätta en jordebok som man sedan skulle överlämna till tingsrätten (Stenman 2001). Då ett nybygge anlades på ett lappskatteland skulle den delen av lappskattelands skatt betalas av nybyggaren, och den delen drogs från lappbyns skattesumma (*jämför år 1695 Lappskattereformen*). En annan uppgift lappfogdarna hade var att medla i tvister mellan lappar och nybyggare (Stenman 2001), tvister som tilltog med en ökande kolonisationstakt och ändrad inriktning på renskötseln (Arell 1977) (*jämför med Kolonisationen, Lappmannanäringarnas former och omfattning*). Lappfogden hade också som sin uppgift att avgöra om en nybyggesanläggning var skadlig för lappmannanäringarna eller inte (Stenman 2001).

Lappbyarna betalade kollektiv skatt (*se 1695*) och lappfogden fick nu befogenhet att fördela skatten inom byn mellan medlemmarna (Lundmark 2002). Dessutom skulle fogden kunna flytta samer mellan byar om trängsel uppstod. Fogden kunde också neka någon att avflytta från lappbyn om inte denna person tillsåg att någon annan fyllde hans plats och betalade in motsvarande skatt.

Denna instruktion, som egentligen reglerade kronofogdarnas arbete i lappmarkerna, kompletterade reglementet från 1749 (Stenman 2001). Dessa tillsyningsmän skulle själva anlägga nybyggen och bo i lappmarkerna och vidare utföra en mängd uppgifter. De skulle utöva en kontrollverksamhet för att säkerställa att varje nybyggare fullgjorde sin skyldighet, detta skulle göras på varje nybygge vart tredje år. Lappfogdarna skulle även upprätta en jordebok som skulle innehålla bl.a. nybyggarens namn, hemmanstal med ränta, hur stor del av hemmantalet som besatts m.m. Nybyggen som ännu inte var skattlagda skulle också införas med uppgifter om när man upptagit nybygget och när skattskyldigheten hade börjat gälla. Denna jordebok skulle sedan inlämnas till tingsrätten för verifiering. Efter att frihetsåren gått så betalade nybyggaren skatt för sitt hemman, d.v.s. för sitt skattehemman, vilket är viktigt i det sammanhang att detta avgör hemmanets jordenatur (*jämför Allmän Fastighetsrättshistoria – Jordnaturer*).

Då frihetsåren gått skulle hemmanet enligt instruktionen med kronofogdens hjälp provisionellt skattnäggas vid tingsrätten och därefter skulle skatt betalas (Stenman 2001). Resultatet av denna förrättning skulle sedan meddelas till KB som i sin tur skulle godkänna resultatet och beordra lantmätaren att geometriskt avgränsa nybygget, d.v.s. formellt skattnägga hemmanet.

En intressant detalj var att den del av nybygget som upptog del av lappskatteland skulle dras av från lappbyns skatt och nybyggaren skulle betala den delen av skatten och då oavsett om nybyggaren var svensk eller lapp (Stenman 2001).

En annan viktig uppgift som fogden hade var att medla i tvister mellan lappar och nybyggare (Stenman 2001). Sådana tvister var vanliga då de i praktiken hade samma näringsfång (*se t.ex. Kolonisationen – Relationer mellan lappar och nybyggare*). Dessa tvister ledde också till att en del lappar insynade sina lappskatteland för att skydda sina egna intressen. Trots att reglementet från 1749 tog tillvara lapparnas intressen, i vart fall till en början (*jämför t.ex. år 1818 & Kolonisationen - Fiskekonflikter*), var det trots allt någon svensk myndighetsperson som avgjorde om anläggningen av ett nybygge inkräktade på lappen/lapparnas näringsintressen i det lappskatteland som berördes.

1765 Det bottniska handelstvånget upphör

Handelstvånget med Stockholm upphörde men trots det kvarstod bristen på silverpengar för borgarna i Västerbotten (Olofsson 1974) (*se 1760*).

1770 Driften av Nasafjäll återupptas

Optimistiskt återupptog man driften av silvergruvan i Nasafjäll (Stormyr 1974). Gruvan drevs åren 1770 – 1810 (Bylund 1956; Stormyr 1974), och blev liksom under 1600-talet ett misslyckande (Stormyr 1974). På 40 år bröt man 122 kg silver och 22,4 ton bly (*se även Kolonisationen, 1823*).

1771 Västerbottensborgarna angående silverbristen

Borgarna och Magnus von Kothén kom fram till att man saknade lösning på problemet med bristen på silver (Olofsson 1974). Man fick helt enkelt förlita sig på de välbärgade lapparnas välvilja, d.v.s. att de skulle överge sin tro på silvret som betalningsmedel och acceptera bancosedeln (*se även 1760 – Riksdag*). De lydde trots allt under kronan och var förbundna att dela med sig till övriga undersåtar. Vädjandet var fullkomligt vekningslöst.

Sedan misstagen under Nasafjällseran hade kronan, tjänstemän och politiker skapat en mur av privilegier runt lapparna som innebar att de förutom skatten inte hade några skyldigheter gentemot Sverige (Olofsson 1974). Statsmakterna hade helt enkelt skapat ett eget stånd av lapparna, ett stånd som besatt en sorts frälsemannarätt utan frälsemannens skyldigheter, och som dessutom i princip använde sig av ett eget myntväsen.

1780 Avvittring i Västerbotten

I och med införandet av denna avvittringsstadga ändrades förrättningarna från att endast vara en gränsbestämning till att även innebära en skattläggning (Almquist 1928).

1785 Resolution från KB angående skadeåverkan på slätterängar m.m.

Enligt resolutionen befriades lapparna från att ersätta de skador som renarna gjorde på nybyggarnas ängar (Bylund 1956). Denna amnesti var gällande om nybyggaren inte hade stängslat in ängen eller hässjan och kom ofta att tjäna som beslutsstöd i de fall lapparna frikändes i s.k. höskademål (*se vidare 1801, jämför 1796*). Resolutionen var inget märkvärdigt i sig utan endast ett uttryck för en redan utvecklad praxis (*jämför med Lappträskstriden under Kolonisationen*).

1789 Gustav III:s säkerhetsakt

Med denna förklarades att skattebönder hade full äganderätt till sina skattehemman (Schager 1925; Stenman 2001). Samtidigt tryggades även jakt- och fiskerätten för dessa (Stenman 1998). Skattebönderna fick fri dispositionsrätt över sina egendomar med undantag för ek, bok och mastträd vilka ansågs tillhöra kronan (Schager 1925).

Detta brev var ett tack till bönderna för deras medverkan till att kväsa adeln (Stenman 1998). Akten gällde även icke skattlösta hemman då Kungen konstaterade att allmogen alltid hade haft rätt att köpa även kronohemman men att denna rätt helt eller delvis hade berövats dem. Det rådde osäkerhet kring vilka rättigheter en skattebonde hade, ”*säkerheten och nyttjanderätten hade blivit inskränkt*”). Efter denna akt skulle dock skattehemmansägare åtnjuta lika stor rätt som frälsemännen hade över sina frälsehemman. Akten avslutades med orden att dessa beskrivna fri- och rättigheter skulle utan ”*intrång eller förtydning nu och alltid framgent bigehållas*”.

1793 En skogsordning

Denna skogsordning var i huvudsak densamma som den från 1734, med tillhörande förklaring från 1739, med några undantag (Schager 1925). Skattejordsägarna var skyldiga att hävda sin skog för att upprätthålla skatteförmågan till kronan, ett resultat av en förordning från 1790 som syftat till att skärpa upp hållningen gentemot säkerhetsakten från 1789. Det kom även en lättnad angående de bärande träden där skattehemmansägare nu fritt fick disponera över bok inom sina hemman. Mastträd och ekar förbehölls fortsatt kronan. En annan begränsning var att man vid tillverkning av tjära endast fick använda sig av vindfällan, rötter och stubbar, en regel som inte gällde om tjärbränningen utfördes i avlägsna trakter. Men för första gången stod det uttryckligen i en skogsordning att man hade äganderätten till skogen inom ett skattehemman (Stenman 1998). En äganderätt som grundade sig på säkerhetsakten från 1789 med förbehållet att hemmanet skulle vara lagligt avgränsat eller avvittrat.

1796 Kyrkoherde Grape skriver till KB angående renarnas hötramp

Kyrkoherde Grape, som var verksam i Enontekis församling, skrev till KB och påtalade problemet med att renarna orsakade skador på ängar och betesmark i Torne lappmark (Arell 1977). Redan samma år utfärdade Kungl. Maj:t en resolution, för ovan nämnda lappmark, där det förklarades att om man inte inhägnade sina höstackar eller

förvarade höet i lador fick ”*skylla sig själv och sin skada stånda*”. Denna resolution blev sedan till en allmän kungörelse för övriga lappmarker 1801 (se även 1798).

1798 HR behandlar KB:s remiss angående Grapes skrivelse från år 1796

Resultatet av tinget, där bönder, lappar och övrigt folk deltog, blev att HR föreslog att KB skulle besluta om ett område runt varje nybygge som skulle fredas för lapparnas renar (Arell 1977) (se vidare 1799).

1799 KB beslutar enligt HR:s förslag från 1798

Landshövdingen utfärdade ett vitesförbud riktat mot lapparna i Torne lappmark (Arell 1977). De förbjöds med vite att vistas närmare nybyggena än 1/4 mil. Samtidigt kom höfångsten att omfattas av 5 km regeln. Båda dessa regler tillämpades sedan i Torne lappmark vilket framgår av domar från bl.a. Enontekis.

Under tinget hade parterna, nybyggare och lappar, fått tillfälle att ge sin syn på frågan om höskadorna (Arell 1977). Lapparna förklarade skadorna med att de under markandshelgerna var tvungna att uppehålla sig närmare nybyggarnas områden än vanligt för att kunna besöka kyrkan. Nybyggarna påpekade att detta förhållande inte var något nytt men att problemen med renarnas skador på höet uppstått först de senare åren. Den i efterhand uppenbara orsaken till denna dispyt var de båda näringarnas nyttjande av större arealer jämfört med tiden innan konflikterna hade uppstått (*jämför Lappmannanäringarnas former och omfattning - de olika renskötselformerna*).

1800 - talet

1801 Allmän kungörelse om hur hö skall inhägnas

Resolutionen från år 1785 skärptes nu till ett stadgande där det i detalj beskrevs hur nybyggaren skulle skydda sitt hö mot renarna (Bylund 1956). Vidtog man inte de stadgade åtgärderna fick man skylla sig själv och stå för skadan själv. Fler bestämmelser runt detta kom att presenteras år 1825.

Denna kungörelse kom sedan alltid att återopas och hänvisas till i hötrampsmål fram till 1825 då fler bestämmelser presenterades (Bylund 1956). Själva inhägnaden skulle vara 4 alnar hög, sättas upp på ett avstånd av 5 till 6 alnar från hässjans sida, och utgöras av en tät och stadig gärdesgård.

1805 En skogsordning

Skogsordningen behandlade liksom sina föregångare dispositionsrätten till skogen som fanns på jord av olika naturer (Schager 1925; Stenman 1998). Bestämmelsen om de bärande träden från 1793 kvarstod (Schager 1925). Rätten till hemman som stadgats 1793 kvarstod med hänvisning till säkerhetsakten från 1789, men skattetalet för hemman kunde nu höjas eller sänkas vid behov (Stenman 1998). Sockenallmänning fick nu delas mellan olika hemman där den nya delen fick samma jordnatur som hemmanet.

En instruktion till landshövdingarna förkunnade att man snarast skulle skynda på kolonisationen (Stenman 1998). Ödeskogar skulle kartläggas och mätas varpå berörd landshövding skulle beräkna hur många hemman av 1/8 mantals storlek som kunde anläggas inom området. För detta ändamål skulle aktuell avvittringsstadga tillämpas. Den rådande uppfattningen kvarstod ännu att ödeskogarna bäst kom kronan till nytta genom hemman som genererade skatteinkomster.

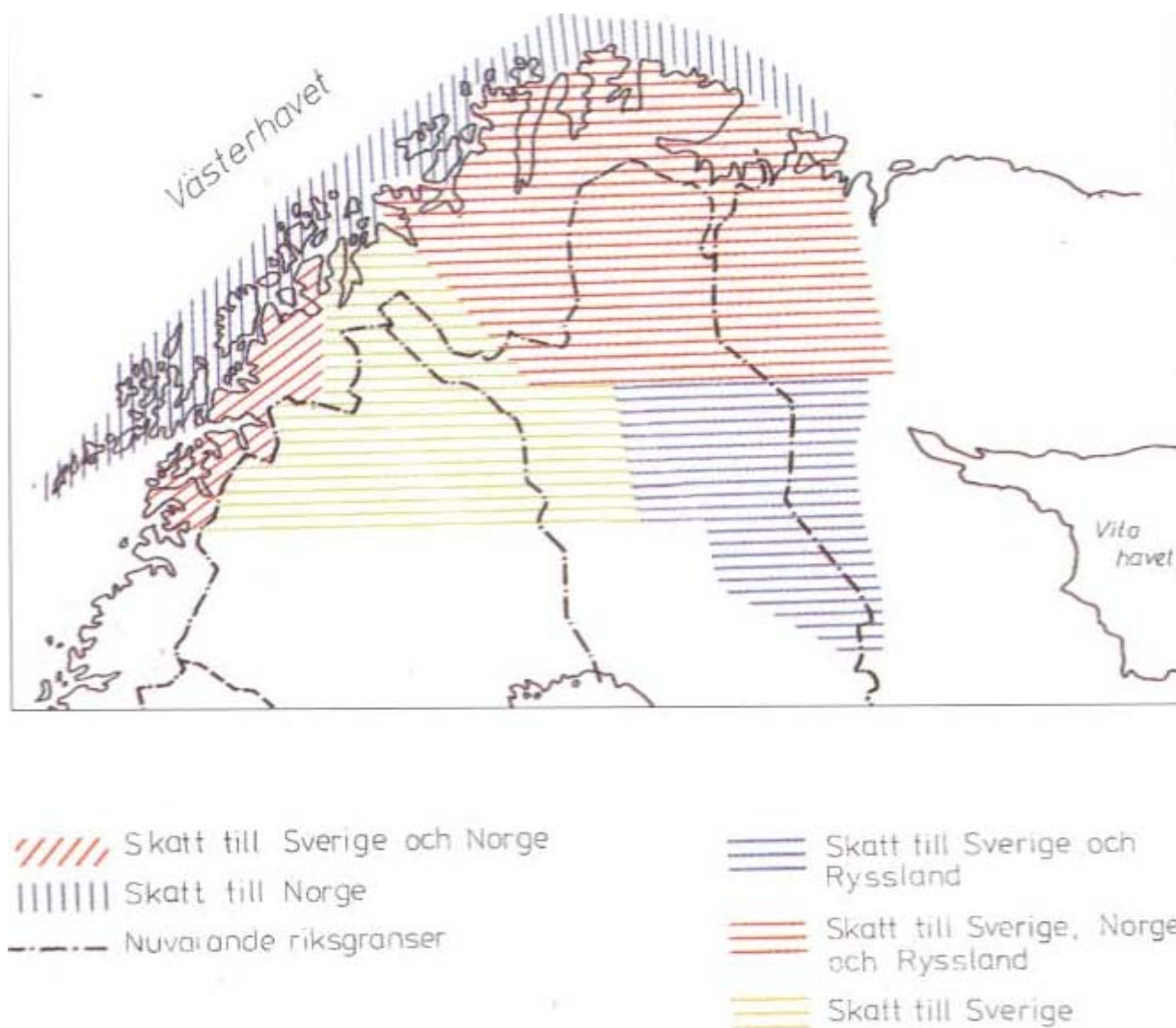
1805 Förordning om skogarna i riket

Enligt förordningen förbjöds nybyggesanläggningar på allmänningar (Rudberg 1957). Förbudet gällde inte på kronoskogar eller liknande stora sammanhängande skogsområden och ödemarker i Norrland, Dalarna och Värmland (Rudberg 1957), förutsatt att markerna tidigare hade avvittrats (Almquist 1928).

1809 Gräns mellan Sverige och Ryssland

Sverige förlorade Finland till Ryssland med dragningen av en ny riksgräns som följde (Kuoljok 1998). Under denna gränsförrättning togs ingen hänsyn till lapparna med följden att två lappbyar klövs av den nya gränsen. Gränsen skulle få betydligt större betydelse senare (se 1852, Rennäringslagstiftningen - Tvångsförflyttningar).

Med den nya riksgränsen upphörde också den sista dubbelbeskattningen av lapparna (figur 7; Kuoljok 1998).

Figur 7. Skattetrycket på lapparna över tiden (Kuoljok 1998).

1809 Regeringsformen

Regeringsformen från 1809 begränsade Kungens makt (Brunfelter 2004). Men det viktigaste var att den stadsfäste maktodelningsprinciperna vilket bl.a. innebar att frågor rörande besittningsrätten till mark skulle behandlas av domstolar, vilket innebar att sådana frågor inte skulle avgöras av någon administrativ myndighet (jämför med avvittringens genomförande).

1809 Förslag om odlingsgräns

Förslaget kom som ett av många i ett av kronfogden Lindahl upprättat PM (Bylund 1956). Han propagerade för att en gräns mot lappmarken, ovan vilken inget nybygge skulle få upptagas, skulle dras upp (se 1818). Förslaget om odlingsgräns ingick som första punkt i PM:et i vilket Lindahl gav förslag om "anstalter till Lappmarkernas upphjälpande".

1810 Ett län blir två

Delvis som en följd av förlusten av Finland delades det gamla Västerbottens län i två delar och Norrbottens län bildades (Olofsson 1974; Brunfelter 2004). En annan orsak var att man ville få en effektivare administration (Olofsson 1974).

1814 KB i Västerbotten om mäns utflyttning till lappmarkerna

P.g.a. att man hade problem med att fylla kvoten till den av Kungl. Maj:t utfärdade kungörelsen om utskrivningssättet och inrättandet av det allmänna beväringsskapet beslutade man att förbjuda män under 25 år att flytta till lappmarkerna utan att först ha anmält detta hos KB (Bylund 1956).

Beslutet kom nog en aning sent då en lång period av fred snart tog vid och torde inte ha begränsat inflyttningen i någon nämnvärd grad (Bylund 1956). Den minskning i inflyttning som faktiskt kan observeras en tid efter kungörelsen beror nog i lika hög grad på att krigsrädslan avtog och att kustbygdsönerna stannade kvar i hembygden.

1818 Riksdagen behandlar förslaget om odlingsgräns från 1809

Frågan om odlingsgränsen som påtalats 1809 av kronofogde Lindahl behandlades vid riksdagen och resulterade i en skrivelse av ständerna till Kungl. Maj:t (Bylund 1956). Ständerna gick på Lindahls linje då det hade kommit till deras kännedom att lapparna förtrycktes av nybyggarna, som dessutom levde på de förras bekostnad, och riskerade utrotning. Om så skedde skulle också den för området viktiga handeln och hushållningen med renarna också gå förlorad. Därför ansåg dem att det vore motiverat med en gränslinje som gav lapparna en ostörd hembygd. Så långt allting väl, men KB i Norrbotten skulle avge ett ytterst intressant och avslöjande remissutlåtande 1825 (se 1825).

1818 HR tar ifrån en skattelapp dispositionsrätten till dennes skatteland

Ärendet gällde lappskattelandet Gransel i Malå (Bylund 1956). Grunden till tvisten var att nybyggarna inom samma land protesterat mot att två lappar vistades på landet och att man genom det höga renantalet led skada på både ängar och mulbetet. Lapparna krävde att ängarna skulle inhägnas (*jämför 1785 & 1801*), och nybyggarna krävde att renarna skulle vallas noggrannare. Båda parter insåg dock att de bägge kraven var orimliga och HR antog ställningspunkten att ju färre lappar i området desto mindre intrång i nyodlarnäringarna.

En bakgrund till denna tvist var att det var två lappar inom landet (Bylund 1956). Det blev vanligt att lapparna, framförallt icke-skattelappar, för att öka sin inkomst tog emot s.k. skötesrenar, d.v.s. mot betalning tog hand om andra lappars renar. Men detta kunde även gälla renar som ägdes av nybyggare, nybyggarna kunde förvärva renar genom köp och gåva. Detta ägande kom senare att förbjudas genom lag (Mörkenstam 1999) (se *Rennäringslagstiftningen*). En följd av detta skötesrensystem var att renhjorden ofta blev för stor för lapplandet man brukade, med följderna att den blev för stor att valla och sköta (Bylund 1956). Om dessutom nybyggen togs upp inom samma land, eller hade tagits upp, var arealen tillgängligt renbetesområde dessutom mindre. Detta förhållande i kombination med en försämrad kontroll över renhjorden skapade självklart konflikter likt de som beskrivits ovan. Att man blev av med sitt land var ovanligt (det enda vi sett, förf.anm.) men ofta förbjöds lappen av HR att ta emot fler skötesrenar, om han inte självmant avstod från detta.

1820 Avvittring i Jämtlands län.

Kronan ansåg att markförhållandena i länet inte var tillfredställande då stora arealer låg under ett fåtal hemmansägares disposition (Almquist 1928). För att möjliggöra en utökad uppodling var en avvittring nödvändig (se *Avvittringen*).

1823 Privilegierna för Nasafjällsbolaget förklaras ogiltiga

Eftersom gruvan inte varit i drift under många år ogiltigförklarades dess privilegier (Bylund 1956). En inventering av de existerande bruksnybyggena genomfördes och dessa, totalt 25 stycken, omfördes till kronohemman genom ett kungligt brev 1827 (se 1770).

1823 En lapp nekas till att ta upp ett ödesmål

Saken gällde det då ödelagda nybygget Högheden (Bylund 1956). Lappen hade insynat Högheden men glömt att ordna borgen för odlingsskyldigheterna. Detta skulle ha varit skäl nog för ett avslag men KB, i Västerbotten, gick ett steg längre och motiverade avslaget med att man inte kunde ta lappen på särskilt stort allvar då han tillhörde ”*en folkstam, vilken nästan aldrig visat hug eller drift för jordbruket*”. Till saken hörde att lappen konkurrerade med en svensk om samma nybygge vilken fick tillståndet trots att lappen hade skaffat sig meriter angående jordbruk då han under flera år arbetat som dräng nere hos en kustbonde. Denna merit som lappen åberopade ansåg KB vara ett tomt påstående. Därtill bör nämnas att synenämnden som då enbart utgjordes av svenska nybyggare inte hade något att invända mot lappen. Vad som klart visades i detta ärende är den etnocentriska ställning som hade vuxit fram hos myndigheterna. KB diskriminerade utan tvekan lapparna som grupp för att få rätt i sitt partstagande.

1824 Avvittring i södra och västra Norrland

Avvittringsstadgan byggde på 1820 års stadga och gällde för Gävleborgs- och Västernorrlands län samt Västerbottens- och Norrbottens läns kustland (Almquist 1928). Det var kolonisationens och landets uppodling som var det huvudsyfte som kronan ville uppnå med avvittringen (se *Avvittringen*).

1825 KB i Norrbotten angående förslaget om odlingsgräns

KB i Norrbotten yttrande i ett remissutlåtande angående ständernas skrivelse om en odlingsgräns till Kungl. Maj:t summerade också på ett bra sätt den etnocentriska ställning som myndigheterna hade tagit (Bylund 1956). Odlingsgränsen ansåg KB vara skadlig ”*och icke möjlig att förena med den högre Statsekonomiska beräkning, som kunde grundas på ett framtida begagnande av de inom Norrbottens lappmarker belägna rikhaltiga och outtömmeliga Järnmalsberg*” (Bylund 1956).

Däremot verifierade KB ständernas skrivelse angående om att den lapska civilisationen visserligen hade minskat men att det endast var en naturlig följd av att den träffat en högre civilisation (Bylund 1956). Att nybyggarna däremot skulle förtrycka lapparna var fel, även om de inskränkte lapparnas tidigare fria nyttjanderätt, då nybyggarna i huvudsak hade sin utkomst i fiske, jakt, boskapsskötsel och till viss del åkerbruk. De som hade handelsutbyten med lapparna var endast ett fåtal och hade ingen vinning i att förfördela dessa. Förhållandet var tvärt emot vad ständerna hade framfört, lappar och nybyggare levde i ett konkurrensfritt förhållande där tvister ej påverkade förhållandet.

Nybyggarna såg dessutom gärna att lapparna vistades i grannskapet över vintrarna och upplåt gärna bete till lapparnas renar på de betesmarker som låg inom nybyggarna, antingen mot en symbolisk betalning eller helt frivilligt med tanke på den byteshandel ett sådant partnerskap kunde innebära. Man kunde dock förvänta sig att skogslapparna skulle knuffas undan av nybyggarna upp till fjällen, där de skulle förvandlas till fjällappar och därigenom fortsättningsvis vara skyddade från jordbrukarna. Vidare påpekade man att det viktiga var att lapparna fick vistas ostörda på sina vintermarker, vilket man fick beakta vid kommande avvitrningar och man skulle därmed inte behöva oroa sig för den lapska folkstammens utrotning. Slutligen kom man till frågan om odlingsgränsen som KB ansåg vara skadlig

1825 Kungl. Maj:t avslår projektet om en odlingsgräns

Samma år som KB hade yttrat sig angående frågan om en odlingsgräns kom avslaget på detta projekt, Kungl. Maj:t följde KB:s linje (Bylund 1956).

1827 Laga skiftesstadgan

Under 1800-talets början ansågs det nödvändigt att modernisera skiftesväsendet (Hafström 1970b). Främsta målen var att kunna genomföra principerna för enskifte i hela landet samt att sammanföra, de då parallellt gällande, lagstiftningarna om storskifte och enskifte. Dessutom avsåg man att förbättra rättegångsförfarandet vid skiftesärenden. Stadgan om skiftesverket utkom 1827 i vilken en ny skiftesform kallad laga skifte infördes i Sverige. Metoden var ett mellanting mellan enskifte och storskifte där ett större antal skiften tilläts men kravet om arronderingen till större enheter kvarstod. Ett utflyttningstvång fanns inskrivet i stadgan som innebar att en delägare kunde tvingas flytta sin boplat om detta var nödvändigt för ett rationellt skifte. I sådana fall utgick understöd ur allmänna medel. I samband med stadgans införande inrättades en specialdomstol kallad ägodelningsrätt. Rätten bestod av en ordförande och tre ledamöter. Alla frågor som rörde delning utom råtvister togs upp i ägodelningsrätt (se *Allmän fastighetsrättshistoria*).

1829 Kammarkollegium angående inhägnandet av hässjor

I en skrivelse till Kungl. Maj:t undrade kammarkollegium om det inte med hänvisning till allmän lagstiftning borde vara så att nybyggarna var skyldiga att inhägna sin ängsmark om de ville undvika de skador på höet som renarna förorsakade (Bylund 1956). Förslaget gav dock inte någon effekt då det skulle ha varit helt omöjligt att tillämpa det ängesbruk som bedrevs i lappmarkerna (för exemplifiering av ängarnas spridning se figur 21 & 22 under Kolonisationen – Nybyggarnas näringar).

1841 Skattefjällsbrevet

Skattefjällsbrevet tillkom genom ett regeringsbeslut och klargjorde exakt hur avvitrningen i Jämtland/Härjedalen skulle genomföras (Brunfelser 2004). I detta område skulle den berörda fjällbefolkningens rätt till mark respekteras genom att säkerställa att de fick en stadgad besittningsrätt till de marker som motsvarade den av kronan påförda skatten. Än idag är skattefjällen i Jämtland införda som ställda under enskild disposition i fastighetsregistret (se vidare *Avvitrningen*).

1841 Förbud mot upplåtelse av nybyggen i Jämtlands fjälltrakter

Förbudet kom till då den nybyggesvänliga politiken i Jämtland hotade att göra lapparna utan betesmarker (Rudberg 1957). Inga fler upplåtelser skulle tillåtas innan man hade avgränsat lapparnas betesområden.

1850 Avvittring i Jämtland

Förrättningarna hade fortgått utan att lapparnas rättigheter eller intressen hade tillvaratagits (Almquist 1928). De blev hänvisade till de kvarvarande kronomarkerna vilka inte uppgick till mer än 1/2 ha per ren. Genom det kungliga s.k. skattefjällsbrevet som utfärdades år 1841 stadgades att skattefjällsområdena skulle tilldelas mark av kronomarken (Lundmark 1998). Lapparnas rätt till skattefjällen erkändes genom detta brev och enskilda samer inrymdes på en del av dem. Senare löstes även vissa hemman in av kronan för att tillgodose lapparnas behov (*se Avvittringen*).

1850 Staten belönar skogsodling

Staten tog ett beslut som innebar att man uppmuntrade skogsodling genom att belöna lyckade planteringar och fröträdställningar med 10 respektive 5 riksdaler banco per godkänt tunnland (Enander 2000).

1852 Sapmi avgränsas igen

Detta år stängde Ryssland gränsen mellan Norge/Sverige och Finland/Ryssland för de norska lapparna som därmed förlorade tillträdet till de gamla betesmarkerna i Finland (Hultblad 1936; Kuoljok 1998). Den bakomliggande orsaken till Rysslands agerande var att man ville att de ryska undersåtarna, egentligen finnar, skulle få fiska i norska fjordar vilket Norge vägrade förhandla om (Kuoljok 1998; Lundmark 1998).

Gränsstängningen medförde inga direkta problem då de drabbade lapparna mantalsskrev sig i Sverige och därmed fick rättigheterna som krävdes för att passera den stängda gränsen (Hultblad 1936; Kuoljok 1998). Resultatet var att 274 lappar ifrån Kautokeino flyttade över till svensk sida med 20 000 renar (Lundmark 1998). Dessa kom nu att utnyttja det finska vinterbetet via Sverige men flyttade till norska kusten om somrarna. En del av dessa norska lappfamiljer flyttade till Jukkasjärvi och Gällivare socknar, vilket skapade en del uppmärksamhet (Hultblad 1936). Inflyttningen var ändå i sån ringa omfattning att det inte påverkade den i området rådande renskötseln (*jämför Lappmannanäringarnas former och omfattning och Rennäringslagstiftningen - Tvångsförflyttningar*).

1853 Förslag om en återväxtlag för det enskilda skogsbruket

Under det sjätte allmänna lantbruksmötet påtalades behovet om lagstiftning, troligtvis influerat av den tyska skogslagstiftningen, för det enskilda skogsbruket (Enander 2000). Mötet resulterade i ett uttalande till Kungl. Maj:t i vilket man påtalade att man skulle råda bot med misshushållningen av skogarna genom upplysning om god skogsskötsel, samt genom lagstiftning. Lagstiftningen skulle formuleras så att skogsägare senast tio år efter en genomförd avverkning skulle sköta marken på ett sådant sätt att den återigen var skogbeväxt och tryggad från betning. Resultatet av detta initiativ kom 1855 (*se även 1903*).

1855 Skogskommitté

Som ett resultat av lantbruksmötet 1853 och en skrivelse från Rikets ständer 1854 tillsattes en utredning, 1855 års skogskommitté (Enander 2000). Skogskommittén kom bl.a. med ett förslag om en återväxtlag vilken baserades på en virkesbalansräkning, troligtvis den första i Sverige, som visade på ett virkesunderskott. Kungl. Maj:t hade vissa invändningar till lagförslaget och lämnade det inte vidare till Riksdagen. Men de fanns de som tyckte att lagförslaget var för tamt, däribland Gustaf Segerdahl som sedermera blev chef för skogsinstitutet. Segerdahl ville att man skulle lagstifta om skyldighet att bibehålla skogens grundmassa, d.v.s. ett krav på införandet av en uthållighetsprincip (se 1948). Ett annat resultat av kommitténs arbete var det beslut som ledde till inrättandet av ett nytt ämbetsverk för de statliga skogarna (se 1859).

1859 Kungliga Skogsstyrelsen bildas

Skogsstyrelsen fick i uppdrag att ordna och leda förvaltningen av de allmänna skogarna, d.v.s. statens skogar (Enander 2000). Skogsinstitutets chef, Israel Adolf af Ström, tilldelas ansvaret (Kardell 2003) (se 1635, 1638). Under tiden 1825-1855 hade skogsfrågorna i Sverige i hög grad kretsat kring hans person.

Denna styrelse och dess efterföljare domänstyrelsen kom att bli det viktigaste remissorganet, för riksdag och regering, i skogsfrågor och kom att spela en viktig roll under utvecklingen av skogspolitiken (Enander 2000).

1862 Kammarkollegium angående nybyggen

I detta utlåtande förklarade Kammarkollegium att de enda författningar som gällde för anläggning av nybyggen i lappmarkerna var plakatet från år 1695 och reglementet från år 1749 (Stenman 2001). Enligt detta utlåtande skulle all kolonisation ha reglerats av dessa två regleringar fram till avvittringsstadgan år 1873. Denna tolkning ger också Brunfelter sitt stöd men framhåller plakatet från 1695 som viktigast då han anser att det redan då är bevisat att lappskattelanden förfogades med äganderätt och då även de hemman som insynades inom dessa skatteland (Brunfelter 2004).

1866 Kunglig förordning

Förordningen stadgade att från och med nu hade hemmansägarna i lappmarkerna inte längre fri dispositionsrätt till den egna skogen (Enander 2001; Stenman 2001), träd som skulle avverkas till annat än husbehov skulle utsynas av en statlig skogstjänsteman (Enander 2003). Lagen kom sedan att ersättas med den s.k. Lappmarkslagen 1932 (Enander 2001). Annat som kungjordes detta år var att lapparna inte fick köpa sprit då de inte ansågs klara friheter av sådan art och att lappmarkerna inte tilläts att ha egna representanter i riksdagen under denna halva av 1800-talet (Stenman 2001).

1870 Förslag om skogsvårdslag

Denna gång kom förslaget från Kungl. Lantbruksakademien som hade konfererat med hushållningssällskapet (Enander 2000). Förslaget innebar en återväxtskyldighet efter genomförd avverkning och att efterlevnaden av lagen skulle kontrolleras av en myndighet på kommunnivå. Förslaget togs 1874 upp till beredning av riksdagen.

1873 Avvittring i Norr- och Västerbottens läns lappmarker

Kronan hävdade bestämt att inga tidigare avvittringsstadgor hade avsetts gälla för lappmarkerna (Stenman 1983). En särskild stadga utfärdades därför gällande denna del av landet. Vid avvittringen skulle en odlingsgräns dras upp vilken skulle avgränsa de delar av lappmarken som ansågs möjliga respektive omöjliga att uppodla. Denna stadga innehöll flera åtgärder som skulle vidtas för att skydda lapparnas rätt. Trots det innebar avvittringen en försämring för lapparna som ofta blev utestängda från sina av ålder hävdade områden. Markägare, speciellt ovan odlingsgränsen, ligger än i dag i rättsliga tvister med staten angående avvittringens resultat (*se Avvittringen*).

1874 Dimensionslag för Norrbottens kustland

Enligt lagen förbjöds sågning och skeppning av virke från barrträd som var klenare än vissa angivna mått med syftet att skydda ungskogar från skövling (Enander 2003). Det klenaste måttet som tilläts stadgades till 21 cm på ett avstånd av 4,75 meter från rotändan av stocken. En liknande lag kom 1882 för Västerbottens kustland. Denna, och övriga dimensionslagar, förhindrade visserligen svårare former av misshushållning med skogarna men resulterade vid tillämpning i s.k. restskogar som var glesa och saknade tillfredställande återväxt (Enander 2001) (*se vidare 1923*). När lagen antagits avgick den dåvarande finansministern i protest då han ansåg att den var ett för stort ingrepp i äganderätten, helt i linje med den liberala syn som denne stod för (Enander 2000).

1874 Debatt om införandet av en skogsvårdslag

Lagförslaget från 1870 bemöttes positivt av båda kamrarna i riksdagen men föll då de var oense om vilka sanktioner som skulle vidtas mot de skogsägare som inte följde lagen (Enander 2000). Sanktionsförslagen var dels vitesmöjligheter och dels vitesmöjligheter tillsammans med möjlighet att utfärda förbud mot annan avverkning än till husbehov. Det ansågs omöjligt att jämka samman de två förslagen och troligen var man också i tidsbrist, därför föll förslaget. Det viktigaste var dock att det nu fanns ett uttalat stöd för en skogsvårdslag i riksdagens båda kamrar.

1882 Dimensionslag för Västerbottens kustland

Lagen var densamma som redan hade införts i Norrbottens kustland 1874 (Enander 2003) (*se vidare 1923*).

1883 Avtal om renbete mellan Sverige och Norge

Avtalet, eller konventionen, gällde de svenska lapparnas renbete i Norge och inskränkte denna rätt (Lundmark 1998). Den bakomliggande orsaken till avtalet var en växande konflikt mellan norska bönder i trakterna runt Tromsö och svenska lappar (*se Rennäringslagstiftningen*).

1883 Kungliga Skogsstyrelsen blir Kungliga Domänstyrelsen

1885 Kungliga Domänstyrelsen motsätter sig lagstiftning för det enskilda skogsbruket

Domänstyrelsen, som tidigare varit positiv till återväxtlagen, motsatte sig statens ingripande i det enskilda skogsägandet genom inrättandet av lagar och att återväxtlagar inte var något som förhindrade överavverkningar (Enander 2000).

1886 Första renbeteslagen

Med denna lag avsåg kronan att reglera förhållandena mellan de nomadiserande renskötarna och den bofasta jordbrukande befolkningen (Mörkenstam 1999). De enskilda rättigheter som lapparna hade omvandlades genom lagen till kollektiva lappprivilegier som tillföll de nyinrättade lappbyarna. Lagen reglerade bl.a. rätten till renbete, jakt, fiske och skogsfångst men även hur skador orsakade av renar skulle behandlas. Lagen byggde i flera avseenden på 1883 års renbeteskonvention. Denna lag har haft stor betydelse för svensk samepolitik genom historien. Många av de principer och definitioner som utarbetades under denna tid återspeglas i dagens rennäringslagstiftning (se *Rennäringslagstiftningen*).

1886 Lappskatten försvinner i Jämtland

År 1886 togs lappskatten bort i Jämtland (Brunfelter 2004). En av orsakerna till detta var att skattemännens inbetalning av skatt skulle kunna tolkas som att deras områden innehades med personlig äganderätt.

1888 Skogsodlingsanslag

Riksdagen beslutade att ett årligt anslag, 25 000 kr, för skogsodling skulle utgå till det enskilda skogsbruket (Enander 2000). Fördelningen av anslaget skulle skötas av hushållningssällskapen och landstingen då det saknades myndigheter med ansvar för det enskilda skogsbruket.

1889 Avverkningsrätter

Genom lagstiftning förkortades den längsta tiden för avverkningsrätter ner till att som mest få uppgå till 20 år (Enander 2000).

1889 Ryssland stänger gränsen för norska lappar

De ryska myndigheterna hade uppmärksammat att de norska lapparna hittat ett sätt att passera gränsen de stängt 1852 och stängde nu gränsen även för de svenska lapparna (Kuoljok 1998). Hultblad skriver att detta sker redan 1888 och att en annan orsak var att svenska lappars renar ätit upp hö för ryska bönder (Hultblad 1936). Lapparna blev nu helt utestängda från sina gamla vinterbetesmarker i Finland (Kuoljok 1998). Betet som fanns i Norge räckte nu inte till alla och en del norska lappar flyttade över till Sverige för att få tillgång till vinterbetesmarker där. Följden av detta blev trängsel i Sverige som löstes genom att en del av lapparna flyttade till sydligare socknar och lappbyar (Hultblad 1936; Kuoljok 1998). Denna kedjereaktion, som ägde rum kring sekelskiftet, nådde ända ner till Jokkmokk och gav socknarna i Gällivare ett ytterliggare tillskott av lappar som bedrev en annorlunda renskötsel, d.v.s. extensiv. Denna gång kom inflyttningen att påverka de i området redan verksamma lapparna (Hultblad 1936) (jämför med *Lappmannanäringarnas..., Tvångsförflyttningar, 1919*).

1891 Inlösen av hemman för renbetets skull

Förbudet från år 1841 mot fler nybyggesupplåtelser hade haft dålig effekt då åtgärden kommit för sent och lapparnas krav på utökade betesmarker hade tilltagit (Rudberg 1957). Statsmakterna var av uppfattningen att avvitringsens förrättningar inte kunde rivas upp utan att man fick lösa problemet på andra sätt. Problemet löstes genom att

staten löste in ett inte oansenligt antal hemman och upplät dessa för renbete (se *Avvittringen*).

1895 Domänverket kommer med förslag om skogsvårdslag

Domänverket hade ändrat sin inställning och föreslog att en skogsvårdslag för det enskilda skogsbruket skulle inrättas (Enander 2000). Lagen skulle gälla hela landet förutom där det fanns regionala lagar. Lagförslaget var ingen återväxtlag utan innehöll bestämmelser som skulle skydda ungskogar mot skövling. Motivet till detta var att skogsindustrins förändrade inriktning med massavedsuttag och export av pitprops (gruvstolpar) gick hårt åt ungskogarna, varför återväxten skulle tryggas genom upplysningsverksamhet.

Förslaget från Domänverket var en kompromiss (Enander 2000). Staten hade själv tillämpat s.k. timmerblädning som skogsbrukssätt i Norrland under hela 1800-talet, en avverkningsform som visat sig ge dålig återväxt. Nettot från avverkningarna i norr var lågt och skogsvården blev därför lidande, det fanns helt enkelt inte pengar till detta. Samtidigt skulle statens skogsbruk vara ett föredöme för det enskilda skogsbruket, något som blev tämligen illusoriskt i Norrland. Det var troligen därför man föreslog ett lagskydd för ungskogarna men endast upplysningsverksamhet för skogsvården. Domänstyrelsen ville helt enkelt undvika att en intressekonflikt uppstod mellan statens skogsbrukssätt, d.v.s. timmerblädningen i Norrland, och en återväxtlag för det enskilda skogsbruket (se även 1903).

1898 Renbeteslag

Inga större förändringar infördes i denna lag jämfört den tidigare (Lundmark 2002). En viktig skillnad var dock att det reglerades att endast lappar fick äga renar (Mörkenstam 1999). Tidigare var det endast skötseln som hade varit förbehållen lapparna. Bakgrunden till ändringen var att det ansågs orättvist att de jordbrukare som ägde renar kunde dra fördel av andra jordbrukares marker genom lapparnas renbetesrätt. Det fanns även åsikter om att renantalen var för höga och att detta i första hand berodde på den ökande mängden skötesrenar. Det ansågs även att lapparna hade sämre hand om de renar som de inte själva ägde vilket orsakade problem. Bofasta i Norrbottens lappmarker undantogs från bestämmelserna med villkoret att deras renar skulle skötas av lappar som uteslutande ägde sig åt renskötsel.

1899 Rapport från 1896 års skogskommitté

Kommittén föreslog i rapporten att man skulle instifta en skogsvårdslag för det enskilda skogsbruket (Enander 2000). Samtidigt gav man förslag om inrättandet av skogsmyndigheter i varje län, d.v.s. Skogsvårdsstyrelser, som skulle sköta lagtillsynen m.m. Rapporten kom sedan att utgöra underlaget för riksdagsdebatten 1903.

För stora skogsinnehav föreslog man att det skulle krävas en skoglig förvaltare som var utbildad vid skogsinstitutet, ett förslag som var en kompromiss om uthållighet i skogsbruket (Enander 2000). En bestämmelse om jämnt fördelade avverkningar ansågs vara ett för stort ingrepp i den enskildes frihet.

För avverkningsrätterna föreslog man att upplåtelse tiden skulle få uppgå till maximalt 5 år (Enander 2000).

Förslaget om att större skogsinnehav skulle representeras av skogligt utbildad personal presenterades istället för en bestämmelse om ett uthålligt skogsbruk (Enander 2000).

Kommittén hade förklarat att lagstiftningen borde sträva efter att skapa jämna avverkningsuttag över tiden men att en sådan lagskrivning inte stöddes av det allmänna tankesättet kring individens frihet. Tanken blev istället att skogsinnehav med mer än 3000 hektar (de fyra nordligaste länen) och innehav större än 1500 hektar (övriga län) skulle ha en förvaltare. Förvaltare skulle också vara skyldiga att årligen rapportera avverkningsuttag och skogstillståndet. Med andra ord ett mycket avancerat förslag för att nå fram till någon sorts uthållighetsprincip. Förslaget var ett indirekt påpekande om att det även rörde kunskapsbrist inom storskogsbruket och således även en indirekt balansering av kritiken mot böndernas undermåliga skogsvård.

Förslaget om avverkningsrätter var också en kompromiss (Enander 2000). Kommittén konstaterade att det var ett rationellt system då skogsköparen dels hade det kapital som ofta behövdes för avverkningens genomförande och dess kringarrangemang, och dels att denne kände trävarubranschen bättre och därmed fick största möjliga avkastning från timret. Nackdelen med avverkningsrätterna var att skogsägaren blev utestängd från förvaltningen och vården av skogen under upplåtelsetiden. Köparen hade litet intresse för sådana åtaganden och därför lades förslaget om kortare upplåtelsetider fram.

1900 – talet

1901 Rapporten från 1896 års skogskommitté överlämnas till regeringen

Rapporten överlämnades av Jordbruksministern Odelberg (Enander 2000). Han stödde kommitténs tankar om jämna avverkningsuttag men ansåg samtidigt att det var omöjligt att införa en sådan bestämmelse. Jordbruksministern ansåg istället att ett allmänt utsyningstvång för de enskilda skogarna var bästa vägen för att uppnå jämna avverkningsnivåer.

1901 Motion angående skogsbolagens köp av hemman

Carl Lindhagen, liberal politiker och senare borgmästare i Stockholm, inkom med en motion till riksdagen angående skogsbolagens köp av hemman i norra Sverige (Enander 2000). Lindhagen befarade att bönderna i denna del av Sverige riskerade att proletariseras (se även 1903, 1906).

1903 Första allmänna skogsvårdslagen

Lagen kan beskrivas som en återväxtlag då den stadgade om återväxtplikten (Enander 2001). Den innehöll även instruktioner om att Skogsvårdsstyrelser skulle inrättas. Samtidigt gällde de regionala lagarna, t.ex. dimensionslagarna, fortfarande. Lagen trädde i kraft 1905 (Enander 2001). Tiden från förslag till lag blev alltså ca 50 år (Enander 2000) (se 1853).

Den nyinrättade skogsvårdslagen gällde inte i Norr- och Västerbotten (Enander 2000). I dessa län gällde dimensionslagarna (se 1874, 1882), vilka kom att gälla fram till 1925 då de ersattes av 1923 års skogsvårdslag. Fram till dess var det Domänverket som hade tillsynsansvaret över dessa lagar.

Förslaget från 1896 års skogskommitté om avverkningsrätter på maximalt 5 år godtogs av riksdagen (se 1899). Däremot kom inte kompromissförslaget om uthålligt skogsbruk med, förslaget hade strukits av regeringen då den bl.a. ansåg att det inte fanns tillräckligt med skogligt utbildad personal.

Odelbergs förslag om utsyningstvång (se 1901) godtogs inte av regeringen (Enander 2000).

En av de viktigaste orsakerna till lagen var en befarad virkesbrist då den expanderande skogsindustrin behövde allt mer råvara (Enander 2000). Dessutom blev skogsvården lidande under denna expansionsfas, det fanns helt enkelt inget intresse för denna.

Lagen i praktiken

Den i lagen införda paragrafen om återväxten var svårtolkad och diffus vilket man från riksdagens sida var väl medvetna om (Enander 2001). Orsaken till detta var att lagen skulle vara allmän och man hade av politiska skäl varit tvungna att ställa låga krav. Dessutom var kunskaperna om hur man anlade ny skog bristfälliga (Enander 2000). Att lagen var svårtolkad visade sig ganska snart då de nyinrättade Skogsvårdsstyrelserna fick problem med att tolka återväxtbestämmelserna (Enander 2001). Problemet var de restskogar, vilka ibland

godkändes som ”nöjaktig återväxt”, som lämnades kvar efter plock- och dimensionshuggningar. Bestämmelsen om återväxt, som återfanns i 1 §, lød: ”Å skogsmark, tillhörig enskilde, må ej avverkning så bedrivs eller efter avverkningen med marken så förfaras att skogens återväxt uppenbarligen äventyras. Har sådan vanskötsel av skogsmark ägt rum, vare den, som låtit densamma komma sig till last, pliktig att vidtaga de åtgärder, som för återväxtens betryggande äro erforderliga” (Enander 2001).

Tillsynen skulle skötas av skogsvårdsstyrelsen vilket angavs enligt följande: ”Uppsikt över att vad sålunda stadgats varder iakttaget tillkommer skogsvårdsstyrelse- -” (Enander 2000).

Brister i lagen

Förutom den luddiga formuleringen om återväxt fanns det andra brister i lagen (Enander 2001). Återväxtskyldigheten gällde bara nyanlagda hyggen och gällde sålunda inte de kalytor som uppkommit före 1905, eller sedan länge kala markarealer. Med anledning av framför allt de sedan länge kala markerna bildades Skogssällskapet. Skogssällskapet kom att verka som ett stöd för Skogsvårdsstyrelserna. Sällskapet köpte bl.a. kalmarker av vilka de bildade olika allmänningar som de sedan skogsodlade. Detta istället för att försöka påverka en stor mängd enskilda skogsägare. De byggde upp ett stort kontaktnät på olika nivåer vilket även kom till stor nytta i Skogsvårdsstyrelsernas arbete.

En annan brist i lagen var att det saknades bestämmelser om anmälningsplikt inför avverkningsplaner vilket gjorde det svårt för Skogsvårdsstyrelserna att förhindra avverkningsplaner som var skadliga för återväxten (Enander 2001). Redan 1908, under det första Skogsvårdsstyrelsemötet, kom krav på att en lag om anmälningsplikt skulle införas. Någon lagändring blev inte av, och trots att enskilda Skogsvårdsstyrelser fortsatte att propagandera för en sådan bestämmelse så infördes den inte förrän 1974.

Lagskydd för ungskog saknades i den första skogsvårdslagen, ett missförhållande som ganska snart uppmärksammades av Skogsvårdsstyrelserna (Enander 2001) (*se vidare 1918*).

Uthålligt skogsbruk kom inte med

Bestämmelser om ett uthålligt skogsbruk kom inte med i den första skogsvårdslagen (Enander 2000). Man ansåg att det saknades allmän acceptans för ett sådant förslag (*se även 1855, 1899*). En rad olika förslag och motiv för dessa hade tidigare presenterats. Förslaget om skyldighet att anställa förvaltare för större skogsinnehav (*se 1899*) föll bl.a. på bristen på kompetent personal. Med samma motiv föll förslaget om utsyningsstäv (*se 1901*), som även ansågs vara politiskt extremt. Regeringen ansåg istället att återväxtkravet tjänade som tillräcklig grund för ett uthålligt skogsbruk.

Det fanns emellertid de som stred för en uthållighetsprincip i skogsvårdslagen, däribland Carl Lindhagen (Enander 2000) (*se även 1901, 1930, 1935, 1948*). Lindhagen stred för frågan och menade att det också behövdes lagstiftning som verkade för ett uthålligt skogsbruk på bolagsskogar och andra större skogsinnehav. Dessutom berörde han skogens betydelse ur ett socialt perspektiv och menade att man borde visa de människor som bodde i skogarna lika stort intresse som själva skogen. Han hade delvis stöd av den blivande statsministern Staaff. Resultatet av yrkandena blev att riksdagen begärde en utredning av frågan hos regeringen.

För uthållighetsprincipen blev det en lång process (*se 1923, 1948*), men en lag mot bolagens uppköp av privata hemman stiftades 1906. Emellertid bör det nämnas att Lindhagen

oförtröttligt motionerade i samma fråga åren 1907 – 1910 med negativt resultat. När slutligen frågan om hushållningsplaner för större skogsinnehav debatterades under 1923 års riksdag fällde han följande kommentar: ”Sedan blev all strävan avklippt genom tillsättandet av skogslagstiftningskommittén 1911” (Enander 2001).

1905 Skogsvårdsstyrelserna inrättas

Styrelsen bestod av tre kunniga skogsägare som tillsattes av landstingen och hushållningssällskapen (Kardell 2003). Organisationen var lokal, utan rikstäckande överbyggnad. Som chef för verksamheten i ett område tillsattes en länsjägmästare med tillhörande kansli. Ute på distrikten fanns länsskogsvaktare, förmän och plantörer. Från 1909-1938 ökade antalet anställda från 457 till 1409 personer p.g.a. ökade statliga anslag samt en mer omfattande uppdragsverksamhet.

1905 Unionen med Norge upphör

Sveriges union med Norge upplöstes 1905 (Kvenangen 1996). Under dessa förhandlingar framkom det att Norge ville upphäva kodicillen från 1751 då de ansåg att de svenska lapparnas flyttningar i finnmarken ”försvårade nationaliseringen av området”. En annan orsak var att det rådde osämja mellan de norska nybyggarna och svenska lappar p.g.a. att renarna orsakat skador på enskild egendom, trots att lapparna ersatte skadorna kvarstod osämjan. Under unionsupplösningen framkom att man från norsk sida betraktade renskötseln och lapparna som tillhörande en lägre stående kultur. Sverige gick emellertid inte med på en upplösning av kodicillen och problemet kom istället att ”lösas” med en renbeteskonvention 1919.

1906 Den norrländska bolagsförbudslagen

Skogsbolagen förbjöds att köpa skog i Norrland vilket innebar att dessa köp i princip omedelbart upphörde (Enander 2001). Enskilda personer kunde fortsätta med skogsköp och bolagen flyttade köpverksamheten till mellersta och södra Sverige.

Frågan hade väckts av Carl Lindhagen i en motion till riksdagen redan 1901 (Enander 2000). Han återuppväckte senare frågan under en debatt kring införandet av skogsvårdslagen 1903 (Enander 2001).

1907 Renbeteskommissionen

Detta var en Svensk/Norsk undersökning om bl.a. renbetet i de båda länderna och de flyttlappar som utnyttjade detta bete (Brunfelter 2004). Bakgrunden till detta var en växande nationalism i Norge där man ifrågasatte svenska samers närvaro på norskt territorium (Kuoljok 1998).

1909 Lag angående marks avstående för nomadlapparnas behov

Detta var en lag som tillkom för att tillgodose nomadlapparnas behov av mark ovan odlingsgränsen där avvitringen ej slutförts. Hemman eller nybyggen var skyldiga att avstå mark för olika behov såsom renbete, renskilningsplats eller flyttled. Dessa bortfall av mark skulle dock kompenseras genom markersättning från staten (se *Avvittringen, Rennäringslagstiftningen*).

1910 Stora Lulevattnet byggs ut

År 1910 påbörjades den första vattenkraftsutbyggnaden i stora Lulevattnet (Kuoljok 1998). Här vägdes betydelsen av samernas landförluster mot betydelsen för landsändan som helhet och hela Sveriges ekonomi. Som alla vet följde sedan både utbyggnader och nya älvprojekt under detta århundrade, med följden att betydelsefulla landområden för alltid gick förlorade för lapparna. Som exempel kan nämnas att Suorva- och Seitevaremagasinen tillsammans lagt 280 km² land under vatten, d.v.s. ca 28000 ha.

1911 Skogslagstiftningskommitté tillsätts

En kommitté tillsattes för komma med förslag och förbättringar till en ny skogsvårdslag, ett arbete som pågick fram till 1918 då den presenterade en rapport (Enander 2001).

1912 Domänverket bildas

Verket var affärsdrivande och hade till funktion att förvalta det statliga jord- och skogsinnehavet (Aha 2004).

1913 Fördelning av renbetet i Västerbottens län

Under 1913 gjorde länsstyrelsen i Västerbottens län en fördelning av renbetet och andra faktorer efter hur den gällande renbeteslagstiftningen såg ut (Brunfelter 2004). Denna fördelning presenterades i en kungörelse i vilken det ingick ett 50-tal lappskatteländ från 1700-talets senare del fram till 1865. Att dessa handlingar fanns visar på att det tydligen fanns en form av fastighetsindelning före avvittringen som pekade mot ett tidigare jordeboksinnehav.

1914 Provisorisk skogsvårdslag under 1:a världskriget, 1914 – 1918

Under 1:a världskriget blev energiförsörjningen problematisk då stenkolsimporten kraftigt minskade (Enander 2001). För att lösa detta problem tillsatte staten en bränslekommission som skulle sköta vedanskaffningen. Vedavverkningen kom att genomföras med tvång med följd att många unga och medelålders skogar gallrades. Detta innebar att företeelsen var den mest betydande skogsvårdsinsatsen hittills i landet. Vedanskaffningen skulle sedan orsaka införandet av kristidslagstiftningen 1918.

Vedanskaffningen blev en av de största frågorna under denna period och under 1917 – 1918 var Skogsvårdsstyrelsernas vanliga verksamheter till stor del nedlagda, de fick istället leda vedavverkningarna (Enander 2001). Trots att följderna av vedavverkningarna i stort var positiva, förekom även skövling av ungsogar i vedanskaffningssyfte. Detta faktum fick återverkningar i form av införandet av några s.k. kristidslagar (se 1918 – Ungskogslagen...).

1915 Förtydligande om 1866 års utsyningsvång

Utsyningen skulle göras av en inom Domänverket verksam skogstjänsteman enligt en godkänd avverkningsplan (Enander 2001).

1918 Ungskogslagen, samt lag mot fastighetsspekulationer

Lagen var tänkt att vara tillfällig men kom att förnyas årligen fram till 1923 då en permanent lag stiftades (Enander 2001). Lagen stadgade att ung skog endast fick

avverkas genom gallring om det ansågs positivt för skogens utveckling. Lagen var därmed ett genombrott i beståndsvården då intresset för gallringar, trots konjunktursvackor, ökade ända fram till 1945.

Riksdagen antog en lag som föreskrev att man inte fick sälja en fastighet, som man begagnat sig genom köp, skifte eller gåva, förrän fem år efter införskaffningstillfället (Enander 2001). Syftet var att motverka spekulationsverksamhet på skogsfastigheter.

Bakgrund till lagens uppkomst

Föregångarna till denna lag var de olika dimensionslagarna (*se 1874, 1882*) vilka hade granskats av 1896 års skogskommitté (Enander 2001). Domänverket hade 1885 sagt nej till förslaget om en skogsvårdslag men ändrade sin syn i frågan 1895 då man kom med ett förslag om skydd för ungskogar. Motivet till detta var att många ungskogar förstördes genom avverkningar för avsättning till bl.a. massaved och gruvstolpar (pitprops). Domänverket föreslog en skogsvårdslag gällande ungskogarna, områden med regionala lagar skulle undantas. Lagförslaget togs emellertid inte upp av riksdagen då i princip alla remissinstanser var negativa, skälen var att det behövdes olika bestämmelser för olika delar av Sverige och att det var svårt att åldersbestämma skogen.

Frågan om skydd för ungskog väcktes av Skogsvårdsstyrelserna ganska snart efter att skogsvårdslagen hade trätt i kraft 1905 (Enander 2001). Skogsvårdsstyrelserna såg att ungskogarna föröddes vilket man påtalade och vissa styrelser krävde ett lagstadgande. Det motionerades även i riksdagen i frågan, 1907 och 1908, men ingen av motionerna fick bifall.

Framgång kring skyddet av ungskogarna nåddes först 1910 då moderaten och lantbrukaren Olof Jonsson gav ett förslag till riksdagen om en utredning angående ändringar i skogsvårdslagen (Enander 2001). Ändringarna skulle ge den unga och växtliga skogen ett bättre skydd och vård. Denne mans ord rönt respekt hos riksdagen som i en skrivelse till regeringen begärde en utredning om detta.

Skogsvårdsstyrelserna fortsatte att agera i frågan och författade 1911 ett gemensamt uttalande till den nyinrättade skogslagstiftningskommittén om behovet av ett lagskydd för ungskogen (Enander 2001). Skogsvårdsstyrelserna fortsatte sedan fortlöpande med rapporteringen om förödelser av ungskogarna och uttalade 1916 att endast den rådande bristen på huggare och körare var det som dämpade denna förödelse.

Lagen som slutligen infördes 1918 kom ändå som en överraskning (Enander 2001). Under det första världskriget, 1914 – 1918, användes en provisorisk skogsvårdslag (Enander 2001) (*se 1914*). Regeringen föregick helt plötsligt lagstiftningskommittén och kom med en proposition om en ungskogslag. Lagstiftningskommittén var nästan klara med ett liknande förslag men regeringen stiftade en kristidslag som sedan kom att förnyas varje år fram till 1923.

En annan orsak till införandet av lagen var effekterna av bränslekommissionens verksamheter (Enander 2001) (*se 1914*). Kommissionen hade sett hur dåligt vissa av vedavverkningarna hanterades och att skogen därigenom misskötes. Sålunda kom kommissionen med ett lagförslag om att avverkningar som inte var förenliga med god skogsvård skulle förbjudas. Samtidigt föreslogs också att man endast skulle få avverka 2 % av den totala skogsarealen per år på nyförvärvade skogsegendomar, syftet var att motverka spekulationsköp. Dessa förslag bearbetades sedan av regeringen och lagarna antogs av riksdagen utan debatt.

1918 Rapport från skogslagstiftningskommittén

Kommittén föreslog, liksom regeringen redan beslutat, en lag mot avverkning av yngre skog (Enander 2001). Återväxtbestämmelserna från 1903 hade behandlats och förtydliganden av dessa föreslogs. Det mest överraskande var förslaget om införandet av obligatoriska skogsbruksplaner på skogsinnehav som var allmännyttiga. Bönder och bolag skulle däremot inte omfattas av bestämmelsen. Rapporten kom sedan att utgöra grunden för den proposition som presenterades för riksdagen 1923. Arbetet med den nya skogsvårdslagen låg således i träda under fem år. Detta kan ha berott på det oroliga politiska klimatet med många regeringsbyten, samt det faktum att det redan fanns en tillfällig lag som gick att förnya (*se 1918 – Ungskogslagen*). Ett annat konstaterande var att avverkningarna på riksnivå översteg tillväxten och att 55 % av landets virkesförrådet fanns i Norrland (*se vidare 1923*).

1918 Skogsarbetareförbundet bildas

Först när skogsarbetareförbundet bildades fick denna del av skogsnäringen en möjlighet att påverka lagstiftningen, de kunde nu genom LO påverka regering och riksdag (Enander 2000; 2001).

1919 Renbeteskonvention mellan Sverige och Norge

Konflikterna om de svenska samernas markutnyttjande i Norge slutade med att Sverige och Norge 1919 kom överens om en gemensam renbeteskonvention (Kuoljok 1998), som skulle ersätta kodicillen (Kvenangen 1996). Det främsta målet för konventionen var att minska de långa flyttningarna från de svenska fjällen till öarna vid Norges västkust. Konvention innebar begränsningar för de svenska lapparna att föra sina renar in i Norge (Isaksson 1999), genom att reglera antalet renar som fick flyttas från Sverige in till Norge (Kvenangen 1996). Konsekvenserna av konventionen var att det återigen uppstod betesbrist för lapparna i de nordliga lappbyarna som återigen tvingades flytta till sydligare lappmarker, antingen på frivillig väg eller genom tvång. Denna gång spreds nordlappar långt söderut och tvångsförflyttningarna kom att skapa interna strider bland lapparna p.g.a. olika renskötselformer (Lundamark 1998; Isaksson 1999) (*Se mer under Rennäringslagstiftningen - Tvångsförflyttningar*).

Kommissionen som arbetade med konventionen försökte bl.a. att fastställa renantalet i de berörda områdena, de fyra nordligaste lappbyarna, och begärde in uppgifter om detta (Isaksson 1999). Senare blev kommissionen misstänksam att det hade uppgetts för lågt renantal och man gjorde en ny räkning. Den nya räkningen gav ett värde som var ca 30 % högre. De berörda lapparna hade trott att renräkningen gällde någon ny eller ökad beskattning och därför hållit nere siffrorna. Konsekvensen blev att den norska staten ansåg att den första siffran var gällande och således utgjorde det antal svenska renar som fick passera gränsen.

Stora sommarbetesmarker gick nu förlorade och samtidigt var renantalet alldeles för högt (Kuoljok 1998). Det fanns nu två alternativ. Antingen fick man minska renantalet eller också flytta. Flyttningen blev möjlig genom ett riksdagsbeslut där man tillät de berörda lapparna flytta till sydligare lappbyar. Detta var ett beslut som togs över lapparnas huvuden och upplevdes i själva verket som en tvångsförflyttning. Med denna konvention och efterföljande folkomflyttningar skulle renskötseln i bl.a. Västerbotten komma att påverkas ca 10 år senare (Isaksson 1999) (*jämför även med Lappmannanäringarnas former och omfattning, samt Tvångsförflyttningen*).

Konventionen ansågs, men inte av alla, ersätta kodicillen från 1751 (Kvenangen 1996). Konventionen från 1919 ersattes sedan av en ny 1972 som kom att gälla till 2002 då en ny skulle förhandlas. Några nya förhandlingar har inte gjorts och meningarna går isär om vad som är gällande. Många anser att det nu inte finns någon gällande konvention och att det återigen är kodicillen (som aldrig har upphävts eller ersatts) som är bindande för de båda länderna.

1921 Utredning om lappskatteländens rättsliga status

Vid denna tidpunkt, år 1921, fanns fortfarande osäkerhet om vilken status lappskatteländen hade eller hade haft (Brunfelter 2004). Därför tillsattes en enmansutredare, Åke Holmbäck, som på ett år redovisade resultat i form av en utredning (SOU 1922:10). Resultatet blev att man från en juridisk synpunkt kunde förbise frågan om lappskatteländen och att den införda ordningen fr.o.m. 1886 års renbeteslag utan vidare diskussion ansågs vara den rätta (Holmbäck 1922, Brunfelter 2004). Då detta nu ansågs vara klarlagt en gång för alla kunde man påbörja arbetet med en ny renbeteslag (Brunfelter 2004).

1923 Ny skogsvårdslag

Genom denna lag togs ett stort steg mot ett uthålligt skogsbruk (Enander 2001). Bestämmelserna om gallring från 1918 infördes i den nya lagen och kom att ändras till ett skydd för yngre skog. Skyddet innefattade skog upp till omkring 20 års ålder. Skogsvårdsstyrelserna fick befogenhet att ingripa före avverkningar och förhindra genomförandet av olämpliga avverkningar. Likaså fick inte avverkningar utföras om fastigheten efteråt skulle lida brist på husbehovsskog. Bestämmelserna kring återväxt nyanserades dessutom. Ett tillägg till lagen kom 1938 som stadgade om förbud att avverka skog inom fem år efter vissa fastighetsförvärv. Syftet var att motverka spekulationsköp (Enander 2003).

De nya förslagen om återväxtbestämmelserna godtogs av riksdagens båda kamrar, utan någon egentlig debatt, då det under lång tid framgick att bestämmelsen från 1903 var alldeles för svårtolkad (Enander 2001). Formuleringarna från 1923 om återväxten infördes i princip oförändrade i 1948 års lag (*se 1948*). Bestämmelserna var tydliga och fanns dessutom utförligt förklarade i det förarbete som Skogslagstiftningskommitténs rapport utgjorde. Kommittén hade gjort ett gediget arbete i denna fråga och resonemanget var i många fall modernt. Man hade berört frågor som valet mellan skogsodling och naturlig föryngring, proveniensfrågor, vad som räknades som godtagbara tätheter och kvaliteter på en föryngring och hur lång tid en skogsägare skulle få till sitt förfogande för att utföra denna åtgärd. Resonemanget hade dessutom breddats med både arbets-, biologiska och ekonomiska synpunkter.

Lagstiftningen kring den yngre skogen var det som kom att skapa mest debatt under bearbetningen av propositionen, trots att det var väntat att den tillfälliga ungskogslagen från 1918 skulle föreslås bli permanent (Enander 2001). Det handlade egentligen om ordvalet mellan *ung* eller *yngre* skog. Om man valde ordet *yngre* innebar det att man utökade skyddet ytterligare ca 20 år uppåt i åldersklasserna. Omsatt i arealer innebar det att ytterligare 3,4 miljoner hektar blev skyddade från avverkning, vilket av vissa ansågs orimligt och av andra som nödvändigt. I debatten bröts partiinriktningarna, och enskilda åsikter och motiv fick företräde. En del som var emot hävdade att man inte kunde inskränka böndernas dispositionsrätt till skogarna ännu mer utan att riskera att de fick sälja sina egendomar. Vart skulle de få medel ifrån under kristider om de inte fick sälja av den yngre skogen? Andra

menade att just denna utvecklingsbara skog var den som var av verklig nationalekonomisk betydelse och därför krävde ett lagskydd. Dessutom fick man fortfarande avverka ungskog till husbehov. Ett annat påpekande var att länsjägmästarna hade blivit ett slags skogspoliser efter införandet av ungskogslagen 1918, nu riskerade man att göra Skogsvårdsstyrelserna till något liknande och riskerade därmed att rubba det goda förhållande som styrelsen skapat gentemot skogsägarna.

Dessutom fanns det röster som påpekade lagens betydelse för att skydda skogen i dess bästa utvecklingsålder och såg lagen som ett steg mot att nå en jämn avkastning från skogen. Begreppet yngre skog vann i båda kamrarna och gallringsbestämmelserna har följt med sedan dess (för ytterligare historik angående ungskogsskyddet se 1918 – Ungskogslagen).

Ytterligare ett litet steg mot uthållighetsprincipen inom skogsbruket var införandet av bestämmelsen om hushållning av äldre skog (Enander 2001). Bestämmelsen löd enligt följande:

”- - Ej heller må utan skogsvårdsstyrelsens tillstånd avverkning - - äga rum i sådan omfattning att fastigheten därigenom skulle komma att för framtiden lida brist på husbehovsskog efter ortens förhållanden” (Enander 2001).

Uthållighetsprincipen kom inte med i lagen men förekom däremot både i motioner och under riksdagsdebatten (Enander 2001). Frågan väcktes återigen av Carl Lindhagen (se även 1901, 1903, 1906, 1930, 1935). Lindhagen föreslog i en motion att man skulle införa kravet på skogshushållningsplaner för större skogsinnehav för att tvinga dessa till en rationell skogshushållning. Rationell skogshushållning definierade Lindhagen som högsta möjliga avkastning från skogsmarken samtidigt som endast tillväxten avverkades. Ett uthålligt skogsbruk bedrevs redan enligt Lindhagen i lappmarksskogarna där utsyningslagen från 1866 med tillägget från 1915 föll in under denna princip. Små skogsägare, d.v.s. bönder, skulle inte omfattas av en sådan lag då skogen var att se som ett stöd för jordbruket och till husbehov och ofta en sista utväg ur ekonomiskt svåra situationer. Bolagen hade inga jordbruk utan endast stora skogsinnehav och kunde därför lättare införliva hushållningsplaner i sina verksamheter, dessutom hade de ett ansvar för ortsbefolkningens sysselsättning och tillika för utvecklingen av industrierna. Förslaget kom inte med i propositionen, det hade genomgått en ordentlig behandling i utskottet men avvisades med samma motiv som lagstiftningskommissionen hade anfört, dock med ett visst stöd i reservationer. Motiven som talade mot en sådan bestämmelse var följande; det fanns varken pengar eller personal till att genomföra ett sådant projekt. Bolagsskogarna var dessutom välskötta, varför hushållningsplaner inte ansågs nödvändiga. Dessutom skulle man undvika att tvinga skogsbolagen till sämre ekonomiska resultat, vilket kunde bli fallet om de tvingades följa en hushållningsplan samtidigt som de skulle skapa sysselsättning åt ortsbefolkningen. Lindhagen tog emellertid upp frågan under riksdagsdebatten och fick fler anhängare, dock en minoritet. En av dessa uttryckte att man tagit för lite social hänsyn i lagstiftningen och påpekade att man knappast skulle undkomma detta i längden. Motståndarna tyckte att det inte var praktiskt genomförbart därför att man förhindrade skogsägare att anpassa sig till marknaden och att man inte skulle införa någon särlagstiftning mellan olika grupper av skogsägare (jämför *Rennäringslagstiftningen*). Lindhagen försvarade sig tappert men fick vika sig då en av hans främsta motståndare, Arvid Lindman, avslutade debatten med att man inte kunde införa fler stränga krav för storskogsägarna då man redan infört en nog så sträng lagstiftning. Dessutom påpekade Lindman att skogsbolagen skötte sina skogar bättre än andra aktörer varför införandet av hushållningsplaner var onödigt. I omröstningen mellan utskottsförslaget och reservationerna vann utskottets förslag. Av de röstande ville dock 40 % ha en utredning i

frågan och Lindhagens förslag och motiveringar skulle återges nästan ordagrant 25 år senare, av Skogsstyrelsens utredning och åtföljande proposition av regeringen, inför införandet av 1948 års skogsvårdslag.

1925 Dimensionslagarna tas bort och skogsvårdsstyrelser inrättas i berörda län

Dimensionslagarna (se 1874, 1882) upphörde och ersattes nu med skogsvårdslagen (Enander 2003). Tillsynsansvaret, som nu gällde skogsvårdslagen, överfördes från Domänverket till Skogsvårdstyrelsen som etablerades i Norr- och Västerbotten (Enander 2000).

1925 Skogsvårdsstyrelsernas förbund bildas

Förbundet bildades av skogsstyrelserna själva som tidigare saknat en samlad organisation (Kardell 2003).

1925 Lag om tvångsflyttning

En lag som gav staten rätt att tvångsflytta samer instiftades 1925 (Kvenangen 1996). Länsstyrelsen fick rätt att utdöma vite eller omhändertaga och flytta renar på samernas bekostnad om de inte flyttade frivilligt. Alla som flyttade hade rätt till ekonomiskt stöd men om det inte gick fort nog kunde böter utdömas. Fram till år 1925 hade flyttningen officiellt skett frivilligt men i praktiken pressades samerna hårt av myndigheterna även före lagens tillkomst.

1925 Bolagsförbud

Förbudet för bolag och ekonomiska föreningar att förvärva skog (egentligen fast egendom) utanför planlagda områden, utökades nu till att gälla i hela Sverige (Enander 2003). Huvudmotivet var att stoppa skogsbolagens köp av bondskogar.

1928 Renbeteslag

Med införandet av denna lag blev den politik som redan gjorde klar åtskillnad mellan renskötande och icke renskötande lappar stadgad i lag (Mörkenstam 1999). Lagen undvek att stadga kring vem som skulle räknas som lapp och därmed omfattas av lappprivilegierna, istället stadgades vem som hade renskötselrätt och vem som inte hade det (Mörkenstam 1999; Lundmark 1998). De samer vars familjer inte hade ägnat sig åt renskötsel som stadigvarande yrke på två generationer utestängdes från renskötseln och förlorade rätten till privilegierna för alltid (Lundmark 1998). De förlorade även sin samiska identitet då det uttryckligen stadgades i lagen att: ”Med lapp avses i denna lag en var, som enligt vad nu sagts äger rätten till renskötsel.” Den enda möjligheten att komma in i renskötseln igen var genom giftermål med någon som hade rätten, men detta gällde bara om en kvinna gifte sig med en renskötande man. Om en kvinna med renskötselrätt gifte sig med en man utan rätt förlorade hon sin rätt.

1930 Motioner i riksdagen angående lapparna

En av motionerna kom från en herr Lindhagen (se t.ex. 1903, 1906) och var ett resultat från ett möte med lappar i Arjeplog och Arvidsjaur (SOU 1936:23; Lundmark 1998). Den första motionen gällde de konflikter som uppkommit i Arjeplog i samband med

inflyttningen av Karesuandolapparna. Motionen påtalade att åtgärder borde vidtas för att ordna detta förhållande.

En annan motion, av herr Lindley, handlade om barkningen av timmer i skogen som ansågs påverka renbetet negativt och att man därför borde upprätta ett regelverk i anslutning till detta (SOU 1936:23). Denna motion, och herr Lindhagens, utmynnade så småningom i en offentlig utredning, kallad 1930 års Lapputredning, med den officiella beteckningen SOU 1936:23 (*se 1935*).

Ytterligare en motion med anknytning till Norrland under riksdagen, av herr Grapenson, handlade om skydd och åtgärder för jordbruket inom vissa delar av Norrbotten i vilka det bedrevs renskötsel (SOU 1936:23). Motionären ansåg att renbeteslagen från år 1928 försämrat jordägarnas möjligheter att få ersättning för de skador som lapparnas renar förorsakade. Dessutom hade skadorna ökat på de s.k. nyodlingarna som nu var än viktigare då de uppförts i samband med ströängsindragningarna. Grapenson pekade vidare på det faktum att rätten för jordägare att hålla skötesrenar hos lappar varit ett bra sätt att öka samförståndet, denna rätt var nu i princip upphävd vilket hade bidragit till att underminera den samhörighetskänsla mellan bofasta och lappar som tidigare hade funnits.

Förhållandet i Arjeplog berodde på de olika formerna av renskötsel som i och med förflyttningen av Karesuandolapparna hade hamnat i konflikt med varandra (SOU 1936:23; Lundmark 1998). Vidare framhölls det i motionen att tillsynsmyndigheten, Länsstyrelsen, inte skötte tillsynen över gällande lappstiftning på ett tillfredställande sätt (SOU 1936:23). Även betestaxorna i Norge berördes där lapparna önskade en renräkning varje gång renarna passerade riksgränsen om krav på ersättning för olovligt bete krävdes. Man ville också att en lapsk kvinna i fortsättningen skulle äga rätten till att inneha renar även om hon gifte sig med en svensk man. Motionen resulterade i en hemställan till Kungl. Maj:t och motionen remitterades till lagutskottet. De kom fram till att i de fallen en lapsk kvinna gifte sig med en svensk man kunde Länsstyrelsen, om det fanns synnerliga skäl, ge kvinnan fortsatt tillstånd att behålla sin rätt till renbete. Någon ändring av 1 § i 1928 års renbeteslag ansågs därför inte vara nödvändig (*se Rennäringslagstiftningen*). Angående missförhållandet i Arjeplog hade man hört sakkunniga personer och funnit att i vissa trakter där renskötseln nått en högre nivå hade den sedermera försvårats, och i vissa fall fått överges. Detta berodde på att lappar från andra håll hade flyttat in, vilka bedrev renskötsel på en lägre nivå. Detta problem var inte unikt för Arjeplog. Liknande tendenser fanns i övriga lappmarker, där den framtida renskötseln var hotad. Dessutom var den bofasta befolkningen hotad då en annan konsekvens av denna lägre stående renskötsel var ökade skador på hö och nyodlingar. Lagutskottet kunde inte ta ställning till om dessa missförhållanden bottnade i lagstiftningen och lagtillämpningar eller om orsakerna var av mer djupgående karaktär. De föreslog därför en utredning.

I anslutning till Grapensons motion togs även frågan om för höga renantal upp. Enligt hans påpekande hade de höga renantalens sin grund i lagstiftningen som i sin nuvarande utformning ledde till en ensidig och oekonomisk renskötsel, som endast underhöll den rike lappens sedan länge kända motvilja att slakta ur sina renhjordar (SOU 1923:36). Samtidigt ansåg han att det fanns utrymme för både jordbruk och rennäring, som bägge var betydelsefulla näringar i Norrbotten, och att det vore olyckligt om dessa näringar skulle motverka varandra. Han föreslog bl.a. uppförandet av lador och stängsel som exempel på bra åtgärder för både jordbrukets och rennäringens bedrivande. Under behandlingen av Grapensons motion

hänvisade man till det som Lindhagen hade skrivit i sin motion och Grapensons yrkanden ledde i övrigt inte till något beslut av riksdagen.

Angående herr Lindleys motion om barkningens effekter på renbetet beslöt riksdagen att det inte var nödvändigt med några åtgärder (SOU 1936:23). Frågan kom dock att behandlas av 1930 års lapputredning då ärendet ingick i dess uppgifter. Barken påstods hindra renarna att komma åt renlaven, ge den en smak av kåda vilken renarna inte uppskattade, samt att den utgjorde en grogrund för insekter. Med stöd av dessa påståenden hade det framförts krav om fasta barkningsplatser. För att utröna problemets omfattning tillfrågades 49 jägmästare och 5 överjägmästare. Av dessa instämde 7 av de tillfrågade att det var möjligt att barkningen kunde hämma renlavens tillväxt medan övriga förnekade eller ansåg den möjliga påverkan som kunde uppstå som försumbar. En av jägmästarna hade ställt upp en kalkyl som visade andelen av bark påverkad yta per hektar vid avverkning. Enligt denna kalkyl påverkades högst 5 % av ytan vilket stödde uppfattningen om att barkningen hade ringa effekt på renbetet då avverkningarna dessutom utfördes med ca 50 års mellanrum på varje trakt (*jämför Skogsbrukets framväxt – Skogsbrukssätt i Norrland*). Dessutom blev de barkflagor som avlägsnades så små att de knappast torde hämma renarnas möjligheter att nå laven. Angående möjligheten att barken skulle ge kådsmak på laven var man samstämmigt tveksamma och påtalade att även om så var fallet torde en sådan smak relativt fort vädras bort. Med stöd av dessa uttalanden ansåg de tillfrågade att fasta barkningsplatser var onödiga och att de om något skulle vara en grogrund för skadeinsekter. Det främsta argumentet mot sådana barkningsplatser var dock av ekonomisk karaktär då avverkningskostnaderna skulle fördyras i sådan grad att vinsten med flottningarna skulle ätas upp. Kostnaderna för avverkningar med fasta barkningsplatser beräknades stiga med mellan 1 till 2 öre per kubikfot, jägmästaren i Malmesjåurs revir förklarade att bara kostnaderna för avverkning av talltimmer inom reviret skulle öka med 20 000 kronor. Ytterligare ett faktum som påpekades var att andelen barkat timmer minskat på sistone då man för att undvika virkesskador som exv. blånad börjat barka vid industrierna. Det var egentligen endast frodvuxen gran som barkades vilken ändå härrörde från trakter som ur renbetessynpunkt var mindre intressanta. Utredarna avslutade frågan om barkning med följande rader:

”Om, såsom lapparna påstå, barkningen är till men för renskötseln, är emellertid genom förestående siffror (siffrorna visade andelen obarkat timmer som flottades olika år, förf.anm), att detta men är i avtagande. I den mån, som det obarkade virket utgöres av massaved av gran, är det till huvudsaklig del avverkat på marker, som på grund av markbetäckningen ej hava betydelse för renskötseln. – Med hänsyn till trävaruindustriens i förhållande till renskötseln dominerande ställning i vår nationalhushållning måste emellertid barkning eller icke barkning bedömas som en ekonomisk fråga för skogsskötseln och industrien. Barkningens ev. skadlighet blir då en skogsbiologisk fråga, som statens skogsförsöksanstalt väl är mest kompetent att undersöka och besvara” (SOU 1936:23).

1930 Motion angående slaktning av renar

Under denna riksdag inkom en motion, av herr Grapenson, om att betesmarkerna borde utnyttjas bättre av lapparna (SOU 1936:23). Tendensen var att lapparna enligt bedömare inte slaktade i tillräcklig omfattning ur sina hjordar. Istället lät de hjordarna växa vilket ledde till ökade konflikter med bofasta och var till skada för de lappar som ägde färre renar.

Motionen omnämndes även i 1930 års Lapputredning där man instämde med att den beskrivna utvecklingen till viss del överensstämde med verkligheten (SOU 1936:23). Grapenson skrev bl.a. följande.

”...dessa lagar (renbeteslagarna, förf. anm.) på ett synnerligt sätt underhålla den rike lappens sedan lång tid tillbaka kända obenägenhet att verkställa en rationell nedslaktning i den ofta onaturligt stora renhjorden. Följden blir i första hand, att slaktvärdiga djur i tusental belasta betesmarkerna utan all annan nytta än ägarens glädje över den stora hjorden och i andra hand, att lappen icke är i stånd att på ett effektivt sätt vårda sina renar, vilka därför vid första kritiska tillfälle ge sig i väg på egen hand” (SOU 1936:23).

1931 Renar orsakade skador på skog i Norge

Vintrarna 1931-1932, 1932-1933 och i viss mån 1933-1934 var inte svenska renar enbart i Norge under olovlig tid utan också i områden där de inte fick vara (SOU 1936:23). Svenska renar hade orsakat skador på ungskogar i Junkerdalen och Lönsdalen som tillhörde den Norska staten. Orsaken till skadorna var hornfejning och bedömdes under förhandlingar omfatta mellan 100 000 – 120 000 ungträd som skulle ersättas med 7000 svenska kronor. Ett belopp som senare fastställdes till 6000 kronor vilket den svenske sakkunnige, jägmästaren Klas Bergman, ansåg som skäligt.

1932 Lappmarkslagen

Lagen trädde i kraft 1934 och ersatte utsyningslagen från 1866 och Skogsvårdsstyrelsen tog över tillsynsansvaret från Domänverket (Enander 2003). Utsyningstvånget försvann inte utan all skog som skulle avverkas till annat än husbehov skulle märkas upp av Skogsvårdsstyrelsen. Detta var ett tvång som gällde alla enskilda skogar och således även bolagsskogarna. Bolagen kunde dock få fullmakt att sköta stämplingen själva. Vidare förklarades att varje fastighet var skyldig att ha en egen avverkningsplan.

1935 SOU 1936:23, benämnd som 1930 års Lapputredning

Utredningen tillkom genom motioner från riksdagen 1930 med anledning av tvångsförflyttningarna av lappar från Karesuandoområdet (Lundmark 1998). I utredningen kan man bl.a. läsa negativa uttalanden om de inflyttade lapparna och att deras extensiva renskötsel anses utgöra en lägre kultur. I utredningen görs dels en historisk framställning och dels en framställning om den rådande situationen (SOU 1936:23).

Frågorna som skulle utredas, förutom de som behandlats i yttranden etc. under riksdagen 1930, var att utröna i vilken grad bristande renvård orsakade problemen då det fanns anledningar att misstänka att ett sådant förhållande var rådande, kostnader för olika åtgärder och finansiering för föreslagna åtgärder, skapa förutsättningar för ökad avsättning av renkött, insatser för de bofasta för att underlätta renskötselns bedrivande och fastställande av lämpliga renantal etc. (SOU 1936:23). Utredningen kom i huvudsak att beskriva förhållanden i Norrbotten.

Utredningen gjordes av Länsstyrelsen i Norrbotten och av denna sammankallade personer (SOU 1936:23). Då förhållandena som skulle utredas även kunde överföras på Jämtlands- och Västerbottens län fick dessa Länsstyrelser i uppdrag att utreda vad som behövdes för renskötselns bedrivande i respektive län, samt kostnaderna för föreslagna åtgärder. Utredningen blev kraftigt försenad då två av utredarna dog under

arbetets gång, därav namnet 1930 års lapputredning som färdigställdes 1935 och publicerades 1936.

Lapparna var utestängda från utredningen (Lundmark 1998), men hade hörts via en sorts förhör av utredarna (SOU 1936:23). Utredningen föreslog en kompromiss för att de båda renskötselformerna skulle kunna samexistera. Förslaget innebar att man ville ändra gränserna mellan och inom lappbyarna, fastställa rationella renantal för byar och enskilda, samt utforma nya ordningar för lappbyarna och befattningshavarna (SOU 1936:23; Lundmark 1998). Lapparna var dock kritiska och hävdade att utredarna inte förstod sig på renskötsel och kallade med anledning av detta till ett möte 1937 (Lundmark 1998) (*se 1937*).

De grundläggande undersökningarna av förhållandena gjordes genom att tillfråga lappar från respektive lappby om en mängd olika saker (SOU 1936:23). Undersökningarna skulle genomföras med tanke på om de omtalade problemen kunde ha sin grund i för höga renantal. En uppskattning av renantalet gjordes därför samtidigt. Renantalen redovisades för respektive lappby med en inbördes fördelning mellan lapska nomadisernade renägare, lapska ickenomadisernade renägare, svenska renägare och renar i okända märken, tabell 1. Tabellen är komprimerad och visar endast renantalen länsvis för olika år, (förf. anm.).

Tabell 1. Totalt renantal per län under olika år (SOU 1936:23)

Län/Årtal	1928	1931	1934
Norrbotten	176 455	220 792	193 075
Västerbotten	31 026	33 546	54 698
Jämtland	17 161	24 712	29 465

Utredarna kom fram till att renantalet var mycket ojämnt fördelat mellan olika lappar (SOU 1936:23). Angående eventuella begränsningar hade man undersökt möjligheten att begränsa renantalet för respektive näringsidkare då man ansåg att ett stort renantal på få ägare missgynnade de små renägarna och försämrade renskötseln (*jämför 1930*), vilket hade bekräftats från både lapskt och icke-lapskt håll. En reglering kunde i och för sig uppfattas som ett ytterliggare ingrepp i lapparnas näring med tanke på den inflyttning av svenskar som hade skett. Men man var tvungen att lösa spörsmålen och inte tänka i de banor att det vore *"både obilligt och orättvist att med hämmande föreskrifter kringskära lappens arbete att höja sin ekonomi"*. Sådana tankar uppfattades som allt för självkritiska av beslutsfattarna och det var heller inte rätt tid att analysera om alla beslut som fattats kring lappar och renskötsel var de rätta. Man fick utgå från det rådande läget och som man skrev, *"och man torde då icke kunna undgå att erkänna, att renskötseln i det nuvarande samhället intager en i vissa avseenden privilegierad ställning"*. En begränsning i lappens enskilda rätt att bedriva renskötsel skulle således ses som en möjlighet för fler lappar att få ta del av privilegiet. Angående lämpliga nivåer för ett tak på renantalet hade från lapskt håll kommit förslag om 1200 renar, men även 1000 och 800 stycken. Frågan hade även ställts på ett möte med lapparna i Östersund, 5 – 9 februari 1918, där 72 av 141 hade röstat för ett maxiantal på 1000 renar. Utredarna kom slutligen med ett förslag som åberopade ett tillägg i 1928 års renbeteslag. Man ville att en § 39a skulle införas, vilkens lydelse föreslogs enligt följande:

”Lapp må icke äga eller hava i sin vård större antal renar än 1 000, årets kalvar häri icke inräknade, Konungens Befallningshavande dock medgivet att, där sådant prövas kunna utan olägenhet tillåtas, lämna tillstånd att för viss tid och med angivet tal överskrida detta antal. Därest icke lapp inom skälig tid som av Konungens Befallningshavande förelägges avlägsnar överskjutande renantal, må minskningen åvägabringas på lämpligt sätt genom lappfogdens försorg.” (SOU 1936:23).

Det fanns redan en möjlighet att tvångsslakta renar enligt § 39 men endast om lappbyns renantal var för högt (SOU 1936:23). Lagtillägget ansågs befogat då vissa renägare tenderade att utöka sitt renantal, med minskad kontroll som följd, vilket drabbade de mindre renägarna som ville hålla sina hjordar samlade. Man påpekade också att den fria företagsamheten faktiskt fick ge vika och acceptera regleringar för det helas intresse. Särskilt om statsmakten bedömde en verksamhet som landsskadlig. Ett sådant ingripande av staten motiverades med följande ord:

”I detta fall föreligger så mycket större skäl för ett sådant ingripande, som renägarna för möjligheten att överhuvudtaget bedriva renskötsel på grund av särskild undantagslagstiftning utnyttja den naturliga avkastningen från marker, tillhöriga staten och andra enskilda medborgare än renägarna själva, och alltså ej vad egna marker producera” (SOU 1936:23).

Angående skillnaderna i renskötselmetoderna, skillnader som också föranledde utredningen, utgick man från historiska förhållanden för att landa i nutid (SOU 1936:23). Övergången till att mjölka vajorna sågs av utredarna som ett revolutionerande steg i renskötseln då denna krävde vallning av hjordarna. Vallningen var i och för sig krävande men sysselsatte alla i familjen och medförde dessutom att hjorden var lättare att arbeta med under övrig tid av året. Att hjorden var lättarbetad hade underlättat för lappen då fasta bosättningar hade uppstått då lappen genom vallningen lättare hade kunnat undvika skadegörelse på enskilda ägor och de åtföljande skadeersättningarna. Nackdelarna har nämnts under stycket

”Lappmannanäringarnas former och omfattning” (förf. anm.). Men under utredningen kom det även fram att vissa lappar hade strävat efter att få leva ett lättsammare liv och därför övergått till den extensiva skötseln. Denna strävan kunde man ha förståelse för men uttryckte följande:

”För lapparna, som driva en av staten i flera avseende privilegierad näring, vilken kräver ett nomadiserande liv, är det – kort sagt – ej möjligt att få arbeta under samma betingelser som fastboende jordbrukare” (SOU 1936:23).

Man såg inget principiellt fel i att lappen strävade efter att leva ett bättre liv men att denna strävan sträckt sig så långt att det i många fall inte gick att förena strävandena med god renskötsel. De nackdelar som visualiserades med denna för de sydliga lappmarkerna nymodiga skötselform, enligt utredarna, var en bristande tillsyn av renarna p.g.a. färre renvaktare och att renar blandades samman, inte bara inom lappbyn utan mellan olika lappbyar. Vidare tenderade denna skötselform att skapa en slags, som utredarna uttryckte det, *”halv bofasthet – om uttrycket tillåtes”* där främst kvinnor, som togs ur renvaktartjänsten, och barn bodde på fasta visten, men tidvis även männen. Denna halva bofasthet hade en försämrande inverkan på renvården då hjorden kunde befinna sig miltals från denna boplatz som tjänade som avlösningssplats för renvaktarna. Detta förhållande bekräftades av intervjuer med äldre lappar från olika lappbyar. Klagomål om ungdomens lättja som orsak till förfallet framfördes. De betraktade uppförda gränsstängsel som den enda renskötarens vilket kunde likställas med ingen skötsel alls. Resultatet var sammanblandade hjordar, försenade

flyttningar till vinterlanden p.g.a. att man först var tvungen att tämja renarna. Andra röster uttryckte att problemen berodde på fjällapparnas bristande vård om sina renar. De skarpaste uttalandena kom ifrån lappar i Gällivare och förtjänar att återges (förf. anm.):

”De lata lapparna från öster, Karesuando, Finland och Kautokeino, ha kommit hit med den nya, fria skötseln. De lågo ute på de norska öarna och uddarna, och där gick det ju an att vara lat och ligga i kåtan. Det passar inte precis i Gellivare, men lika fullt har det blivit så, och renarna få ströva mest på egen hand, när de äro uppe på fjällanden. Renen segrade över lappen, och nu äro vi inte mycket våra renars herrar. Det märks ju också på huru besvärligt vi ha att få tag på våra djur, aldrig se vi väl alla. Och den som har litet, skall han vara egen husbonde, får han i stället allt möjligt strövande på sig. Skiljningar hela vintrarna, alla socknars djur får man se och märken, aldrig sedda. – kalvmärkningen blir bra med de noggranna sommarsamlingarna – man kan vårda sina renar. Och det är väl ändå det som är meningen.” (SOU 1936:23).

Ett annat uttalande, också från Gällivare, löd enligt följande:

”Motstånd från allt ungt folk mot strängare renskötsel. Man är nu lärd att ha det ganska lustigt på sommaren, fråga är, om man kan lära sig att börja på allvar igen med att fara upp i fjällen. Att flytta med familjerna upp på Norrkaitums ganska ödsliga sommarland är inte så trevligt. Man får väl arbeta nog med att få upp husbönderna. Men det är ju nödvändigt, om det skall göras något. Nu ge husbönderna ordningsmannen ’fullmakt’ att handskas med deras pojkar och drängar, men själva se de väl inte ofta sina renar på gränsen. Och det är väl litet si och så med arbetet där uppe. – Nu när familjerna ligga nere, blir man motvillig då det skall faras åt väster. – Nutidens lappar få nog besvär med att hålla sina fri-vanda renar. Men det går naturligtvis, bara de få tid. Och det är ju ett arbete, till vilket de nu ganska länge vilat somrarna och hämtat krafter.” (SOU 1936:23).

Den bristande tillsynen, i de trakter där kritik uttalats, bekräftades av siffror från en tvångsslaktning av renar som hade gjorts i Arjeplog 1931 – 1932 där endast 74 av totalt 2 172 tvångsslaktade renar hade slaktats i hemhjorden (SOU 1936:23). Samtidigt påpekade utredningen att i de trakter varifrån denna kritiserade renskötselform härstammade hade den ej genomgått samma försämring. Metoderna där beskrevs som tillfredsställande. Renarna i dessa trakter tilläts visserligen att ströva fritt, men ingalunda utan bevakning, då man var skyldig att undvika skador på enskilda ägor. Man kom också fram till att kritiken om den s.k. Karesuandomodellen baserade sig på dålig insikt i dess naturliga utövande. För trots att Karesuandolapparna i sina hemtrakter hade svårigheter under sina flyttningar och nyttjade tätbebyggda sommarland var skadorna de orsakade av ringa omfattning och de hade dessutom ett gott utbyte av sin näring. Anledningen till detta var att Karesuandoskötseln i sin rätta utformning endast tillät renarna att ströva fritt under 2,5 till 3 månader på sommarbetet, resten av året bevakades hjordarna intensivt och hölls tätare. Utredarna kom fram till följande slutsats:

”Dock förhåller det sig så, att den extensiva sommarrenskötseln, vilken ’lapparna från öster’ tagit med sig då de kommit till sydligare trakter, och som de där lätt lyckats inplantera, säkerligen icke allestädes varit lämplig utan kommit att medföra kännbara olägenheter. Den har kommit att undantränga äldre intensiva bevakningsmetoder, vilka utan tvivel representerat en högtstående renkultur och vilka under de förhållanden, som varit rådande, ofta varit synnerligen ändamålsenliga. I hög grad har den nya ordningen verkat förstörande i de trakter där man icke varit konsekvent vid anammandet av karesuandometoderna utan

börjat med en fri sommarskötsel i förening med sådana fria skötselmetoder både under vår- och höstmånaderna, som redan tidigare kunnat vara tillämpade i vissa sydligare byar. Man har då fått till resultat en helt förslappad renskötsel, i vilken regelbunden hjordbevakning endast utföres under vinterhalvåret” (SOU 1936:23).

Utredningen såg det som sin uppgift att finna en kompromiss mellan intensiv och extensiv renskötsel (SOU 1936:23). Man ansåg med hänsyn till sjukdomsproblemen som intensiv skötsel förknippades med att en total återgång inte var önskvärd. En sådan återgång skulle dessutom kräva en ordentlig reducering av antalet renar vilket var svårt att motivera. Man föreslog att man skulle inrätta en sorts betesområden för varje lappby inom vilka grupper av respektive bys lappar skulle bedriva grupprenskötsel med bevakning av områdets gränser. Inom området skulle renarna upprepade gånger samlas ihop och vallas, vid t.ex. kalvmärkningar och flyttningar mellan betesområden, och på detta sätt få till stånd en tillräckligt effektiv renskötsel. Viktigt var att man inte höll renarna i för stora grupper och föreslog ett antal på 2 000 – 3 000 djur för varje område som lämpligt. Likaså var det viktigt att sommarbetena utnyttjades i tillräcklig grad, nu fanns i vissa områden tendenser att renar och lappar lämnade högfjällen så fort sommarvärmen avtagit och därmed utnyttjade höst- och vårlandena alltför tidigt och i alltför hög grad. För att detta skulle lyckas var det ett oundvikligt krav att familjerna följde med renarna. En kvinna var en lika bra renvaktare som en man och det enda sättet att få ungdomen intresserad av renskötseln var att de redan som barn fick följa med och lära sig arbetet. Problemet var att en sådan nyordning endast skulle skapa merarbete för lapparna enligt dem som hade invändningar, dessutom skulle det bli för mycket folk i fjällen. Dessutom saknade man klövjedon för att genomföra dessa flyttningar och kunskapen om hur man tillverkade dessa hade gått förlorad. Till ovanstående negativa uttalanden kommenterades att det endast rörde sig om ett motstånd till att återgå till det gamla levnadssättet, eller som en lapp uttalat: *”att få ungdomen att börja med arbete, som vore besvärligt och tålamodsprövande, vore nog svårt”*. Ett uttalande som utredningen fann som en sammanfattning över renskötselns utveckling och framtid med följande ord som avslutning:

”I detta uttalande ligger själva grunden till renskötselns nuvarande förfall och även, om den lapska befolkningen ej vaknar till insikt om vidden av den fara, som motståndslös efterlåtenhet innebär, till renskötselns slutgiltiga undergång.” (SOU 1936:23).

Ett annat direktiv för utredningen var att utröna hur jordbruket påverkades av rennäringen (SOU 1936:23). Intressemotsättningen mellan de båda näringarna ansågs vara lika gammal som jordbruket i dessa trakter, men likväl skulle man vara medveten om att motsättningen ingalunda var oöverkomlig. Man pekade på att spörsmålen handlade om olika saker i olika trakter och tog upp två motstående exempel. Det ena handlade om renarnas skador på hö som skördades på de s.k. ströängarna (*se mer under Kolonisationen – Relationer mellan lappar och nybyggare*), och det andra var de skador som renarna orsakade på de bofastas kreatursbete. Skador på boskapsbetet var man förskonad från i Norrbotten men det var vanligt i t.ex. Troms fylke i Norge. Ett nytt tvisteämne hade emellertid gjort sig gällande de senaste åren, nämligen renarnas skador på sådda vallar. Då omfattningen av dessa skador, med tanke på jordbrukets utveckling, antogs öka i framtiden, fann utredningen det värt att behandla frågan närmare. Skador på vallar under barmarkstiden orsakades i huvudsak av skogs-lapparnas renar, förutom i de fall när fjällrenar av någon anledning blivit kvar i skogslandet. Risken för skador på växande vallar av fjällrenar ansågs ändå vara liten och de konflikter som hittills hade uppstått hade lösts utan inblandning av något rättsväsende. Vad som däremot var av intresse angående vallarna var fjällrenarnas grävande och betande på

dessas under vintertid. Uppfattningarna var skilda bland de tillfrågade jordbrukarna men i två saker var man samstämmiga. Att grävning och betning på en nysådd eller ung vall kunde orsaka mycket stora skador om marken var ofrusen var det första man var ense om. Under dessa förhållanden skadade renen gräsplantorna redan under grävningen och ryckte upp en del med rötterna, vilket kunde leda till total förstörelse av växtbeståndet inom de ytor som grävts och betats. Det andra man var eniga om var att bortgrävningen av snön på vissa ställen och tilltrampet av snön på andra kunde orsaka s.k. tjälbränna. Inom de drabbade fläckarna dog gräsroten bort på större eller mindre områden. Utredarna påpekade att risken fanns att man med ströängsindragningarna, som bl.a. syftat till att underlätta för renskötseln, endast flyttade problemet till uppodlade inägor. Dessutom utgick inte något skadestånd för renbete på ängar under vintertid. Utredningen föreslog inte någon lagändring angående detta spörsmål då dylika skador hittills varit av ringa omfattning. Utredningen såg det däremot som en självklarhet att odlad jord inte skulle användas till renbete och att lapparna så långt som möjligt skulle undanhålla renarna från dessa trakter. Att detta var svårt i anslutning till spridda odlingar hade man förståelse för men angående odlade inägor uttryckte man följande: *"Det kan å andra sidan icke vara med god renskötsel förenligt ifall renhjordar få komma in på byarnas inägor"* (SOU 1936:23).

Utredningen skärpte istället instruktionerna till lappväsendet om att lapparna i möjligaste mån skulle hålla sig borta från böndernas odlingar (SOU 1936:23).

Andra saker som behandlades i utredningen förutom ovan nämnda var exv. hur lappbyarna skulle indelas och vilka regler man skulle tillämpa internt (SOU 1936:23). Man utformade noggranna instruktioner till olika befattningshavare, t.ex. lapptillsyningsmän och lappfogdar, och instruktioner om hur renstängsel skulle uppföras och till vilka ändamål. Man redogjorde också för hur jordbrukarna skulle agera för att minska rennäringens negativa effekter, t.ex. genom instängsling, uppförandet av lador och fortsatta ströängsindragningar. För alla dessa åtgärder lades finansieringsförslag, där bildandet av lappfonder ingick, vilka ibland innefattade en nuvärdesberäkning. Utredarna undersökte också lapparnas förmåga som jordbrukare, samt om och hur jordbruk och renskötsel kunde kombineras. Fjälllapparna var generellt negativa till att kombinera dessa näringar och negativa till lappar som anlade jordbruk, medan skogslapparna var mer positiva. Tankar och förslag om vart lappar som övergett renskötseln skulle ta vägen resulterade bl.a. i ett förslag om bildandet av en skogsallmänning om ca 50 000 hektar där ett hundratal lappar skulle tillåtas att slå sig ner, självklart med en tillhörande finansieringsplan.

1937 Lapparnas landsmöte

P.g.a. lapparnas kritik av 1930 års lapputredning arrangerades ett landsmöte dit bl.a. herr Lindhagen kom (Lundmark 1998). Klagomål kom om att utredarna inte förstod sig på renskötseln och att det framlagda förslaget som visserligen gav den intensiva renskötseln sitt erkännande gjorde det omöjligt att bedriva den. Under mötet blev det uppenbart att lapparna som bedrivit intensiv skötsel nu accepterat den extensiva.

Kyrkoherden Park klädde i ett tal med bittra ord sitt missnöje över den intensiva renskötselns bortträngande (Lundmark 1998). Han menade att den intensiva skötseln var den mest lämpade i områden med hög andel nybyggen men att den blivit utkonkurrerad av den extensiva. Problemet var att myndigheterna inte hade agerat med en gång då lapparna från Karesuando hade anlät. Frågan hade tagit en sådan vändning att den intensiva skötseln nu motarbetades av lappfogdarna i Norrbotten.

1938 Tillägg till 1923 års skogsvårdslag

Tillägget var ett förbud mot att utan tillstånd av Skogsvårdsstyrelsen avverka äldre skog på förvärvade fastigheter inom fem år efter förvärvet (Enander 2001). Syftet var att försöka försvåra spekulationsköp av skog.

1941 Kungliga Skogsstyrelsen

Ersatte Skogsvårdsstyrelsernas förbund (Kardell 2003) (se 1925). Skogsstyrelsen kom att bli en centralmyndighet för Skogsvårdsstyrelserna där ett av syftena var att få en likartad tillämpning av skogsvårdslagen över hela landet (Enander 2000). Ett av Skogsstyrelsens första initiativ, i början av 1942, var att föreslå regeringen att tillsätta en utredning kring skogspolitiken. En utredning blev också av.

1942 Skogslagstiftningen utreds av Skogsstyrelsen, 1942 - 1946

I utredningen presenterade Skogsstyrelsen två nya principer som skulle införas i skogsvårdslagen (Enander 2001). Principerna var de om lönsamhet och om jämnhetskrav, där lönsamhetskravet fick ett positivt mottagande och jämnhetskravet, vilket var synonymt med en uthållig avkastning, blev den stora stridsfrågan.

Utredningen kom för övrigt som en överraskning då t.ex. Skogsvårdsstyrelserna inte såg något behov av lagändringar (Enander 2001). Tiden efter 1923 hade varit lugn inom skogspolitiken. Endast ett tiotal motioner hade inkommit till riksdagen, varav Carl Lindhagen hade stått för sju av dessa, alla om uthålligt skogsbruk på större skogsinnehav. Sista gången Lindhagen uttalade sig i frågan var 1938, då som privatperson genom en skrivelse till regeringen.

Motiven till utredningen var flera, men det främsta var att Lappmarkslagen skulle upphöra 1943 och att det behövdes beslut om en eventuell förlängning av denna (Enander 2001). Ett annat var att skogsvården fortfarande var eftersatt, vilket egentligen inte berodde på bristande lagstiftning utan bristande lagtillämpning. En annan orsak till utredningen kan ha varit den politiska situationen. Vid denna tidpunkt rådde det enligt kritiska röster en totalitär parlamentarism, vilket innebar att makten var koncentrerad till Per Albin Hanssons samlingsregering och dess ministrar. Skogsstyrelsens chef Gerhard Strindlund hade tidigare suttit i riksdagen, både som ledamot och minister, och hade goda kontakter med Hansson varför Strindlund kan ha räknat med att hans kommande utredningsförslag skulle antas av riksdag och regering utan några större problem.

Utredningen hade ett antal direktiv och utredde följande frågor: kunde man genom lagstiftning förbättra skogsvården, var det möjligt att stoppa spekulationer av skogsfastigheter genom att införa restriktioner för avverkning av både äldre och yngre skog, var det möjligt att anpassa lagstiftningen till att även innefatta sociala aspekter och skulle det vara möjligt att införliva lappmarkslagen i skogsvårdslagen (Enander 2001).

Utredarna skickade en förfrågan till en rad instanser som i princip var samstämmigt eniga om att 1923 års skogsvårdslag var tillräcklig (Enander 2001). Problemet var inte lagens innehåll utan att den tillämpades bristfälligt, framförallt angående återväxterna. Orsaken till detta var personalbrist på Skogsvårdsstyrelserna som hade ansvaret för att stämpla avverkningar, en arbetsuppgift som hade ökat sedan iförandet av ungskogslagen 1918. Samtidigt hade Skogsvårdsstyrelsen fått ta över tillsynsansvaret från Domänverket när dimensionslagarna

avskaffades 1925, utsyningsansvaret hade man fått överta vid inrättandet av lappmarkslagen 1932. Endast ett förslag om en ändring av lagen inkom. Det var från Skogsforskningsinstitutets dåvarande chef, Henrik Pettersson, som kom med förslag om att skogen skulle skötas så att man enligt markens produktionsförmåga fick bästa ekonomiska vinning samtidigt som man skulle eftersträva jämnast möjliga avkastning för att ta hänsyn till de sociala intressena. Petterssons inlägga kom sedan i princip att citeras i portalparagrafen i 1948 års lag.

Vad som kunde motivera en ny lagstiftning var det rådande skogstillståndet med s.k. tras- och restskogar och gamla kalmarker som ur skogbrukssynpunkt låg i ett slags träda. Virkesförråden var också låga, trots att de ökade i södra och mellersta Sverige, och i Norrland avtog dessa fortfarande. En annan fråga som blev aktuell då man behandlade återväxterna var skogsbetena. Man ansåg att det var svårt att ställa några starkare krav på återväxten så länge reglerna om gemensamhetsbeten kvarstod. Däremot kunde Skogsvårdsstyrelsen ställa högre krav om det var skogsägarens egna djur som skadade återväxten.

Förslaget från Skogsvårdsstyrelsen överlämnades till regeringen 1946 (Enander 2001). De inlämnade förslagen och debatten om dessa redovisas till viss del under "1948 Skogsvårdslag", (förf. anm.).

1948 Skogsvårdslag

Nu infördes s.k. överordnande principer i lagen (Enander 2001). Dessa var uthållighet, lönsamhet och sociala hänsyn. Avverkningar på en fastighet skulle göras med fokus på största möjliga jämnhet i avkastningen. Kostnader för återväxt skulle vara skäligen och skyddet för växtlig skog förstärktes genom att skyddsåldern höjdes ytterligare. Detta var ett resultat av att man införde förräntningskriterier på utvecklingsbar skog, vilka sedermera justerades för att vara funktionella (Bendz 2006). Lagen trädde i kraft 1949 (Enander 2001).

Andra viktiga bestämmelser var de som stadgade att gamla restbestånd och kalmarker skulle återföras till produktivt skick (Enander 2001), ett arbete som för Norrlands del kom att påbörjas i början av 1950-talet (Pihlgren 1998).

Det tog alltså nästan 50 år innan uthållighetsprincipen skrevs in i skogsvårdslagen (Enander 2000). Första uttrycket för uthållighet lød:

"1 § Skogsmark med därå växande skog bör genom utnyttjande på lämpligt sätt av markens virkesalstrande förmåga skötas så, att tillfredsställande ekonomiskt utbyte vinnes och, så vitt möjligt, i huvudsak jämn avkastning erhålles" (Enander 2000, 2001)".

Ovanstående paragraf, i den av regeringen framlagda propositionen, passerade riksdagsdebatten relativt obemärkt (Enander 2001). Den stora debatten kom i stället att handla om 7 § vilken var den s.k. sanktionsbestämmelsen till 1 §. Sanktionsbestämmelsen lød:

"7 §. Avverkning av icke utvecklingsbar skog må ej å någon fastighet utan skogsvårdsstyrelsens tillstånd så företagas, att större rubbningar i avkastningens jämnhet uppkommer. Ej heller må avverkning av icke utvecklingsbar skog så bedrivas, att skogens återväxt avsevärt försvåras" (Enander 2001).

En annan paragraf som infördes var 6 § som handlade om gallring (Enander 2003). Paragrafen kom att få betydelse vid lagtillämpningen om vad som ansågs vara utvecklingsbar skog (*se vidare Brukandet av skog från 1950 och framåt – Utvecklingsbar skog*). Paragrafen löd enligt följande:

”6 §. Utvecklingsbar skog må icke utan skogsvårdsstyrelsens tillstånd avverkas annorledes än genom gallring, som är för skogens utveckling ändamålsenlig. Skog är att anse som utvecklingsbar så länge densamma med lämplig skötsel kan förväntas lämna sådan avkastning, att det måste antas bli mera lönande att låta skogen kvarstå än att omedelbart avverka densamma” (Enander 2003).

Kritiken mot förslaget handlade om det uttalade kravet på jämnhet i avkastningen samt att det skulle krävas Skogsvårdsstyrelsen tillstånd för att frångå detta krav (Enander 2001). De som försvarade lagförslaget refererade bl.a. till de sjunkande virkesförråden och alla tras- och restbestånd. De som var emot talade om överförmynderi, att straffbestämmelserna var för hårda, att lagen endast borde gälla i norra Sverige och att det var bristande tillämpning av 1923 års lag som var problemet och inte själva lagtexten. En annan farhåga som uttrycktes var att relationen mellan skogsägare och Skogsvårdsstyrelserna skulle försämras med dessa sanktionsbestämmelser. Mot dessa uttalanden reserverade sig jordbruksministern, Per Edvin Sköld, och förklarade att lagen var en uppfostringslag som Skogsvårdsstyrelserna skulle tillämpa i första hand genom upplysningsarbete gentemot skogsägarna.

Hela lagförslaget röstades igenom med 78 röster mot 52 i första kammaren, i andra kammaren var siffrorna 95 mot 57 (Enander 2001). Intressant att notera är att endast 21 ledamöter deltog i debatten, varav alla hade någon form av anknytning till skogsbruk. Av dessa var 12 stycken lantbrukare, varav 7 stycken röstade emot propositionen. En annan gruppering utgjordes av godsägare, bruksägare och skogsförvaltare, dessa var totalt sex stycken och alla röstade emot propositionen. Tre personer representerade skogsarbetarna och de röstade alla för propositionen, dessa hade däremot inte varit representerade i utredningsgruppen.

1950 Domänverket ändrar skogsbrukssätt

Den stora förändringen proklamerades av Domänverkets nye generaldirektör, Erik W Höjer (Pihlgren 1998; Lagerqvist 1999; Enander 2003) (*se vidare Brukandet av skog från 1950 och framåt*).

1966 Skattefjällsmålet inleds

År 1966 stämde samebyar i Jämtland staten för att få äganderätten till skattefjällen prövad. Målet vandrade genom domstolsväsendet och avgjordes inte förrän 1981 i Högsta domstolen (HD) (Lundmark 1998). Målet är ett av de mest omfattande i svensk rättshistoria. Staten vann och samerna fick ingen äganderätt. Domen innehåller många viktiga klargöranden. Den fråga som ansågs central i målet var hurvida innehaven av lappskatteland och skattefjäll kunde ha utvecklats till en äganderätt enligt svensk rättsordning (Brunfelter 2004). HD slog fast att det är möjligt för nomader att äga land (Lundmark 1998) och att uppodling inte krävs för att hävd skall kunna anses föreligga utan att ett kontinuerligt bruk av markerna genom fiske, jakt och renskötsel är jämförbart (Stenman 2001). HD ansåg det dock inte bevisat att samerna hade äganderätt (skattemannarätt) till de marker som målet gällde (Kuoljok 1998). Enligt domen äger staten marken men samerna har en starkt skyddad bruksrätt som skyddas

genom urminneshävd. Domen berörde inte marker i övriga delar av landet men HD uteslöt inte att en sådan äganderätt kunde ha förvärvats på annat håll. Domstolen bortsåg från frågan om de intrång i rättigheter, som samerna utsatts för genom historien, kunde vara föremål för rättslig granskning eller inte (Brunfelter 2004).

Målet fördes med utgångspunkten att samer som kollektiv hävdade äganderätt med stöd av rennäringslagen. Denna kollektiva rättsordning infördes av staten i samband med den första renbeteslagens tillkomst. Ett bidragande skäl till detta var att möjliggöra avvitrningen i lappmarkerna (*se Avvittringen, Rennäringslagstiftningen*). Under tiden som processen pågick stiftades 1971 års rennäringslag och det är svårt att avgöra om eller hur detta påverkade rättsprocessen (Roung 1982). HD hänvisar till den nya lagen som gällande rätt i domreferatet. Det påpekades även att samebyarnas omvandling till ekonomiska föreningar och därmed juridiska personer gett dessa möjlighet att utöva och förvalta den kollektiva rätten (*se Rennäringslagstiftningen*). Målet berörde bara anspråk på ett kollektivt ägande och således har enskilda äganderättsanspråk ännu inte prövats juridiskt.

Samernas äganderätt till lappskattelanden anses idag av bl.a. Labba, Lundmark och Stenman vara helt jämförbar med böndernas rätt till sina skattehemman (Labba 1994; Lundmark 1998; Stenman 2001). F.d. Justiterådet Bertil Bengtsson som var referent i målet har i efterhand skrivit angående Labbas avhandling: *”Under denna tid måste samerna anses inte bara reelt utan t.o.m. formellt ha intagit samma ställning i fråga om de nordliga fjällmarkerna som skattebönderna på andra håll. Vad som för HD framstod som en möjlighet att räkna med ter sig enligt avhandlingen som en bevisad verklighet.”* (Lundmark 1998) (*se vidare Lappskatteland*).

1971 Rennäringslag

När lagen infördes avskaffades lappväsendet och samefrågorna lades över på lantbruksnämnderna och sedan på länsstyrelserna (Lundmark 1998). Lappbyarna bytte namn till samebyar och från 1961 blev de juridiska personer i form av ekonomiska föreningar. I egenskap därav kunde nu samerna själva driva frågor mot myndigheter och andra. Kvinnorna likställdes i lagen med männen (Mörkenstam 1999). Lappfonden bytte namn till samefonden och samerna fick representation i styrelsen (Lundmark 1998). De fick dock inte majoritet då staten fortfarande ansåg sig ha skäl att behålla kontrollen över rennäringsfrågorna (Mörkenstam 1999). Däremot fick samerna självbestämmande över frågor som rörde kultur och organisation där de samiska representanterna i samefondsstyrelsen bildade en särskild ”kulturdelegation”.

1972 Ny skogsutredning

Vid denna tidpunkt inleddes en intensiv period i skogsbruket som präglades av ekonomiska upp- och nergångar samt en begynnande miljödebatt som bl.a. handlade om kalhyggena (Enander 2003). Utredningen fick ett flertal direktiv som kännetecknades av oro för en framtida virkesbrist och att skogsvården var bristfällig. Utredningens förslag behandlas delvis under ”1979 – Ny skogsvårdslag”, (förf. anm.).

1974 Tillägg i skogsvårdslagen om naturvård

Skogsägare skulle ta hänsyn till naturvården vid olika skogsbruksåtgärder och var skyldiga att anmäla avverkningar i förväg (Enander 2003). Orsaken till införandet av anmälningsplikten var att staten ville få kontroll över avverkningar och återväxter (Enander 2001). Frågan om anmälningsplikt hade väckts av enskilda

Skogsvårdsstyrelser redan 1908 (se 1903). Det infördes även en anmälningsskyldighet om hyggesplogningen som dessutom skulle ske i samråd med berörd länsstyrelse (Enander 2003). Och för första gången kom naturvård, om än måttligt, med i SVL då en mening skrevs in i portalparagrafen.

Efter några år av kritik mot kalhyggena tillsatte 1972 den dåvarande jordbruksministern en grupp som skulle utreda frågan (Enander 2003). Bl.a. gjordes studier av flygbilder som visade att de största hyggena fanns i Norrland. Dessa var från 100 upp till 500 hektar och utgjorde totalt ca 210 000 hektar. Kritikerna hade redan uttalat att man borde övergå till de gamla skogsbrukssätten (se t.ex. *Brukandet av skog mellan 1900 och 1950*) vilket utredningen avfärdade med kända argument som exv. osäkra återväxter och att skogsodling och självföryngring under fröträd fortsatt var de enda acceptabla skogsbrukssätten. Utredarna kom istället fram till att man borde definiera tiden för bildandet av nöjaktiga återväxter. Ett sätt att nå detta mål var att underlätta Skogsvårdsstyrelsernas rådgivningsverksamhet genom att införa anmälningsskyldighet för avverkningar. Frågan hade varit uppe redan 1908, men även i en motion 1956. Utredningsgruppen konstaterade också att hyggena inte behövde vara av samma storlek då mekaniseringen gjort avverkningarna lönsammare. Samtidigt var restbestånden avvecklade vilket gjorde även små avverkningsarealer lönsamma p.g.a. de högre virkesförråden per hektar. Hyggesplogningen som företeelse berördes också och föreslogs av utredningen att tillämpas endast på de marker som saknade andra alternativ, och då i samråd med berörd Länsstyrelse.

Rapporten mottogs positivt av den ”nyväckta” miljörelsen, men med reprimander om att produktionsfrågorna hade betonats i för hög grad (Enander 2003). Man såg dock anmälningsskyldigheten som ett steg mot naturvårdshänsyn i skogsvårdslagen då Skogsvårdsstyrelserna skulle ges möjlighet att tillse att hänsynen uppmärksammades. Kring hyggesplogningen var man mer oeniga, där samerna ville ha ett tillsvidare stopp och SNF ville förbjuda den helt.

Riksdagsdebatten var relativt tam och handlade mest om tvärpolitiska beskyllningar om att respektive part gått emot sin egen politik (Enander 2003). Huvudargumentet var att anmälningsskyldigheten skulle skapa onödig byråkrati och att skogsvårdsstyrelserna saknade resurser för att implementera bestämmelsen. Omröstningen var mycket jämn, 162 mot 162 och en nedlagd röst. Ärendet avgjordes genom lottning och anmälningsskyldigheten kom således med.

Formuleringen om naturvård antogs utan debatt och löd enligt följande: ”Hänsyn skall tagas till naturvårdens intressen” (Enander 2003).

1975 Efterdyningar av tvångsförflyttningarna

Enligt rennäringslagen från 1971 skulle samebyarna registreras som ekonomiska föreningar hos respektive länsstyrelser (Grubbström 2005). I Västerbotten förlöpte denna process problemfritt förutom i ett fall. En sameby dröjde och registreringen blev av först 1975. Den första ansökan som kom in till länsstyrelsen var från en grupp samer som härstammade från området, denna ansökan avslogs då de inte ansågs vara lappar, d.v.s. ägnade sig inte åt renskötsel. Med andra ord ett uttryck för lapp ska vara lapp politiken (Lundmark 1998).

Dessa samer, de ursprungliga, hade redan 1963 klagat över att obehöriga brukare, d.v.s. främmande lappar, hade tagit över renskötseln i samebyn (Brunfelter 2004). Detta var resultatet av 1883 års lappkommittés tankar om att på administrativ väg omfördela renskötare mellan olika trakter för att öka brukandet på marker som ansågs underutnyttjade, vilka senare befästes i lagen om tvångsförflyttningar 1925. Detta agerande var inget annat än en form av planhushållning vilken kränkte de tidigare enskilda besittningsanspråken att okränkt få

bedriva lappmannanäringarna i de trakter man hörde hemma. Tillsynsmyndigheten sammankallade istället den andra gruppen av lappar i samebyn som utgjordes av under 1930-talet inflyttade lappar norrifrån (Grubbström 2005). Dessa lappar hade blivit kvar trots att deras inflyttningstillstånd gällt en sameby i Jämtland. Trots att de var för få för ett tillräckligt antal ledamöter beslutades att försöka registrera en sameby med dessa som medlemmar. Ansökan bifölls men överklagades till regeringsrätten som tillslut godkände att nordlapparna skulle få registrera samebyn (se 1977).

1977 Klagomål från markägare angående en sameby

Markägare, inom det område vilken den tidigare omnämnda samebyn var verksam, kom in med klagomål om bristfällig renskötsel och ville att en syssloman skulle tillsättas (Grubbström 2005) (se 1975, 1980). Detta problem hade påtalats redan 1976, bl.a. fanns det renar på marker under tider de inte fick vara där.

1979 Ny skogsvårdslag

Den nya lagen gällde all skogsmark, således även statens och kyrkans mark (Enander 2003). Naturvården hade nu vunnit insteg och olika sanktioner kunde vidtagas om man bröt mot bestämmelserna om naturvårdshänsyn. Skyldigheter om att röja ungskog, att ersätta glesa skogar med ny skog och att ersätta skogar med olämpliga trädslag med ny skog infördes. Återväxtkravet skärptes återigen och samtidigt kunde man som skogsägare åläggas att avverka skogen om den var överårig. Lagen kom att gälla fr.o.m. 1980.

Lagen var uttalat produktionsinriktad vilket bl.a. utkristalliserades genom de höjda kraven på återväxterna (Enander 2003). Denna lag hann inte träda i kraft innan nästa skogsutredning tog vid (se 1979 Skogsutredning).

Ändringar infördes i den första paragrafen som fick följande lydelse:

” 1 §. *Skogsmark med dess skog skall genom lämpligt utnyttjande av markens virkesproducerande förmåga skötas så att den varaktigt ger en hög och värdefull virkesavkastning. Vid skötseln skall hänsyn till naturvårdens och andra allmänna intressen*” (Enander 2003).

Förslaget var delvis en kompromiss jämfört med vad utredningen från 1972 hade föreslagit (Enander 2003). Utredningens förslag hade varit än mer produktionsinriktat och saknat de nydanande ingresserna om naturvård, man hade istället föreslagit sanktionsbestämmelser om man bröt mot utfärdade föreskrifter. Som kompensation för att man tog bort lönsamhetskriteriet tillkom en bestämmelse som gav Skogsvårdsstyrelserna mandat att godkänna undantag i extrema fall, t.ex. om beståndsanläggningen skulle bli allt för kostsam.

Skogsutredningen hade föreslagit tre olika skogsproduktionsprogram med olika skötselintensiteter (Enander 2003). Regeringen ville inte knyta an till något av dessa men ansåg att en årlig avverkningsnivå om 75 miljoner m³sk var lämplig, utredarna hade räknat med 89 miljoner m³sk. Förslaget från regeringen byggde på att intensiteten skulle minskas genom avskaffandet av kemiska preparat för lövsanering, minskning av Contortatall och att gödsling inte skulle stimuleras av staten, vilket utredningen föreslagit. Regeringens förslag innebar i praktiken att det krävdes en förbättring av beståndsanläggningarna och med facit hand kan man dra slutsatsen att politikerna denna gång var väl pålästa i de senaste

forskningsrönen. Detta styrktes av att man i debatten kom ner på detaljnivå i frågor som t.ex. markberedningens betydelse för lyckade beståndsanläggningar.

Utredningen hade föreslagit att man skulle utvidga kraven på beståndsanläggningar genom att införa en återväxtplikt för bestånd där det stående förrådet var undermåligt (Enander 2003). Man skulle vara skyldig att anlägga ny skog om tillväxten utgjorde hälften eller mindre av den möjliga tillväxten. De skogar som sedan föll in under denna paragraf kom senare att benämnas som ”5 § 3 bestånd” och kom för Norrlands del att förknippas med det fjällnära skogsbruket (*se Brukandet av skog från 1950 och framåt – Miljörörelsen*). Självklart var miljörörelsen redan då emot paragrafen, men den kom med. Skogsägare kunde även anmodas att avveckla överåriga bestånd vilket föranledde stor oro hos miljöaktivisterna om att de sista urskogarna skulle avverkas. Den bestämmelsen kom emellertid att utnyttjas i tämligen begränsad omfattning.

En annan stor nyhet var att man införde röjningsplikt för ungskog (Enander 2003). Nymodigheten såg ut såsom följer:

”10 §. Röjning av plantskog eller ungskog skall ske, om skogen är så tät eller av sådan beskaffenhet att produktionen av lämpligt virke väsentligt hämmas” (Enander 2003).

Ett annat uttryck för att lagen var produktionsinriktad var att skyddet för utvecklingsbar skog försämrades då man tog bort lönsamhetskriteriet (Enander 2003). Skyddet kom nu istället att uttryckas i termer av produktion. Den nya paragrafen om avverkning framställdes på följande sätt:

”12 §. Skogsbestånd får ej slutavverkas förrän beståndet nått sådan ålder att endast en mindre ökning av dess medelproduktion, beräknad som tillväxten i medeltal per år från beståndets anläggning, kan erhållas genom att låta det stå kvar” (Enander 2003).

Ytterligare ett uttryck för produktionstänkandet återfanns i paragrafen om uthållig skogsproduktion:

”13 §. Slutavverkning av skog på brukningsenhet får endast bedrivas i sådan omfattning att en jämn åldersfördelning och en hög virkesproduktion främjas” (Enander 2003).

Ett annat förslag som ingick i propositionen var att man skulle genomföra översiktliga skogsinventeringar (ÖSI) (Enander 2003). Kritiska röster menade att datainsamlingsmodellen var för optimistiskt utformad. Förslaget motiverades till viss del genom att skogsbruksplaner fortsatt skulle vara frivilliga, vilket Socialdemokraterna var emot.

Själva riksdagsdebatten präglades av olika viljor och motförslag på olika punkter (Enander 2003). Vissa väckte frågan om obligatoriska skogsbruksplaner, andra diskuterade detaljfrågor om lönsamhetsprincipen. Vänstern kom med mer extrema förslag och föreslog en avmekanisering av skogsbruket för att trygga sysselsättningen. Fortsatt mekanisering skulle hädanefter endast få ske efter fackets godkännande. Intressant var att debatten även denna gång också handlade om skogsbrukets stödfunktion för det småskaliga jordbruket. Centerpartiet betonade hur viktigt det var att fortsatt stödja det småskaliga skogsbruket genom utveckling av attiraljer. Det inkom t.ex. en motion som flera partier hade undertecknat vilken föreslog att staten skulle finansiera kurser i hästkörning. Hästen var vid denna tidpunkt fortfarande i bruk inom det småskaliga skogsbruket.

1979 Virkesförsörjningsutredningen

Anledningen till den nya utredningen var att bristen på råvara till industrin förvärrades, vilket till viss del ansågs vara de privata skogsägarnas ovilja att avverka (Enander 2003). Den sittande regeringen bedömde att den nya skogsvårdslagen, som inte hade trätt i kraft, inte hade tillräckligt med styrmedel för att klara detta antågande problem. Utredningens förslag kom att behandlas av två riksdagar, 1981 och 1983, och resulterade i tilläggsbestämmelserna som införlivades i skogsvårdslagen 1983.

Orsakerna till de låga avverkningarna var flera enligt utredarna (Enander 2003). Man hade noterat att det faktiskt hade varit en period med låg efterfrågan på virke och trots att efterfrågan hade ökat, och även priserna, var avverkningsnivåerna fortsatt låga. Orsaken till detta scenario var att många skogsägare helt enkelt var oberoende av inkomsterna från skogen, som dessutom hade minskat p.g.a. diverse skattehöjningar och hög inflation. En annan orsak stod att finna i den osäkerhet som skapats genom den miljöpolitiska debatten som hade omgärdat skogsbruket. Ytterligare en faktor var skogsägarnas kunskaper om den egna skogen, eller formellt uttryckt bristen på skogsbruksplaner. Med skogsbruksplaner skulle fastighetsägare få bättre överblick av det egna skogsinnehavet.

Förslaget som presenterades byggde på uppfattningen om att det var nödvändigt att genom lag införa skyldigheter om att avverka, ett förslag som löd enligt följande:

”Skyldighet att genom slutavverkning eller gallring periodvis avverka en virkeskvantitet som motsvarar åtminstone hälften av vad som är möjligt att avverka på brukningsenheten”
(Enander 2003).

Utredningen föreslog dessutom att man på kort sikt kunde lösa virkesförsörjningen genom att ta de s.k. ”5 § 3 bestånden” i bruk (Enander 2003). Dessa skogar antogs besitta ett förråd om ca 100 miljoner m³ sk och utredningen föreslog statliga stöd för återväxtåtgärderna vid avverkning av sådana bestånd. Man föreslog också att man skulle införa ett krav på innehav av obligatoriska skogsvårdskonton, vilket inte fick genomslag.

Under en riksdagsdebatt 1981 föreslog dåvarande regering att förslaget om ”5 § 3 bestånden” skulle genomföras genom ett femtonårsprogram som skulle finansieras med 200 miljoner kronor årligen (Enander 2003). Dessutom skulle statsmedel utgå till upprättandet av skogsbruksplaner. Förslagen godtog av riksdagen.

Utredningens förslag behandlades återigen 1983, då av en ny regering, då man likt utredningen ville införa skyldigheter om att avverka delar av den mogna skogen (Enander 2003). Man ville även ha skogsbruksplaner som ett obligatorium och en skyldighet om gallring. Samtliga förslag röstades igenom och infördes samma år i skogsvårdslagen.

1979 Förslag om tvångsåtgärder mot en sameby

Länsåklagaren underrättade berörda myndigheter om de graverande omständigheter som rådde inom en av samebyarna i Västerbottens län (Grubbström 2005) (se 1975 & 1977). Lantbruksstyrelsen ansåg senare i en skrivelse att det var nödvändigt med tvångsåtgärder enligt § 71 och § 72 i rennäringslagen.

1980 Beslut om syssloman till sameby

Regeringen beslutade att en syssloman skulle tillsättas i tidigare nämnda sameby (Grubbström 2005). Frågan om syssloman blev senare en sak som pendlade fram och tillbaka tills lantbruksnämnden slutligen upprättade ett avtal med Svenska Samers Riksförbund (SSR) om hur renskötseln skulle bedrivas inom samebyn.

Lantbruksstyrelsen tillsatte ingen syssloman, och det av regeringen tagna beslutet överklagades.

En person fick en förfrågan om han kunde tänka sig att bli syssloman, den tillfrågade var Folke Grubbström vilken var anställd som assistent vid lantbruksnämndens rennäringsavdelning (Grubbström 2005). Han tackade ja och fick enligt egen utsago senare kritik av chefen för lantbruksnämndens rennäringsavdelning med argument om att han inte skulle ägna sig åt fogdevälde. Själv uppfattade Grubbström situationen som att han hade stöd bland lapparna och då framförallt från övriga renskötare i Västerbottens län som ansåg att hela affären med den berörda samebyn drog vanära över lapparna i allmänhet. Dessutom ansåg Grubbström att det inte handlade om något fogdevälde så länge man som syssloman inrättade sitt arbete efter rennäringslagen.

Detta år var för övrigt mycket turbulent då ett flertal spörsmål i den berörda samebyn, bl.a. om renstölder, skattebrott, olaglig renskötsel, tvångsslakt av strörenar, medlemskap m.m., hanterades i domstolar och andra instanser (Grubbström 2005).

1981 Förstatligande av Skogsvårdsstyrelserna

De tidigare landstingskommunala Skogsvårdsstyrelserna inordnas under Skogsstyrelsen (Kardell 2003).

1981 Skattefjällsmålet avgörs av HD (se 1966)

1981 Myndigheter oeniga om sameby

Lantbruksstyrelsen, med säte i Jönköping, gav sin syn på saken angående den under lång tid av problem omgärdade samebyn (Grubbström 2005). Samebyn hade gjort ett flertal uppenbara överträdelser. Man hade drivit en renskötsel som tidvis bröt mot konventionen från 1919. Man hade negligerat rennäringslagstiftningen, bl.a. genom att inte upprätta renlängder. Dessutom hade man brustit i god renskötseltradition då man inte hade informerat andra samebyar om renskiljningar och kalvmärkningar. Dessa förhållanden borde, enligt lantbruksstyrelsen, lantbruksnämnden i länet ha varit väl medvetna om och därmed borde kraftfullare åtgärder ha vidtagits. Med stöd av gällande lagstiftning beslutade därför lantbruksstyrelsen att beslut som lantbruksnämnden fattade angående renskötseln i den berörda samebyn härmed inte fick verkställas förrän lantbruksstyrelsen godkänt dessa. Samtidigt förordade lantbruksstyrelsen att en syssloman som kunde förvalta samebyns angelägenheter å det snaraste tillsattes.

1982 Myndigheter fortsatt oeniga om sameby

År 1982 höll lantbruksnämnden och Svenska Samernas Riksförbund en beredning om sysslomannafrågan, där avtalet mellan de båda parterna från 1980 troligen ledde till behandlingen (Grubbström 2005). Senare samma år var det stora rubriker i samernas

egen tidning Samefolket där man kunde läsa om att myndigheterna var i luven på varandra och att orsaken till detta var tidigare nämnda sameby (se 1975).

Källan till dessa uppgifter (d.v.s. Grubbström) ansåg för sin egen del att orsaken till hela soppan var att frågan utvecklats till en prestigekamp mellan myndigheterna, d.v.s. mellan lantbruksnämnden i Umeå och lantbruksstyrelsen i Jönköping (Grubbström 2005).

Grubbström, själv assistent på lantbruksnämndens rennäringsavdelning, klär tankarna om prestige i ord då han anser att en slags ”*vänskapskorruption*” hade skapats mellan hans chef på rennäringsavdelningen och länsstyrelsens chefsjurist. För övrigt ansåg Grubbström själv att han behandlades illa i hela denna karusell, dock inte av den berörda samebyn och övriga lappar i länet.

1983 Tilläggsbestämmelser i skogsvårdslagen

Skyldighet att inneha skogsbruksplan för fastighet infördes, en skyldighet att gallra i yngre skog och en skyldighet att avverka en viss del överårig skog (Enander 2003). Besluten var ett resultat av Virkesförsörjningsutredningen från 1979. Detta var kulmen på skogslagstiftningen som senare har avreglerats. Sådant detaljstyrt skogsbruk som efter införandet av tilläggsbestämmelserna kan inte återfinnas under en historisk tillbakablick förrän under 1780-talet. Skogsbruksplanen ersattes till viss del av kravet på att inneha en s.k. skogs- och miljöredovisning (SMÖR) vilken infördes 2002 (Enander 2000).

1990 Domänverket blir bolag

Under början av 1990-talet bolagiserades Domänverket (Aha 2004). Genom en sammanslagning med de statliga bolagen Assi och NCB bildades bolaget AssiDomän som sedan börsintroducerades. Staten återtog ägandet av bolaget 2001 när Sveaskog köpte AssiDomän.

1990 Skogspolitiska kommittén

Tiden var mogen för en ny skogspolitik (Enander 2003). Kunskaperna om skogekosystemen hade ökat samtidigt som en allt starkare opinion krävde en skoglig miljöpolitik. Slutresultatet blev ändå lite oväntat, mycket p.g.a. att det blev ett regeringsbyte under utredningstiden. Utredningens direktiv präglades av principer om långsiktig hushållning, vilka skulle innefatta alltifrån virkesresursen till bevarandet av biologisk mångfald. Ett särskilt miljömål skulle preciseras för skogsbruket. Utredningens förslag behandlas under ”1993 Ny skogsvårdslag”, (förf. anm.).

1993 Ny skogsvårdslag

Stora förändringar infördes i den idag (2006) gällande skogsvårdslagen (Enander 2003). Man upprättade ett miljömål för skogsbruket som kom att jämföras med produktionsmålet. Annars handlade lagen mest om en avreglering av tidigare bestämmelser. Man tog bort bestämmelserna som stadgade skyldighet att röja och gallra, skyldigheten att inneha skogsbruksplan, skyldigheterna om att avverka en viss andel av den äldre skogen, bestämmelserna om lämpliga avverkningsformer. Dessutom lättade man upp ransoneringsbestämmelserna som gällde avverkningsmogen skog. Utredningen och den regeringen av utformade propositionen blev en ny rikttningsförändring för skogsbruket (Enander 2003). Samtidigt blev det nya lagförslaget till vissa delar en

kompromiss då skogspolitiska kommittén hade tillsatts av socialdemokraterna. När förslagen skulle drivas igenom var det en högerregering som hade makten. Meningsskiljaktigheterna mellan de två blocken rörde främst vilken regleringsnivå lagen skulle innehålla. Däremot ifrågasatte ingen av parterna uthållighetsprincipen och återväxtplikten.

Det nya miljö- och produktionsmålet, där miljömålet av regeringen framställdes som ett självändamål för skogsbruket, framställdes enligt följande:

”1 §. Skogen är en nationell tillgång som skall skötas så att den uthålligt ger en god avkastning samtidigt som den biologiska mångfalden behålls. Vid skötseln skall hänsyn tas även till andra allmänna intressen” (Enander 2003).

Den nya politiken avreglerade många av de tidigare införda bestämmelserna (Enander 2003). Förutom de tidigare nämnda avregleringarna avskaffade man även ÖSI (*se 1979 Ny skogsvårdslag*). Anledningen till detta var att de kritiska rösterna i princip hade haft rätt när ÖSI infördes, kommittén ansåg att kostnaden för ÖSI inte motsvarade nyttan.

I stort var propositionen samstämmig med kommitténs rapport med några få undantag (Enander 2003). Ett undantag var att regeringen ville behålla skyddet för den yngre skogen och att avverkningar även fortsatt skulle vara lämpliga med tanke på återväxten och skogens fortsatta utveckling. Kommittén hade föreslagit att man skulle avreglera slutavverkningsskyddet som gällde yngre skog. Regeringen gick på denna punkt emot utredningen och presenterade ett förslag som löd enligt följande:

”10 §. Avverkning på skogsmark skall vara ändamålsenlig för återväxt av ny skog eller främja skogens utveckling. Regeringen eller den regering bestämmer får till skydd för den yngre skogen föreskriva att trädbestånd under en viss ålder inte får avverkas” (Enander 2003).

En annan bestämmelse som av kommittén föreslogs utgå var föreskriften till 1979 års skogsvårdslag som proklamerade att slutavverkningar i regel skulle utföras genom trakhuggning med eller utan skärm och fröträd (Enander 2003). Genom avskaffandet av denna bestämmelse skulle skogsägarna själva välja skogsbrukssätt vilket man på sikt antog skulle bidra till en större variation i skogslandskapet. Utredningen föreslog också att begreppet slutavverkning skulle utgå ur lagtexten. För att stimulera dessa alternativa skogsbrukssätt föreslog man att medel till forskning skulle avsättas för att höja kunskapsnivån. Enligt ett uttalande av skogsfakulteten fanns 2002 få resultat om dessa alternativa skogsbrukssätt.

Riksdagsdebatten var förhållandevis tam där endast sju talare debatterade, en sakkunnig från varje parti (Enander 2003). Man var ense om miljömålet men oense om nivån på avregleringarna. Socialdemokraternas syn belystes av Sinikka Bohlin som misstrodde förslaget om avreglering och menade att förslaget var en återgång till 1970-talets skogsbruk. Moderaterna kontrade med att den nya lagen äntligen myndigförklarade skogsägarna i Sverige och att lagen skulle skapa initiativ till nytänkande om skogsskötsel.

Utskottsförslaget vann omröstningen i riksdagen med 172 ja-röster mot 130 nej-röster (Enander 2003).

Gällande lag och rätt

De forntida hundarena

De första stegen mot ett organiserat samhälle och rättssystem var uppdelningen av landet i s.k. hund, senare hundaren (Hafström 1970a). Orden kommer förmodligen av ett räkneord och kan beteckna en "härskara" som skulle innebära omkring 100 man. Senare har hundare betecknat ett landområde som kan utrusta 100 enheter för krig. I varje hundare fanns en hednisk kultplats där senare den s.k. hundarekyrkan vanligen byggdes. Hundaret var förutom kultområde även rättskipningsområde och skulle ha en tingsstad. Hundaret var den enhet som skattesystemen och de militära systemen grundades på. Hundaren var uppdelade i s.k. tolfter som innefattade tolv enheter. När landet kristnades byggde varje tolft en liten stavkyrka. För varje hundare fanns en hundareskyrka. Varje hundare var delat i åttingar som var och en utgjordes av tolft vilket gav $8 \cdot 12 = 96$ enheter för hundaret. Enheterna som byggde upp tolfterna antas vara byar, d.v.s. tolv byar eller motsvarande grupper av enstaka gårdar bildade en tolft. Varje åtting eller tolft gav sedan upphov till de socknar som anges i jordeböckerna (se *Kronans jordeböcker*). Hundarena omvandlades senare administrativt till häraden som styrdes av en häradshövding. Häradet var sedan uppdelat i fyra fjärdingar med en fjärdingshövding för varje del. Rättskipning skedde vid häradstinget (HT), men mindre frågor kunde lösas i fjärdingstinget.

Folklandslagarna

Sverige var under forntiden uppdelat i de s.k. landen eller folklanden (Hafström 1970a). De var stora bygdelag som var föregångare till nutidens landskap som t.ex. Väster- och Östergötland, eller mindre s.k. småland som exempelvis de småländska bygderna som därav fått sitt namn. Hälsinglands lagsaga bildades av flera mindre folkland och sträckte sig ända upp till Bygdeå i nuvarande Västerbotten där de organiserade byalagen upphörde och birkarlarnas handels- och skattedistrikt började. I varje land fanns en gemensam kultplats som fungerade som samlingsplats för de s.k. alltingen. Där täljdes den gällande lagen av lagmannen minst en gång varje år (jämför *Landskapslagarna*). Ur denna ordning uppkommer begreppen lagmansdöme och lagsaga som betecknar ett rättsområde. Norrland räknades till Upplands lagsaga. Dessa folklandslagor sammanfördes senare till landskapslagar, vilket torde ha inträffat under 1200-talet och tiden därefter (Ohlmarks 1976).

Landskapslagarna

Landskapslagarna nedtecknades mellan 1220- och 1320-talen, d.v.s. under medeltiden (Carlman 2000). Som namnet antyder gällde de för vissa landskap som då i praktiken fungerade som egna länder. Lagarna fördes vidare muntligt. Utsedda lagmän memorerade hela lagen och läste upp den på tingen. De texter som idag finns bevarade är nedteckningar av denna muntliga tradition.

Landskapslagarna som finns bevarade idag kan inte anses vara lagböcker utan snarare "rättsböcker" (Ohlmarks 1976). Nedteckningarna anses utgöra privata tolkningar och bearbetningar av den gällande rätten. Anledningen till att dessa traditioner slutligen nedtecknades anses vara dåtidens samhällsutveckling, att kristendomen infördes och influenser från utländsk rätt (Carlman 2000). Då landskapslagarna var muntliga traditioner, som lagmannen skulle kunna utantill, var lydelserna utformade på ett speciellt sätt för att underlätta inläringen av lagtexterna (Ohlmarks 1976). Inte mindre än tolv olika "stildrag" i form av rim, assonanser, stavelser etc. kan urskiljas i skriftspråket.

Den juridiska tolkningen av landskapslagen föll på lagmannen som var ledaren för det s.k. landstinget. Lagmannen hade tre uppgifter, att huga lag, att tälja lag och att skilja lag. Med att huga lag menades att han skulle kunna hela lagen utantill samt därtill hörande prejudikat. Täljandet av lagen bestod i att han skulle läsa upp hela lagen för menigheten under landstinget, åtminstone en gång per år. Att skilja lag innebar slutligen att han skulle förkunna dom vid rättstvist. Domen kunde sedan överklagas till Kungen. Domar överklagades sällan då det var en kostsam och oviss process. Därmed blev oftast lagmannens dom avgörande.

Landslagarna bestod av två grupper; Götalagar och Svealagar. Till Götalagarna räknas Västgötalagen (VgL), Östgötalagen (ÖgL), Tiohäradslagen samt Värmlandslagen som förlorats (Carlman 2000). Till Svealagarna räknas Södermannalagen, Upplandslagen (UL), Dalalagen (DL), Västmannalagen (VL), Hälsingelagen (HäL) och Närkeslagen som förlorats.

Exempel på spørsmål som reglerades i landskapslagarna var bl.a. regler om rå och rör, tidsangivelser för olika verksamheter, explicita rättigheter och skyldigheter samt straffskalor (Carlman 2000). Då lagarna gällde landskap så fanns det skillnader i vad som stadgades i dessa, t.ex. tidpunkterna för olika verksamheter. Detta var en orsak som senare föranledde införandet av den första landslagen.

Hälsingelagen

HäL nedtecknades under 1320-talet och finns endast bevarad som en handskrift i Uppsala Universitetsbibliotek (Ohlmarks 1976). Detta var den gällande landskapslagen för norra Sverige och dess domsaga sträckte sig under 1300-talets början till nuvarande Bygdeå i Västerbotten (Almquist 1928). Ovan denna gräns tog birkarlarnas handels- och skattedistrikt vid (Hafström 1970b) (se *Birkarlarna*). I HäL anges att de som bodde norr om dess domsaga ”skola värja sitt land hemma”. Under 1300-talets försökte hälsingarna att kolonisera landet längre norrut men kom då i konflikt med Birkarlar och lappar som tidigare slagit sig ned där (Almquist 1928). Större delen av nuvarande Västerbotten och allt land norr om detta ansågs av kronan vara under dess direkta disposition. För att stoppa hälsingarnas ensidiga anspråk på jorden, stadgade Magnus Erikssons förmyndarregering att allt land mellan Skellefteå och Ule älvar (Uleträsk i Finland) skulle vara öppet för alla. Hälsingarna motsatte sig detta och hävdade att kronans anspråk saknade rättslig grund och att deras domsaga sträckte sig ända till Ule träsk. De ville därför att koloniseringsrätten skulle vara reserverad för hälsingar. På ett möte i Tälje 1328 ogillades deras anspråk av kronan som dessutom stadgade att domrätten över nybyggen i det omtvistade området inte innehades av lagmannen över Hälsingland utan av Konungens fogdar.

HäL anses av somliga vara den lag som än idag bygger upp rätten till land och vatten i norra Sverige (Isaksson 1999). Exempel på vad som reglerades i HäL var gränsmärken, hur skog fick brukas och av vem, rättigheter till jakt och fiske, hur svedjning fick genomföras och grund för hävd (Ohlmarks 1976) (se *Allmän fastighetsrättshistoria*).

Hälsingelagen inledes med följande fras (Ohlmarks 1976):

”Med lag skall man land bygga. För den skull, vore ej lag i landet, då gitte ingen bott där. För ty är lag skipad, först av Gudi och så av konung vår, med samtycke välborna manna och all allmogens, att goda män njuta sin spakhet och vrångvisa män näpsas, till livs tappande eller till penningars, vart efter ty som brott äro till... Här börjas så Helsinge länders lagbok

och haver hon i sig åtta balkar: Kyrkobalken, Konungabalken, Ärvdabalken, Manhelgesbanken, Jordabalken, Köpmålabalken, Vidboabalken, Tingmålabalken.” (Ohlmarks 1976).

Varje balk var i sin tur uppdelad i ett antal s.k. flockar, vilket övriga landskapslagar också var, där olika rättsförhållanden beskrevs (Ohlmarks 1976). Just ordet balk tros betydda ”*dagsranson av lagen*” och skall härröra från att lagmannen vid landstinget läste upp en balk per dag men en annan förklaring kan också vara att balk betydde lagsaga, d.v.s. den lag som framställdes.

Hävd

Anvisningarna om hävd återfann man i Vidboabalkens sextonde flock (Ohlmarks 1976). Hävden definierades enligt följande:

”Detta är laga hävd: det man haver i tre år okvalt och oklandrat. Kommer sedan annan och säger sitt vara då have den vitsord som tagit haver. Så vare ock med alla köpejordar, som man köper eller med byte får, utom i fall han är omyndig eller är utomlands, den där skulle påtala.

1. Fara män i allmänning och ligger övergiven täkt deras i tre år, då have den sedan den som taga vill” (Ohlmarks 1976).

Rå och rör

Lagstiftningen runt gränsmärken och dylikt behandlades i Hälsingelagens Vidboabalk som i sin tur innehöll tjugofyra s.k. flockar (Ohlmarks 1976). Den första flocken löd enligt följande:

”Land skola med lag byggas och ej med våldsverkum, ty att då stånda land väl när lag följes. Nu sägs huru by skall skiftas. Där flera äga jord i än en, där skall märke emellan sättas, och vete envar sin lott. Far man över märke i tomtum och tungärden, böte sexton öre i treding varje och give ut det han tog. Och skall envar så husen skipa mot annan, att var haver dropparum på sin egen tomt. Byter närmare, före av och böte som förr är sag, utom ifall han avförer inom fem nätter” (Ohlmarks 1976).

Fortsättningsvis behandlade flockarna om hur byar, stängsel, vägar och dylika alster fick uppföras och vilka straff som skulle utdömas vid överskridande av dessa regler (Ohlmarks 1976). Då det gällde tvist om gränsers giltighet var man anvisad till den tolfte flocken som löd enligt följande:

”Tvista män om åverkan byar emellan, då skola minnesgoda män märken pröva dem emellan. Haver en märke och den andre ej, då have den vitsord som märke haver. Hava båda märken, då böte den för åverkan som minningamännen fälla. Hava båda märken och ingendera minnesbevisning, skifte de då i tu delar sönder det de tvista om och have halvt vardera” (Ohlmarks 1976).

Och vad gällde märkens innebörd sinsemellan och minnesbevisningen så var man hänvisad till den trettonde flocken som också innefattade rätt till skog (Ohlmarks 1976). Den trettonde flocken löd enligt följande:

"Far man på skog annans, hugger timmer eller störrar eller evad åverkan han gör på mannens skog, då böte han åtta örar i var treding.

- 1. Farm man på skog annans med få sitt olovandes och låter upp lykter hans, böte som förr är sagt.*
- 2. Tvista män om skogamärken, säger en sig hava trämarke och annan stenmarke, då hava stenmarke vitsord. Säger en sten och annan berg, have berg vitsord. Säger en i berg och annan i bäck, have bäck vitsord. Säger en i bäck och annan i sjö, have sjö vitsord.*
- 3. Nu skall minnesbevisning efter märken följa och have den vitsord som minnesbevisning haver högre. Så skiftes ock hemma i hagam, åkrom eller ängom och i allom stadom där män äga att skifta samman. Nu sägs det vara högsta minnesbevisning när den, som det ägt haver, sedan haver det androm bort låtit; då skola tolv de minnesbeviset på tinget pröva som förr är sagt" (Ohlmarks 1976).*

Principen i landskapslagarna var att märken skapade av naturen hade företräde framför märken skapade av människohand (Labba 1994). Då en gränstvist uppstod skulle gamla minnesgoda män granska råmärkenas laglighet.

Regler om skog

Anvisningarna om skog återfann man i flock tretton under Vidboabalken (*se vidare under stycket rå och rör i Hälsingelagen*) och femton, men även i flock sju (Ohlmarks 1976). Flock tretton löd enligt följande:

"Nu vill man av nyo göra upp åker eller äng: göre det ingen på annans land utan hans godvilja som äger. Vill man taga ämne till gård på allmänning, då tage han bredvid den som förut byggde så att han honom intet förtager. Tage han så skog som bogårdsämne, så bredan skog som åker och äng äro utmärkta. Tage på båda sidor en sparkstöttingsrast långt. Så lång skall en stöttingsrast vara: åke hemmanfrån före solen vid solståndstid emot jul och hugge störalass och komme åter vid middag: det är laga taGustav Vasaill han taga till åker eller äng, då skall han röja till tre travar och göra ett hus i fyra knutar, och gånge han kring tåkten och marke tåkten med två vittnen, och vare det laga tag hans. Tvista två om taget av tåkt, då have den vitsord som huset gjorde: med två vittnen och fullom ed" (Ohlmarks 1976).

Vidare fanns det stadganden om svedjning, hur den fick utföras och vilka straffsatser som skulle tillämpas vid överträdelser av dessa regler. Även detta hittade man i Vidboabalken och då i flock nitton och tjugo. Den nittonde flocken löd enligt följande:

"Så skall för eld svaras. Bränner man ved i skog eller röjsel, för den elden skall han svara i fem nätter att han skada ej gör. Brinner upp gärde kring åker eller äng, böte åtta örar i var treding och gärde åter gårdsgården. Brinner skog, böte sammanledes.

- 1. Mellan gårdar skall bonden svara för sig och sina vårdnadshjon. Brinner upp hus ett, göte annat åter upp till taket. Brinner gård eller flera gårdar eller byn all: sju marker i vådabot och fjorton mäns ed. Brister åt eden, böte fyrtio marker. Ej är den boten större ändå att både brinner by och bonde".*

Den tjugonde flocken gav följande anvisningar:

"Om brand med viljaverk. Nu bär man eld och vill både bränna by och bonde, varder tagen med blåsande munne och brinnande brande. Då skall han till tings föras; sedan skola tolv

män svärja vad sannast är om det målet. Värja de honom, då böte den fyrtio marker som saklösan brand och bastade. Fälla de honom, då böte han allt det han äger till treskifte: tage en lott Konungen, annan målsägaen, den tredje alle män. Bonden skall alltid först återgäldas för förlusten hans, och styrke han själver förlust sin hur stor den var. Vinns ej mera till, då äger alltid bonden först fullt för sin skada, och den skall i båle brännas som bränt haver för bonden”.

Jakt

Jakten beskrevs i den åttonde flocken i Vidboabalken och reglerades enligt följande:

”Gångar man i skog annans med hund och båge, böte två örar. Gör han basafälla i skog hans, böte fyra örar. Gör han giller, böte åtta örar i var treding. Läger spjut eller driver älg ur vinterstånd, åtta örar i var treding.

- 1. Driver man själver älg i skog sin, hindrar honom mat eller möda och tränger honom från att fara, då sätte han pil i fjätet. Är han från i en natt eller två och fäller man djuret medan, då äge den skottbogen med hull och hår som fällde, och den have djuret som det drevs. Tvista män om drev, då skola lottlösa män drevet skåda och efter spår gånga, och den have djuret som de det tillvittna med sin ed.*
- 2. Have den björn och varg och järvs som dem fäller. Have frid i ingom stad.*
- 3. Om fåglagiller och bävrars vare lagen som om alla andra giller. Nekar han, då neke han med tolvmannaed och miste gillret” (Ohlmarks 1976).*

Rättigheterna till jakt som den beskrevs i Hälsingelagen och övriga landskapslagar är de äldsta skriftliga regler som vi idag vet (SOU 1983:21). Den mest grundläggande principen var den att rätten till jakt var knutet till jordägandet. Det anses även att dagens lydelse i jaktlagen, § 10, som säger att man har rätt att jaga på all den mark som hör till fastigheten härstammar från landskapslagarnas formuleringar. Sedan fanns det variationer mellan de olika lagarna om i vilken grad och för vilka vilt jordägaren fick tåla inskränkningar på sin mark. Ofta var t.ex. jakt med spjut och båge efter ekorre tillåten även på annans mark medan fångsten var förbehållen jordägaren. En sak som dock var överensstämmande för alla landskapslagarna var den att jakt efter rovdjur, björn, varg, järv, räv (med undantag för Skånelagen), lo och mård, fick bedrivas vart som helst.

Fiske

Liksom jakten var även fisket reglerat i Vidboabalken. Anvisningar om fisket gavs i den fjortonde flocken som upplästes enligt följande:

”Nu skall var man själver för fiskevatten sina råda. Far man i kullfiskevattnen annans olovandes, böte åta örar i var treding eller neke med tolvmannaed. Far han i stimfiskevatten, böte åtta örar.

- 1. Nu kunna sjöar eller sund ligga byar emellan, dä äge var by notadräkt och nätalag utanför land sitt. Av småsund och nor, där ej ligger allmanna led med skepp att fara igenom, där äge var sin halva. Ligger allmanna led till havs och från, ligge då en treding obyggd på djupet. Bygger man mera, tage upp och rymme och böte tre marker till treskiftes. Den äger vatten som land äger, utom ifall det är med köp undan gånget.*
- 2. Sjölider och ålider, det är byamännens egen skog, liksom alla tillhällor. Flat bergsköl är allmänning, båda land och vatten (där).*

3. *Bryter man fiskehus annans och tager fiskar hans till fyra alnars värde och varder lagligen därtill förvunnen, böte sexon örar till målsägaren, så ock för laxagårdar och laxanät. Far man i laxafiske annans med not eller nät eller ljuster, böte sex marker till treskiftes och lämne åter fisken. Säger en flera fiskar tagna vara och den andre nekar, have den vitsord sig värja vill. Så ock om han nekar med allo: nede då med fjorton mäns ed.*
4. *Drager man not i sillavik annans, böte åtta örar i var treading; så ock de som riva not utan förmannens vilja; så ock förmannen, om han river förrän alla sämjas därom”* (Ohlmarks 1976).

Landslagarna (se 1340 Magnus Erikssons och 1442 Kristoffers Landslag).

Rikslag (se år 1734 Rikslagen)

Allmän fastighetsrättshistoria

Nedan följer en genomgång av några av de viktigaste punkterna i fastighetsrättens historia (förf. anm.). Lagstiftningens förändringar beskrivs utifrån landskapslagarna, landslagarna och rikslagen 1734. I många fall är det den sistnämnda lagstiftningen, som med vissa moderniseringar, är den idag gällande. Den intresserade kan t.ex. läsa försättsbladet i Sveriges Rikes Lag, där görs återanknytningen till 1734 års rikslag.

Bördsrätt

Bördsrätt i landskapslagarna

Under medeltiden fick jord endast säljas om ägaren ansågs vara i nöd (Hafström 1970b). I de två äldsta landskapslagarna, Gotlandslagen (GL) och Västgötalagen (VgL), stadgades att om ingen av de närmaste släktingarna kunde eller ville köpa jorden fick mer avlägsna släktingar eller ättmän köpa. Jord fick dock aldrig säljas utanför ätten. I de andra yngre landskapslagarna, återkom att jord endast fick säljas vid nöd och även kravet på bördsrätt. Olika varianter förekommer i olika landskap. Vanligt var att fädernesjord skulle hembjudas (erbjudas) åt färdernefränder och modernejord åt modernefränder. Undantag i bördsrätten gjordes för gåvor och giftorätt. Detta var till stor del en följd av kyrkans inblandning. Kyrkan såg bördsrätten som ett hinder för själågåvorna och försökte på olika sätt minska släktens anspråk på egendom.

Bördsrätt i landslagarna

I Magnus Erikssons landslag (MELL) var den som ville sälja sin arvejord tvungen att tillkännage detta på tre häradsting (Hafström 1970b). Därefter hade släktingar en natt och ett år på sig att köpa egendomen till ett pris som sattes av särskilda värderingsmän. Om ingen under denna tid ville köpa kunde ägaren sälja till vem han ville och till det högsta budet. Bördsrätten var i denna lag endast en form av förköpsrätt för släktingar.

En förordning utkom 1720 som reglerade bördsrätten. Förutom frälse- och skattejord skulle även frälseränta ingå i bördsrätten. Detta var en följd av att ridderskapet och adeln var beroende av frälsets ränta, som ofta betalades med dagsverken, för att driva sina säterier och gods. Ridderskapet såg på frälseräntan som fast egendom. Genom bördsrätten erhöll frälseräntan även fast egendoms natur i lagen. Det var dock inte förrän 1810 som detta uttryckligen föreskrevs i lag genom en kunglig förordning. Förordningen gällde fram till 1966. Frälseränta ansågs som fastighet och var därmed föremål för lagfart. Detta medförde att fram till 1810 skrevs lagfarter ut på jorden till den skattebonde som ägde marken, men även innehavaren av frälseräntan fick lagfart på jorden för vilken räntan utgick. Dubbla lagfarter på samma jord med andra ord.

Bördsrätt i rikslagen

Rikslagen 1734 byggde i stora drag på 1720 års förordning (Hafström 1970b). Bördsrätten till frälseränta nämns inte men förordningen ansågs i detta stycke gälla parallellt med lagen. Bördsrätten minskade sedan i betydelse för att 1857 avskaffas i städerna och 1863 i resten av landet. Bördsrätten finns i dag endast kvar som en optionsrätt vid övergång av arrenderätt till kronohemman.

Laga fång.

Laga fång är i svensk rätt benämningen på lagligt erkända sätt att förvärva egendom. (Hafström 1970b) Uttrycket gällde och gäller endast för fast egendom, med andra ord jordafång.

Laga fång i landskapslagarna

I VgL finns följande uppräkningsord: ” *Fem äro jordafång. Ett är arv, det andra är hemgåva åt son, det tredje är hemföljd åt dotter, det fjärde är köp, det femte är skötning (gåva av jord)* ” (Hafström 1970b).

Laga fång i landslagarna

I MELL står det i stället: ” *Fem äro laga jordafång i Sveriges lag. Ett är arv, om lagligen ärvt är, det andra är byte, om lagligen bytt är, det tredje är köp, om lagligen köpt är, det fjärde är gåva, om lagligen givet är, det femte är pantsatt jord, om den lagligen pantsatt är och panten stått för länge. § 1. Detta är fulla jordafång, likaså i fråga om vatten och vattenverk och alla tillagor, efter som klart står skrivet i vår lagbok, huru vart och ett är lagligt eller olagligt på sin plats. Lagligt skall bestå olagligt skall återgå. Ty lagligt fånget är rätt fånget, och allt olagligt fånget är som icke fånget, tills dess urminnes hävd kommer till* ” (Hafström 1970b).

I Kristoffers landslag (KrLL) görs ett klagörande tillägg: ” *Där urminnes hävd kommer till, då är det laga fånget och det må ingen klandra* ” (se urminnes hävd).

Laga fång i rikslagen

I 1734 års lag, som i huvudsak ännu gäller, står det följande angående laga fång: ” *Dessa äro laga fång; därigenom man jord, hus och grund, å landet och i staden, förvärva må: ett är arv, om lagligen ärvt är; annat är skifte om lagligen skift är; tredje är köp, om lagligen köpt är; fjärde är gåva om lagligen givet är; (femte är pant, om den lagligen pantsatt och förstånden är) : Allt eftersom i denna lagbok skrivet står. Lagligt stående, olagligt återgå.*” (Hafström 1970b). Hit bör också räknas giftorätt och testamente. Även hävd tillkommer och har tidvis formellt betraktats som laga fång.

Hävd

I den medeltida rätten (landsskapslagarna) förekom två olika slag av hävd. Viss tids hävd, eller laghävd, och urminnes hävd (Hafström 1970b).

Viss tids hävd i landskapslagarna

Laghävd beskrivs i HL som en form av laga fång och det är i två olika fall som någon kan vinna hävd över jord (Hafström 1970b). Det första fallet gäller jord som anses vara *res nullius*, d.v.s. utan ägare. Om man under tre år hade brukat sådan mark ” *okvalt och ohindrat* ” ansågs hävd vara vunnen. Sådan hävd ansågs vara laga fång.

I det andra fallet hade jorden en tidigare laglig ägare. Då de tre åren hade gått hade då den tidigare ägaren förlorat sina möjligheter till klandertalan och därmed sina rättigheter till marken. Laghävdens tre år ansågs vara det samma som preskriptionstiden för klandertalan. Om ingen framförde klander ansågs laga fång ha förelegat från början t.ex. vid köp eller byte.

Viss tids hävd i landslagarna

Det är dock mer oklart om laghävd räknades som laga fång i landslagarna. Ett tillägg i KrLL visar möjligen på att lagstiftaren ändå ansåg det (Hafström 1970b). Om någon "*jorden med orätt frångått*" hade han tre år på sig att påtala detta vid tinget. Om ingen klandertalan inkom ansågs förvärvaren vara den rätta ägaren till jorden. Hävdtiden räknades i landslagarna från det att fastebrevet var utfärdat. Det betydde att endast fång som meddelats laga fasta kunde utgöra grund för hävd. Undantag från hävdtiden gjordes för personer som hade laga förfall, t.ex. befann sig utomlands eller var omyndiga. I dessa fall började hävdtiden löpa först när de ansågs ha haft möjlighet att göra sin talan gällande. Under 1600-talet försökte de juridiskt verksamma förändra hävdebegreppet efter tysk-romersk förebild. Fem förutsättningar krävdes för att vinna hävd:

1. *Res habilis*. Egendomen måste vara av sådan natur att den kunde förvärvas genom hävd. Enligt en samtida jurister räknades inte mark som stod under regalrätten hit, vilket skulle innebära att ingen kunde vinna hävd mot kronan.
2. *Justus titulus*. Formellt laga fång måste kunna åberopas. Detta ansågs vara de fång som var föremål för lagfart. Laga fång skulle alltid kunna styrkas av besittaren.
3. *Bon fides*. Besittaren måste vara i god tro vid förvärvet. Dåtidsens jurister var oense om hur detta skulle tolkas. Somliga ansåg att man alltid skulle förutsätta att besittaren var i god tro andra att han var tvungen att bevisa det. Kanonisk rätt krävde att god tro bibehölls för alltid. Om besittaren någon gång upptäckte att olägenheter förelåg slutade hävdtiden att löpa. Enligt den Justinianska rätten var det tillräckligt att besittaren vid förvärvstillfället var vid god tro. Den senare åskådningen var den som blev gällande.
4. *Possessio*. Besittningen måste vara oavbruten, okvald och ohindrad. Det krävdes även ett kontinuerligt bruk. Hävd ansågs inte kunna vinnas i ohängnad skog "*att om sommaren boskapen driver över rågången på annans skog kan icke kallas bruk, förty den går icke till att hävda skogen utan (för) att söka sin föda. Ej heller kan praescriptio tillägnas något kreatur, som är utan själ och förnuft*" Om en person körde ut "*någre lass ved eller stockar*" på vintern kunde detta anses vara ett bruk men inte ett kontinuerligt sådant, eftersom verksamheten inte kunde bedrivas på sommaren.
5. *Tempus*. Besittningen måste ha varat under i detta fall tre år från fastebrevets datum. Hävdetiden var som sagts i detta fall en preskriptionstid efter vilken klandertalan inte kunde föras.

Viss tids hävd i rikslagen

I 1734 års rikslag saknades alla bestämmelser om viss tids hävd (Hafström 1970b). Det enda som kunde bestridas var om besittningen ansågs vara i laga stånd och fasta, d.v.s. laglig. I praxis påstods det ofta att klandertalan kunde föras hur lång tid som helst eftersom ingen hävdtid (preskriptionstid) angavs. Detta debatterades dock av dåtidens jurister och somliga drev den tesen att laga fasta var ett hinder för klandertalan. Det var en påfallande brist i den nya lagstiftningen att inte hävd reglerades. Ämnet behandlades i förarbeten till lagen men skrevs inte in. Med anledning av den osäkerhet som uppstod utfärdades 1805 en förklaring, som i praktiken var en ny lagstiftning, där det fastslogs att klander kunde anföras oberoende av laga fasta. Man införde dock två olika hävdetider en ettårig och en tjugoårig. Den ettåriga hävden räknades från det att anledning till klander yppades för den rätte ägaren. Den tjugoåriga hävden räknades från det att den rätte ägaren dog. En viktig regel som infördes var att när lagfart söktes skulle den tidigare ägarens åtkomsthändingar ovillkorligen uppvisas och innehållet skulle kortfattat skrivas in i lagfartsprotokollet.

En konsekvens av dessa regler var att äganderätten blev något osäker då ingen egentlig preskriptionstid fanns för klander. Med anledning av detta utfärdades 1881 en, nu gällande, förordning som i stort återgick till landslagarnas definitioner. Den ettåriga hävden räknades härfter från den dag förvärvaren fick lagfart. Den tjugoåriga hävden fick en karaktär av laga fång i de fall förvärvaren härledde sitt förvärv från någon annan än den rätte ägaren. Om förvärvet härleddes från den rätte ägaren ansågs de tjugo åren utgöra preskriptionstid och avskar tredje mans klandertalan. Den nya hävden förklarades uttryckligen gälla även gentemot kronan. Det innebär att om någon efter 1882 erhållit lagfart på egendom av kronatur kan inte staten återvinna egendomen genom klander om det hunnit gå mer än tjugo år.

Hela hävdeinstitutet strävar mot att om egendom har kommit ur den rätte ägarens händer och innehas av någon annan, som har äganderättsanspråk, under lång tid, utan att den rätte ägaren gör några anspråk på att återfå egendomen, övergår rätten under vissa omständigheter till besittaren. Det faktiska tillståndet upprätthålls och blir rättsenligt. Hävdeinstitutets främsta fördel är att det finns ett definitivt slutdatum för tvister som rör fast egendom.

Urminnes hävd i landskapslagarna

I landskapslagarna beskrivs ett institut som kan betecknas med uttrycket: lång tids hävd. I ÖgL gavs möjlighet att genom hävd få äganderätt till annans skog genom att bruka denna ohindrad under lång tid (Hafström 1970b). Bruket skulle ha pågått så länge att två gärdsgårdar skulle ha hunnit ruttna ned och en tredje vara uppsatt. ”*Då driver han (besittaren) undan den raka rågången.*” Hävden ansågs i detta fall vara ett laga fång.

Urminnes hävd i landslagarna

I landslagarna ansågs hävd kunna utgöra laga fång (*se laga fång*). Under 1500-talet uppstod delade meningar om hur hävdebegreppet skulle tolkas. Två huvudteorier diskuterades och diskuteras än idag.

1. Lagafångsteorin; Om någon styrkt att han eller hans fångesmän under tillräckligt lång tid ohindrat besittit egendomen och ingen kan bevisa motsatsen bör han tilldömas äganderätt även om bevis finns för att det inte var laga fång.
2. Presumtionsteorin; man förutsätter att de faktiska förhållandena uppkommit genom laga fång. Det är alltså inte hävden i sig som ger äganderätt. Om det framkommer att fångets varit olagligt bör besittaren förlora äganderätten.

Under 1600-talet ansågs urminnes hävd vara ett laga fång även om förhållandena uppkommit olagligt.

Urminnes hävd i rikslagen

I 1734 års lag skrevs bestämmelserna kring urminnes hävd in (Hafström 1970b). Detta kapitel gäller än idag. Formuleringarna känns igen från tidigare lagar: ”*Det är urminnes hävd: där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och ohindrad besittit, nytjat och brukat haver, att ingen minnes eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångesmän först därtill komne äro.*” I denna lagtext är det tidigare stycket ur KrLL som säger att ”*Där urminnes hävd kommer till, då är det laga fångets och det må ingen klandra.*” utelämnat. Under 1700-talet tolkades lagen så att om någon kunde bevisa att egendomen inte var laga fången så var ”*hävden ej urminnes*”. Den som hävdade äganderätt genom hävd och blev klandrad skulle visa ”*med gamla och laggillda brev och skrifter, eller trovärdiga män,*

de där om orten väl kunniga äro, och på ed sin vittna kunna, att de verken själva veta, eller av andra hört, någon tid annorlunda varit haver” (Hafström 1970b). Högsta domstolen slöt sig i ett fall 1866 till presumptionsteorin men därefter har frågan inte satts på sin spets i domstol.

Förutsättningar för urminnes hävd är samma som för viss tids hävd (se *viss tids hävd eller laghävd*) men i detta fall behöver inte laga fång visas och besittaren behöver inte heller vara vid god tro i den meningen att han vet att egendomen har kommit under honom med laga fång. Urminnes hävd kan gälla för:

1. Hela fastigheter.
2. Parceller. ”*Haver man utjord eller urfjäll, i åker, äng, skog eller mark, med rå och rör, eller gård och vård instängd, eller kvarn och kvarnställe, eller annat vattenverk, eller öar eller holmar, där må urminnes hävd gälla*” (JB 15:3)
3. Rättigheter. Enligt förarbeten till 1734 års lag avser uttrycket närmast servitutsrätter.

Från 1650 till 1880 talet ansågs det att urminnes hävd inte kunde gälla mot kronan. Undantaget var dock de jordbesittningar och allmänningar som omtalades i 1793 och 1805 års skogsordningar (§6) och som ansågs kunna vara föremål för urminnes hävd. I rikslagen från 1734 nämns inget om detta. HD beslutade 1943 att stadgad åborätt skulle kunna vinnas genom hävd samt att fiskerätt och jakträtt kan vara hävdobjekt. Den uppfattning som gäller i dag har sin grund i 1881 års lagstiftning.

Arter av besittningsrätt

Jordlega

Om en jordägare inte kunde eller ville bruka sin jord kunde han utlega jorden till någon annan som då kallades landbo (Hafström 1970b).

Jordlega i landskapslagarna

När landbon ingick avtal med markägaren var han tvungen att betala städja eller s.k. gipt som motsvarade dagens handpenning (Hafström 1970b). Städjan stod i proportion till det värde som jordlegan hade för landbon och var nödvändig för avtalets giltighet. Avtalet var tidsbestämt i lag till vanligen sex eller åtta år beroende på vilken del av landet man befann sig, men parterna kunde i avtalet själva skriva in en annan tidsbestämning. Det förekom även livstidsstädja. Ofta rörde det sig då om jord som hade skänkts till kyrkan med förbehåll om att givaren skulle få nyttja jorden under sin livstid. Städjans storlek och andra detaljer reglerades mer eller mindre utförligt i de olika landskapslagarna. Om markägare eller landbo dog under avtalstiden gick avtalet i arv. Tidigt ansågs det att jordägaren när som helst kunde säga upp avtalet med landbon mot återbetalning av hela eller delar av städjan. Senare fick detta endast ske om jordägaren själv behövde jorden p.g.a. nöd. Landbon var tvungen att betala avrad d.v.s. årlig skatt till jordägaren. Detta skedde oftast in natura och med dagsverken.

Jordlega i landslagarna

I landslagarna försämrade landbons ställning genom att nya krav ställdes på uppodling och förbättring av hemmanet (Hafström 1970b). Dessutom var landbon tvungen att betala ytterligare gift om han efter avtalets utgång ville flytta. I KrLL stadgades att jordägaren fick hämta tillbaka en landbo med våld om denna flyttade innan avtalets utgång. Han fick dock

inte tvinga landbon att bo kvar om avtalet löpt ut. Under 1400 och 1500-talet var den allmänna uppfattningen att endast ägare till frälsejord (se *Arter av jordnaturer*) kyrkan och kronan kunde upplåta jord till landbor. Genom olika kungliga påbud minskade skatteböndernas rätt till avrad. Gustaf Vasa bestämde 1541 att skattebonden endast fick behålla 1/3 eller 1/4 av avraden. Det slutgiltiga beslutet som förbjöd skattebönderna att uppbära avrad av landbo togs 1551 eftersom "... *Sveriges lag icke medgiver att bonde bör skatta bonde*". Efter Västerås recess 1527 (se *1527 Västerås recess*) fanns det nästan ingen kyrkojord vilket gjorde att det i praktiken endast var kronan och adeln som uppbar avrad för landbor. Adeln drev starkt frågan om jordägarens rätt över landbor med förmodat livegenskap som mål. Genom Karl XI:s reduktion (se *1680 Reduktion*) löstes många landbor från sina adliga husbönders förtryck. I 1723 års adelsprivilegium kvarstod dock den enskilde adelsmannens husbondemakt över sina landbor. Han fick t.ex. fortfarande äga dem vid uppstudsighet eller försumlighet.

Jordlega i rikslagen

I rikslagen från 1734 reglerades jordlega ingående. Skattebönderna hade vid denna tid återfått sin rätt att uppbära avrad från landbor (Hafström 1970b). Lagen stadgar inte hur lång tid avtalen skulle gälla. Detta gjordes upp mellan de bägge parterna. Lagen tog däremot upp livstidsstädjan. År 1800 stadgades en maximal avtalstid om 50 år för alla visstidsavtal.

Arrende

Institutet uppkom under 1600-talet (Hafström 1970b). Arrendet var från början ett sätt för adeln, frälset, att kunna överlåta skötseln av sina besittningar till någon annan adelsperson i sådana fall där jordägaren själv inte kunde bruka marken. Arrendatorn var obunden av lagstiftningen och var endast styrd av avtalet med jordägaren. Ursprungligen kunde inte en ofrälse person arrendera egendom.

Under senare hälften av 1700-talet ansågs den gamla lagen om jordlega vara föråldrad varför domstolarna i praxis började behandla alla avtal om jordlega som arrendeavtal. Eftersom inga regler kring arrende fanns med i 1734 års lag fick landbon större möjligheter till bättre avtal med jordägaren. Vid denna tid var uppfattningen att man så mycket som möjligt skulle stödja landborna gentemot jordägarna. År 1800 fick arrendatorn rätt att vid domstol in-teckna avtal. Jordlega sammanfördes 1907 med arrende och den lagstiftningen lade grund till den idag gällande allmänna arrendelagen. En ny lag kom 1909 som behandlade arrende av viss jord inom Norrland och Dalarna. Syftet med lagstiftningen var att göra arrendatorerna mer ekonomiskt och socialt oberoende av jordägaren. En minimitid om 15 år för arrendeavtal stadgades. Jordägaren ålades en byggnadsskyldighet. Arrendatorn fick rätt till ersättning av jordägaren för förbättringsarbeten. Om arrendet skulle betalas med arbete fick detta inte planeras så att arrendatorn förhindrades att sköta sitt jordbruk. Arrendatorn fick rätt till mulbete och husbehovsvirke på hemmanet. Denna särslagstiftning blev senare allmän för hela Sverige. Arrendelagen utökades 1927 till att även gälla arrenden under bolag och andra jordägare utanför den jordbrukande klassen.

Ensittarlagstiftningen.

Den första ensittarlagstiftningen kom 1918 (Hafström 1970b). Syftet var att bereda arrendatorer möjlighet att friköpa sina hemman från jordägaren och på så vis skydda sig mot att denne bröt arrendeavtalet. Från början var möjligheterna till friköp små men har ökat fram till idag.

För att kunna friköpa ett arrenderat hemman måste i stora drag följande uppfyllas:

1. På fastigheten skall sedan 1/1 1919 finnas en nöjaktig, permanent, bostad för arrendatorn och hans familj.
2. Minst 1/4 av områdets och byggnadernas värde skall finnas i arrendatorns egna byggnader.
3. Området skall ha innehafts under mer än 10 år i följd, av någon annan än ägaren, för brukande och bostadsändamål.
4. Arrendeavtalet måste vara pågående.
5. Området får inte ligga så att det medför olägenheter för huvudfastigheten eller för allmänheten i de fall där kronan, stad, köping eller municipalsamhälle äger del.
6. Området får inte friköpas om det försvårar tomtbildning o.d. i stadsplan eller byggnadsplan.

Lagen gäller ej för mark som tillhör kronan, stad, köping eller municipalsamhälle.

Åborätt, ständig besittningsrätt.

Den stadgade åborätten härrör från 1200-talet (Hafström 1970b). Kyrkan utarrenderade jord med ärftlig besittningsrätt. Senare var det framförallt nybyggare på allmänningjord som fick åborätt. Efter 1669 när allmänningsintagorna kommit under kronan fick åbor möjlighet att genom skatteköp förvärva äganderätt till sin jord. Denna möjlighet utnyttjades också flitigt.

Åborätt i landskapslagarna

I VgL behandlades den ärftliga besittningsrätten som lös egendom. Detta berodde på att allmänningarna här ansågs ägda av menigheten. Den ärftliga besittningsrätten var därmed endast en nyttjanderätt som kunde säljas eller bytas som annat lösöre. Nybyggaren, den s.k. Allmänningsskarlen, skulle varje år betala avrad till markägaren, i detta fall häradet eller landskapet. I Norrland ansågs dock åborätten vara en äganderätt då landet där var res nullius, (utan ägare) och fortfarande öppet för ockupation.

Åborätt i landslagarna

I MELL stadgades utförligt kring åborätten. Den behandlades som lös egendom som kunde avyttras och ärvas. Om allmänningssmannen inte betalade avrad p.g.a. slarv eller liknande kunde häradet utmäta byggnader, boskap och arbetsverktyg. Dessutom fick åbon böta. Om betalningen uteblev p.g.a. oförvållad fattigdom kunde åbon få en viss tids betalningsfrist. När allmänningarna började anses tillhöra kronan fick åbon betala avrad till kronan i stället för häradet. Förändringen i jordnatur öppnade möjligheten för åbor att skatteköpa sina hemman för att vinna äganderätten till dem. Detta blev mycket vanligt.

Åborätt i rikslagen

1789 utgick en kunglig förordning som stadgade att samtliga landbor på kronomark hade orubbad besittning för sig och sina efterkommande d.v.s. en laglig förklaring om ärftlig besittningsrätt det som senare kom att kallas stadgad åborätt. Börsrätten vid överlåtelse av åborätt till utomstående person, sträcker sig enligt kunglig kungörelse 1863 till ”syskonbarn eller dem som i lika led som dem äro”.

Servitut

Ordet kommer av latinets *servitus* som ungefär betyder slaveri, beroende, osjälvständigt tillstånd. Servituten kan delas upp i två grupper: Personliga servitut och realservitut

där realservitutens rättigheter är knutna till en fastighet (Aha 2006). Realservitut (i fortsättningen endast servitut) beskriver förhållandet att ägaren eller innehavaren av en fastighet har rätt att obehindrad, i viss begränsad omfattning, tillgodogöra sig förmåner, som egentligen tillhör en annan närliggande fastighet. Ett servitut kan uppkomma genom frivillig upplåtelse, laga skifte av ägorna till ett byalag eller skifteslag eller ägostyckning av ett hemmans jord. Urminnes hävd kan också grundlägga servitutsrätt (Hafström 1970b).

Servitut i landskapslagarna

I byalagen kunde en servitutsliknande rättighet uppkomma när någon anlade ett nybygge på byns utmarker (Hafström 1970b). I Västgötalagen står att om en man vill bygga på byns utmarker har han, efter att området inhägnats, rätt till bete och skogsfång samt till utfartsväg men inte någon rätt till själva jorden förutom inom det inhägnade området. Detta är det första spåren av de s.k. avgärda byarnas servitutsrättigheter. Förutom dessa rättigheter på byallmänning fanns det andra servitutsliknande rättigheter, men dessa räknades snarare som föremål för särskild äganderätt. I lagen står även att om man vill anlägga en damm skall man köpa "landfäste" av markägaren på motsatta stranden. Avtalet skedde med samma formaliteter som ett jordaköp. Ett sådant avtal liknar ett servitutsavtal men uppfattades förmodligen som ett äganderättsförvärv. I medeltidsurkunderna nämns ofta betesrätten på allmänningen bland de rättigheter som följer en fastighet. Man kan dock inte tala om ett verkligt servitut så länge inte fastigheten givits särskild rätt till bete på allmänningen eller på en annan fastighet. Servitutsrätterna finns förmodligen inbakade i den beskrivning av fastighetens beståndsdelar som skrevs in i köpe- och fastebreven: "*med jord och hus, åkrar och ängar, skogar och fiskevatten, kvarnar och kvarnställen, torp och torpställen, inom hägnad och utom, i vått och torrt, intet undantaget, som till detta gods av ålder legat hafver och nu tillhör, vad namn det än hafva må*".

Servitut i landslagarna

Under 1600-talets andra hälft förtydligades servitutsrätten i rättspraxis (Hafström 1970b). Med romersk rätt som förebild presenterade dåtidens jurister nya synsätt på servitutsrätten. En indelning av realservitut i lands- och stadsservitut gjordes där väg- och vattenservitut, betesrätt, rätt till skogsfång, jakt och fiske ingick i landsservituten. Servitut kunde grundläggas på avtal eller urminnes hävd. Juristen Loccenius försökte att anpassa den romerska rätten till den svenska lagstiftningen och hitta stöd för den i landslagen. Trots att resonemangen har brister anses Loccenius tankar ha påverkat rättspraxis under denna tid. Senare tillkommer en ny lagstiftning kring de avgärda byarnas rätt. Med tiden hade de torp och nybyggen som hade grundat de avgärda byarna fått en viss självständighet gentemot den ursprungliga byn, bolbyn eller odalbyn. När de systematiska skattläggningarna genomfördes skattlades först bolbyn och sedan dess torp och nybyggen. När även dessa hade tilldelats mantal bildade de en avgärda by eller ett avgärda hemman som endast hade rätt att till nödortfritt nyttja bolbyns skog och utmark. Om bolbyn ville genomföra skifte skulle så mycket mark som nybygget eller torpet skattade för tillfalla dem.

Servitut i rikslagen

I 1734 års rikslag finns det få lagrum som nämner servitut (Hafström 1970b). Det nämns i JB (Kap7 §§ 4 och 5) i samband med beskrivningar av rättigheter som grundas på avtal eller urminnes hävd. I BB (Kap 19) omtalas avgärda bys rätt. Då rättigheterna uppkommit genom avtal eller urminnes hävd kan dessa sägas vara mycket nära servitutsrätter. Vid skifte skulle avgärda by få hälften av bolbyns tilldelning. Först 1810 fick avgärda by skiftesvitsord.

Jordnaturer

Krono natur

Uppsala öd

Redan Snorre Sturlason skriver i Heimskringla om Uppsala öd (av öder, rikedom) (Hafström 1970b). Under medeltiden uppkom en samling av gods och gårdar som stod direkt under kungamakten. Dessa var förmodligen spridda över hela landet och förvaltades av särskilda tjänstemän s.k. brytare eller husebymän. Avkastningen av dessa tillföll kronan. I HL omtalas sex gårdar som Uppsala öd. I juridiska sammanhang kom med tiden termen Uppsala öd att innefatta alla gods som ansågs tillhöra kronan. Antalet utökades genom böter, köp, skattevrak, ödesmål och olika reduktioner (*se År 1680 reduktion*).

Arv och eget

Denna jordnatur betecknar de egendomar som under senare medeltiden ägdes av Konungen personligen (Hafström 1970b). Gustav Vasa grundlade den stora samling av gods och över 5200 hemman och lägenheter som utgjorde arv och eget (*se år 1527 Västerås recess*). Storleken på arv och eget varierade under historien genom att olika regenter förde olika politik. Många gånger var skillnaden mellan Uppsala öd och arv och eget flytande. År 1624 skänkte Gustav II Adolf 1/10 av arv och eget, över 300 lägenheter och 272 hemman, till Uppsala Universitet. Denna gåva lade grunden till universitetets verksamhet under lång tid. Samtidigt upphörde den enskilda förvaltningen av arv och eget och egendomarna skrevs in i kronans jordeböcker. De omfördes 1696 till rubriken krono.

Kronoparker

Redan på medeltiden fanns det vid sidan av allmänningarna s.k. kronoparker (Hafström 1970b) (*se Allmänningarna*). Parkerna omskrivs första gången i MELL. De var inhägnade jaktmarker i anslutning till kungsgårdarna och var avsedda för Konungens personliga bruk. Under 1500-talet fridlyste Vasakonungarna stora områden som t.ex. Öland, Halle- och Hunneberget i Västergötland och Omberget i Östergötland. Inom dessa områden fick ingen jaga eller fälla timmer utan Konungens särskilda tillstånd. Dessa områden kallades också för kronoparker. Kontroll av dessa marker sköttes av riksjägmästaren och under honom jägmästare och hejdridare. Dessa befattningar instiftades genom 1634 års regeringsform och tillsattes 1638.

Kronohemman

Var ett hemman som upptagits på kronojord och som brukades av enskild under åborätt (*se stadgad åborätt, skattenatur*) (Hafström 1970b).

Stubbe- och röjselrättshemman

Hemman som upptagits på kronans skogar (Hafström 1970b). De innehades med ständig besittningsrätt och ärvdes som ett skattehemman så länge åbon uppfyllde kronans pålagor och höll bergsbruket igång. Efter 1696 infördes de i jordeboken under krononatur.

Sämje- och stadgehemman

Hemman som upptagits på allmänningar och som inte betalade ordinarie skatt (Hafström 1970b). Sämjehemman betalade av en viss sämja och stadgehemman betalade en årlig ränta eller stadga. Efter 1696 infördes de i jordeboken under krononatur.

Bördsrättshemman

Genom köp av bördsrätt kunde enskild erhålla evig besittningsrätt till ett hemman (Hafström 1970b). Det var Johan III som sålde bördsrätter till allmogen med stöd av ett plakat från 1582. Vissa inskränkningar i dispositionsrätten och rätt för kronan till återköp ingick i avtalen. Dessa avtal blev ofta föremål för domstol då hela inrättningen var främmande för det svenska rättsväsendet.

Kronobergsmanshemman/Bergsfrälsehemman

Under 1600-talet uppläts vissa kronohemman till gruvbrytare och tackjärnsblåsare i syfte att binda en fast arbetsstyrka till kronans gruvor (Hafström 1970b). Innehavarna fick 1693 ärftlig besittningsrätt till hemmanen så länge bergsbruket hölls igång, och mot årlig avrad.

Civil- och militiestatens boställen

I Sverige har kronans ämbetsmän i alla tider haft tillgång till bostäder (Hafström 1970b). De civila befattningshavare som det i första hand gällde var: Landshövdingar, landssekreterare, landskamrerare, lagmän, häradshövdingar, kronofogdar, häradsskrivare, skogsbetjante och länsmän. Omkring 1880 påbörjades en indragning av dessa boställen. De sista som förlorade rätten var skogsbetjante och länsmän. Militärmakten hade även de boställen för sina officerare och underofficerare. Även de förlorade rätten till dessa under början av 1900-talet.

Stockfångstskogar

Under 1700-talet uppkom dessa till följd av kronans regleringar kring timmerhuggning (Kardell 2003). Den fria huggningen på de öde skogarna i Norrland som omskrevs i skogsordningarna från år 1647 och 1664 upphörde med 1734 års skogsordning. Anledningen var sågverkens ökade verksamhet. Från 1739 skulle alla sågverk skattläggas och i samband med detta tilldelas privilegiet att hugga ett visst antal timmerstockar på kronans oavvittrade marker. Skatten stod i proportion till detta antal. Timmerfångsten fick inte konkurrera med nybyggesverksamheten. Senare beslutades att sågverken skulle tilldelas ett stockfångstområde eller stockfångstskog som beräknades avkasta det privilegierade antalet stockar varje år. Under slutet av 1800-talet drogs skogarna in till kronan. Privilegieinnehavaren fick under tio år dimensionshugga sitt område innan det överfördes till kronopark.

Skattenatur

Odalshemman och gamla skattehemman

Sådana hemman som sedan urminnes tid har varit föremål för enskild äganderätt (Hafström 1970b). I de flesta fall har de uppkommit genom uppodling av ödemark som

varit fri för kolonisation. När frälseståndet uppkom under 1300-talet delades odalshemman upp i skattehemman och frälsehemman.

Skatteköpta hemman

Kronohemman som genom s.k. skatteköp kommer i enskild besittning (Hafström 1970b). Från år 1629 och fram till idag har de flesta kronohemmanen skatteköpts.

Under bruk skatteköpta hemman

Kammarkollegiet fick 1701 uppdraget av kronan att arrangera en allmän försäljning av kronohemman (Schager 1925). Försäljningen skulle ske till högstbjudande vilket naturligt gynnade bruken framför allmogen. Bruken fick efter 1707 även en något utökad förmånsrätt till köp. När ett kronohemman övergick i något bruks ägo var det vanligt att åbons skatt omvandlades till kolningsskyldigheter.

Rekognitionsskogar

Under 1600- och 1700-talet tilldelades bergsbruk och gruvor skogar av kronan för att tillgodose deras behov av virke (Kuylenstierna 1916; Hafström 1970b). Skogarna togs från allmänningarna och skulle enligt de uppställda reglerna endast tas från de delar som blev över efter att hemmanens behov var fyllda. Skogsordningen från 1734 med tillhörande förklaring låg till grund för förrättningarna.

I järnbergsordningen från 1649 stadgades att gruvor och bergsbruk inte fick slå under sig mer skog än vad de behövde för sina behov (Hafström 1970b). Kontrollen av skogarna skulle skötas av bergskollegium. Under 1680-talet fastställdes att bruken och gruvorna skulle betala en avgift för den skog de brukade. Avgiften namngavs som rekognitionsavgift. Uttrycket kom från latinets "*in recognitionem domini*" och innebar att företagen erkände kronans äganderätt till marken. Vid slutet av 1600-talet avskrevs kravet på årlig avgift för gruvorna och två olika typer av skog bildades, de avgiftsfria gruvskogarna samt rekognitionsskogarna. De senare bestod huvudsakligen av sådana skogar som kommit under kronan efter 1683 (*se Avvittringen, 1683 Förordning...*). Att skogarna var avvittrade var en förutsättning för att belägga dem med rekognition (Kuylenstierna 1916). Avgiftens storlek beräknades nämligen utifrån skogens storlek och framtida avkastning. I det fall man inte hunnit verkställa avvittring tillämpades en metod att utifrån brukens behov tilldela skog. Metoden stred mot reglerna men godtogs som en provisorisk lösning (*jämför med Avvittringen*). I slutet av 1600-talet och början av 1700-talet anslogs många allmänningsskogar till bruken som rekognitionsskogar. Kronan ansåg under denna tid att de hade rätt att tilldela bruken skog från lands- och häradsallmänningar men även i vissa fall socken och byallmänningar. Det var dock behovsprincipen som avgjorde rätten till allmänningarna och kronan kunde endast förfoga över de delar som blev över efter det att hemmanens behov var fyllda.

I 1734 års skogsordning stadgas att bergskollegium genom landshövdingens ämbetet skulle tillse att allmänningarna skildes från privat mark om detta inte redan var gjort (*se 1734 Skogsordning*). Därefter skulle allmänningen besiktas av krono-, bergs-, och landsbetjante. Om det efter undersökning fastställdes att allmänningen, eller del av den, kunde avstås utan men för landet, häradet, eller socknen kunde landshövdingen tilldela den till något lämpligt bergsbruk. Om avvittring genomförts ansågs i regel behoven vara utredda och fyllda på socken och byallmänningen, vilket inte lämnade någon mark över till kronan i dessa två kategorier. Häradsallmänningen, som inte kunde skiftas, tillgodosågs även den behov hos

allmogen. Ovan nämnda undersökning avgjorde om det fanns möjlighet att anslå skog till bruken.

I ett besvär till 1734 års riksdag påtalade allmogen att deras by- och skatteskogar i vissa fall hade tilldelats järnbruksinrättningar utan att de hade hörts i frågan. De ansökte om att sådana skogar först skulle utbrytas ur allmänningarna på bekostnad av bruken. I en kunglig resolution, som utkom kort efter skogsordningens införande, fastslås det att allmogen inte hade någon grund för sina klagomål då man i samtliga fall tillämpade ett sådant förfarande som de efterfrågade och att de i alla förrättningar givits möjlighet att påverka besluten.

I 1739 års förklaring till skogsordningen utökades reglerna kring hur landshövdingen skulle gå tillväga vid kungörelse av tänkta upplåtelser på lands-, härads- eller odelad sockenallmänning. Dessutom påtalades hur allmänheten kunde överklaga besluten. Förklaringen talar även om att det vid tidigare upplåtelser inte alltid tagits tillräcklig hänsyn till allmänningsintressenternas behov, men att reglerna härnäst skulle följas.

Under riksdagen 1751 kom frågan upp igen genom allmogens besvär. De hävdade att de uppställda reglerna inte alltid efterföljdes. I vissa fall hade all skog (förutom byallmänningen, (för. anm.)) förklarats som kronomark utan hänsyn till socken- och häradsintressen. Allmogen ansökte om att få behålla sin skog tills avvitrning genomfördes och att det vid avvitrning skulle avsättas skog i härads- och sockenallmänningar som täckte ortens behov. Bergskollegiet och ständernas kammar/ekonomi utskott skrev i ett yttrande, angående besväret, att reglerna i deras mening hade följts och att det vore mycket beklagligt om lagakraftvunna domar skulle rivas upp. De tillade även att om allmogen bara hushöll med sina hemmansskogar lika bra som bruken gjorde med sina rekognitionsskogar skulle det inte finnas några skäl att klaga. I en kunglig resolution 1752 togs detta yttrande upp och det förklarades att inga lagakraftvunna domar skulle rivas upp. Även de privilegier (brukens, förf.anm.) som förvärvats genom resolutioner och inte genom avvitrning, skulle anses som orubbliga.

På de hemman som låg i rekognitionsskogarna blev oftast åbornas skatt omvandlad till kolningsskyldigheter gentemot det bruk som tilldelats skogen (Schager 1925). Ofta ingick åborna överenskommelser om att leverera hela sin kolproduktion till ett visst bruk. Dessa överenskommelser stadsfästes av bergskollegium och grundlade senare det s.k. kolningstvånget som var föremål för oräkneliga tvister mellan allmogen och bruken.

För att öka kronans inkomster från rekognitionsskogarna höjdes avgifterna ett flertal gånger under årens lopp (Kuylenstierna 1916). I en ytterligare åtgärd för att förbättra kronans finanser beslutades 1811 att bruken skulle ges möjlighet att skattköpa rekognitionsskogarna (Kardell 2003). Möjligheten utnyttjades inte i någon större utsträckning förrän skogens värde så småningom ökade. Fram till 1898, när riksdagen stoppade vidare skatteköp, hade 330 000 ha sålts till bruken.

Kyrkojord

Kyrkohemman

Begreppet innefattar hemman som under den katolska tiden skänkts till de lokala församlingarna (Hafström 1970b). Dessa hemman indrogs till kronan av Gustav Vasa under 1540- talet (se Västerås recess, 1527). Antalet kyrkohemman var då omkring 6 300. De enda kyrkohemman som kyrkan fick behålla var de som låg i de då dansk-

norska delarna av Sverige. Dessa är efter prövning av HD 1871 och 1873 fortfarande i de lokala församlingarnas ägo.

Frälsenatur

Andligt frälse

Birger Magnusson bekräftade 1305 de privilegier som Magnus Ladulås redan 1281 beviljat kyrkan (Hafström 1970b). Privilegierna innebar att all jord som kyrkan ägde före 1305 betecknades som gammal kyrkojord och var befriade från skatter och avgifter till kronan. All jord som förvärvades därefter, den nya kyrkojorden, skulle dock skattläggas.

Värdsligt frälse

Innefattade all jord som var i adelns ägo (Hafström 1970b). Detta gällde även för nyförvärv av mark vilket medförde att adeln snabbt ökade sitt jordinnehav genom köp av skattehemman. I landslagen (MELL) stadgades ett förbud mot frälset att lägga under sig skattejord.

Allmänt frälse

Uppkom i samband med att rusttjänsten utformades omkring 1300 (Hafström 1970b). Genom att bidra med stridsutrustade hästar och soldater kunde alla män som ägde jord slippa skatt och andra pålagor. På detta sätt skapades en lågadel av de rikaste bönderna. Om man inte kunde fullgöra sin rustningsplikt fick man återta sin förra ståndstillhörighet och betala skatt för sin jord igen. Detta system medförde att de rika kunde lägga under sig skattefria marker genom att köpa upp skattehemman, uppfylla motsvarande rustningsplikt och undkomma beskattning. Kronan rustade på detta sätt sin krigsmakt men baksidan var att skatteintäkterna minskade. När frälset under 1300-talet ökade infördes ett system där endast de av rätt börd eller med särskild nådeakt från Kungen fick frälserätt. Under senare delen av 1300-talet genomförde kronan reduktioner där den drog in många skattehemman som frälset hade lagt under sig.

Frälseköp

För att betala stadskassans underskott sålde kronan många gods och räntor till enskilda (Hafström 1970b). Endast medlem av frälset fick köpa av kronan. Försäljningarna startade 1622. Kronan förbehöll sig rätten att när som helst återköpa godsen. Under de kommande århundradena genomfördes så många försäljningar att återköp blev omöjligt. Kronan löste detta genom omfattande reduktioner (*se 1655, 1680 Reduktion*). Den största genomfördes under Karl XI regentperiod och utgjorde även slutet på frälseköpen.

Allmänningarna

Allmänningarna i landskapslagarna

Under medeltiden fanns det i Sverige lands-, härads- (el. hundares), socken- och byallmänningar (Hafström 1970b). Allmänningarnas natur skiftade mellan de olika landsdelarna och beskrevs olika i de olika folklands- och landskapslagarna. Även om inte allmänningarna benämns som sådana i alla landskapslagar så visar domböcker att

tvist kunde förekomma mellan land och härad och mellan härad och by. I Hälsingelafen (HäL) gjordes skillnad mellan byamännens skog och skogsvidderna utanför, där det rådde fri inteckningsrätt. Alla som ville fick ta mark i besittning för uppodling men besittningsrätten upphörde om intagan övergavs under tre års tid.

I Östgötalagen (ÖgL) tillhörde all allmänningsskog häradet. Ingen landsallmänning förekommer. För att skilja mellan en bolbys marker och häradsallmänningen skulle man stå på den äldsta gräskanten och ropa när dagen var som ”dövast” d.v.s. mellan Botulfmässan och midsommar. Byns ägor sträckte sig så långt som ropet hördes.

Nybyggare på häradsallmänningen betalade avrad till häradet. Redan på 1200-talet gjorde kronan anspråk på en tredjedel av denna avrad. Kronan gjorde även anspråk på en tredjedel (konungstreding) av allmänningarna i ÖgL och Tiohäradslagen (TL) lagsagor. I vissa fall lyckades bönderna hävda sin rätt till allmänningarna. Under 1400-talet skiftades de flesta konungstredingar ut och såldes.

I Upplandslagen (UL) stadgades att nybyggare på hundaresallmänning (härad) skulle ansöka om tillstånd på hundarestinget. Om två härader tvistade om en allmänning som inte var avgränsad skulle varje härad ha en tredjedel var och tredjedelen emellan var fortfarande allmänning. Denna tredjedel var förmodligen den som senare blev konungstredingen.

Allmänningarna i landslagarna

I både MELL och KrLL regleras rättsförhållandena kring häradsallmänningarna (Hafström 1970b). För nybygge på allmänningen krävdes häradshövdingens samtycke. Samtidigt bestämdes vilken avrad som skulle utgå. En tredjedel av den totala avraden tillföll kronan. Nytt för landslagarna var att en bonde på allmänningsskog endast ansågs vara åbo (se Åborätt). Samma regler skulle tillämpas även för landsallmänningarna (Almquist 1928). Marken tillhörde häradet och bonden kunde förlora bruksrätten till den om han under tre år inte uppfyllde den s.k. häradsskylden d.v.s. betalade stadgad avrad (Hafström 1970b).

Kronan nöjde sig dock inte med konungstredingen. För att öka skatteintäkterna beordrades fogdarna att skattlägga alla de på allmänningarna upptagna nybyggerna och enstaka ängar. Den skatt som på detta sätt drevs in kallades allmänningsspenningar. Med tiden fick detta till följd att kronan ansåg sig som ägare till de uppodlade delarna av en allmänning, den s.k. stubbejorden. Under Johan III:s tid (1568-1592) ledde detta till att kungligt tillstånd krävdes för nyodling på allmänningarna. I MELL ansågs betesrätt endast omfatta byallmänningar men i KrLL utökades detta till att gälla även på häradsallmänningarna. Svedjebruk var totalt förbjudet på allmänningarna.

Kronans anspråk ökade och omfattade under 1600-talets slut alla allmänningar med stöd av utländska rättstermer och särskilda domstolar (se år 1683 Skogskommission).

Allmänningarna i rikslagen

Under 1730-talet minskade kronan på sitt envälde i allmänningsfrågan (Hafström 1970b). Ett beslut togs om att sockenallmänningarna fick uppdelas mellan intressenterna efter mantalet. Med andra ord gjorde inte kronan längre anspråk på dessa allmänningar. Skogsordningarna från 1793 och 1805 stadgade det samma och

inga senare författningar berör sockenallmänningarnas rättsställning (se *Skogsordningarna*). Det fanns under denna tid möjlighet att i processer mot kronan få kronoallmänningarna förklarade som sockenallmänningar och därigenom även i nästa steg skifta dem (Hill & Töve 2003). Landsallmänningarna fick, enligt 1734 års rikslags BB, användas av de boende i länet till bl.a. mulbete, timmer-, gärdesgårds- och vedhuggning samt löv-, bast-, näver- och torvtäckt. Bruket av allmänningarna var gratis men krävde tillstånd. Ett förbehåll var att man inte hade dessa resurser på egen mark. Det var inte tillåtet att sälja skogsråvara från allmänningarna.

I ett kungligt brev 1824 uttalades att även lands och häradsallmänningarna kunde delas mellan intressenterna (Hafström 1970b). Vidare föreskrevs att kronoparker och kronoallmänningar, genom delning och offentlig auktion, skulle "*tvingas under enskild äganderätt*". Konsekvensen av brevet blev att 2/3 av kronoparkerna såldes och krono- och landsallmänningarna upphörde. Häradsallmänningarna blev dock inte uppdelade i någon större utsträckning.

I 1866 års skogsordning förbjöds vidare försäljning av kronoparkerna samt även uppdelning av häradsallmänningar (se *Skogsordningarna*). Enligt förordningen var ägarna till dessa allmänningar "*de som i häradet bygga och bo*" i proportion till deras mantal.

Trots detta ansåg Kammarkollegiet (KK) fortfarande att häradsallmänningarna tillhörde kronan. Ett argument var att allmänningarna fortfarande stod under krononatur i jordeböckerna, ett annat var att Kungen inte utan riksdagens godkännande kunde ge bort kronans egendom. Brevet 1824 samt de bägge ovan nämnda skogsordningarna var nämligen administrativt utfärdade. HD fastslog i en dom 1875 att häradsallmänningarna tillhörde de som i häradet "*byggde och bodde*". Under påverkan av kammarkollegium uttalade regeringsrätten 1927 att kronan skulle anses som ägare till samma allmänningar. HD tog återigen upp frågan 1928 och förklarade att allmänningarna inte tillhörde kronan. Kammarkollegium ändrade detta år uppfattning och skrev i ett utlåtande att häradsallmänningarna var "*för sig bestående fastigheter*" och därför inte ägdes av vare sig kronan eller intressenterna i häradet. Efter ett flertal utredningar togs frågan under beredning i Jordbruksdepartementet som utarbetade ett lagförslag som sedan antogs i lagen om häradsallmänningar 1932. I lagen uttalas att: "*häradsallmänning tillhör ägarna av de fastigheter inom häradet, vilka äro satta i mantal, eller med vilka, enligt vad vid jordedelning bestämts, är förenad rätt till delaktighet i allmänningen*". Enligt samma lag skall allmänningen i princip behållas oförminskad och förvaltas av en allmänningsstyrelse som utses av delägarna.

Lappskatteland

Begreppet förekommer från mitten av 1600-talet i de södra lappmarkerna och från början av 1700-talet i de norra (Arell 1977). I den nya skattereformen för lappmarkerna som utarbetades 1695 beräknades skattens storlek efter hur mycket land varje lapp nyttjade för renbete, jakt och fiske (se 1695 *Lappskattereformen*). Markområdet kallades lappskatteland, lappland eller land. Enligt skattereformen är skattelandsbegreppet knutet till ett samisk markutnyttjande och den skatt som betalades till kronan utgjorde grunden för jordbesittningen. Införandet av skattesystemet hade förmodligen försvårats om inte redan etablerade samiska rättsförhållanden hade följts. Indelningen av marken efter de resurser som varje skattelapp (familj) behövde för sin överlevnad har sitt ursprung i det forntida *sijddasamhället* (se *Samer i förhistorisk tid, 1553 Skattnägning av lapparna*).

Skattelandsbegreppet försvinner ur domstolshandlingarna under 1780-talet för de norra lappmarkerna (Enontekis socken) men exakt när det slutade användas i juridisk mening är svårt att klarlägga. För de södra delarna av lappmarkerna levde begreppet kvar längre.

Hurvida lapparna kan anses ha varit ägare till sina lappskatteland eller om det endast rörde sig om en åborätt på kronomark, är ett omtvistat ämne (Labba 1994). Teorier om hur alla kulturer följer samma utvecklingsmönster från jägare/fiskare till nomader till jordbruk har präglat synen på markägandets rättsliga grunder. Att egentlig äganderätt till mark inte uppstår i kulturer förrän det råder brist på markresurser och att en sådan brist endast kan uppkomma i jordbrukskulturer, där marken odlas och bebyggs, har framförts av flera forskare. Det skulle innebära att nomadiserande folk inte kan äga land och en del källor talar även om att begreppet äganderätt skulle vara helt ointressant och oviktigt för ett sådant folk. Det är numera klarlagt att lapparna ansåg sig själva som ägare till lappskattelanden på samma sätt som skattebönderna. Ett förhållande som kan stärka ett sådant resonemang var att lappskattelanden hävdades av lappar gentemot andra lappar. Ett uttryck för detta var att fjälllapparna betalade betesersättningar för sina renar till skogslapparna då man flyttade genom, eller uppehöll sig inom, deras områden (Pihlgren 1998). De band som lapparna knöt till marken genom jakt, fiske och bete motsvarade böndernas som uppkom genom odling (Labba 1994). Lapparna upplevde på samma sätt som bönderna att resurserna var begränsade och att de därför behövde rättsligt skydd för sina marktillgångar.

Somliga rättshistoriker anser att ingen i Sverige kan anses ha haft äganderätt till sitt land före 1789 på det vis som begreppet innebär idag (*se 1789 Säkerhetsakten*). Viktigt för den historiska tolkningen är därför om innehavet av lappskattelanden uppfyllde de kriterium som senare ledde till det som idag kallas äganderätt. Lapparnas relation till sina marker uppfyller, i alla väsentliga delar, grundkriterierna för jordäganderätt i Sverige. Dåtidens samhälle förhöll sig till lappskattelanden på ett sätt som likställde dem med annan skattejord.

I en bilaga till samernas framställan i skattefjällsmålet 1966 skriver G. Prawitz att det faktum att ordet skatte ingår i lappskatteland utan tvekan visar att det av kronan ansågs skilja sig från krono- och frälsenatur (Arell 1977). Resonemanget bygger på att åbor på krono- eller frälsemarker även de betalade en grundskatt men att ingen under 1600- och 1700-talet skulle komma på tanken att för den sakens skull beteckna dem som skattehemman. Begreppet skatte hade en vidare juridisk betydelse än att innehavaren betalade skatt för sin mark, nämligen att marken innehades med skatterätt som motsvarade dagens äganderätt. *"Fast egendom kan innehas med äganderätt (skatte- eller frälsemanntätt) eller vara av krono jordnatur (under allmän disposition eller enskild disposition)."*

Det rådde dock osäkerhet kring rättsläget vid berörda myndigheter. Häradsrätten (HR) var den instans som skulle handha all markfrågor som rörde skattejord. KB skulle däremot handha alla ärenden gällande kronomark. I ett rättsfall 1739 gällande ett skatteland i Kusamo ansåg HR att det rörde sig om skattenatur. Vid senare behandling i lagmastinget, uppstod osäkerhet och en förfrågan skickades till om *"hurvida lapplanden med de därpå upparbetade boställen och nybyggen... få anses för skatte och följaktligen undergive bördsrättigheter"*.

Kammararkivet skriver med anledning av förfrågan ett utlåtande samma år där det konstateras att: *"För lappmarken finns ej några jordeböcker, som lapplanden till deras skattenatur eller kronotitel eller egenskap uppföra eller åtskilja."* Utlåtandet skulle skickas till HR men det blev aldrig gjort. Förmodligen berodde det på att Kunglig Maj:t en kort tid senare svarade på förfrågan och att Kammarkollegium (KK) och Kunglig befallningshavande (KB) delade dennes uppfattning om att lappskattelanden var av krononatur. Denna inställning visade sig i de fall där lappskattelanden ansågs vara odisponerade. Då omfördes dessa från skatte till krono och förblev därefter av denna natur även till namnet. Även i de fall där landen nyttjades frekvent av lappbyns helnomadiserande renskötare men inte stod under

någon enskild lapps disposition ändrades jordnaturen till krono (*jämför Lappmannanäringarnas former och omfattning – extensiv resp. intensiv renskötsel*). Detta medförde inte någon skillnad för lapparna vid denna tid men kan ha betydelse för dagens markrättsliga konflikter.

KB och HR kunde inte komma till ett samstämmigt beslut om i vilken instans skattelandsfrågor skulle avgöras. Detta bottnade som nämnts ovan i frågan kring jordnaturen och exemplifieras av den s.k. Lappträskstriden, (förf. anm.) (*se Kolonisationen – Fiskerelationer...*). Med tiden vann den åsikten att lappskattelanden var av krononatur försteg och blev accepterad som gällande rätt.

Begreppet lappskatteland upplöstes tidigare i de norra delarna av lappmarkerna än i de södra. En orsak till skillnaderna är renskötelsens utveckling (Arell 1977) (*se Lappmannanäringarnas former och omfattning*). Generellt kan sägas att en skogsrenskötsel med en halvnomadiserande livsföring medgav en fastare landindelning. En fjällrenskötsel med en helnomadisernade livsföring krävde större arealer och lappskattelanden var inte längre funktionella. I den senare formen av renskötsel var det i stället lappbyns gränser som var viktiga.

Parallella rättssystem

Samerna hade under lång tid, i alla fall i de norra lappmarkerna, haft sina egna organ för rättskipning (Lundmark 2002) (*se Tiden fram till 1200-talet*). Denna rätt erkänndes 1751 av den svenska kronan (*se 1751 Lappkodicillen*). I kodicillen slogs bland annat fast att samernas flyttningar inte skulle påverkas av de två staternas eventuella krig men erkännde också den samiska rättskipningen. Samerna fick nu rätt att välja en lapplänsman och två nämndemän som skulle fungera som domstol i lappbyn och slita i mindre tvister. De fick avgöra frågor om hur skattebördan skulle fördelas och hur land skulle omfördelas vid arvskiften eller vid förändringar i renantal. Rätten att fördela land skulle visa sig vara central i den fortsatta händelseutvecklingen. Allt skulle ske enligt lapparnas sedvanor men också följa instruktioner från svenskt rättsväsende. Detta arrangemang kallades för ”lapprätt” och denna rätt skulle även, enligt ett memorial från Svea hovrätt 1752 tas i beaktande när samer var inblandade i rättsfall i svensk domstol. Domaren skulle då dessutom rätta sin dom efter ”*landssed som ej har oskäl med sig*”. Om det uppstod konflikt i olika frågor som inte kunde lösas av lapprätten gick frågan till tinget som bestod av valda ämbetsmän från området. Före nybyggartiden bestod tingen i lappmarkerna uteslutande av lappar. Tinget var fram till 1700-talet det forum där alla allmänna frågor behandlades. Under 1700-talet flyttades många administrativa frågor över till sockenstämman och tinget blev mer fokuserat på rättskipning. I denna process börjar man benämna tinget som först Underrätten och senare Häradsrätten (HR). HR bestod av en *häradshövding* som var ytterst ansvarig och dömde i tvister tillsammans med *häradsnämnden* (Ohlmarks 1976). Nämnden bestod av tolv förtroendevalda nämndemän som ibland kallades tolvmän. Den främste av tolvmännen uppbar titeln *häradsdomare* och fungerade som talesman för nämnden gentemot häradshövdingen. Rättsprocessen sköttes av häradsnämnden. Häradshövdingens roll var att förkunna dom och kalla till häradsting. Tingen hölls tre gånger per år och där kunde allmänheten göra sin röst hörd i aktuella frågor, framföra klagomål osv. Ordet ting har alltså olika betydelser beroende på vilken tidsepok det gäller. Ända från 1600-talet hade samer ansökt vid HR att få sina landrättigheter godkända av svenskt rättsväsende (Lundmark 2002). De hade då ofta fått utdrag ur domboken för att styrka sin rätt. Lappbyns kollektiva rätt till land överfördes till en enskild familj som skatterätt. Denna rätt till land var anpassad efter det svenska systemet för jordbruk och det svenska rättsväsendet var rimligen inte upplyst om de förhållanden som rådde i lappmarkerna. När det skedde förändringar, omfördelades landet av lappbyn själva genom lapprätten, med stöd av kodicillen, oftast utan

att blanda in HR. Då fanns det plötsligt två parallella system för landfrågor. Det medför stora svårigheter när det gäller att historiskt belägga äganderätt till specifika marker. Långt in på 1800-talet hade samerna stark representation i nämnderna, i alla fall i somliga härad. Men på det hela taget minskade samernas inflytande i förhållande till nybyggarnas.

Häradsrätten vs. Länsstyrelsen

Grundprincipen i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet var att frågor som rörde land ägt av enskilda eller byalag handlades av HR (Lundmark 2002). Frågor som gällde kronans marker skulle handläggas av Kungl. Maj:t Befallningshavande (KB) som utgjordes av landshövdingens ämbetet som senare blev Länsstyrelsen (LS). Frågor som rörde nybyggen skulle vändas till landshövdingen som förordnade kronofogde, länsman och två nämndemän att besiktiga platsen. Besiktningsprotokollet skickades till HR som på tinget frågade om någon hade några invändningar mot nybygget. Om tvist uppstod skulle HR inspektera området och ge sitt utslag. Att HR skulle avgöra frågan stöder påståendet att samerna ansågs ha skattemannarätt till sina marker. Det faktum att nybyggarfrågor hanterades av LS kan sägas indikera att kronan ansåg sig ha viss rätt till markerna i enlighet med lappmarksplakatet och med parallellteorin i bakgrunden.

En ny instruktion för kronofogdarna i lappmarken utfärdades 1760 (Lundmark 2002) (*se 1760 Lappfogdeinstruktion*). Fogdarna skulle nu bosätta sig i trakten och ta upp skatt från nybyggare och samer. Fogdarna var tjänstemän anställda av LS. Lappfogden fick i instruktionen rätt att fördela den kollektiva skatt, som lapparna i lappbyarna betalade, mellan byarnas medlemmar. Om tvist uppstod skulle den dock lösas i HR. Dessutom skulle fogden kunna flytta samer mellan byar om trängsel uppstod. Detta trots att kodiciellen tillskrev lapprätten den uppgiften. Fogden kunde också neka någon att avflytta från lappbyn om inte denna person tillsåg att någon annan fyllde hans plats och betalade in motsvarande skatt. Genom dessa nya regler fick kronofogden och i förlängningen LS befogenheter att påverka beslut i markfördelningsfrågor i samernas skatteland. De oklara befogenhetsförhållandena och det faktum att LS hade till uppgift att befolka landet med nybyggare, gjorde att konflikterna mellan instanserna och mellan nybyggare och samer ökade. LS försökte under de kommande decennierna att på olika sätt ta kontroll över samernas skatteland. Vid tvisten i Lappträsk som tidigare beskrivits fick nybyggaren vid ett tillfälle tillstånd av en lagman Qvist vid LS att bygga dammkvarnen (*se Fiskerelationer, främst konflikter under kolonisationen*). Lappen bestred detta vid tinget och HR gick emot Qvist. Konflikten utmynnade i att landshövdingen i en skrivelse till Kungl. Maj:t beklagade sig över att HR hämmade nybyggenas utbredning. Landshövdingen ville att Kungl. Maj:t skulle förordna HR att inte befatta sig med ärenden som tillhörde hans ämbete, som han ansåg innefatta alla ekonomiska frågor. Striden om makten mellan HR och LS blev här tydlig.

Det var inte bara tvister mellan nybyggare och samer som avgjordes i HR (Lundmark 2002). Även tvister mellan samer som inte kunde lösas av lapprätten och mellan lappbyar fick slitas där. Det gällde ofta flyttningstvister eller rätten till vissa betesmarker. I slutet av 1700-talet började LS ta kontroll även över sådana mål. Utvecklingen blev sådan att vid 1790 läste HR helt enkelt upp vad landshövdingen beslutat om flyttningstvister. Genom denna märkliga utveckling hade nu LS positionerat sig som huvudinstans för de flesta frågor som rörde lappskattelanden (egentligen över hela Norrland). Utan något egentligt stöd i lagen, utan snarare genom att konsekvent hävda att lappmarken var deras domäner, blev LS med tiden den instans som fick handlägga lappmarksfrågor. Plötsligt var lappmarken en administrativ angelägenhet och inte en juridisk som tidigare. I början av 1800-talet hade denna ordning blivit så befäst att HR börjar hänvisa lappmarksärenden till LS. HR slutade i stort sätt att göra

inrymningar och hänvisade även här till LS. År 1803 inrymde en kronolänsman (ämbetsman under LS) en lapp på en annan lapps skatteland i Lycksele. Den sistnämnda klagade hos HR och uppvisade en tio år gammal dom från samma rätt i vilken rätten till landet tillerkändes honom. Trots detta lät HR den nye lappen stanna kvar och hänvisade alla klagomål till LS. Samma år underkände LS en dom i Arvidsjaurs HR där en lapp tilldömts ensamrätt till fiske på sitt skatteland. Då en nybyggare ansökte om tillstånd att mot lappens vilja fiska i en bäck på dennes skatteland, beslutade LS till nybyggarens fördel. Landshövdingen gjorde i samband med detta klart att HR inte hade ” *att taga befattning med kronolägenhetens disposition*”. Åren efter började även HR hävda att lappskatteländen var kronojord och erkände därmed indirekt LS som beslutande organ. LS kunde därför med stort självförtroende befästa sin makt. Samerna hade inte längre formell rätt att motsätta sig nybyggen på deras skatteland. I en skrivelse till Kammarkollegium skriver LS att det är ” *en given sanning att föga något nybygge i Lappmarkerna skulle kunna anläggas... om där varande lappar skulle ensamma få begagna fisket uti de sjöar, som ligger på deras av ålder nyttjade lappland ... Men då det varit ansett förmånligare för staten att förvandla lappmarkerna från deras ödesmål, till boplatser för jordbrukare, och lapparnas av ålder innehavda rätt till landet samt deras begagnande för renbete och fiske således måste ge vika, om ändamålet skall vinnas. Så följer väl otvunget att om lappen måste lämna jorden till odling åt den som vill företaga detta icke avundsvärda yrke, han icke heller kan betaga nybyggaren rätt till fiske*” (Lundmark 2002)

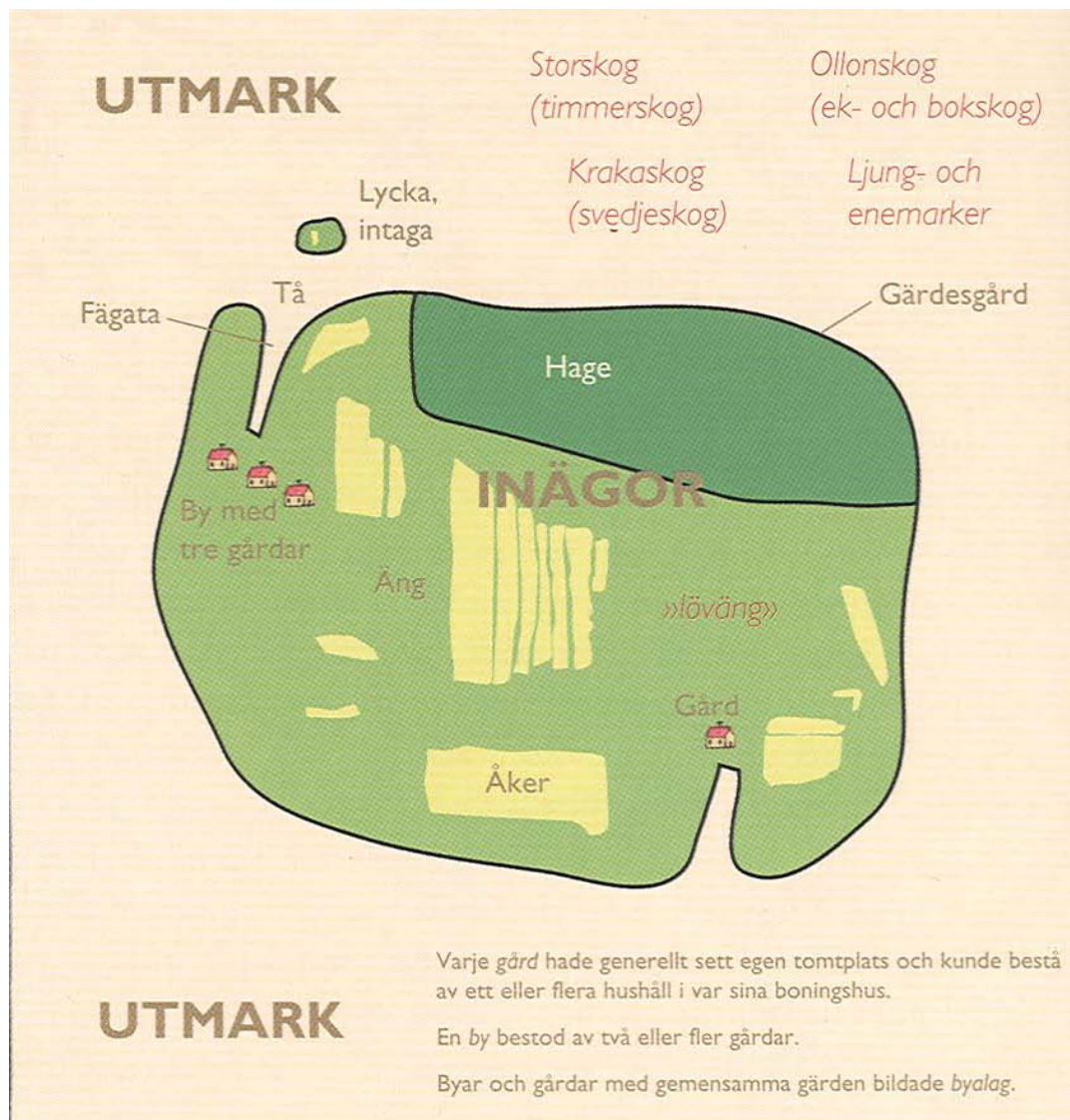
Även LS slutade att inrymma samer på skatteland. I Norrbotten förekom inrymningar under 1800-talet men då med särskilda klausuler som gav LS rätt att återta landet om ”nyttigare ändamål” skulle dyka upp (Lundmark 2002). Den sista inrymningen i Norrbotten skrevs in i domboken 1862. I Jämtland och Härjedalen inrymdes samer så sent som 1880 men då preciserades att det endast handlade om betesrätt och att marken var av krononatur. Att inrymningarna pågick längre i de sydliga lappmarkerna har sin förklaring att samerna inrymdes på de skattefjäll som avgränsades under avvittringen på 1820 och 1830-talet (*se Avvittringen*). I slutet av 1800-talet hade LS makt över lappskatteländen etablerats så fullständigt att myndigheter och politiker ansåg det som närmast självklart att lappskatteländen tillhörde kronan. Tankemönstret var logiskt och odiskutabelt. Eftersom all kronojord är LS angelägenhet och LS bestämmer över lappskatteländen, så måste lappskatteländen tillhöra kronan.

Exakt hur alla turer mellan HR och LS gick är svårt att belägga. Nästan hela LS arkiv för Västerbotten och Arkiven för nuvarande Norrbotten före 1809, förstördes i Umeå stadsbrand 1888. Detta gör att historiker får pussla ihop bitar ur bl.a. domböcker för HR och korrespondens mellan myndigheter.

Utmark

I det äldre bondesamhället delades landskapet upp i två markslag, inägor och utmark (Hill & Töve 2003). Dessa två markslag skildes åt av gärdesgårdar som var tillverkade av trä, sten eller andra tillgängliga material. Inägorna låg innanför gärdesgården och utmarken låg utanför. I inägor ingick tomtplats, åker, äng och hage. På utmarken bedrevs bland annat bete, skogsbruk, svedjebruk, kolning och tjärbränning. Begreppen inägor och utmark försvann när gärdesgårdarna plockades bort. Genom det laga skiftet suddades ofta inägogränsen ut (Hill 2006). De gärdesgårdar som förr stängt ute djuren från åker och äng ersattes under 1800-talet och början av 1900-talet av stängsel som stängde inne djuren på betesmarkerna. I stadgan om laga skifte som infördes 1827 benämns ägor i stället som inrösnings- och avrösningsjord (Stenman 2001). En

upplysande bild över ägoindelningen redovisas nedan i figur 8. Då begreppet utmark har varit föremål för en omfattande debatt i renbetesområdet har vi valt att beskriva detta vidare i formen av en diskussion, (förf. anm.).

Figur 8. Beskrivning av utmark (Hill & Töve 2003).

Diskussion kring begreppet utmark

Att argumentera kring begreppet utmark är inte lätt, (förf. anm.). Hur dessa marker förhöll och förhåller sig till de mer juridiskt etablerade begreppen som exv. hemman, by-, socken-, härads-, krono-, och landsallmänning är mycket svårt att avgöra. De olika intressenterna som berörs av dagens tolkningsproblem, i första hand renägande samer, privata markägare och staten, stödjer naturligtvis olika teorier. Det som har skapat debatt är det faktum att detta sedan länge omoderna uttryck i dag återfinns i rennäringslagens § 25 som återges nedan. (Markeringar i citaten är gjord av förf.) Paragrafen har en viss betydelse för hur rätten till jakt och fiske skall fördelas ovan lappmarksgränsen.

§ 25, 1971 års rennäringslag:

”Medlem i sameby får jag och fiska på utmark inom de delar av byns betesområde som hör till renbetesfjällen eller lappmarkerna, när renskötsel är tillåten där.

Första stycket äger motsvarande tillämpning på medlem i sameby som tillfälligt uppehåller sig inom annan samebys betesområde för renskiljning eller annat ändamål som har samband med renarnas skötsel. Han får dock jaga och fiska endast för sitt uppehälle.”

Att begreppet fortfarande används får ses som ett beklagligt misstag av lagstiftarna. Det är en rest från den första renbeteslagen som kom 1886. Av detta kan man dra slutsatsen att vad utmark ansågs vara vid instiftandet av denna lag är det som är av avgörande för dess betydelse idag. Förklaringen finns i lagen och dess förarbeten även om många valt att inte se den.

Renbeteslagen 1886 1§ löd:

”Lapparna äro berättigade att, under iakttagande af de i denna lag meddelade föreskrifter, uppehålla sig med sina renar icke allenast inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker och å de för dem inom Jemtlands län afsatta land, utan äfven å de trakter i öfrigt, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar. På enskildes egor, belägna utom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker eller inom de delar av dessa lappmarker, som vid redan förrättad eller framdeles skeende afvittring förklarats tjenlige för odling, må dock Lapparne utan vederbörande jordegares eller lantbrukares samtycke uppehålla sig endast under Oktober, November, December, Januari, Februari, Mars och April månader, der ej sådana egor vid afvittringen bibehållits jemväl såsom renbetesland, eller ovanliga väderleksförhållanden utgör hinder för flyttning. Överträdelse av hvad sålunda stadgats straffes med böter till belopp första gången af högst fyratio kronor och annan gång af högst dubbelt.”

I förarbetet till lagen återfinns ett protokoll över lagärenden från ett möte hållet i HD 1884. Justitieråden Olivecrona, Lindhagen och Östergren argumenterade där kring §1 i den kommande renbeteslagen. Justitieråden anser att lagen mer tydligt måste precisera vad *”de för Lapparne afsatta land”* innebär. De diskuterar kring att avvittringsstadgan från 1873 ger lapparna en vidare rätt än den föreslagna lagtexten då det i stadgans 8 § *”...förklaras Lapparne berättigade att äfven efter avvittringen för renhjordarne begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område. Å andra sidan skulle ifrågavarande uttryck (de för Lapparne afsatta land förf. anm.) vara föga egnadt att beteckna jemväl de icke i egentlig mening för lapparne afsatta trakter inom lappmarkerna, å hvilka de framdeles såsom hittills böra ega rätt att uppehålla sig, helst dessa trakter omfattade äfven enskilde tillhörig mark, som icke kan sägas vara för Lapparne afsatt land. Följdaktligen och då förslagets stadganden om Lapparnes skyldighet att godtgöra skada, som deras renar förorsaka, utmärka, att Lapparne skola ega uppehålla sig icke å åker, äng eller utängsslåtter af viss beskaffenhet, utan allenast å hvad komiterade benämna vanlig utmark, ansåg Jusiteråden att, vid bestämmandet af Lapparnes rätt att uppehålla sig med sina renar, sådana ordalag böra väljas, som under iakttagande af Lapparnes rätt till skattefjellen i Jemtlands län berättiga dem att inom lappmarkerna, oberoende af sedvanerätt, uppehålla sig med sina renar å all mark med undantag af åker äng samt utängsslåtter af nyssberörda slag, således å all utmark, dock med bifogande af den förklaring af detta ord, som i anledning af nämnda utängsslåtter undantagande kan vara erfoderligt.”* (Prop nr 2, 1885).

Den förklaring av ordet utmark som justitieråden efterfrågar återfinns under § 10 i den lag som senare antogs.

§ 10, 1886 års renbeteslag:

” 1. Förorsaka Lapparnes renar i Norrbottens eller Västerbottens läns lappmarker under tiden från och med den 1 Juni till den 1 September eller i annan trakt från och med den 1 Maj till den 1 Oktober skada å växande eller afskuren gröda på åker, äng eller sådan utängsslåtter, hvilka antingen äro inhägnade eller, utan att vara inhägnade år efter annat varit till höfångst brukade och dertill brukas, samt genom hässjor, diken, röjdning eller på annat sätt tydligen framträda såsom utängsslåtter, skall skadan ersättas af egaren eller egarne till de renar, genom vilket skadan skett.

2. Sker sådan skada genom Lapparnes renar å annan tid än här ofvan sägs, skall skadan ersättas af renarnes egare, så framt den, hvilken vården om renarne ålegat, uppsåtligt eller genom grof vårdslöshet vid renarnes bevakning varit dertill vållande.

3. Sker genom Lapparnes renar skada å annan utmark än utängsslåtter, hvarom här ofvan sägs, och egde ej Lapparne att, när skadan skedde, å den utmark uppehålla sig med sina renar, vare lag som i 2 mom. sägs. ”(Prop nr 2, 1885).

Genom att klart definiera vilka slåtterängar som inte ansågs ingå i utmarken utan istället skulle anses så som inägor, definierade lagen även utmarken. All mark som inte var åker, äng eller utängsslåtter av den preciserade typen, dvs. inägor, ansågs vara utmark. Jakt och fiskerättigheterna reglerades i 1886 års lag av § 21.

§ 21, 1886 års renbeteslag:

”Lapparne äro berättigade att till jagt och fiske betjena sig af land och vatten icke alenast å dem för avsatta land och sådana områden i Norrbottens och Vesterbottens läns lappmarker, som för dem bibehållas, utan äfven å annan utmark inom dessa lappmarker under den tid de ega att å sådan utmark uppehålla sig med sina renar.” (Prop nr 2, 1885).

Begreppet utmark används under 1800-, och 1900-talet synonymt eller parallellt med andra begrepp, (förf. anm.). Några exempel är: skog, skogsmark, skog och mark, skog och utmark, utmark och inägor. Flera exempel på detta kan studeras temastycket om avvittringen och då särskilt under rubriken ”1780-1801 Avvittring i Västerbotten (Som ny skattläggning)”. I de fall där Almquist använt uttrycket har även vi behållit det. Att kontrollera 1780 års stadga med tillhörande förarbeten skulle visa om det är Almquist som själv har lagt in detta uttryck men det är inte troligt att så är fallet. Även Schager använder uttrycket och skriver 1925 att: ”1825 utsträcktes denna avvittringsstadga att gälla även för Härjedalen. Ett år tidigare hade fastställts avvittringsbestämmelser för Västernorrlands samt Västerbottens- och Norrbottens län. Dessa överensstämde i huvudsak med de jämtländska, men fastställde maximiarealen utmark till 700 à 2,500 tunnland förutom impediment.” (Schager 1925). Maximiarealen syftar till det skogsanslag, dvs. den mark förutom inägor som hemman och nybyggen tilldelades vid avvittringen (för en utförligare beskrivning av skogsanslaget se Avvittringen). Utmark var vid avvittringen, som 1886 pågick för fullt i lappmarkerna, synonymt med skogsmark. Det är mycket osannolikt att justitieråden i HD skulle lägga någon annan betydelse i detta uttryck. I propositionen kring 1886 års renbeteslag skriver justitiedepartementets chef angående den påstådda skada som de bofasta och trävaruindustrin åsamkas av vinterbetet: ”...att det icke torde låta sig uppvisa, det i någon trakt af Norrland jordbruksnäringen lider någon skada deraf att renar under tiden från och med Oktober till och med April månad få vistas i trakten och i utmarken uppsöka den renlaf, hvaraf dessa djur under vintertiden hafva sin förnämsta näring.” (Prop nr 2, 1885) Vår slutsats är alltså: med utmark menas idag all mark förutom åker, äng samt slåtterängar av den typ som definieras i renbeteslagen från år 1886, § 10, (förf. anm.). Det finns idag få ängar kvar som uppfyller de kriterierna.

Det är fler som har kommit till samma slutsats som vi. Statens så kallade Jakt- och fiskerättsutredning SOU 2005:116 Jakt och fiske i samverkan, är ett exempel. Sören Ekström, särskild utredare, skriver:

”Av de skäl som jag redovisat här ser jag ingen annan rimlig hållning än att i dag tolka utmark som motsatsen till inäga. En sedvanlig juridisk tolkning visar otvivelaktigt att utmark betyder motsatsen till inäga och termen har under lång tid tillämpats på det sättet. Vi kan omöjligen utgå från någon annan innebörd av begreppet. Om man skulle ge termen utmark en annan innebörd på det sätt som exempelvis markägareföreträdare önskar skulle det vara en kraftig inskränkning av samebymedlemmarnas jakt- och fiskerätt, något som inte eftersträvas av riksdag och regering. För att förhindra framtida oklarhet kring utmarksbegreppet bör en uttrycklig definition föras in i lagtexten. Utmark bör då enligt min mening ges betydelsen motsatsen till inäga. I lagtext är det dock mindre lämpligt att definiera termer på ett negativt sätt, dvs. definiera det genom att ange vad det inte är. Jag föreslår därför i likhet med vad Rennäringssakkunniga föreslog 1968 att utmarksbegreppet utmönstras ur rennäringslagen. Samebymedlemmar bör ha rätt att jaga och fiska i hela sitt betesområde på samma sätt som tidigare. Den geografiska begränsning som ligger i att rätten bara gäller utmark skulle då upphöra. I stället föreslår jag att lagtexten kompletteras med ett förbud för samebymedlemmar att jaga och fiska på åker, äng eller i trädgård. Innebörden är alltså att det införs ett förbud att jaga och fiska på det som är inägor.” (SOU 2005:116)

Utredningen förkastades nyligen av statsminister Fredrik Reinfeldt och därmed hänger statens syn på utmarken i luften igen, (förf. anm.). Att staten i framtida utredningar skulle omdefiniera begreppet ser vi inte som troligt.

Fastighetsregistrering

Kronans jordeböcker

En jordebok var ett register över alla räntepliktiga fastigheter uppdelat efter de olika fögderierna (Hafström 1970b). Mantal eller jordetal, namnet på fastighetsinnehavaren samt kronans räntor skrevs in. Jordeböckerna var från början en beskrivning av jorden uppdelad i brukningsenheter. Genom att de infördes i jordeboken blev dessa konstituerade som kamerala enheter. Dessa enheter överfördes utan större ändringar till de nya jordeböckerna ända fram till de nu gällande från 1855. Jordeböckerna innehåller inte de rättsligt bestående fastigheter som senare gjordes genom skiftes – och ägostyckningsförättningar även om det under 1800-talet noterades i jordeboken om sådana förättningar genomfördes. Sedan grundskatterna avskrevs i slutet av 1800-talet upphörde behovet av jordeböcker. Jordnaturerna skatte och frälse fördes in i de nya fastighetsböckerna (se *Fastighetsböcker*) som upprättades 1932 och som ersatte lagfarts och inteckningsböckerna (se *Lagfarts- och inteckningsböcker*). Jordnaturen krono saknas i alla efterkommande böcker eftersom endast kronan kan äga kronojord och den därför inte behöver lagfaras. Vid tvist om äganderätt mellan kronan och en enskild person kan jordnaturen fortfarande ha praktisk betydelse.

Vid herrmötet i Vadstena 1524 tog ständerna beslut om att en allmän jordebok skulle upprättas över all kronomark. Fogdarna fick till uppgift att i sitt fögderi upprätta jordebok. Omkring 1540 var all skattejord införd i jordeböcker. Speciella jordeböcker över frälsets jord upprättades. När alla uppgifter redovisats började Gustaf Vasa att skapa ett system som skulle vara mer rättvist men framförallt öka skatteintäkterna. I början av hans regenttid hade han

utfärdat föreskrifter om skattläggning som syftade till att tilldela alla fastigheter ett jordatal. Jordatal var ett mått på fastighetens storlek och beskaffenhet och låg till grund för jordräntan, den avgift som årligen skulle betalas till kronan. När skattläggningarna fortgick upprättades nya jordeböcker där man preciserade den årliga skatten under flera skattetitlar. Mantalet som tidigare varit kopplat till personer ersattes successivt av jordatalet (skattetalet) som var direkt kopplat till jorden. Ett modernare mantal framväxte senare i historien (*se Byamål, delningsgrund*)

Vid skattläggningarna som genomfördes under 1500-talet och början av 1600-talet upprättades inte några tillhörande kartor. Först efter 1628 när lantmäteriet grundades blev kartorna ett verktyg i skattläggningen. Under en period upprättades ofta så kallade geometriska jordeböcker där lantmätarna för varje socken upprättade kartor över byarnas ägor samt uppmätte och antecknade arealer. Böckerna blev dock aldrig rikstäckande. Under 1600- och 1700-talet utkom flera instruktioner för hur jordböckerna skulle upprättas. Bl.a. skulle det varje år hållas jordrannsakingar där alla aspekter som var av betydelse för jordböckerna skulle undersökas.

Den årliga räntan som skulle inbetalas till kronan var uppdelad i skatt och avrad. Skatt betalades av skattebönderna och avrad av kronobonden, landbon (*se jordlega*). Räntan betalades i regel i natura till kronans fogdar som i sin tur redovisade till kungliga kammaren (kammarkollegium (KK)) efter 1634). Under 1600-talet hade många av de bevillningar d.v.s. de avgifter som betalades exv. för kungliga följens logi under resor, omvandlats till grundräntor som beräknades efter mantal. Fr.o.m. 1718 skrevs dessa in i jordböckerna som mantalsränta. Tidigare återfanns dessa under rubriken jordeboksränta.

I ett brev från KK 1724 stadgades att de många olika kamerala jordnaturerna (*se Jordnaturer*) skulle reduceras till endast tre: skatte, krono och frälse. Dessutom skulle häradsskrivaren årligen upprätta en extraktjordebok som var en förenklad form av jordebok. Var sjätte år skulle en fullständig s.k. Persedeljordebok upprättas. (Extraktjordeböckerna upphörde 1794 och efter 1802 upprättades persedeljordeboken endast var tionde år). De hemman och lägenheter som inte lantmätaren efter undersökning kunde hitta skulle utelämnas i jordeboken. Detta visar på att lantmätarens roll vid upprättandet av jordböckerna ökat. KK anbefallde 1821 att nya jordeböcker skulle upprättas i hela riket 1825. Tidigare hade inte böckerna upprättats vid samma år i alla län. I dessa nya jordeböcker skrevs förutom hemman och skattlagda lägenheter även icke skattlagda lägenheter, verk och inrättningar in oavsett om de hade någon tillhörande jord. De nu gällande jordböckerna tillkom efter en kunglig kungörelse 1855. Där stadgades att de förut så komplicerade systemet för räntebetalning där räntan var uppdelad i många olika varor som den skulle betalas i skulle förenklas. Grundräntorna minskades i antal och omfördes till s.k. huvudräntor. Dessa delades upp i persedelräntor som betalades med för varje län lämpliga produkter och penningräntor. De nya jordeböckerna var 1884 upprättade för hela riket med undantag för kopparbergs län där jordeboken från 1825 fått stå oförändrad.

Lagfarts och inteckningsböcker 1875

När det i början av 1800-talet blev möjligt att avsöndra jord genom enskiftet (*se Allmän fastighetsrättshistoria, Jorddelningslagstiftning*) föreskrevs att detta skulle införas i jordeböckerna (Hafström 1970b). Med tiden blev det tydligt att det krävdes en ny form av register för de alltfler nya fastigheterna som uppkom genom de olika skiftes- och ägostyckningsförättningar. År 1875 stadgades genom kungliga förordningar och kungörelser hur de nya lagfarts- och inteckningsböckerna skulle utformas. I bägge

dessas fastighetsböcker anges alla i jordeboken upptagna hemman, kvarnar, fisken, torp och andra lägenheter som inte var under kronans omedelbara disposition. Lägenhet eller nybygge som uppkommit genom avsöndring från flera olika hemman skrevs in under ett eget upplägg (nummer). Lägenhet som avsöndrats från ett hemman skrevs in under detta hemmans upplägg. I de bägge fastighetsböckerna angavs för varje hemman eller lägenhet: namn, nummer (om sådant fanns i jordeboken), mantal eller skattetal, jordnatur, socken och annat som var av intresse. I lagfartsboken angavs uppgifter om sökt och beviljad lagfart. I inteckningsboken angavs uppgifter kring inteckningar och rättsliga åtgärder angående dessa.

Jordregistret 1908

Efter hand som jorddelningen fortgick blev det nödvändigt att förändra underlaget för registrering (Hafström 1970b). Eftersom de nya fastigheter som bildades skrevs in under samma upplägg som stamfastigheten blev fastighetsböckerna med tiden svåröverskådliga. Därför upprättade man efter en kunglig förordning 1908 ett jordregister där alla i jordeboken inskrivna hemman och andra jordeboksenheter fick ett registernummer exv. 12. Lotter inom den odelade enheten fick samma nummer men med en exponent exv. 12^2 , 12^3 . Om avstyckning ägde rum fick den nya fastigheten det närmast lediga registernumret från stamfastigheten exv. 12^{17} . Till jordregistret hörde ingen särskild karta. Lantmäteriets kartor för förrättningar gällde som underlag. Överlantmätaren lämnade uppgifter om gjorda förrättningar till domhavande som i sin tur införde de nya fastigheterna i fastighetsböckerna.

Fastighetsboken 1932

Intecknings- och lagfartsärenden infördes i en och samma fastighetsbok.

Delningsgrund, mantal och andra begrepp

Byamål eller jordatal angav varje delägares andel i en by och byns oskiftade samfälligheter (Hafström 1970b). Det har även genom historien fungerat som delningsgrund (värderingsgrund) vid skifte.

Delningsgrund i landskapslagarna

I de äldsta landskapslagarna angavs byamålet i kvotdelar som hälfter, fjärdingar och åttingar (Hafström 1970b). I Götalagarna angavs det i attungtal. En attung var en areal som i Östergötland bestämdes av byamännen. En attung var vanligen en yta som krävde tolv spanners utsäde. Det var det dubbla mot begreppet markland som krävde sex spannar. Marklandet infördes i UL och VmL och hade underavdelningarna öresland ($1/8$), örtugland ($8 \cdot 3 = 1/24$) och penningland ($8 \cdot 3 \cdot 8 = 1/192$)

I DL utgjorde en åker med ett utsäde värderat till en örtug silver med tillhörande ängsmark, ett laga värde av en mark silver (1 mark = 24 örtugar). I de övriga svealagarna kallades det land som avkastade (gav avrad) värt en örtug för ett örtugland, ett öre för ett öresland och en mark för ett markland. Utifrån detta beräknades markens kapitalvärde, även kallat silvertal. Silvertalet var 24 ggr avraden. Silvertalet användes oftast som delningsgrund vid solskiftet och vid arvsdelning.

Under 1500- och 1600-talet när hemmanen började skattnas och mantalsskrivas användes marklanden som bas. Ett markland motsvarade ett mantal.

Marklandstaxeringen skedde vanligen under denna tid så att den gård där en bonde var fullsutten värderades till ett markland. Husabyarna d.v.s. byar som tillhörde Konungen (*se Uppsala öd*) värderades ofta till fyra markland och en fjärdedel i en sådan by värderades följaktligen till ett markland. Följande tabell visar förhållandet mellan de olika byamålen.

Tabell 2. Förhållande mellan de olika byamålen (Hafström 1970b)

Utsäde, spann	Kvotdel Av by	Markland	Kvotdel av hemmanet	Mantal
24	1/4	1	1	1
12	1/8	1/2	1/2	1/2
6	1/16	1/4	1/4	1/4
3	1/32	1/8	1/8	1/8

Delningsgrund i landslagarna

I landslagen sammanställdes byamålen och det stadgades att delningsgrunden skulle vara penningland, örtugland, öresland, markland, halvt attungland och attungland (Hafström 1970b).

Delningsgrund i rikslagen

I lagen anges delningsgrunden olika på olika ställen (Hafström 1970b). Det beror förmodligen på att de lokala räknesätten var svåra att ändra och att vidare lagstiftning på området krävdes. Om en jordägare innehade så mycket jord att han ansågs vara besutten (kunna föda sig och sin familj) inräknades han i bondetalet. Dennes gård, även kallad bol, mansus och senare hemman var inte av någon specifik areal utan det var avradens storlek som avsågs. Detta innebar att bondetalet under en tid kunde nyttjas som grund när olika jordskatter skulle fördelas.

Under tidens gång förändrades dock besuttenheterna (*se Solskifte*). För att bättre kunna fördela skatterna infördes i många delar av riket olika skatte- och jordatal. Dessa ”gamla” jordatal skall ej förväxlas med jordatalet i kronans jordeböcker (*se Kronans jordeböcker*). Talen byggde oftast på en uppskattning av avrad eller utsäde och med de gamla måtten på besuttenhet som mall. Mantalet blev det mått som bäst gick att jämföra mellan olika byar och bygder och det fick allt mer karaktär av ett jordatal.

Jorddelningslagstiftning

Fornskifte

En ursprunglig oskiftad by benämns i medeltidsurkunderna vara ”i forni skript och hambri” (Hafström 1970b). Fornskifte var den ursprungliga delningen av inägojord mellan byns bönder.

Hammarskifte

Hammar betydde stenbunden, oröjd mark (Hafström 1970b). Det var ett rättsuttryck för den samfälliga byamarken som inte var uppodlad. Så länge det fanns gott om

odlingsbar mark hade var man rätt att fritt ta upp nyodling på allmanningen. När det senare blev knappt om jord uppkom ett behov av en delningsprincip. Om någon ville ta upp en nyodling uppmanade han alla andra i byn att uppodla motsvarande areal. När detta var gjort delades den nyodlade marken lika så att alla fick del av lika god jord.

Solskifte/Tegskifte

Genom införandet av MELL blev solskiftet den lagliga skiftesformen i hela riket (Hafström 1970b). I rikslagen 1734 skrevs solskiftet in i BB 1 kap. Genom att det i de flesta fall tidigare varit fritt fram för nyodling hade den situationen ofta uppkommit att den som ägde en åttondel av byns ursprungliga marker kunde äga mer mark än den som ägde en fjärdedel om han upptagit många nyodlingar. Den senare betalade ändå dubbelt så mycket i skatt då den ursprungliga byn gällde som beräkningsgrund. Byarna omskiftades med marklandet och dess underavdelningar som byamål (*se Delningsgrund*). För att solskifte skulle genomföras var det tvunget att begäras av någon som var innehavare av ett fullsuttet hemman. När solskiftet genomförts var det orubbligt och kunde inte ändras utan alla byamäns samtycke. Det har medfört att vissa byar har behållit solskiftesindelningen under närmare ett halvt årtusende.

Solskiftesmetoden gick till så att de olika ägoslagen delades enligt de nya byamålen. Tomterna delades först. Man påbörjade delningen vid den samfällda byplatsen. Gränserna markerades med råstenar i hörnen. Denna delning kunde senare fungera som en karta eller en schematisk bild över fördelningen i byn. Delning av de övriga ägoslagen följde den kända satsen: *"Tomt är åkers moder. Åker skall råda för äng, ängsteg för skogsteg, skogsteg för strandteg och strandteg ut i vattnet. Vattnet skall skifta notvarpen."* Marken indelades i skiften (eller teglag) som i sin tur delades i tegar. Varje bybo fick en teg som motsvarade hans andel i byn. Tilldelningen av tegar följde konsekvent samma ordning som tomterna kring byplatsen. En bonde kunde äga mark på uppåt 60 olika platser kring byn.

I verkligheten skiftades sällan skogen eller fiskevattnen utan dessa var fortfarande samfällda. De kallades med ett gemensamt ord för byallmanningen. Skogen fick nyttjas till husbehov men inte till avsalu. Om osämja uppstod kunde ett speciellt skifte genomföras för skog och vatten. Bönderna i en by var ofta tätt sammankopplade genom släktskap och bildade därigenom olika byalag. Byalagen leddes av åldermannen som var ordförande på byastämman. Kollektivet var starkt och en enskild individ hade små möjligheter att komma med invändningar. Solskiftets resultat var i det närmaste heligt och mycket svårt att ändra. Det medförde med tiden ett hinder när nya jordbruksmetoder skulle införas.

Storskifte

Genom en kunglig förordning 1749 infördes storskifte i Sverige (Hafström 1970b). Under första halvan av 1700-talet hade det blivit allt tydligare att solskiftet stod i vägen för jordbrukets utveckling. Genom att samla varje delägars ägor i ett sammanhängande skiften kunde var och en bruka jorden mer efter eget huvud.

Enligt en stadga från 1757 fick alla delägare i by skiftesvitsord. Det absoluta skiftesvitsordet innebar att om en delägare ville skifta var de andra tvungna att dela kostnaderna för skiftningen. Om någon utan grund motsatte sig skiftning kunde han i domstol dömas till böter. Det var först i och med detta som storskiftet slog igenom. Det absoluta skiftesvitsordet gällde inte för tidigare byallmänningar i skogsmark. Där gällde principen att "de flesta" delägare måste samtycka. Det stadgades även att en

lantmätare alltid måste anlitas för skiftet. Dock hade delägarna i byn beslutanderätt i alla frågor som rörde delningen.

Förordningen från 1783 stadgade att antalet skiften inte fick överskrida fyra i äng och lika många i åker. Om lantmätaren i samråd med delägarna inte lyckades skifta enligt stadgan fick inte skiftet kallas för storskifte, ”på det ej namnet måtte giva något sken av laglighet eller den framtida säkerhet, som endast rättskaffens storskiften borde åtfölja”. I skiftesstadgorna återfanns regler om hur mark skulle värderas. En delägare som fick sämre mark skulle kompenseras med större arealer.

Då skiftet var avslutat infann sig lantmätaren och alla delägare inom en viss tid i rätten där kartan gemensamt granskades. Om inga skäl till klander anfördes fastställdes skiftet och ansågs därefter orubbligt. Om en delägare var missnöjd hade han att inom en viss tid instämma sina grannar till tinget och samtidigt underrätta lantmätaren om sitt missnöje. Kring 1800 hade storskiftet genomförts i stort sätt i hela riket med undantag för övre Dalarna och Gotland. Processen hade drivits på genom att landshövdingarna anbefallts att tillse att storskifte genomfördes i alla byar som hade kronohemman. Storskiftet fick en stor positiv påverkan på jordbrukets utveckling. En landshövding i Norrland skrev 1769 att storskiftet medfört omfattande dikningar, stenbrytning ur åkrarna, införande av höstråg istället för vårrågodling, nyodling av åker och äng och stor ökning av höstskörden. Följden av allt detta var en tilltagande välmåga. Storskiftet hade dock sina brister. I de fall där husen låg tätt ihop och markerna var spridda runt omkring var det svårt att göra ett funktionellt skifte utan att någon flyttade sin boplat. Dessutom fanns det i många byar en utbredd misstro mot i första hand värderingen av mark, vilket innebar att man envist motsatte sig storskifte.

Enskifte

Enskiftet stadgades 1803 och skulle i regel omfatta alla ägoslag (Hafström 1970b). Vissa av författningarna skilde mellan bättre och sämre jord. Till bättre jord räknades den odlade jorden och sådan jord som med fördel kunde odlas. All bättre jord skulle utan undantag ingå i skiftet. Den sämre jorden, alltså den som inte kunde odlas, behövde inte ingå i skiftet om delägarna så beslutade. Den skulle dock avrösas så att inga oklarheter förelåg om vart gränsen gick. Den bättre jorden kallades därefter inrösningsjord och den sämre avrösningsjord. Den största skillnaden mellan enskifte och storskifte var att delägare under vissa förhållanden kunde tvingas att flytta sin bostad ut från byn.

Enskiftet uppkom i Sverige på initiativ av Rutger Maclean, ägare av Svaneholms gods i Skåne. När han övertog godset innefattade det 4 byar om 41 torp och 51 hemman varav många var öde. P.g.a. stor ägosplittring var stora arealer dåligt brukade. Maclean började, efter att godset ritats in på karta, dela upp byarna i 73 gårdar med vardera 40 tunnland i en samlad ägofigur. Mitt i gården uppfördes bostad med inhägnad mark till trädgård. Resultatet blev en lysande framgång och åborna fann trots stor skepsis att de hade ökat i antal och att de levde bättre sedan reformen genomförts. Regeringen visade snart intresse för Svaneholm vilket resulterade i en förordning om enskifte 1803 som skulle gälla parallellt med storskiftesförfattningarna. Enskifte kunde begäras av vilken som helst av byns delägare. Om någon bestred skifte gjorde lantmätaren tillsammans med gode män upp en plan för hur enskifte skulle kunna genomföras i byn. Planen sändes till Kunglig befallningshavande (KB) tillsammans med förrättningsmännens skriftliga utlåtande. KB tog sedan beslut om hurvida enskifte skulle genomföras. KB:s beslut kunde inte överklagas. Enskiftet behandlades som ekonomimål och handlades därför inte av domstol utom i de fall när rågångstvister uppkom.

Enskiftet fick genomföras oberoende av tidigare förättningar. Det var inte nödvändigt att enskiftet skulle beröra alla delägare, om endast en delägare ville skifta kunde detta lösas genom olika jämkningar och de andra delägarnas marker kunde ligga kvar i sol- eller storskifte. Enskiftet hade stor positiv verkan på lantbruket i de delar av Sverige där skiftet passade bäst, d.v.s. i Skåne- och Skaraborgs län. I andra delar av landet och då särskilt i skogslänen, där naturen var mer skiftande, visade det sig vara svårt eller omöjligt att skifta enligt enskiftesmetoden.

Laga skifte

Under 1800-talets början ansågs det nödvändigt att modernisera skiftesväsendet (Hafström 1970b). Främsta målen var att kunna genomföra principerna för enskifte i hela landet samt att sammanföra, de vid tiden parallellt gällande, lagstiftningarna om storskifte och enskifte. Dessutom avsåg man att förbättra rättegångsförfarandet vid skiftesärenden. År 1827 utkom stadgan om skiftesverket i vilken en ny skiftesform kallad laga skifte infördes i Sverige. Metoden var ett mellanting mellan enskifte och storskifte där ett större antal skiften tilläts men kravet om arronderingen till större enheter kvarstod. Ett utflyttningstvång fanns inskrivet i stadgan som innebar att en delägare kunde tvingas flytta sin boplats om detta var nödvändigt för ett rationellt skifte. I sådana fall utgick understöd ur allmänna medel. I samband med stadgans införande inrättades en specialdomstol kallad ägodelningsrätt. Rätten bestod av en ordförande och tre ledamöter. Alla frågor som rörde delning utom råtvister togs upp i ägodelningsrätt.

Ägor som tidigare storskiftats kunde genomgå laga skifte men inte ägor som genomgått enskifte eller sedan tidigare laga skifte. Principiellt skulle laga skifte genomföras på delägarnas samtliga ägor. Inga separata delningar skulle utföras på in- respektive avrösningsjord. Undantag från denna princip gjordes för de sex nordligaste länen. Mark kunde avsättas oskiftad för gemensamma behov. Vissa servitut (*se servitut*) kunde upprättas i samband med laga skifte exv. rätt att hämta vatten, sten eller grus, att använda väg, att uppföra byggnader, att dämna, flotta eller bedriva myrtäkt. Däremot ansågs inte servitut gällande skogsfång eller mulbete kunna upprättas vid laga skifte.

Genom stadgandet kring laga skifte upphörde alla tidigare författningar och föreskrifter kring ägoskiften, utom det som stadgats kring avvitrning i de nordligaste länen samt kring avvitrning och storskifte i Kopparbergs län.

1926 års jorddelningslagstiftning

Den nya jorddelningslagstiftningen skiljer sig inte väsentligt från laga skiftesstadgorna (Hafström 1970b). Några viktiga skillnader kan ändå nämnas. Begreppet skifteslag har fått en vidare betydelse som öppnar för skiftning av mera jord. Delägarnas inflytande över beslut om hurvida ett ansökt skifte skall genomföras har minskats. Lagen tillåter i vissa fall utbyte av jord mot pengar. Sammanträde skall ovillkorligen hållas med rågrannar på ömse sidor vid alla skiften.

Lappmannanäringarnas former och omfattning

Det finns ett antal begrepp som är bra att kunna hålla isär under resan genom tidslinjen, (förf. anm.). Dessa är halvnomadism och helnomadism, begrepp som beskriver näringsutövandets rörelsemönster och bofastheten men som också brukar härledas till skogs- respektive fjällrenskötseln. Båda begreppen kan hänföras till den senare framväxande renskötseln och delvis till jakt- och fiskeutövandet. Angående renskötseln finns det två viktiga begrepp, intensiv respektive extensiv skötsel. Där utvecklingen går från intensiv till extensiv, i vissa områden mer av sig självt och i vissa områden mer påtvingat genom inflyttning av renskötare som bedriver extensiv renskötsel.

Lappar som jägare och fiskare

Angående tiden då lapparna hade sitt huvudsakliga näringsfång som jägare och fiskare rekommenderas ett studium av tidslinjen i denna uppsats fram till 1600-talet, (förf. anm.). För en snabbversion av denna epok läs brödtexten nedan.

Tiden före lapparna ägnade sig åt någon form av renskötsel ägnade man sig åt jakt och fiske (Kuoljok 1998; Lundmark 1998). Under denna tidsperiod, som jägar- och fiskarfolk, växte en ny samhällsordning fram, sijddasystemet, som troligen hade sitt ursprung i att man började utnyttja vildrenen som resurs (Kuoljok 1998). Nästa steg i näringsutvecklingen var att man började tämja renar för att använda dessa om lockdjur under vildrensjakten (*jämför år 800 – Ottars berättelse*), och även som drag- och mjölkdjur. Att man använder renen som mjölkdjur anses vara en influens man fått ifrån andra nordbor, d.v.s. bönder (Manker 1946; Hultblad 1968). I ovan beskrivna tidsperiod kan man generellt klassificera de som utövade lappmannanäringarna såsom halvnomader. Övergången från halv- till helnomader hade troligtvis sin orsak i att vildrenen tog slut och att man blev tvungna att utnyttja resurser över större områden (Hultblad 1968), en utveckling som dock bör ses som generell då halvnomadismen kvarstod i vissa områden.

Svenska kronans skattereformer i början av 1600-talet förändrade sedan grundpelarna i försörjningen för lapparna som därmed förändrade sitt näringsfång genom att börja hålla sig med fler tamrenar (Lundmark 1998). Denna förändring kan indelas i två renskötselformer, intensiv och extensiv, där den intensiva formen utgör det första stadiet och den extensiva det följande (Hultblad 1936).

Intensiv renskötsel

Den intensiva renskötseln karaktäriserades av att man följde med sina renhjordar i mindre grupper, eller endast en familj åt gången, där renarna vallades i princip dagligen (Hultblad 1936). En av de viktigaste delarna i den intensiva renskötseln var mjölkningen av renarna för att tillverka ost (Hultblad 1936; Lundmark 1998). Renmjölken och osten var en viktig födokälla för lapparna men även en viktig handelsvara (Hultblad 1936). Vissa forskare drar slutsatserna att intensiv renskötsel utvecklades ur förebilder lapparna fått genom de nordiska böndernas boskapsskötsel, troligen fårskötseln (Hultblad 1968). Skötselformen brukar också benämnas som den självhushållande renskötseln (Manker 1946).

Intensiv renskötsel bedrevs i de sydliga lappmarkerna ända in på 1930-talet (Hultblad 1936; Lundmark 1998), och var den rådande driftsformen från området söder om Kiruna och Karesuando även efter att den extensiva renskötseln hade utvecklats uppe i norr (Lundmark 1998). Fördelarna med denna renskötselform var att renarna blev tama och därmed lätthanterliga, lapparna hade god överblick på sin renhjord vilket innebar att konflikterna med

nybyggare blev fåtaliga (Hultblad 1936; Lundmark 1998). Det ansågs t.o.m. att man inte borde tillåta den extensiva skötselformen i de lappmarker som var tätbebyggda (SOU 1936:23; Lundmark 1998).

Nackdelarna var att sjukdomar lätt spreds bland renarna då de hölls tätt samlade (Hultblad 1936; Lundmark 1998). Mjölkningsen som gav lappen föda och inkomst gjorde renkalvarna spädare och därmed känsligare under den första vintern. Ett annat element som man lånade från bönderna var bruket av eldar för att freda renarna mot insekter, ett bruk som liksom mjölkningsen återfinns hos båda intensivformerna av fjäll- och skogsrenskötseln (Hultblad 1968). Intensiv renskötsel gick inte att bedriva tillsammans med extensiv då det blev omöjligt att hålla samman renarna (Lundmark 1998). Den täta sammanhållningen av renarna tärde hårt på betet, särskilt vid vår- och höstvistena där man uppehöll sig under den viktiga kalvningsperioden (Hultblad 1936). Anledningen till att den intensiva renskötseln upphörde i Lule lappmark, ansåg Hultblad ha två orsaker; dels att det blev brist på betesmarker på framförallt vår- och höstvistena och dels att de norrifrån tvångsförflyttade lapparna förde med sig den extensiva renskötseln. Tvångsförflyttningarna av Karesuandolappar under 1920 – 1930-talet till bl.a. Pite- och Ume lappmarker var orsaken till att den intensiva skötseln försvann i dessa områden (Lundmark 1998) (*se mer under Tvångsförflyttningar*). Idag bedrivs all renskötsel som extensiv och den intensiva hör således till det förflutna (Lundmark 1998).

Halvnomadism

Till halvnomaderna räknas de lappar som under större delen av året, eller egentligen vintern, stannar på ett fast viste/boplats eller flyttar runt inom ett litet område (Hultblad 1968).

Vanligtvis brukar man göra parallellen halvnomadism = skogsrenskötsel/skogslappkultur/kustlappkultur, vilket till viss del är en generalisering (Hultblad 1968). Begreppet nomadism avser mobilitetsgraden medan prefixet ”skogs-” i detta fall, avser den geografiska miljön man vistas i under sommaren. Utan att göra en djupdykning i nomadbegreppet kan man relatera halvnomadismen till skogsrenskötseln (Arell 1977), men Hultblad (1968) har med kombinationen av mobilitetsgrad och geografisk miljö presenterat sex olika former av rennomadism, (förf. anm.).

Indelningen i halv- respektive helnomadism är viktig då formen ger en bild av hur väl lappskatteländen hävdas (Arell 1977). I de lappmarker, eller delar av dessa, där skogsrenskötseln var dominerande fanns det också en grund för att hävda sina land mer distinkt än områden där det bedrevs fjällrenskötsel, eller helnomadism. Skogslapparna höll färre renar och rörde sig över mindre ytor vilket innebar att man vidhöll en fastare skattelandsindelning. Även skogsrenskötselns flyttningssmönster är annorlunda jämfört med fjällrenskötselns. Skogsrenskötselns landutnyttjande kan beskrivas enligt cirkelprincipen där man flyttar runt mellan fasta visten där diametern på cirkeln var några mil (figur 9).

Figur 9. Cirkelprincipen (Arell 1977).

Halvnomadismens utbredningsmönster, historiskt sett, sammanföll generellt med trakterna söder om Torne lappmark (Arell 1977), eller samma område inom vilket man bedrev intensiv renskötsel under en längre tid (Hultblad 1936; Lundmark 1998). Skogsrenskötseln, eller halvnomadismen, anses också vara ett förstadium till fjällrenskötseln om man till halvnomadismen räknar vildrensjakten med tama renar som lock- och dragdjur (Hultblad 1968). Men som inledningen under denna rubrik pekar på räknas även kust- och sjölappar, som utifrån säsongsbunda visten levde på fiske, till halvnomadernas skara. Halvnomadismen var som tidigare nämnt starkt förknippad med de områden där den intensiva renskötseln fanns kvar under längst tid, men är också starkt förknippad med vildrensförekomsten. Att vildrenen tog slut, vilket sker först i de mellersta lappmarkerna, Ume-, Pite-, och Lule lappmarker, anses vara en av orsakerna till steget över till helnomadism, som i detta fall likställs med fjällrenskötseln och en ytterliggare specialisering mot renskötsel. Men en annan orsak är de skattereformer som påfördes lapparna i början av 1600-talet (Lundmark 1998). Men utvecklingen mot helnomadism kan också resultera i en renskötselbaserad skogslappskultur (Hultblad 1968), m.a.p. flyttningsmönstret, med kvarstående halvnomadiska drag enligt definitionen i inledningen av stycket (Arell 1977). Övergången till helnomadism var ingen snabb process utan växte fram gradvis betingad av lokala faktorer och säkerligen renskötselns egna konjunktursvängningar (Hultblad 1968).

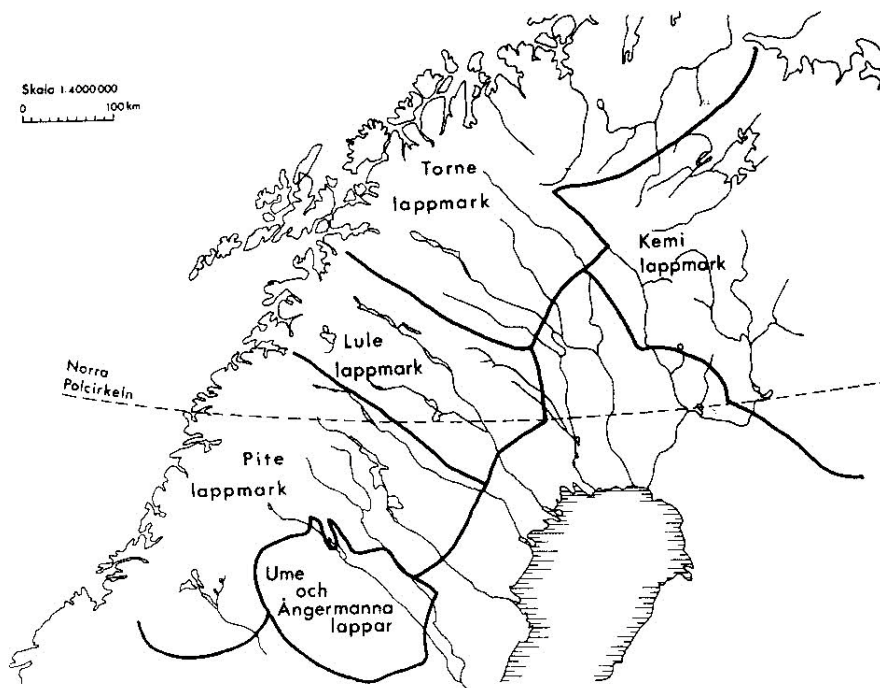
Delnomadism

Delnomadismen (Teilnomadius) är ett begrepp som kommer från den etnologiska vetenskapen (Hultblad 1968). Klassificeras man som en delnomad innebär det att den största delen av befolkningen lever på fasta boplatser med hus medan herdar flyttar runt med folkets boskap inom ett område. Denna term kan främst härledas till olika herdefolk i bl.a. Afrika och skulle också passa in på de nybyggare av lapsk/samisk eller svensk härkomst som ägde renar, vilkas rätt till reninnehav lagstiftades bort år 1898, och vissa tider själva deltog i renskötselarbetet.

Helnomadism

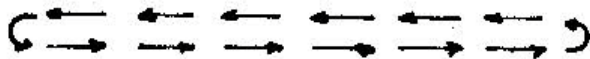
En helnomad beskrivs som en lapp som under hela året befinner sig på flyttning med sin hjord (Hultblad 1968). Begreppet helnomadism brukar sammankopplas med fjällrenskötseln vilket till viss del är en förenkling (se halvnomadism), men får i detta fall symbolisera fjällrenskötseln (Arell 1977).

Fjällrenskötseln tenderade att ha en lösare landindelning jämfört med skogsrenskötseln (Arell 1977). Ur helnomadismen, främst fjällrenskötseln, utvecklades också den extensiva renskötseln, en utveckling som sannolikt påbörjades i Torne lappmark och Nordnorge vilket resulterade i en lösare landindelning (se vidare *Extensiv renskötsel*). Att landindelningen var lösare måste antas med vissa förbehåll. I exemplet från Torne lappmark upprätthölls landindelningen under en tid trots den helnomadiska dominansen. Vad som slutgiltigt löste den individuella landindelningen var när renhjordarna nått en viss storlek och man övergick till extensiv skötsel. Det fanns en tendens att landindelningen var fastare och sträckte sig längre mot, och längs, fjällkedjan längst i de sydligare lappmarkerna, alltså från de trakter där helnomadismen skulle ha uppstått (figur 10). Anledningen till detta är att de sydliga trakterna innehöll fler naturliga gränser i form av dalar och älvar vilket möjliggjorde en fastare landindelning varför de sydliga helnomadernas landindelning upprätthölls längre tid jämfört med dem i norr (Arell 1977). Men en annan orsak är att man i ovan nämnda trakter vidhöll den intensiva renskötselformen under en längre tid vilket i sig medger en fastare landindelning.

Lappmarker i Sverige – Finland under 1500-talet.
 Figur 10. Lappmarkerna vid 1500-talets mitt (Lundmark 1998).

Fjälllapparna, jämfört med skogslapparna, bedriver och bedrev i vart fall en annorlunda renskötsel m.a.p. flyttningsmönstret (Arell 1977). Fjällrenskötselns flyttningar kan beskrivas enligt skyttelprincipen, (figur 11), som karaktäriseras av långa flyttningar fram och tillbaks mellan vinterbetesmarkerna i skogarna i öst och sydöst och sommarbetena i fjällen i väst och nordväst, ibland ända till norska kusten. Dessa flyttningar varierar i längd där de längsta flyttningarna uppgick, och uppgår, till 30 – 40 mil.

Figur 11. Skyttelprincipen (Arell 1977).

Extensiv renskötsel

Den extensiva renskötseln karaktäriseras av att man lämnar/lämnade renarna i frihet under vår och sommar (Hultblad 1936). Vintertiden bevakade man däremot renarna för att förhindra att renhjorden spred sig alltför mycket, dels med tanke på att man ville ha möjligheten att ta ut slaktdjur och dels för att undvika konfrontationer med bönderna. (Ovanstående är en beskrivning från år 1936 i Gällivare socken, förf. anm.). Näringsformen är idag helt inriktad på köttproduktion och bevakningen av renarna under vintern sker för att undvika sammanblandning med andra renhjordar (Lundmark 1998).

Näringsformen har sitt ursprung i nordligaste Sverige, områdena norr om Kiruna och Karesuando, och Nordnorge (Manker 1946). Framväxten av den skötselformen beror på de geografiska förhållanden inom dess ursprungsområde. I de djupa fjorddalarna och på de norska öarna fanns det naturliga gränser som medgav en låg bevakningsgrad på vår- och sommarbetena, vilket ledde till denna friare form av renskötsel. Den extensiva renskötseln kom sedan att introduceras i de sydligare lappmarkerna genom de tvångsförflyttningar som

företogs under början av 1900-talet (*se mer under Tvångsförflyttningar*). Ett karaktäristiskt drag som kan observeras, genom bl.a. domböcker, i de trakter där denna skötselform introduceras är att tvister om skattelanden avtar (Arell 1977). Skötselmetoden brukar benämnas som en fullt utvecklad renskötsel (Hultblad 1968), med scenariot att man övergår till att bruka resurserna, renbetet, kollektivt inom lappbyn varför hävdandet av gränser, förutom mot andra byar, blir betydelselöst (Arell 1977). En annan tendens som kan skönjas genom studiet av domböcker är att man med steget över till denna skötsel också slutar att hävda de äldre rättigheterna till jakt och fiske då renen är inkomstbäraren. En riktig paradox i sammanhanget är att landet öppnas för ytterliggare nybyggeskolonisation efter övergången till extensiv renskötsel då ingen hävdar de enskilda landen och då särskilt i områden där det bedrivs fjällrenskötsel.

Fördelarna med skötselformen är den höga avkastningen, kraftigare renkalvar p.g.a. utebliven mjölkning (Hultblad 1936; Lundmark 1998) och lättsammare liv för rensköterna (Isaksson 1999). En annan fördel är att de med den intensiva skötseln förknippade rensjukdomarna inte sprids då renarna får ströva under friare former och för övrigt mår renarna bättre då de får ströva fritt. Betesmarkerna utnyttjas också rationellare med högre avkastning som följd och den extensiva skötseln är troligen lönsammare än den intensiva skötseln (Hultblad 1936).

Till nackdelarna får man räkna att renarna blev, och blir, mer vilda och därmed i högre grad svårkontrollerade (Lundmark 1998). Denna renskötsel omöjliggör intensiv renskötsel inom samma område (*se mer under Tvångsförflyttningar*) (Hultblad 1936; Lundmark 1998). P.g.a. av den lägre bevakningsgraden ökade också konflikterna med nybyggare i de områden där skötselformen introducerades (Lundmark 1998).

Arbetsformer och teknik i förändring

Lappmannanäringarna har genomgått stora förändringar över tiden när det gäller näringsfång (Lundmark 1998), och vilka tekniska hjälpmedel man använt sig av (Carlsson 2005). Den mest påtagliga förändringen har ändå skett under 1900-talet, då rensköterna har övergått till någon form av bofasthet (Carlsson 2005), samtidigt som man börjat använda sig av en rad tekniska hjälpmedel i arbetet (Gustavsson 1989; Carlsson 2005). Med bofasthet och användandet av tekniska hjälpmedel har emellertid kvinnans andel av renskötselarbetet i hög grad minskat.

Skidor kan anses vara ett av de äldsta redskapen som kan knytas till samisk, eller församisk kultur (Kjellström 2000). Man har påträffat mycket gamla fynd av den där det äldsta är den s.k. kalvträskskidan som är mer än fem tusen år gammal. Skidan som redskap kom att kvarstå under mycket lång tid (Gustavsson 1989; Carlsson 2005). En stor förändring i samekulturen var då man tämjde de första renarna och därigenom fick tillgång till dragdjur och ett redskap att locka till sig andra vildrenar med (Kuoljok 1998). Under tiden som fångst- och samlarfolk utgjordes bostäderna förmodligen av fasta boplatser som man vandrade mellan. Behovet av en flyttbar bostad uppstod först i och med fjällnomadismens framväxt (Kjellström 2000). Något som tidigare nämnts är de förebilder som nordisk boskapsskötsel troligen kom att utgöra för utvecklandet av den första rennäringensformen, intensiv renskötsel (Hultblad 1967) (*se nämnda näringsform*). Därifrån fick man innovationer om exv. mjölkning och insektseldar. Den stora förändringen kom med skattereformerna under 1600-talets början där incitament till utvecklingen av en fullskalig renskötsel skapades av statsmakten (Lundmark 1998). Följden blev att jakten minskade i betydelse, i vart fall med stöd av avsaknaden av sådana tvister i domböckerna, medan fisket kvarstod som en viktig del av vardagen (Arell 1977). Med nybyggeskolonisationen skapades nya kontakter mellan lappar och andra

människor (Bylund 1956; Carlsson 2005). Lappar började nu hyra in sig hos nybyggare periodvis eller slå läger nära nybyggarnas boningar, varpå den flyttbara tältkåtans betydelse minskade något (Carlsson 2005). Denna förändring inleddes under 1800-talets början och var ett steg över mot bofasthet i hus. Man hade sett fördelarna med nybyggarnas boningar. Även om bostadsfrågan rationaliserades till viss del kvarstod de arbetskrävande flyttningarna med de s.k. renrajderna där renar drog husgeråd, barn förnödenheter etc. i s.k. ackjor, en sorts pulkor. Detta arbetssätt kom att kvarstå en bra bit in på 1900-talet. Ett annat steg i lappmannanäringarnas förändring var utvecklandet av den s.k. extensiva renskötelsen då renen övergick till att vara köttproducent (Lundmark 1998) (*se nämnda näringsform*). En annan stor påverkansfaktor för lappmannanäringarna var avvittringen och den påföljande rebeteslagstiftningen (Mörkenstam 1998; Carlsson 2005). På 1900-talet följde den s.k. lappskall-vara-lapp-politiken vilken till en början förhindrade lapparna från att skaffa sig egna hus, lapparna skulle vara nomader (Carlsson 2005). En bit in på 1900-talet fanns det vägar och järnvägar vilka lapparna började utnyttja för att skicka husgeråd, kvinnor och barn mellan de olika säsongsvistena (Carlsson 2005). Ackjan som transportmedel upphörde helt i användning under 1940-talet. Då hade för de sydliga lappmarkerna en annan viktig förändring skett, införandet av den extensiva renskötelsen genom de tvångsförflyttade renskötarna norrifrån (Isaksson 1999). Först 1950 fick renskötarna samma rätt som andra att ta lån för att bygga egna bostäder, lapp skall vara lapp politiken hade börjat ge vika, något som i praktiken fick genomslag först under 1960-talet (Carlsson 2005). Rätten till bostadsbidrag fick renskötare först 1959. Med övergången till bofasthet, idag är det vanligt att en renskötarfamilj har två fasta boplatser, började kvinnans roll i familjen att förändras. Pigan försvann då hushållsmaskiner ersatte henne, och då all renskötsel bedrevs som extensiv behövdes hon inte i renskogen. Renskötelsen började bli ett mansdominerat yrke. Andra förändringar som hade ägt rum under tiden fram till 1960-talet var brukandet av stängsel för att avgränsa områden mellan lappbyar och att förhindra renar från att vandra in i Norge (SOU 1936:23). Det sista steget över till en fullskaligt teknikkrävande näring skedde med början från 1960-talets slut då de första snöskotrarna började användas (Carlsson 2005), skidan är idag närmast en relik i rennäringssammanhang, (förf. anm.). Ytterligare innovationer som följde var användandet av motorcyklar och helikopter i renskötelsarbetet (Gustavsson 1989, Carlsson 2005). Med dessa förändringar blev behovet av kvinnlig arbetskraft än mindre vilket resulterade i att kvinnorna började söka sig till andra yrken (Carlsson 2005). Kvinnan hade blivit överflödig i rennäringen.

Idag följer familjerna inte med vid flyttningarna som tidigare, och i vissa fall stannar man kvar på samma ställe hela året medan vissa byter bostadsort 2 – 3 gånger per år (Gustavsson 1989). Även om rennäringen fortfarande är mansdominerad är det fler kvinnor som hittar tillbaka till yrket, (förf. anm.). Den teknikutveckling som tidigare ansågs göra kvinnorna överflödiga ökar idag möjligheterna. Att rennäringen av idag är mycket teknikkrävande innebär att den är belastad med höga fasta kostnader (Gustavsson 1989). Det är kostnader för bilar, snöskotrar, motorcyklar, hus på flera orter inklusive renvaktarstugor, släpvagnar etc. Dessutom tillkommer kostnader för drift och underhåll av denna utrustning, kostnader för helikopterdrivningar och kostnader för lastbilstransporter etc.

Kolonisationen

Allmänt om kolonisationen

I grunden kan man säga att kolonisationen och rätten till ödemarkerna är intimt förknippade med varandra (Rudberg 1957). Då stora arealer ägs eller nyttjas av några få gårdar eller byar utgör dessa en effektiv barriär mot fler kolonistörer och då särskilt för de som inte äger jord själva. Om däremot statsmakten lyckas hävda rätten till dessa stora ödemarker (*se t.ex. år 1542, 1683*), eller utmarker, blir den fortsatta kolonisationen helt beroende av vad statsmakten ser för intresse i saken. Detta är också en tendens som kan spåras ända från medeltiden och ända in i 1900-talet.

Till en början bottnade kronans intressen för ödemarkerna i förhoppningen om en framtida lönsam gruvnäring och därmed var uppmaningarna till kolonisationen främst till för att säkerställa tillgången på arbetskraft (Rudberg 1957; Arell 1977) (*se t.ex. år 1673*). Under denna tid var man också särskilt restriktiv med områdestilldelningen i de fall där man kunde tänkas driva bergsbruk. Men även andra saker såsom renskötsel och skogsvård kom att prägla riktlinjerna för hur lappmarkerna skulle bebyggas (*se t.ex. år 1671, 1673, 1695, 1749, skogsordningarna*).

Dessa restriktiva tendenser vände i samband med att befolkningen började växa och staten noterade att man kunde få bättre ekonomi med fler bebyggelseenheter (Rudberg 1957). Detta kunde redan skönjas i 1734 års skogsordning med tillhörande förklaring, samt i lappmarksreglementet från år 1749. Lapparnas rättigheter togs tillvara genom lappmarksreglementet, vilket myndigheterna och rättsväsendet också gjorde, i vart fall till en början (Bylund 1956). En av de greppbara vändpunkterna för lapparnas intressen är den s.k. Lappträskstriden där lappmannanäringarna slutligen fick ge vika, p.g.a. statens och myndigheternas prioriteringar, för nybyggarnas jordbruksintressen (*se Allmän fastighetsrättshistoria, Lapps katteland, parallella rättssystem*). En annan sådan vändpunkt kan skådas i de nordliga delarna av Sverige, Torne lappmark, där man i början av 1800-talet sätter en gräns på hur nära nomadlapparna får vistas ett nybygge (Arell 1977).

Det avgörande steget för kolonisationens progressiva tillväxt kan främst tillskrivas befolkningsökningen i kustsocknarna som skapade överloppsfolk vilka kunde ta steget in i lappmarkerna (Bylund 1956; Olofsson 1974; Arell 1979), undantaget från detta förlopp återfinns i framförallt Torne lappmark där det främst rörde sig om en s.k. inre kolonisation (Arell 1979). Den inre kolonisationen, d.v.s. att modernnybyggen genererade dotternybyggen vid generationsväxlingarna, utgjorde nästa steg i kolonisationsfasen i de sydliga lappmarkerna. Det var den process som spred bebyggelsen in i de stora ödemarkerna, en process som präglar 1800-talet (Bylund 1956; Rudberg 1957). Under 1800-talets sista decennier inleds också den stora markfördelningsprocessen mellan enskilda och kronan, den s.k. avvittringen, där lapparnas rättigheter också berörs (Brunfelter 2004). Samtidigt inser statsmakten och myndigheterna att avvittringen inte kan tillgodose de behov lapparna har och därför utarbetas den första renbeteslagen (Brunfelter 2004). Man inrättar bl.a. den s.k. odlingsgränsen ovan vilken ingen nyodling skulle tillåtas (Stenman 2001), men gränsen kom även att tjäna som en gräns för lapparnas intressen vilka preciserades i den första renbeteslagen 1886. Denna gräns fick inte den förhindrande effekt som var tänkt utan nybyggen anlades ovan denna gräns, och hade anlagts (Almquist 1928).

Man kan diskutera om det var rätt eller fel av kronan att genom olika påbud uppmuntra till koloniseringen av lappmarkerna (Arell 1977). Kontentan torde nog vara att en kolonisering skulle ha skett med eller utan lagstiftning. Hur ett kolonisationsförlopp utan styrning skulle ha sett ut kan man endast spekulera om, men det är troligt att ett påbjudet förlopp med en lagstiftning som bas var bättre än en kolonisation helt utan begränsningar. Ett resonemang som styrks av det faktum att odlingsgränsen inte kunde förhindra nybyggesanläggningar, när väl kolonisationen satt fart gick den nästan inte att stoppa (Bylund 1956).

Kolonisationsförloppet

För att få ett bra flyt i kronologiska framställningen, eller tidslinjen, valde vi att lyfta ut kolonisationen som ett tema istället för att splittra upp ämnet i tidslinjen, (förf. anm.). Läsaren bör dock jämföra detta temas innehåll med händelseutvecklingen i tidslinjen för att få en djupare insikt. Samtidigt bör man samtidigt hålla sig underrättad i framförallt temat Avvittringen, men även temat Allmän Fastighetsrättshistoria.

Kartorna som visar på bebyggelsens utveckling, till vilka korta förklaringar bifogats, redovisar den under föregående periods nytillkomna bebyggelse, samt den befintliga, (förf. anm.). Vad man bör ha i åtanke är att kartorna inte visar byars inre tillväxt utan endast nya områden som tagits i anspråk, därmed ger de inte en rättvis bild av befolkningstillväxten.

Antalet nybyggen fram till år 1700

Enligt figur 12 kan man se att det vid denna tidpunkt knappast var tal om någon utbred bebyggelse (Rudberg 1957). Rudberg anser att en framställning vid denna period endast är av akademisk betydelse. All befintlig lappmarksbebyggelse är ung och belägen nära, med några undantag, den då ännu inte fastställda lappmarksgränsen. Denna bebyggelse torde utgöra en rest av finnarnas tidiga kolonisation samt någon form av respons på bergsbruksverksamheterna under 1600-talet. Kustbefolkningen var sargad och i liten numerär efter alla krig, vilket uppgifter om många ödehemman understryker. Detta innebar att någon överloppsallmoge som skulle kunna flytta bosättningarna inåt landet inte existerade (Bylund 1956; Lundmark 1998).

Man kan även urskilja två kolonisationsområden, ett i söder och ett i norr (Arell 1979). Dessa två områden samlade upp koloniserare från olika håll. Det södra hade i huvudsak sitt upptagningsområde från kusten, med en anknytning till det nuvarande Finland (*se mer under den finska kolonisationen*). Medan det norra området främst lockade koloniserarna österifrån, även de från Finland.

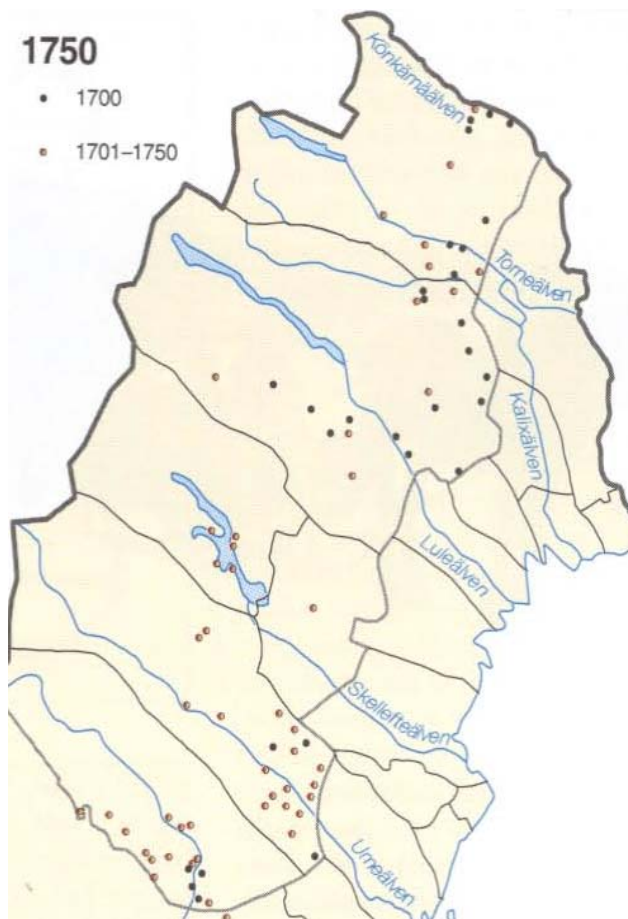

Figur 12. Antalet bebyggelseenheter år 1700 (Norrländsk uppslagsbok 1995).

Antalet bebyggelseenheter 1750

Under perioden (figur 13) har det tillkommit ca 50 bebyggelseenheter, där det totala antalet utgörs av nästan 80 enheter (Arell 1979). Den största ökningen har skett i de södra lappmarkerna (Rudberg 1957; Arell 1979) där bebyggelsen hade spridit sig framförallt längs älvarna eller vid större sjöar, samt i gynnsamma s.k. lidlägen emellan sjöar och älvar (Rudberg 1957). Angående de norra delarna av lappmarken kan samma noteringar göras med undantaget att man där redan hade etablerat sig på för hemmansbruk extrema lokaler, (vilket dock inte framgår av kartfiguren (förf. anm.)), vilket kan antyda brist på lämpliga platser. Uppodlingsförsök på klimatextremer är något som senare blev vanligt i övriga lappmarker och torde visa på att utbredningen ur ett hemmansbruksperspektiv hade nått sitt optimum. Man kan även notera att det uppkommit nybyggen i Pite lappmark, där Arjeplog fått flest bebyggelseenheter (Arell 1979).

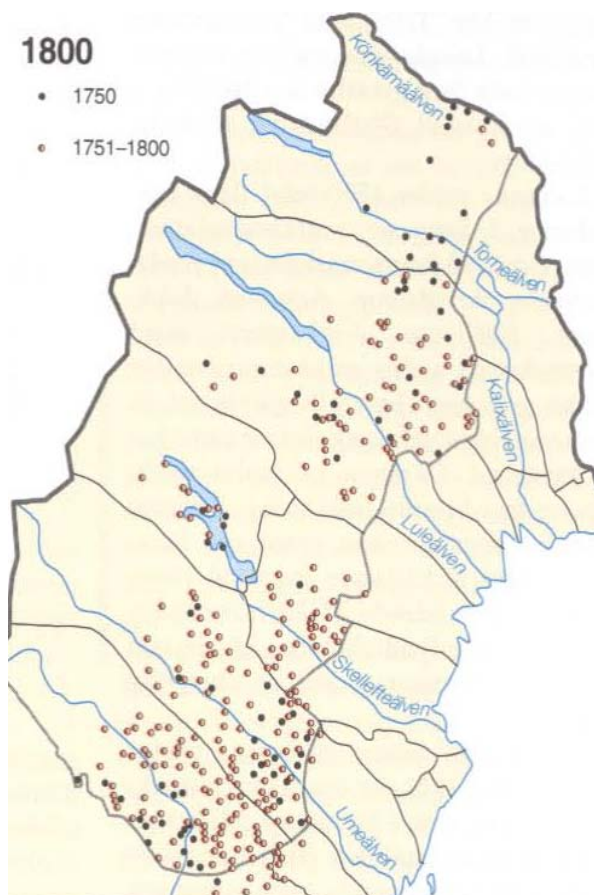
Sammanfattningsvis kan sägas att nybyggesverksamheten fram till detta år inte varit särskilt intensiv men att plakaten från åren 1673 och 1695 haft ett visst genomslag i de södra lappmarkerna (Rudberg 1957). Samtidigt hade befolkningen i kustbygderna börjat återhämta sig med följden att det fanns överloppsmänniskor som kunde ta nya områden i anspråk (Bylund 1956).

Figur 13. Antalet bebyggelseenheter 1750 (Norrländsk uppslagsbok 1995).

Antalet bebyggelseenheter 1800

Kolonisationen tog fart under andra halvan av 1700-talet (Rudberg 1957; Olofsson 1974; Arell 1979). Ca 230 bebyggelseenheter har tillkommit där totalen överstiger 300 (Arell 1979), varav den största förändringen kan skönjas i de södra lappmarkerna (Rudberg 1957; Arell 1979). Samtidigt kan man redan nu se att en förtätning skett i den tidigare så nybyggartomma Pite lappmark (Rudberg 1957). Hittills är ändå hela fjällområdet i lappmarkerna en stor ödemark med några få undantag, t.ex. Arjeplog. Västerbotten, det nuvarande, är den region där kolonisationen nått längst och en viss del av bebyggelsen har nu uppstått på områden som är mer utsatta, t.ex. för frost eller har sämre jordmån (figur 14).

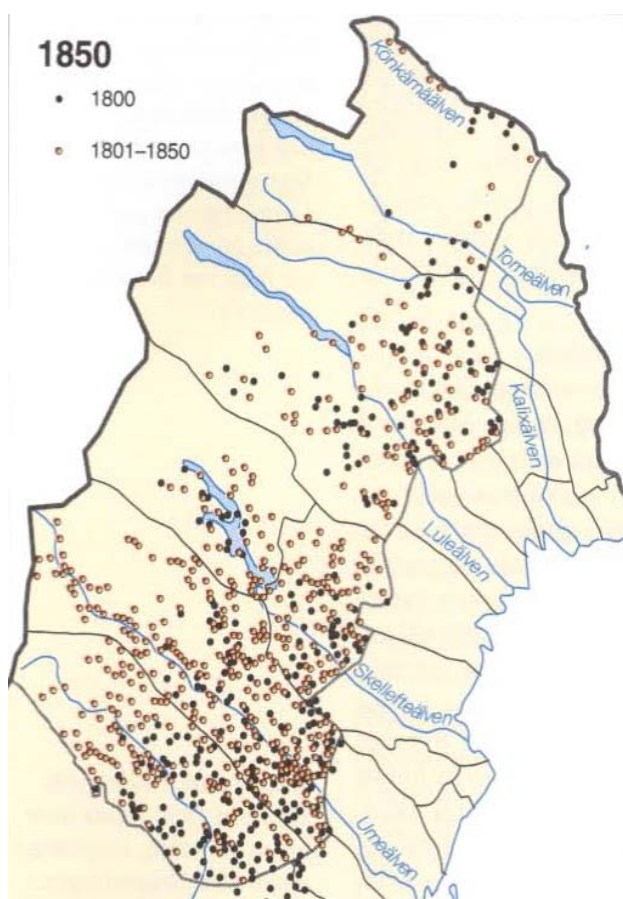

Figur 14. Antalet bebyggelseenheter 1800 (Norrländsk uppslagsbok 1995).

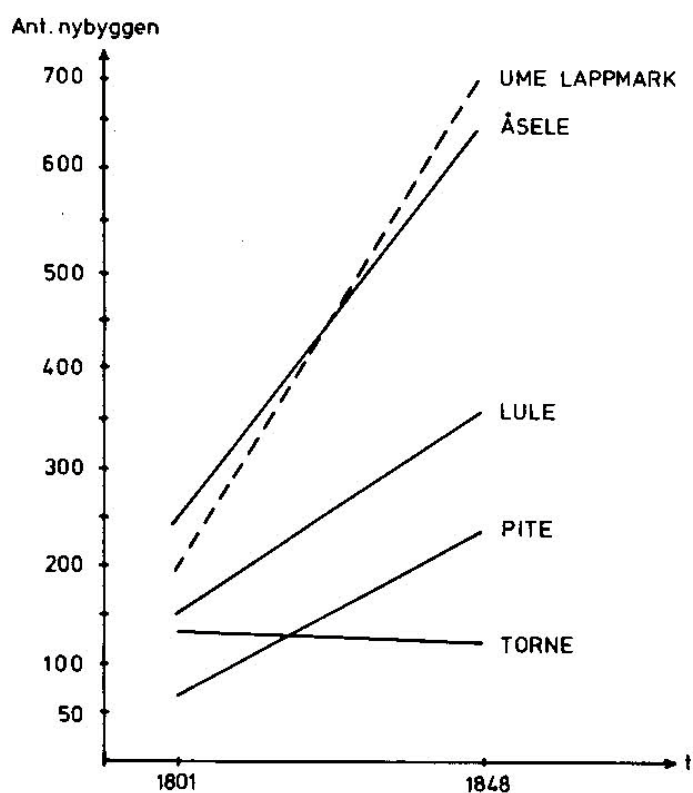
Antalet bebyggelseenheter 1850

Under perioden fram till denna tidpunkt sker den största förändringen under samtliga redovisade perioder (Rudberg 1957; Arell 1979). Eller som Rudberg skriver: *"Perioden 1801 – 1850 är den stora bebyggelsespridningens epok i inre Nordsverige."* Karaktären på förändringen är dels tillväxten av bebyggelseenheter och dels på de stora ödemarksytor som tas i anspråk (Rudberg 1957). En annan tydlig bild (figur 15 & 16) är skillnaden i tätheten i bebyggelsen där de nordligare delarna av Lappland är betydligt glesare än de sydliga (Arell 1979). En annan förändring som sker är att en s.k. inre kolonisationsfas, d.v.s. att modernybyggen börjar generera dotternybyggen vid generationsväxlingarna, blir mer påtaglig (Rudberg 1957; Arell 1979).

En kolonisation av vissa fjälldalar, som i föregående perioder var ödemarker, har skett och de tidigare stora sammanhängande ödemarkerna är uppbrutna (Rudberg 1957). Detta har skett till ett pris av att fler höjdlägen har koloniserats, gemensamt drag för hela området, där betydligt sämre förutsättningar för hemmansbruk råder. Som ett resultat av denna positionering kan man säga att fördelningen mellan bygd och ödemark har visualiserats. Den tidigare luckan mellan ett nordligt och sydligt kolonisationsområde är nu också i princip tilltäppt.

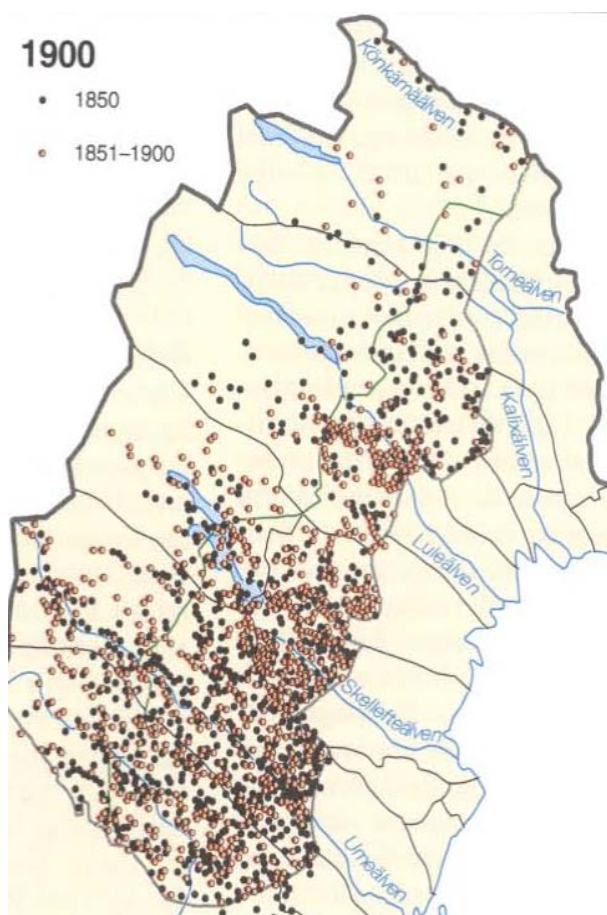
Figur 15. Antalet bebyggelseenheter 1850 (Norrländsk uppslagsbok 1995).

Figur 16. Antalet nybyggen fram till 1848 (Arell 1979).

Antalet bebyggelseenheter 1900

Perioden har karaktäriserats av framförallt en inre kolonisation (Rudberg 1957; Arell 1979). Kolonisering av ödemarker har avtagit nästan helt och en del av nykoloniseringen har nu skett genom staten påbjudna etableringar på kronoparker, främst i Norbotten (Rudberg 1957). De tidigare folktomma områdena i Pite lappmark har också genomgått en förtätning (figur 17). Kolonisationsfasen är nu också till stor del avslutad (Arell 1979).

Figur 17. Antalet bebyggelseenheter 1900 (Norrländsk uppslagsbok 1995).

Lapparna som kolonisatörer

För att Bylund skulle kunna framställa figur 18, som redovisas i detta stycke, var han tvungen att upprätta ett antal kriterier, (förf. anm.). Till lapp räknades den som under sin livstid hade ägnat sig åt renskötsel och därigenom levt ett kringflyttande liv (Bylund 1956) (se *Rennäringslagstiftningen*). För att en lapp skulle betecknas som en nybyggare krävdes det att han hade brukat åker och varit bofast under minst nio månader under året. Bylund ställde alltså upp motsatsförhållandet nomad = rennomad kontra icke-nomad = jordbruksbofast. Detta innebär att andra än de med samiskt ursprung (jämför *Lapp eller Same*) kunde räknas till lappnybyggare om de under sitt liv hade levt som rennomader. I de norra lappmarkerna var det vanligt att framförallt inflyttade finnar övergick till nomadnäringarna (Lundmark 1998) (se även *Lappmannanäringarnas former och omfattning*). Definitionen innebar i sin tur att en nybyggare som hade vuxit upp med föräldrar av samiskt eller lapskt ursprung, vilka varit nomader och själva anlagt ett nybygge, själv räknades som en icke-nomad om han

anlade ett nybygge (Bylund 1956). Trots dessa definitioner var det svårt att avgöra när en nomad övergick till ett nybyggarliv då detta ofta var en successiv övergång.

Faktorer som ledde till att en lapp växlade näringsfång var generellt; dålig lycka med nomadlivet, att man ville freda sitt lapps katteland eller att man helt enkelt övergick till ett icke-nomadliv (Bylund 1956). Sedan fanns det områden där faktiskt lapparna var pionjärer ifråga om anläggning av nybyggen, som exempel kan nämnas Arjeplog och Sorsele (figur 18).

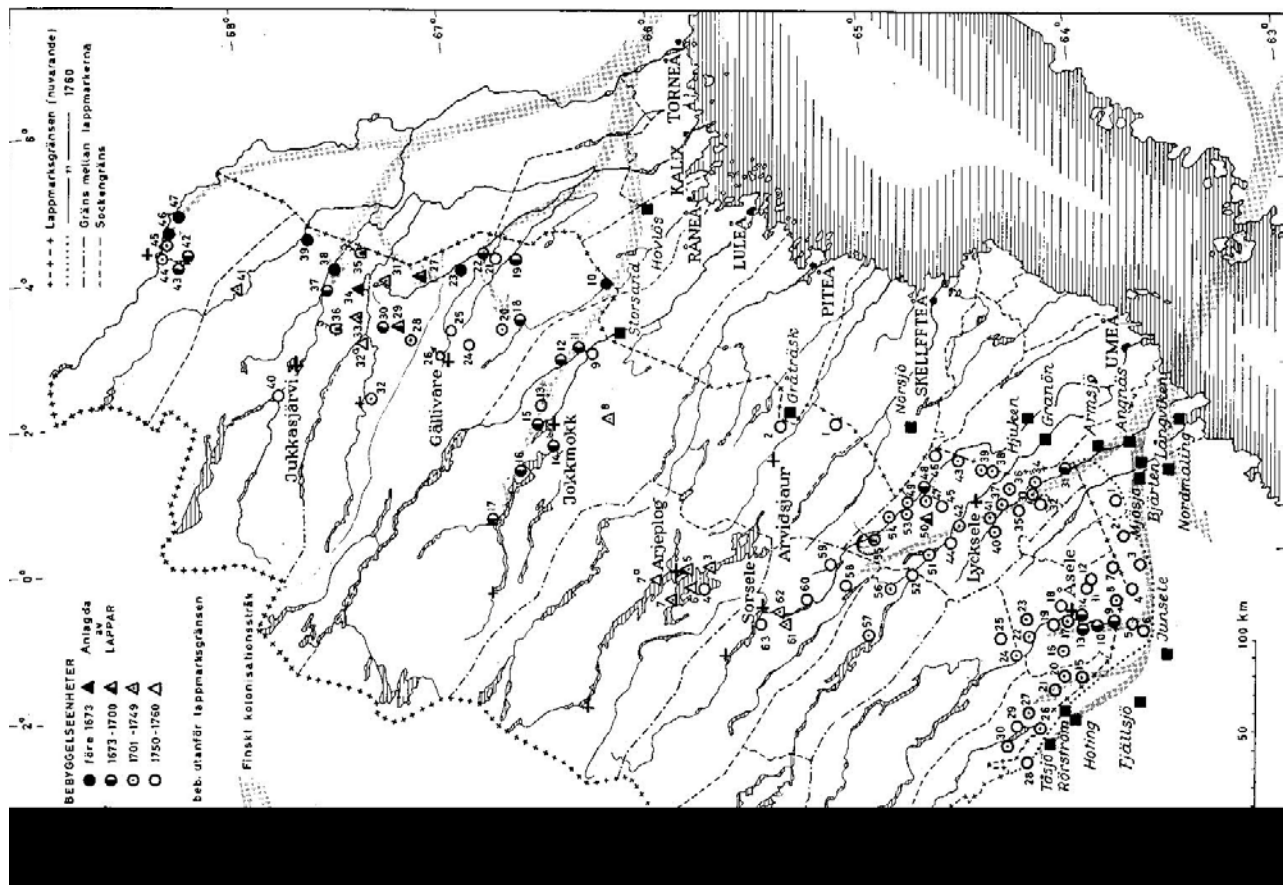
Övergången till ett icke-nomadliv var vanligast hos skogslapparna (Bylund 1956). De var mer bofasta redan före övergången till ett "fast boende". Dessa hade fasta visten, framförallt under vår och höst, där de bodde under längre tider, vilka ofta låg vid någon fiskesjö. Nästa steg var att man då kanske skaffade någon get och senare kor. När man hade skaffat boskap måste man börja samla foder inför vintern samt bygga ett fähus. När boskapen övergått till att vara den huvudsakliga näringen var således bosättningen att betrakta som ett nybygge. Ett sådant lappnybygge uppmärksammades förr eller senare av myndigheterna och nybyggarlappen var tvungen att söka immission på sitt nybygge och betraktades sålunda även då formellt som en nybyggare. Skogslapparna var också de som myndigheterna propagerade för att de skulle bli bofasta, och särskilt då koloniseringen skjutit fart (Olofsson 1974; Mörkenstam 1999) (*se Rennäringslagstiftningen*).

När en lapp hade dålig framgång inom sin egen näring, inom sitt katteland, kunde han slå sig ner vid någon fiskrik sjö och upprätta någon form av boende för mer permanent bruk (Bylund 1956). Han övergick till att fiska och jaga utifrån denna boplats och skiljde sig därmed inte nämnvärt i näringsutövande jämfört med en nyinflyttad nybyggare. Sedan följde samma utvecklingsfas som hos beskrivningen av skogslapparnas övergång till nybyggare enligt ovan.

Insyning av nybyggen av lappar för att freda sina lapps katteland var en företeelse som inträffade när det uppstod konkurrenssituationer om resurserna, främst jakt och fiske, mellan lapp och nybyggare (Bylund 1956) (*se mer under relationer mellan lappar och nybyggare*). Skattelappen hade ingen direkt rätt att förbjuda nybyggare att slå sig ned utan var tvungen att hävda sin rätt som kattelandsinnehavare, en rätt som successivt kom att sättas i andra hand av myndigheterna i skuggan av jordbruksnäringen (*se Allmän fastighetsrätts historia, Lapps katteland*). Det enda sättet att försvara i vart fall någon del av landet blev således att insynas ett nybygge, vilket i vart fall kunde ha en fördröjande effekt mot fler koloniserare. På vissa håll var dock uppfattningen att kattelanden var okränkbara om man som innehavare både betalade skatt för lapps kattelandet och nybyggesskatt, en föreställning som hölls fast vid långt in på 1800-talet. Insyning med motiven att skydda områden för sin egen näring, nomadnäringen, blev till slut mycket vanliga och sådana gjordes då i områden som innehöll gynnsamma betingelser för lappens näringsutövande. Det medförde problem då ett nybygge var tänkt att ägna sig åt någon form av jordbruk. När lappen tog steget över till nyodlargärningen föll han in under de för nybyggaren gällande reglerna och därigenom inskränktes hans, möjligheter till jakt och fiske (*se Rennäringslagstiftningen*). Dessa för lappen tidigare invanda rättigheter påverkades också genom att han var tvungen att uppfylla odlingsskyldigheterna inom utsatt tid för att inte riskera att förlora sitt nybygge, och därmed de facto den insynade delen av kattelandet. Nu var det ovanligt att man förlorade nybygget, eller åtalades för försummelse, vid bristande uppodling då myndigheterna både var släpphänta och hade overseende i denna fråga, oavsett vilken ursprungsnäring man hade. Och i många fall lyckades lapparna lika bra som andra med nybyggesanläggningar. Men odlingsskyldigheterna blev ett problem i de fall där insyningen endast var ett försök till att

skydda nomadnäringen, i sådana fall blev den oftast aldrig uppfylld och lappen lämnade ofta nybygget som sedan stod öppet för någon annan att ta i besittning (*jämför även med Lappträskstriden under Relationer och konflikter mellan lappar och nybyggare – Fiskerelationer...*). Dessa misslyckade försök av lappnybyggen noterades av myndigheterna som därigenom blev misstänksamma mot dylika företag, vilket då påverkade även de lappar som på allvar ville anlägga nybyggen (*se 1823*). Under 1800-talets andra hälft, när lapparna på allvar blivit tillbakaträngda, insynade många lappar s.k. kronotorp då de kom undan med lättare odlingsskyldigheter och även billigare avgifter i övrigt efter skattnäringens.

Visst innebar kolonisationen att lapparna fick dels en ofriare ställning och att man påverkades (Hultblad 1936). Men den lapska kulturen var stark och formad över generationer varför det tog tid innan kontakten med nybyggare förändrade deras levnadssätt i nämnvärd grad (Lule lappmark, förf.anm.). Projiceringen av levnadssätt gick snarare åt motsatt håll då det lapska levnadssättet var överlägset nybyggarnas livsstil varför många nybyggare, som Hultblad skriver, blev "lapponiserade".

Figur 18. Olika kulturers nybyggesverksamhet (Bylund 1956).

Den finska kolonisationen

De stora initiativen till kolonisering av lappmarkerna före år 1700 togs av människor från det nuvarande Finland (Bylund 1956). Anledningen till att deras inflyttning avtog antas vara att hemmansklyvningar tilläts i Finland 1684. Finnarna flyttade in längs särskilda stråk, oftast längs älvdalarna (figur 18). Att de tog det första initiativet kan verka lite förvånande och har

gett utrymme till rent psykologiska spekulationer. Men en trolig orsak till att svenskarna inte tog steget ut till lappmarkerna var att det helt enkelt inte var brist på resurser i kustbygderna och att förmånerna som kronan lockade med inte upplevdes som bra nog (Bylund 1956), dessutom var det brist på manfolk i Sverige p.g.a. ett flertal krig (Bylund 1956; Lundmark 1998).

Det första nybygget i Lycksele lappmark anlades av en finne, Johan Filipsson Hilduinen, i nuvarande Örträsk (Bylund 1956). Sedan flyttade ytterligare finnar till nämnda by och den blev sedermera den första utgångspunkten för kolonisationens fortsatta utbredning. Sålunda finns dessa finnars ättlingar över hela lappmarken.

Nasafjäll som kolonisationsfaktor

Den bebyggelse som uppstod vid Nasafjällens första omgång, den under 1600-talet, resulterade visserligen i nybyggesanläggningar men de upphörde i regel i samband med gruvans nedläggning (Bylund 1956) (*se mer 1634*).

Under nästa fas av Nasafjäll (*se 1770*) erhöll det nybildade Nasafjällbolaget vissa rättigheter genom bergskollegium (Bylund 1956). För att råda bot på bristen av arbetskraft fick man rätten att anlägga s.k. bruksnybyggen inom Pite lappmark och på allmänningar som gränsade mot denna. Bolaget befriades från rekognitions- och bevillingsavgifter samtidigt som hemmansägarna skulle befrias från roteringstjänst och knektutskrivning, och självklart övriga förmåner enligt 1749 års lappmarksreglemente. Med dessa lättnader fick hemmansägarna en sorts bergsfrälse som de skulle återgälda med framförallt körsior som de skulle få skäligen ersättning för. Körsiorna var frivilliga under frihetstiden men tvingande efter, till ett av bolaget fastställt pris.

Den upptagna gruvans effekter på utökad bebyggelse kan summeras i både negativa och positiva drag (Bylund 1956). Till de positiva bör man räkna bolagets roll som initiativtagare till nybyggesanläggningar och därmed som medverkare till en växande bebyggelse. Försättningsvis blev många av bruksarbetarna kvar i området efter nedläggningen, till skillnad från epoken under 1600-talet. Den absolut största positiva insatsen är nog gruvans roll som marknadsförare och kommunikationsförbättrare, alltså faktorer av mer indirekt påverkan. Nasafjäll gjorde lappmarkerna kända genom all ”propaganda” som krävdes för att få igång driften och vidare för att upprätthålla den (*jämför ”vinsten” av gruvdriften under 1770*). För att driva gruvan behövdes färdleder både för körsior i gruvans regi men även för att människor skulle kunna färdas. Gruvan gjorde dels dessa färdleder kända, en väg öppnades in till lappmarkerna, men lappmarksbefolkningen fick även en bättre anknytning till kustbygden. Gruvan gav till och med upphov till åtminstone en fungerande sommarväg efter vilken bl.a. posten färdades. Precis som Bylund skriver kan man förutsätta att gruvan kan ha givit upphov till följande pendelverkan; *”bättre väg – större möjligheter för bebyggelse; mer utbredd bebyggelse – bättre möjligheter för god väghållning”*, i vart fall i Pite lappmark.

De negativa effekter gruvbolaget hade var att nybyggarna visade motvilja till att anlägga nybyggen (Bylund 1956). En allmän misstänksamhet spreds bland befolkningen då bolaget började göra anspråk på alla nybyggesansökningar och det kan ha varit en faktor som bromsade koloniseringen i detta område. Man drog sig helt enkelt för att nyodla då risken fanns att hemmanet kunde omföras från krono- till bergshemman. Vad som genererade denna inställning var troligen det faktum att bolaget kunde inkalla en bruksnybyggare till tjänst utan förvarning vilket ledde till en stor osäkerhet för hemmansinnehavaren, men även det faktum

att det fanns en misstänksamhet som hade sin grund i hörsägen om driften under 1600-talet. Det är dock svårt att fastställa att dessa omständigheter skulle ha bromsat bebyggelsen. Däremot var gruvbolagets kontroll på nybyggen dålig och oorganiserad vilket medförde att nybyggaren hade friare händer genom sitt bergfrälse än övriga nybyggare, bruksnybyggen uppvisade ibland en sämre utveckling m.a.p. odlingsåtgärder. En klar negativ påverkan var den att möjligheten till extra förtjänster genom körslor blev ringa då driften gick dåligt. Istället uppstod en situation där bruksnybyggare övertalades att på kredit överlåta varor till bruket, och ibland även pengar, vilka man sällan fick ersättning för inom avtalad tid. Det finns även fall där bolaget lagt sig i vad bruksnybyggaren skulle odla, t.ex. i ett fall där bruksnybyggaren förbjöds att odla potatis i den omfattning han ville vilket fick följden att han tvingades odla korn som i sin tur frostskaades och han fick dryga ut brödet med bark.

En intressant händelse är när gruvbolaget och allmogen kom i strid om hur körselvägen skulle gå genom lappmarken, vilken bolaget förlorade, och sedan om ett lappnybygge som bolaget vill omföra till ett brukshemman (Bylund 1956). Allmogen vann bl.a. genom stöd från KB som motiverade avslaget med att bruksnybyggaren berövades allt hopp om att bli till nytta för sig själv och det allmänna, d.v.s. att bolaget hindrade uppodlingen av dessa trakter. Kontringen från bolaget kom en tid senare där man yrkade på en kartläggning av hela Arvidsjaurs socken. Denna skulle genomföras så att alla bruks- och krononybyggen skulle avtagas och rörläggas för bolagets egen räkning. Bolaget påtalade också att dess privilegier gav dem rätt att till hemman fördela och rörlägga all överloppsmark. På detta uttalande reagerade lapparna i trakten, de skulle visserligen tjäna på att få en fast gräns för respektive nybygge fastställd mot överloppsmarken som nu med sin gränslösa existens orsakade tvister mellan nybyggare och lappar, då de skulle bli helt utan land. Nybyggarna slöt upp bakom lapparna och förklarade att de borde få vara kvar på sina skatteländ då de inte skulle komma till nytta för någon annan, om inte så borde de i vart fall tillförsäkras rätten att använda dessa överloppsmarker. Det hela slutade med att Häradsrätten (HR) ställde sig bakom lapparna och nybyggarna men uttryckte sig positivt till idén att avgränsa nybyggen från kronoallmänningar och skatteländ. Detta var emellertid ett betungande och kostsamt arbete som inte borde behöva lasta allmogen, i vart fall skulle det inte ske utan att man blev ersatt i pengar vilket HR betvivlade att Nasafjällbolaget kunde svara för. Hela frågan stannade vid denna tvist och gruvbolaget hade byggt på allmogens misstänksamhet om vilka dunkla motiv som legat bakom förslaget, vilket i sin tur i princip innebar att en kartläggning hade varit omöjlig att genomföra.

Kolonisationens förutsättningar och dess inre skeenden

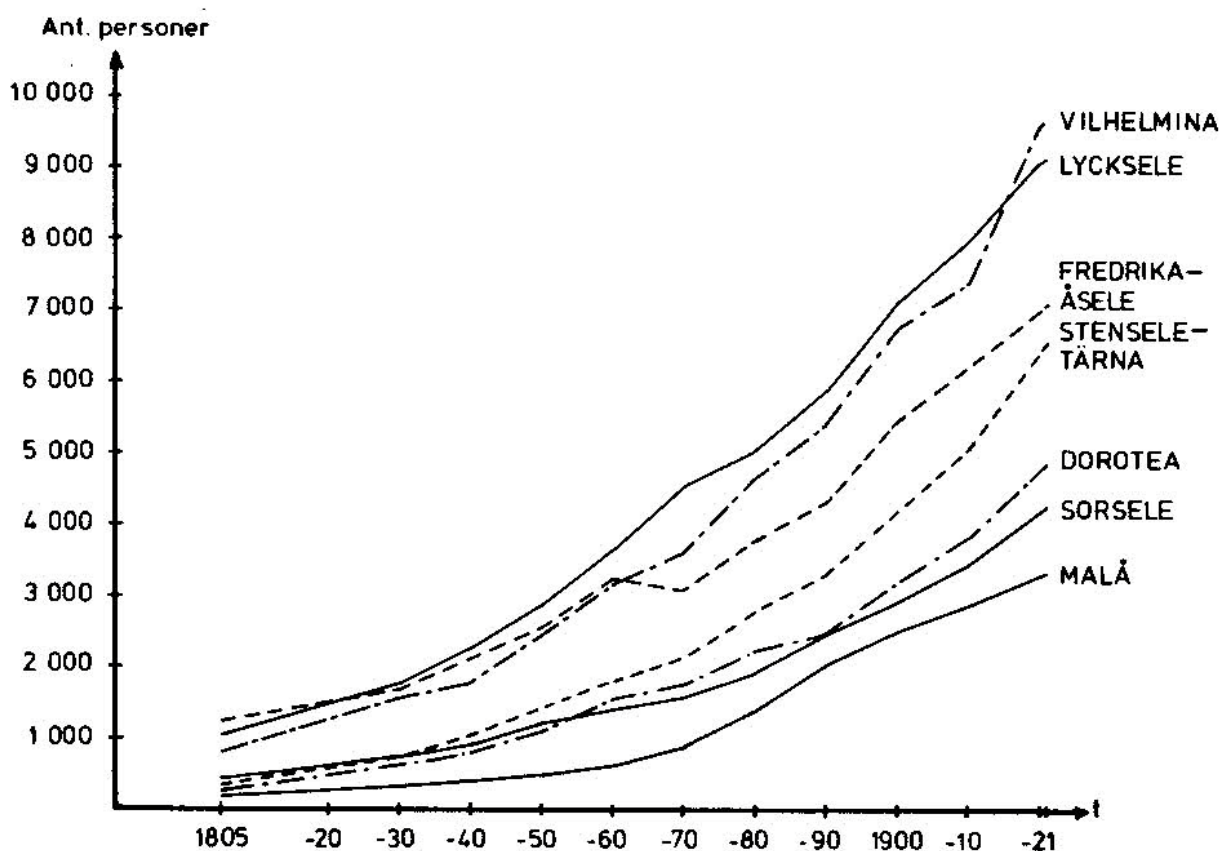
Befolkningsutvecklingen

En förutsättning för att lappmarkerna skulle koloniserats var att det fanns människor (Bylund 1956; Arell 1979). Dessa förutsättningar infriades inte förrän kustsocknarna fick ett befolkningsöverskott. För Västerbottens del inträffar befolkningsexplosionen under andra halvan av 1750-talet (Olofsson 1974). Den första avgörande faktorn var att en fredstid inleddes vilket var viktigt då flera tidigare krig nästan tömt kustsocknarna på män. Den andra faktorn var att jordbruket hade gått framåt och samtidigt klarade man sig utan missväxt ända in till mitten på 1760-talet, man blev självförsörjande på spannmål vilket aldrig hade hänt tidigare. Storskiftesreformen 1757 var också positiv för uppodlingen då respektive ägor samlades mer enhetligt, dessutom hade man tillåtit hemmansklyvningar ända ner till 1/8 mantal vilket gynnade nyodlingen. Slutligen bör det nämnas att avvitreringen av Västerbotten också var en faktor som gynnade såväl

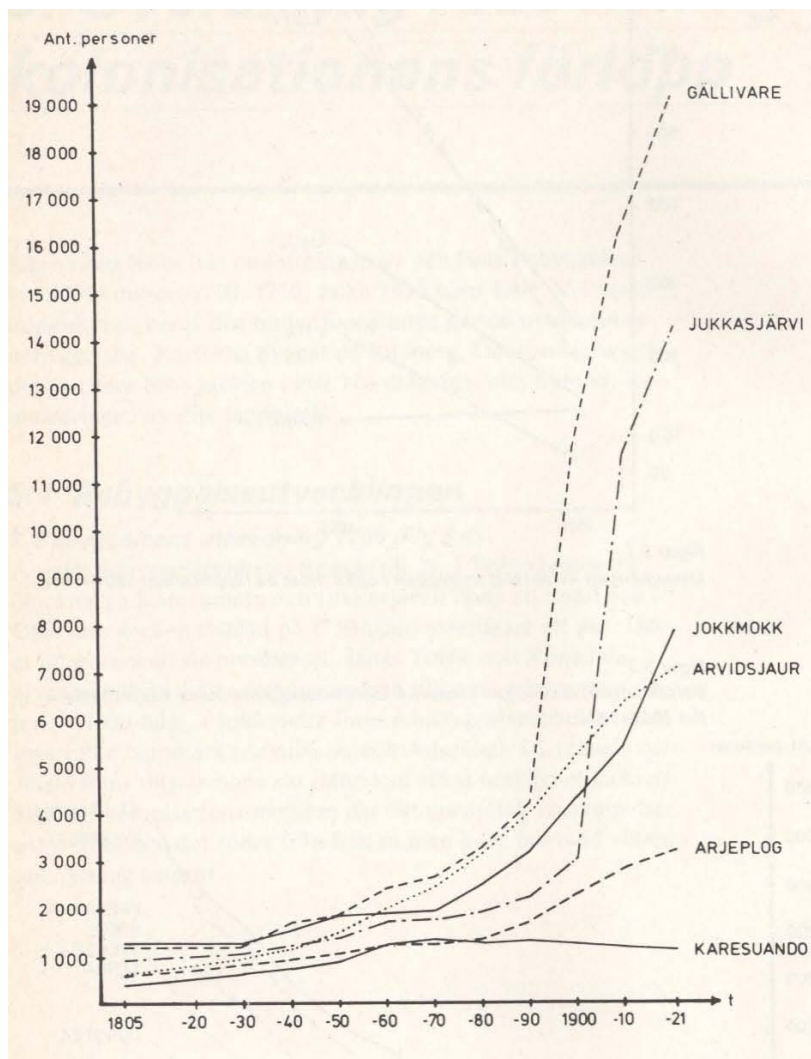
arbetsivern som tillväxten bland befolkningen då man äntligen fick klara besked om var och ens ägor.

Som exempel på kustsocknarnas tillväxt kan åren 1751 – 1772 nämnas då befolkningen ökade med hela 20 %, en tillväxt som stod i särställning jämfört med övriga riket (Olofsson 1974). Detta befolkningstillskott utgjordes till största delen av en självförsörjande småbrukarklass.

Av dessa människor kom en del att befolka lappmarkerna och för åskådlighetens skull visar figurerna 19 och 20 hur befolkningen ökade i lappmarksförsamlingarna i Norr- respektive Västerbotten under åren 1805-1921, (förf. anm.).

Figur 19. Befolkningsutvecklingen i Västerbottens lappmarker (Arell 1977).

Figur 20. Befolkningsutvecklingen i Norrbottens lappmarker (Arell 1977).

Att sedan befolkningen spred sig djupare inåt lappmarkerna, d.v.s. tog mer ödemarker i besittning, berodde mest på en s.k. inre kolonisation (Bylund 1956; Arell 1979). Under en sådan mekanism bidrog ett s.k. modernnybygge till ett eller flera dotternybyggen då sönerna flyttade ut. Denna utveckling var också påtvingad genom paragraferna i lappmarksreglementet som inte tillät att hur många människor som helst fick vistas inom ett och samma nybygge. Kronans och myndigheternas långa strävan om en bebyggd lappmark bar slutligen frukt.

Nybyggarnas näringar

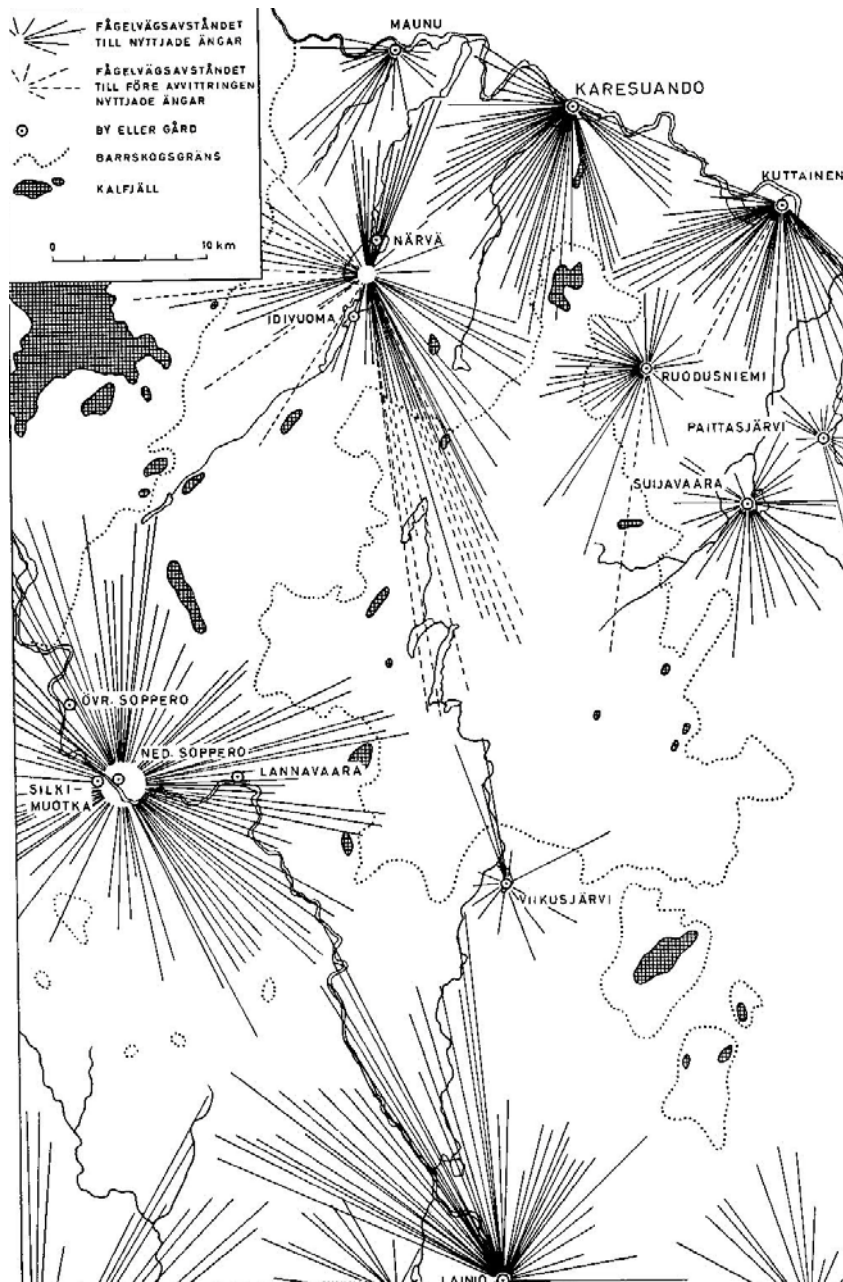
Upplåtelsen av nybyggen i lappmarkerna låg i det nyodlingsintresse som kronan hade (Bylund 1956; Arell 1979). I praktiken var det andra faktorer som styrde lokaliseringen av ett nybygge då åkerbruket var av underordnad betydelse. De faktorer som främst placerade ett nybygge i geografin var möjligheterna till fiske och tillgången på naturliga slåtterängar. När man sedan började anlägga nybyggen med tankar på åkerbruk spelade frostländheten en stor roll. Men oftast gav det ena det andra då ett sjöläge oftast gav tillgång till uppodling av någon frostskyddad udde. När sedan åkerbruket utvecklades flyttades åkrarna ofta för att erhålla gynnsammare lägen, oftast högre och

högre upp längs en lid (Rudberg 1957; Arell 1979). Denna process kunde i sin tur medföra att nybygget flyttades för att ligga närmare åkern.

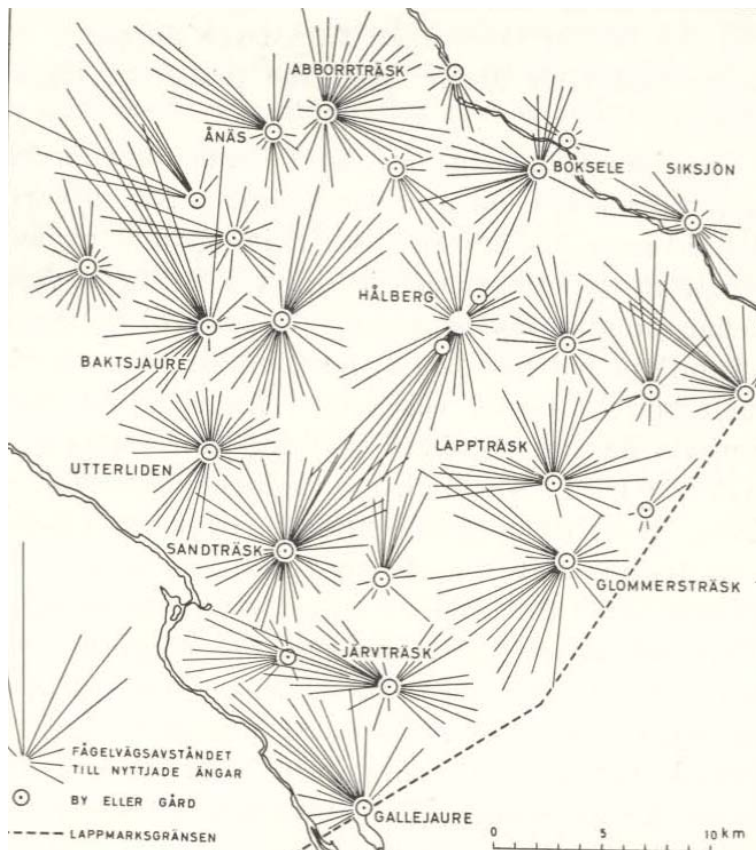
Fisket skulle visa sig vara outhärligt för framförallt de första nybyggarna vilket tillslut även kronan insåg (*jämför 1749 – Lappmarksreglementet*) (Bylund 1956, Arell 1979). Man behövde fisket för att klara de första åren tills det att man kommit igång med någon egen livsmedelsproduktion. Fisket blev också den stora tvistefrågan mellan nybyggare och lappar (*mer om detta nedan*) (Bylund 1956; Arell 1977; 1979).

Jakten hade också en stor betydelse för nybyggaren, framförallt under nybyggets uppbyggnadsfas då den gav extra födotillskott, och ibland även byten till avsalu (Bylund 1956; Hultblad 1968).

Bruket av naturliga och modifierade slåtterängar blev huvudnäringen för nybyggarna i lappmarkerna (Bylund 1956; Rudberg 1957; Arell 1977; 1979). Tillgången på lämpliga slåttermarker, som gav foder över vintern, var också en av synenämndens huvuduppgifter att kartlägga vid anläggningssynen då man ofta bestämde antalet djur som nybygget kunde hålla (Arell 1979). I det första steget brukade man de ängar som gav naturliga skördar. Nästa steg var att röja upp fler ängar, samt att modifiera dem på något sätt. Modifieringen kunde göras genom utdikningar, dämningar, sjösänkningar etc. Det finns även så långtgående projekt som vattenledning via träakvedukter och kilometerlånga vattenledningar genom diken för att höja produktionen på ängarna (Bylund 1956). Dessa ängar, s.k. ströängar, utängar, slåtterängar etc., var alltså avgörande för nybyggarna och kom därmed att utnyttjas på långt avstånd ifrån nybygget (Bylund 1956; Rudberg 1957; Arell 1979). Bruket av dessa ängar kom sedan, i takt med ökningen av antalet nybyggare och förändringar inom renskötseln, att bli en grogrund till konflikter (*se Hötrampet nedan*) (Arell 1977). Som exempel på ängarnas betydelse, och samtidigt hur stora arealer nybyggarna extensivt utnyttjade (figurer 21 & 22), (förf. anm.). Dessa två figurer visar exempel på ängsutnyttjande i tätbefolkade respektive glest befolkade områden, Samtidigt ger dessa figurer en god överblick i hur ängarna inkräktade på renskötselns betesområden (Arell 1979), ett förhållande som man sedan försökte reglera i den första renbeteslagen år 1886 (Mörkenstam 1999).

Figur 21. Sätteringsutnyttjande i Torne lappmark (Kuadberg 1957).

Figur 22. Slåtterängsutnyttjande i Pite lappmark, (Rudberg 1957).

Tillgången på områden med lämpliga ängar var också en faktor som spelade roll för den fortsatta kolonisationen (Arell 1977). Om det inte fanns tillräckligt med ängar, d.v.s. resurser, i det tänkta nybyggets närhet blev det inte någon anläggning. Detta var dock ingen generell regel utan avvikelser finns där bebyggelsen istället klumpat ihop sig till stora byar, t.ex. i Torne lappmark, vilket kan ha sin orsak i kulturella mönster. En annan faktor som spelade roll var naturfaktorn, vilket innebar att nybyggen inte anlades på platser där korn- och potatisodling p.g.a. klimatet var föga framgångsrikt (Rudberg 1957).

Relationer och konflikter mellan lappar och nybyggare

Relationerna innefattade både konflikter och olika former av samarbete (Bylund 1956). Konflikterna handlade främst om fiske och jakt, vilka fanns redan före kolonisationen hade tagit fart (se t.ex. 1751 – Lappmarksgränsen). När sedan nybyggen hade etablerats i lappmarkerna tillkom tvister om renarnas skador på slåtterängar och hässjat hö (Bylund 1956; Arell 1977). Nybyggarna anlade på vissa håll skogseldar som "försvar" för att göra områden otjänliga till renbete (Bylund 1956). Men det fanns även tvister där nybyggare skjutit renar då de ansågs ha kommit innanför nybyggets gränser (Göthe 1929). Sist av allt bör nämnas att denna relation, mellan lappar och nybyggare, ingalunda handlade enbart om konflikter (Bylund 1956). Nybyggaren hade ett stöd av lappen som sakkunnig i de förhållanden som var rådande i den trakt kolonisationen kom till. Dessutom idkade båda parter byteshandel med varandra och lappen kunde

magasinera sina saker hos nybyggaren under de tider han vistades i andra trakter. Dessutom tog nybyggarna i många fall hand om lappens åldringar, barn och boskap (främst getter).

Fiskerelationer, främst konflikter

Fisket var den vanligaste källan till konflikter mellan lappar och nybyggare, vilka fanns långt före själva kolonisationen tagit fart (Göthe 1929; Bylund 1956). Som exempel på fisketvister kommer, den av många källor nämnda, Lappträskstriden få tjäna. Den innehöll alla drag som var viktiga och dess utgång kom dessutom till viss del att få betydelsen av ett prejudikat. Sammanfattningsvis innebar ovanstående tvist att rättsläget mellan lappar och nybyggare kom att rubbas genom att nyodlingsintresset kom att sättas över intresset för lappmannanäringarna. Dessutom kan man under utvecklingen av hur dessa tvister hanterades skönja en förändring i hur myndigheterna såg på markrättigheterna (*jämför Parallella rättssystem*). Detta kan beskrivas i fallet med Lamburbäcken som beskrivs utförligare efter Lappträskstriden

Fisketvisterna, enligt forskning rörande Torne lappmark men som generellt torde kunna tillämpas även på de södra lappmarkerna, minskar i domböckerna desto längre fram i tiden man kommer (Arell 1977). Denna utveckling har sin orsak i att lapparna utvecklade en allt mer extensiv renskötsel vilket innebar att de gamla näringarna jakt och fiske minskade i betydelse. Tvister om dessa nyttigheter kom nu att gälla mellan olika nybyggare, vilket inte med automatik innebar att man ifrågasatte lapparnas dispositionsrätt till dessa nyttigheter. Dessa av lapparna tidigare hävdade rättigheter kom dock att överges till förmån för anpassningen till renarnas betesbehov.

Slutligen bör det framgå att när tvisterna handlade enbart om fisket, utan att värderingar mellan jordbruksintresset och lapparnas intresse fördes in i tvisten, hade oftast lapparna större framgång att hävda sin rätt hos de olika instanserna.

Lappträskstriden tog sin början år 1769 då en svensk, Lars Nilsson (L.N.), sökte och fick tillstånd till ett nybygge nära skattelappen Per Larssons (P.L.) huvudviste vid nämnda träsk (Bylund 1956). P.L. hade några år tidigare anlagt ett eget nybygge i skyddande syfte men fått överge det p.g.a. att han inte hade uppfyllt odlingskyldigheterna. P.L. protesterade men fick avslag från Häradsrätten (HR). HR som tydligt påpekade att L.N. inte fick störa honom i hans fiskande och jagande, HR ansåg därmed att P.L. inte skulle hitta några skäl till att framgent klaga. Ett år senare, 1770, anlades ytterligare ett nybygge vid Lappträsk.

Samma år, år 1770, klagade lapparna över att L.N. överskridit sina fiskerättigheter (Bylund 1956). Denna klagan fann HR stöd för efter vidtagen undersökning och fick dessutom stöd av en nybyggare i Glommersträsk som gav lapparna sitt stöd. HR beslutade med stöd av lappmarksreglementet (*se 1749*) att begränsa fisket till ett notvarp. Detta notvarp preciserades sedan 1771 till att vara 30 x 30 famnar till storlek och nybyggarna förbjöds med ett vite att syssla med annat fiske i Lappträsket.

Med stöd av denna dom stämde lapparna nybyggarna vid tinget 1773 för överträdelser (Bylund 1956). Nybyggarna hade nu även fiskat i bäcken, där de dessutom byggt en bro och påbörjat ett kvarnbygge. Denna gång backade nybyggarna och lovade att de skulle sluta med fisket och riva den uppförda bron bara de slapp böter. Lapparna var nöjda med detta men krävde att de även skulle riva kvarnen då dess damm hindrade fisken att vandra mellan Lappträsket och Ålsträsket. Lapparna hade alltså pekat på kärnan i tvisten, att nybyggarna försökte att upprätta ett fiskvandringshinder, men även att de ville behålla kvarnen för sitt

huvudsyfte. Nybyggarna erbjöd sig att bygga en lucka i dammen men HR gick helt på lapparnas linje och beslutade att kvarnen skulle rivas.

Nybyggarna stämdes återigen av lapparna 1774 för att de inte tagit bort kvarnen, dessutom hade de förstört fiskeredskap för lapparna (Bylund 1956). Efter att nybyggarna vädjat om att få behålla kvarnen kom ett kompromissförslag, efter en undersökning av KB, som gick ut på att de skulle bygga luckan som man föreslagit föregående år. Lapparna hävdade nu envist att kvarnen med tillhörande attiraljer var skadlig för fisket och ville ha bort den. HR gick återigen på lapparnas linje och dömde nybyggarna till höga böter, samt att kvarnen skulle rivas.

Nybyggarna överklagade beslutet om kvarnen vilket kom att utredas av ett specialombud från KB (Bylund 1956). Utredningen hade utmynnat till att gälla ekonomiska mål och under ett möte med allmogen hade man bestämt att nybyggarna i Lappträsk skulle få behålla kvarnen på prov för att se vad kvarnen kunde betyda i rena intäkter. Detta skulle lapparna sedermera ha godkänt bara en lucka infogades dammen.

Nästa gång det var dags för tingsförhandlingar var 1776 (Bylund 1956). Lapparna hade utsatts för intrång då nybyggarna använt större notvarp än vad HR bestämt 1770, dessutom hade de färdigställt kvarnen som man beslutat att riva 1774. Målet delades nu upp i två delar, där fisket utgjorde den ena och kvarnen den andra, där HR dömde nybyggarna till böter för fiskeförseelsen enligt reglementet. HR var däremot inte informerad om de åtgärder som KB vidtagit föregående år och hamnade i en besvärlig situation. Dessutom nekade lapparna till att man skulle ha godkänt försöket med kvarnen vilket ett flertal vittnen intygade. HR hade inget annat val än att skjuta på målet om kvarnen då omständigheterna borde undersökas noggrannare. Den egentliga följden blev att frågan om kvarnen kom att begravas av HR och kvarnen fick stå kvar. Orsaken till framgången för nybyggarna låg till stor del i att man hade lyckats skilja kvarnen från fisket och istället påpekat dess betydelse för jordbruket, och detta låg helt i statmakernas intressesfär.

Twisten om fisket i Lappträsk återkom 1784 (Bylund 1956). HR gick enligt reglerna från lappmarksreglementet och förbjöd nybyggarna att skada och göra intrång på deras näringar, de skulle enligt HR *”förbliva inom de dem tillsynte åker och ängesbruk, som är deras göromål och näring”*. Särskilt tryckte man på att nybyggarna inte fick förfördela lapparna angående fisket inom skattelandet. Nybyggarna var missnöjda och sa att man skulle söka stöd hos KB.

Nybyggarnas motdrag kom 1785 (Bylund 1956). De överlämnade då en ansökan till HR om att få fördjupa Lappträskbäcken för att sänka träsket, motivet var att man ville få tillgång till mer ängsmark och därmed kunna föda mer kreatur. Lapparna protesterade och påpekade, helt riktigt, att fisket skulle bli mycket sämre. HR gick på nybyggarnas linje, även om man instämde i att fisket kunde försämrats, och gav tillstånd till utdikningen med motiveringen att deras gamla ängar minskat i produktion. Angående lapparnas fiskerätt så skulle de kunna fiska på andra ställen inom sitt skatteland, då detta stora vidlyftiga område, som de dessutom betalade en ringa skatt för (*jämför t.ex. 1695*), innehöll fler fiskevatten och övrigt land för skattebetalaren att bruka.

Resultatet av denna segdragna tvist blev att det tidigare rättsliga jämviktsläget mellan lappar och nybyggare rubbades (Bylund 1956) (*Se Allmän fastighetsrättshistoria, Lappskatteland, Parallella rättssystem*). Efter 1785 förlorade som regel lapparna tvisterna mot nybyggarna och

därmed var, som Bylund skriver, ”*striden om äganderätten till det geografiska rummet för nomadnäringsarnas fria bedrivande var förlorad för lapparna*”. Utslaget i denna tvist kom också framgent att åberopas av andra nybyggare, men såväl HR som KB hade utvecklat ett förhållningssätt i dylika tvister.

Fisket i Lappträsk försämrades också vilket blev omvittnat på tinget 1792 då lapparna försökte få kvarnen bortriven, vilket misslyckades (Bylund 1956). Lapparna tvingades senare att flytta sitt huvudviste från Lappträsk och förlorade således mer än bara fisketvisten.

I fallet Lamburbäcken, som tog sin början i början av 1800-talet, rörde det sig om en delad fiskerätt mellan skattelapp och nybyggare, vilket ingen av dem invände sig emot till en början (Bylund 1956). Problemen uppstod när nybyggaren började dämma bäcken, med sämre fiske som följd, för bättre höproduktion. Lappen gjorde allt för att förhindra detta, och nu även fiskerätten, med följden att nybyggaren förde ärendet upp till KB. Nybyggaren kunde t.o.m. tänka sig att betala enskild skatt för bäcken till kronan bara han fick bort lappen och hans renar. Lappen stödde sig å sin sida på hävd och att bäcken rann genom hans skatteland. KB gav nybyggaren sitt stöd och underkände samtidigt ett utslag från HR som visade på lappens ensamrätt till fiske. Detta beslut fattade KB med motiveringen att HR inte hade befogenhet att besluta över dispositionen till kronolägenheter. Lappen överklagade till kammarkollegium och förlorade då man där beslutade helt i linje med ett remissutlåtande som KB hade gjort. I remissutlåtandet från 1815 förklarade KB att det för kronan ansågs förmånligare att lappmarkernas ödeland omvandlades till boplatser för jordbruk och att lapparnas av ålder innehavda rätt då var tvungen att ge vika (*Se Allmän fastighetsrättshistoria, Lappska skatteland, Parallella rättssystem*). Det uttalas även att man inte kunde neka nybyggaren fiskerätten till de vatten han hade strandrätt i och framförallt då en strandrätt som hävdades genom uppodling. Två viktiga aspekter kom fram under denna tvist. Dels så förklarade KB tydligt att marken var av krononatur, och dels förklarade samma instans att jordbruksintresset hade företräde framför lapparna och deras näringar.

Jaktkonflikter

Jakttvisterna är mycket ovanligare om man jämför deras frekvens i domböckerna med frekvensen för fisketvisterna (Bylund 1956). Både fisket och jakten minskade i betydelse för lapparna i takt med en allt ”modernare” rennäring (se även *Fiskerelationer...*) (Arell 1977, Lundmark 1998). Dessutom begränsades jakten i reglementet från 1749 genom införandet av den s.k. 5 km-regeln (Göthe 1929). Denna avståndsgräns infördes dels med hänsyn till lapparnas jakt som de skattade för, och dels med hänsyn till att jakten av myndigheterna ansågs hämmande för uppodlingen och därmed hämmande på framtida skatteintäkter (Göthe 1929; Bylund 1956).

Rörande jakttvisterna, i Torne Lappmark, handlade de ofta om tvisten mellan två skattelappar och var då i grunden ofta en tvist om skattelandens inbördes gränser (Arell 1977). Det är dock vanskligt att dra slutsatser om jaktens betydelse p.g.a. att de saknas i domböckerna, utan man får istället dra slutsatsen att jakten av någon anledning inte förorsakade tvister liknande de om fisket, i vart fall sådana som hamnade i domböckerna.

De jakttvister, mellan lappar och nybyggare, som uppstod verkar främst ha handlat om bäverfångst där lappen var den som gick till rätten med ärendet (Bylund 1956). Generellt vann lappen ett sådant mål om nybyggaren hade bedrivit fångsten mer än 5 km från nybygget, man tillämpade med andra ord lappmarksreglementet. Jakttvisterna hade emellertid

föga dämpande effekt på kolonisationsvågen, i vart fall om man jämför med tvisterna om fisket.

Hötrampet, tvister mellan lappar och nybyggare

Tvisterna rörande renarnas skador på hö och ängar kan sägas vara ett uttryck för de båda näringarnas extensiva markutnyttjande (Arell 1977). Grundproblemet var de spridda ängarna, som inte omfattades av lappmarksreglementets bestämmelser om en 5 km gräns, och svårkontrollerade renar, ett problem som ökade med graden av extensiv renskötsel. Även i denna relation mellan näringarna kom det att bli fråga om en viktig vändpunkt angående statsmakternas syn på respektive näringsidkares skyldigheter och rättigheter. En variant av 5 km regeln kom att tillämpas på lapparna s.a.s. omvänt i vissa lappmarker, men då gällde den också i princip för nybyggarnas höfångst (för ovanst. se bl.a. 1785, 1798, 1799, 1801). Dessa tvister var dock, generellt, betydligt färre till antalet om man jämför med tvisterna om fisket (Bylund 1956; Arell 1979). Dessutom handlade myndigheterna dessa tvister på ett sätt som syftade till att hålla nybyggarna inom deras egen näring, d.v.s. åkerbruket, varför ett flertal regler för ängar och hö utfärdades (se hänvisningen ovan) (Bylund 1956). Detta agerande kan också förklara varför dessa tvister är färre till antalet. Nybyggarna insåg att det var svårare att driva dessa mål med framgång och vädjade inte i samma utsträckning till HR och KB. Istället valde man andra metoder (se *Nybyggarnas betesbrännor...*). Det största problemet angående hötramp ur renskötselsynpunkt drabbade skogslapparna då KB kunde utfärda vitesföreläggande för renbete på nybyggarnas ängar under sommaren, vilket blev allt svårare ju fler som bebodde landet (jämför figur 21 & 22).

Nybyggarnas betesbrännor, ibland som stridsåtgärd mot lapparna och deras renar

Utan tvivel led nybyggarna skada av renarna, och då utgången i olika instanser var ovisst utarbetades en metod som effektivt höll bort lappar och renar från nybyggets ägor (Bylund 1956). Istället för att lösa tvisten i domstol började nybyggarna helt enkelt anlägga skogseldar för att bränna bort de för renarna åtråvärda lavmarkerna, ett förfaringsätt som givetvis var olagligt. I sammanhanget bör det tilläggas att visst svedjande var tillåtet vilket man bl.a. utnyttjade för att förbättra betet för boskapen. Det hände att sådana, lagliga, svedjor spred sig och skadade värdefulla renbetesmarker men likaväl kunde man dölja sitt riktiga uppsåt genom att skylla på att det var en olycka då t.ex. en lavhed hade brunnit upp. Hur vanligt detta var är svårt att bedöma då endast ett fåtal ärenden finns i domböckerna (Pite lappmark). En sak som talar för att företeelsen var vanligare än vad som framgår av domböckerna är att lapparnas rädsla för nybyggare härrörde från att de handskades alltför vårdslöst med elden. Därför uppfattades av lapparna ibland också vanliga betesbrännor som ”krigsförklaringar”.

Trots att företeelsen inte verkar ha varit vanlig finns det några fall (Bylund 1956). Ett fall handlade om en brand som förstört renbetet i ett område om 1 x 5 km. nybyggaren i det berörda fallet hade samrätt med lapparna utan framgång. Senare under en kyrksöndag då allt folk var i kyrkan hade nybyggaren ålagt sin tioårige son att tända eld på skogen, inför tinget hävdade odlaren att han inte varit medveten om att hans agerande var förbjudet. Emellertid backade lapparna i detta mål då de fick höra straffsatsen som åklagaren ville utdöma och yrkade i sin tur på ett så lindrigt straff som möjligt, nybyggaren dömdes dock till ett kortare fängelsestraff men slapp alla böter.

Myndigheterna nonchalerade alltså inte om någon med oaktsamhet startat bränder (Göthe 1929; Bylund 1956), men det var svårt att ställa den/de skyldiga inför rätta och det är nog största orsaken till varför så få fall har registrerats (Bylund 1956).

Samarbete mellan lappar och nybyggare

Det förekom också positiva relationer, vilket lätt kan förbises om endast domböcker studeras, mellan lappar och nybyggare (Bylund 1956). Båda parter hade faktiskt nytta av varandra genom byteshandel. Det fanns nybyggare som tog emot lappens barn och åldringar under hektiska perioder vilket måste ha tätt sig som särskilt fördelaktigt, och som gentjänst kunde nybyggaren erhålla en eller annan slaktren. En del lappar höll sig också med getter vilka de hade med sig till fjällen under sommaren, dessa lämnades sedan hos någon nybyggare över vintern (Hultblad 1936). Det fanns t.o.m. enskilda fall där lappar tipsade svenskar om lämpliga nybyggesplatser och åtminstone ett fall där en svensk och en lapp insynade ett nybygge tillsammans (Bylund 1956). Slutligen var det säkert en stor fördel för nybyggaren att komma till ett land som inte var helt öde och som vissa forskare påpekat övergick många av de första nybyggarna till lappmannanäringarna (Hultblad 1968).

Avvittringen

Avvittring betyder avmäta och avskilja (Stenman 1983). Förrättningarna hade ursprungligen endast syftet att gränsbestämma kronans och enskildas ägor. Efter 1780 ingick även skattdelning i förrättningarna. De markägare som hade för stora ägor i förhållande till mantalet fick antingen avstå mark till kronan eller betala mer skatt. Den mark som vid avvittringen inte tilldelades någon enskild kallades kronoöverloppsmark och tillhörde kronan. Den skulle i första hand uppdelas i nya hemman om det fanns möjligheter till det.

1683 Förordning, skogsordning eller avvittringsstadga

Förordningen är historiskt betydelsefull då den utgör startskottet för en systematisk avgränsning av kronans skogar (Stenman 1998). Den främsta avsikten med förordningen var inte att avgränsa skogen för kronans del utan att tillgodose bergsbrukens krav då skogsskövlingen i vissa delar av riket var så omfattande att bergsbruket hade brist på virke. När bruksnäringen vandrade norrut inrapporterades det till kronan att skogstillgångarna föröddes av allmogens svedjande och sågverkens misshushållning (Schager 1925). Med anledning av detta togs initiativ till att en gång för alla avgränsa allmogens skogar och på så vis göra skogsarealer tillgängliga för bergsbruket. Man utgick från att kronans skogar då skulle kunna tillgodose dessa krav (Labba 1994). I förarbetena till förordningen skrevs uttryckligen att den skulle ses som ett förnyande av det kungliga brev som Gustav Vasa utfärdade 1542 (Almquist 1928) (se 1542). Det beskrev också hur byalagen i bl.a. Norrland, på vissa skogsrika orter, oörtligen slagit under sig skogen *"ofta många mil bortåt, ja ibland allt till fjällen"*. Gustav Vasas förklaring från 1542 gavs i förordningen en modernare språkdräkt, *"allt vad av slika stora skogar ligger obrukat, och allt vad som icke med goda skäl kan fulltygas att höra någon gård, by, socken eller härad till"* var *"ofelbart Vår och kronans rätta och enskilda egendom"*. För att skilja mellan kronans och allmogens skogar anbefalldes guvenörerna, landshövdingarna och kronobetjänter att utföra avvittringar. Förordningen brukar därför kallas för Sveriges första avvittringsstadga (Stenman 1998). Redan lagliga rå och rör skulle respekteras och där sådana saknades eller var olagliga skulle varje hemman tilldelas skogsanslag *"som finnes skäligt"*, d.v.s. att bonden kunde anses vara fullsutten (Almquist 1928). Förordningen angavs gälla i *"Värmland, Gästrikland, Dalarne, Norrland och flerstädes"* Avvittringsarbetet startade i Hälsingland, Gästrikland och Jämtland där bergsbrukens behov av skog var akut.

Stadgans tillämpning

Arbetet bedrevs av s.k. allmänningsutbrytningskommissioner, och övervakades av bergskollegium som även skulle tillse att kronoskogarna så långt som möjligt användes till bergsbrukens behov. Kommissionerna bestod av landshövdingen och hans nämnd för respektive län, kronobefallningsman och en lantmätare. Den första förrättningen var klar redan 1689 och rörde allmänningsskogen i Söderala socken i Hälsingland för Sunnäs och Ljusne bruks räkning. I Hälsingland tilldelades Iggesunds bruk skogsanslag från de avvittrade allmänningarna kring Forsa och Njutånger. I Jämtland avvittrades endast Ljusnedals allmänning i Tännäs socken för Mässlinge kopparverks räkning. Efter denna Förrättning avstannade avvittringen enligt 1683 års förordning p.g.a. det stora krig som Sverige var inblandat i (Karl XII). I Medelpad togs arbetet upp 1723 men fick i detta landskap en annan karaktär då det oftast var bönder och inte bergsbruket som ansökte om skogstilldelning från

allmänningarna. Genom förrättningarna tilldelades hemmanen skogsmark efter principerna i förordningen och gränserna rörlades. Till stöd vid förrättningarna hade man redan 1703-1704 upprättat geometriska kartor över flera allmänningar. Efter Medelpad genomfördes avvitrningen systematiskt i Ångermanland, Jämtland och därefter Västerbotten (Hafström 1970b) (*se avvitrning i respektive landskap*). Det skulle dröja ytterligare ca 250 år innan det arbetet var utfört (Stenman 1998).

Efter denna förordnings inrättande fanns i teorin inte något herrelöst land utan sådan mark tillhörde kronan. Det av Gustav Vasa myntade begreppet kronoallmänning fick nu en exakt innebörd (Labba 1994) (*se 1535 och allmänningarna*). En viktig aspekt med denna förordning är att det med stöd av denna har hävdats att lappskatteländen inte innehades med full äganderätt (Labba 1994; Stenman 2001).

Stadgans giltighet i Lappmarkerna

På det sätt som skogsordningen var utformad kan man utgå ifrån att lappmarkerna ingalunda var något herrelöst land vid denna tidpunkt (Stenman 2001). Att lappmarkerna betraktades som herrelöst land är heller inte troligt då lappskatteländen och lappbyarna i domstolarna behandlades enligt samma rättsordning som skattehemman och skifteslag (Labba 1994) (*se även 1671*). För lapparnas del, och övriga lappmarksbor, var ordningen också gällande då den bevisligen lästes upp vid ting och dylika arrangemang, precis som man gjorde med övriga lagar och föreskrifter (Labba 1994).

De stadgar och anvisningar som gällde avvitrningen var noggrant utformade och gav stadgar om att hemman, byar och andra kollektiv som hade lagliga avgränsningar, d.v.s. rå och rör, inte skulle förlora någon mark (Labba 1994).

Att förordningens stadgar sammanföll med den dåvarande rättsordningen visas av ett rättsfall som avgjordes 1734 (Labba 1994). Tvisten rörde spörsmål om vart ett rå mellan lappbyar, samt fisket i vissa sjöar. Avgörandet från rätten deklarerade att då det sydost om en av sjöarna fanns fjäll och sjöar, *"för vilkas del ingen från någondera byn hade anmält sig som skattebetalare, beslöt rätten att förklara områdena sydost om Riggasjärvi, mellan de två rålinjerna som byarna förespråkade, för allmänning"*.

Ett område mellan dessa lappbyar fick alltså beteckningen allmänning, och det grundade sig på följande bedömningar:

- "1. rås förlopp kunde bevisföras i enlighet med lagen i av landslagsstadganden föreskriven ordning, antingen med hjälp av råmärken eller genom gränsesyn, eller*
- 2. det fanns ett domslut angående området i fråga, vart det ansågs tillhöra en enskild skattelapp, lappby, eller*
- 3. det var möjligt att med hjälp av vittnen bevisa, att området tillhörde en enskild lapp eller lappby, eller*
- 4. området var infört i jordeboken som skatteländ på en viss skattelapp, eller*
- 5. en lapp kunde bevisa att han betalade skatt för området."* (Labba 1994)

Rätten handlade alltså helt enligt de stadgar som fanns i 1683 års skogsordning angående avskiljandet av kronoallmänningar från enskild mark, och för övrigt enligt dåtidens gällande praxis (Labba 1994). Först då ingen av de fem ovanstående punkterna hade uppfyllts så kunde marken förklaras vara kronoallmänning, vilket ett område mellan dessa lappbyar också blev.

1742-1801 Avvittring i Ångermanland (som gränsbestämning)

1735 Bruken initierar avvittringen

Under senare delen av 1600-talet anlades järnbruk i Ångermanland (Almquist 1928). Bruken hade under denna tid inte någon specificerad rätt till skogarna. Det rådde dock en uppfattning att bruken fick använda de omkringliggande skogarna. Konflikterna med allmogen ökade varefter bruken krävde större volymer. Böndernas rätt till allmänningarna kunde inte på något enkelt vis avfärdas. Brukspatronerna såg en möjlighet i 1734 års skogsordning. Där ingick ett påbud om avvittring. De vände sig till Svea hovrätt med en begäran om att bruksallmänningarna skulle utbrytas från de privata ägorna. År 1735 utfärdade hovrätten tillstånd för den begärda avvittringen.

Det visade sig snart att de tänkta bruksallmänningarna oftast låg i angränsning till andra kronoallmänningar som även de skulle vara tvungna att avvittras. Därför ansökte brukspatronerna återigen till Svea hovrätt om en allmän avvittring av hela landskapet. Hovrätten kunde dock inte avgöra frågan på egen hand utan lämnade det vidare till Konungen som sedan beordrade Kammarkollegiet (KK) att utföra en undersökning om hur detta skulle gå till. Utredningen drog ut på tiden och vid riksdagen 1740 var frågan fortfarande outredd. Knäckfrågan visades sig vara en princip om vem som skulle betala Förrättningarna. När brukspatronerna insåg hur landet låg erbjöd de sig att personligen bekosta förrättningarna för de bruksallmänningar som skulle tillfalla deras bruk. Att brukspatronerna var så angelägna om att avvittringen skulle utföras snabbt berodde på att bönderna i ökad grad hade börjat såga skogen på allmänningarna. Brukspatronerna lyckades, med stöd av 1734 års skogsordning, att stoppa verksamheten vid många sågverk. Svedjandet hade även det ökat i omfattning. I flera beskrivningar från brukspatroner, men även från bergskollegium, beskrivs hur bönderna anlade bränder för att få bättre mulbete. De var dessutom mindre hågade att hjälpa till vid släckningsarbetet. Om kronobetjäningen inte fick reda på branden i tid kunde det brinna i ”flera dagar, ja, veckor och törhända månader i rad”. Hur mycket vacker skog som förstördes ansågs vara obeskrivligt.

Bönderna klagar över bergsbruket

Förhållandena var inte fördelaktiga för bruken men även bönderna var missnöjda (Almquist 1928). Bruken hade tillsatt tillsyningsmän som skulle kontrollera att inte skogen föröddes. Det var en av åtgärderna man vidtog för att motarbeta böndernas bruk av skogen. Bönderna framlade vid riksdagen 1742 att de kände sig trängda av bergsbruket och att de i övrigt hade det svårt att överleva efter flera år av missväxt. De hade vänt sig till borgarna i städerna för att få förstärkning men de hade sagt att något sådant inte var möjligt så länge sågningen var förbjuden. Brukspatronerna hade även de tillfrågats, men de hade nekat så länge som bönderna inte kolade för brukens räkning. Bruken ansågs dessutom erbjuda usel betalning. Bönderna ville att brukens åtgärder mot dem skulle upphöra men även att avvittringen skulle påskyndas. De trodde att deras rätt till allmänningarna skulle erkännas gentemot bruken om avvittringen genomfördes. Alla intressenter var därmed positiva till avvittringens genomförande.

1742 Stadga för avvittringen

KK var färdiga med sin utredning 1742 (Almquist 1928). De sade sig noga ha undersökt vilka uppgifter som fanns om allmänningarnas läge och gränser i Ångermanland. Enligt överdirektören vid lantmäteriet fanns det vissa specialkartor som med linjer visade gränserna mellan byalagens skogar och allmänningarna. Det fanns dock inga råmärken angivna på kartorna. Överdirektören hade därför frågat lantmätaren hur gränserna uppkommit. Enligt

honom var gränserna gjorda efter böndernas egna beskrivningar. Bäckar, berg och träd hade fått tjäna som rāmärken då de inte kunnat påvisa några lagliga rån. Enligt lantmätaren hade flera byar velat göra sig till ägare av flera mil skog utöver sin fullsuttenhet. Senare samma år biföll Konungen KK:s betänkande. De avgränsningar som fanns på specialkartorna bedömdes som olagliga och skulle därför inte användas i avvitrningen. Det poängterades särskilt att hemmanen inte skulle tilldelas större andel i skog än vad som svarade mot dess skattnäggning och ränta. Om ingen skattnäggning var genomförd skulle hemmanen tilldelas skog som efter ”art och växt” ansågs nödvändigt för hemmanets näring. Efter genomförd delning skulle gränserna föras med lagliga rāmärken så att inga framtida dispyter skulle kunna uppstå. Även brukens skogar skulle noga avvitrtras. De skulle inte heller de tillåtas att slå under sig mer skogsmark än de tidigare fastställda rekognitionsavgifterna avsåg. De marker som blev över efter avvitrningen föll under kronans och de allmännas disposition. Dessa marker skulle då vara öppna för upptagandet av nya hemman. De tidigare innehavarnas barn och anhöriga skulle då ha förtur till sådana nybyggen. Allmogen skulle efter avvitrningen fortfarande ha rätt till viss jakt, fiske och mulbete på kronoskogen. Dessutom skulle de få ta virke till ”*tarvlig byggnad och vedbrand*”. Detta gällde särskilt i fall där det inte fanns tillgång till detta inom hemmanets rāmärken. De sågverk (sågkvarnar) som hade anlagt skulle besiktas och beslut skulle tas om dem skulle rivas eller om de var till nytta för riket. Handlingarna kring förrätningarna skulle sändas till Kammarkollegiet som hade att föra in uppgifterna i jordeböckerna.

Som främsta anledning till att genomföra avvitrningen angavs förhindrandet av skogarnas ödeläggelse till kronans och landets obotliga skada. Det fanns en klar inriktning i stadgan för jordbrukets utökande. Under 1600-talet hade nyodlingen fått stå tillbaka för bergsbrukets behov men efter den förändrade partiställningen i riksdagen 1738 hade jordbruket fått en annan ställning. I denna nya stadga angavs att alla de intagor som återfanns på allmänningarna skulle skattnäggas om rå fanns. I annat fall skulle de omrösas och skattnäggas. Endast i de fall där hemmanet inte kunde livnära sig utan ett skadligt svedjande skulle dessa rivas.

1752 Kunglig förklaring till år 1742 års stadga

Trots att inga praktiska hinder fanns för att avvitrningen skulle komma igång dröjde det mer än tio år innan så skedde (Almquist 1928). Anledningen var den tillsatte avvitrningsdomarens bristande intresse i kombination med myndigheternas dåliga kontroll. Med anledning av detta utfärdades 1751 ett kungligt brev till Svea hovrätt som beordrade dem att förordna en pålitlig person att genomföra avvitrningen. Vice häradshövding, Nils Hamberg, fick uppdraget. Under sin första tid framkom han med en rad förbättringsförslag till 1742 års stadga. Bl.a. ansåg han att avvitrningen endast skulle skilja mellan byalagens och allmänningarnas skog och att gränser mellan hemman skulle avgöras i domstol. Dessutom ansåg han att hemmanens ägor inte behövde uppmätas av lantmätaren om uppgifterna kunde hämtas ur befintliga jordeböcker och kartor. Dessa förslag ledde 1752 till att en kunglig förklaring till 1742 års stadga utkom som stadgade om införandet av de föreslagna ändringarna.

Tilldelning av mark

Tilldelningen av mark gick till så att man först utgick från en för socknen avsedd areal, vanligen 1000 tunnland (ca 500 ha) (Almquist 1928). Därefter fick varje hemman sin del. Om inägojorden ansågs vara av mindre värde kunde skogsanslaget ökas. Impediment och skog med sämre växtkraft räknades inte med vilket ledde till att det fastställda tunnlandstalet oftast överskreds rejält. Särskilt väl tilltaget var det för bruksägarna och deras brukshemman. När avvitrningsrättens domar vunnit laga kraft skulle rörläggningen börja.

1755 Bondeståndet protesterar mot avvittningens resultat

Oftast överklagades dock dessa domar och tilldelningen sköts då på obestämd framtid (Almquist 1928). Anledningen till de många överklagandena var att allmogen ansåg att de tilldelats för små skogsanslag. Dessutom ansågs det att avvittningen inte hade tagit hänsyn till äldre förhållanden. Vid 1755 års riksdag inkom bondeståndet med en memorial där de protesterade mot avvittningens resultat. Där skrev man att de ägor som allmogen med urminnes rätt försvarat hade minskats genom avvittningen. Förrättningen ansågs inte ha tagit hänsyn till *”de antingen i uråldriga eller senare tider dels igenom vänliga överenskommelser upprättade samt dels av härads- och lagmansrätterna stadfästade och eljest tilldömda samt i god sämja nyttjade skiljemärken och rågångar byar och grannar emellan”*. Anledningen skulle vara att det i 1742 års stadga angavs att den inte skulle vara bunden vid *”sådana urgamla lagligen försvarade skillnader”*. Avvittningen ansågs vidare strida mot gällande lag och resultatet skulle driva hemman till ödemål och dess innehavare till tiggargstaven.

1756 Ständernas krav på ny stadga

Med anledning av 1755 års protest begärde ständerna i en skrivelse att överdirektören för lantmäteriet skulle ges i uppdrag att författa en ny stadga för avvittning (Almquist 1928). Skrivelsen nämnde inte om denna kommande stadga skulle gälla retroaktivt och i sådant fall upphäva de domar som redan hade vunnit laga kraft.

Överdirektören Jakob Faggot hade redan 1757 ett förslag klart. Det var menat att gälla i alla landsändar som p.g.a. *”oreda i hävd och ägoskillnad”* var glest befolkade. Förslaget innehöll detaljerade stadgar för hur lantmätern skulle skilja ägorna åt samt provisionellt skattlägga nybyggen. Han skulle även tilldela byarna tillräckliga skogsanslag. På den överblivna marken, som skulle utgöra allmänningar, skulle goda platser för nyodling märkas ut. När lantmätaren gjort sitt jobb skulle en avvittningsdomare besöka området och stadsfästa förrättningarna. Ett alternativ skulle vara, att om ingen speciell avvittningsdomare fanns kunde förrättningarna stadsfästas på ordinarie ting av ordinarie domare utan att besöka platsen. De handlingar som upprättats av lantmätaren skulle ändå ge en bättre bild av situationen än vad en syn på platsen skulle kunna. När domarna hade vunnit laga kraft skulle lantmätaren fylla i, de med blyerts ritade linjerna, med bläck och med lagliga gränsmärken markera rågångarna.

Faggots förslag skickades till alla berörda instanser. Efter flera turer hos olika remissinstanser skrev ständerna ett utlåtande till riksdagen. I utlåtandet framgick att Faggot hade gått för långt när han utformat ett förslag för alla glesbefolkade landsdelar. Att han dessutom ville upphäva 1742 års stadga i sin helhet var inte acceptabelt. I sin skrivelse 1756 avsåg ständerna endast att få en förklaring till 1742 års stadga för hur avvittningen skulle gå till i de fall byar kunde uppvisa laga skiljemärken för sina skogar samt i de fall där skiljen saknades men byns innevånare trots det nyttjade allmänningen.

1762 Ständernas metod för avvittning

Då Faggots förslag inte kunde tas i beaktande hade ständerna utformat ett eget förslag som antogs av riksdagen 1762 (Almquist 1928). Ständernas metod gick ut på att alla hemman i Ångermanland, som saknat rå och rör mot allmänningen, skulle tilldelas så mycket skog som de ansågs behöva och som stod i proportion till närbelägna byars och hemmans skogar. När lantmätaren hade uppmätt marken ända till byarnas skiljemärken, och noga antecknat skogens växt och beskaffenheter, tillkallades rågrannar och kronans ombudsman. I närvaro av dessa undersöktes hur stora skogsanslag hemmansägarna behövde för sina behov. Även inrösningsjordens areal och kvalitet granskades så att hemman med lite eller svag

jordbruksmark skulle kunna kompenseras med utökat skogsanslag. Efter undersökningarna var gjorda jämfördes hemmanet med ett annat hemman i samma socken som hade liknande behov, liknande jordbruksmark och liknande skog. Därefter tilldelades det oavvittrade hemmanet motsvarande skogsanslag som det tidigare avvittrade.

Den nya metoden var fördelaktig för bönderna. De förrättningar som tidigare överklagats gjordes nu om med den nya metoden. Många av de lagakraftvunna förrättningarna gjordes om. Överlag tilldelades hemmanen större arealer av allmanningen, ofta på bekostnad av bruken. Dessa var inte sena att anpassa sig till den nya ordningen genom att utnyttja en skrivning i stadgan från 1742, nämligen att torp och nybyggen på allmanningen kunde tilldelas skog enligt samma metod som skattehemman. Genom att anlägga åtskilliga torp och anmäla dem till skattläggning fick bruken kontroll över nya skogsarealer. Genom att erbjuda sig höga skattetal fick de lantmätnarna att tilldela torpen extra stora skogsanslag för att åborna skulle ha möjlighet att i längden betala den årliga räntan. Bruken lockade människor till sina torp genom att erbjuda krediter mot löften om kolleveranser och transporttjänster. Att inte statsmakterna reagerade på detta systemutnyttjande kan förklaras med att de skogar som efter avvittringen tillföll kronan i stor utsträckning ställdes till brukens förfogande mot rekognitionsavgifter (*se Allmän fastighetsrättshistoria – Rekognitionsskogar*). Förrättningar enligt den nya metoden, som var fördelaktig för allmogen, överklagades nu istället allt som oftast av kronans ombud. Som en följd av detta försenades avvittringen ytterligare i närmare tio år.

Brukens försök att påverka avvittringens resultat

Brukspatronerna var över lag missnöjda med avvittringens resultat (Almquist 1928). De ville om möjligt att resultaten från den första avvittringen skulle göras gällande. I ett försök att uppnå detta skrevs en skrivelse till Konungen där det omtalades att den lokale domaren i södra Ångermanland skulle ha skapat stor oreda i avvittringen efter 1756 genom att inte följa ”lag och laga rättegång”. Konungen reagerade på detta genom att väcka åtal mot domaren för att han återupptagit redan lagakraftvunna domar. Kammar- och Bergskollegium fick i uppgift att undersöka om kronan lidit skada p.g.a. de olagligheter som förekommit vid avvittringsrätten. Om så var fallet skulle kronans ombud begära resning. Brukens negativa inställning till avvittringen, som de själva varit initiativtagare till, spädades på av att de upplevde att allmogen hade passat på att svedja och hugga skogarna hårt under den segslitna processen. Bergmästaren uttryckte det så att när domstolarna väl hade rättat till olägenheterna och kronan återigen kunde förfoga över skogarna, kunde de redan bestå av ”uthuggen och fördärvad mark, som på lång tid icke kan nyttig göras”. Avvittringen i Ångermanland avslutades 1789. Brukens förhoppningar om en återgång till avvittringen före 1762 års metod grusades genom att Svea hovrätt 1790 slog fast, att ständernas skrivelse från 1760 innebar att tidigare lagakraftvunna förrättningar kunde göras om enligt 1762 års metod.

1752-1780 Avvittring i Jämtland (som gränsbestämning)

Jämtlands ovanliga rättsförhållanden

Jämtland som under lång tid hade tillhört Norge hade en annan rättsordning än de andra svenska landskapen (Almquist 1928). Påverkade av både norsk rättstradition och de svenska landskapslagarna, speciellt HåL och UL, hade flera unika rättsregler uppkommit. Ett tydligt exempel var begreppet avrad som saknas i norsk rätt, men som i svensk rätt stod för den årliga ränta som betalades för kronojorden (*se Allmän fastighetsrättshistoria*). I Jämtland betecknade avrad i stället den avgift hemmanen betalade för att nyttja allmanningarna, som i

Jämtland därför kallades avradsland. Avgiften för annan kronojord kallades i stället landskyld.

I Jämtland och Norge hade historiskt sätt arrende (norskans bygsel) varit betydligt vanligare än i Sverige. Arrendena gällde vanligen en viss person under dennes livstid mot vissa avgifter. Under 1500-talet stadgades kring bygseln och avgifterna standardiserades. För nyttjanderätten på avradslanden betalades s.k. bygselpenningar (städja) och en årlig avrad till kronan. Avradslanden utarrenderades vanligtvis inte åt en enskild person utan till en grupp jordägare. Syftet var att skogen skulle tjäna som stöd till svaga hemman genom slätter, betesmarker och skogsfångst. Avradslanden var inte menade för bebyggelse och uppodling. Då nyttjanderätten inte var knuten till en viss person var inte heller legotiden begränsad utan meningen var troligen att avradslanden skulle innehas med ständig besittningsrätt. För dessa avtal upprättades bygselbrev som gällde som bevis för nyttjanderätten. Vanligt var att det i breven stod att vid byte av ståthållare skulle brevet uppvisas och bönderna skulle erkänna marken som kronans och att den inte tillhörde deras odaljord.

Jämtland, som tillhört det danska Norge under lång tid, tillföll Sverige för gott genom freden vid Brömsebro 1645. Jämtlänningarna hade under tidigare krig mellan staterna ofta lierat sig med den svenska sidan. P.g.a. detta hade de förlorat rätten till sin odaljord när Jämtland föll i Danska händer. Denna rätt återfick de nu av drottning Kristina genom en kunglig resolution. En jordebok över Jämtland upprättades 1646 och ett skattesystem infördes. Varken i resolutionen eller i skattesystemet behandlades de gamla avradslanden. Guvernören över Jämtland, Carl Larsson Sparre, skrev 1666 i ett öppet brev till Konungen att allmänningarna till skada för kronan hade hamnat i privata händer. De räntor från fiskerier, skogar och lägenheter som rätteligen var kronans hade upphört. Allmogen hänvisade till den ordning som rått under den dansk/norska tiden. För att bringa ordning föreslogs att två kommissarier skulle resa runt i landskapet och med hjälp av länsmän och nämndemän undersöka vilka skogar och fiskevatten som tillhörde kronan. Därefter skulle allmogen uppvisa sina "böxlabrev". Områdena skulle sedan mot en viss årlig avrad (taxepenningar) erbjudas åt de i tinglagen som var i störst behov av dem. Kommissarierna hade fullmakt att skriva kontrakt s.k. avradsbrev på överenskommelserna. Arbetet startade genast. Det visade sig att många avradsland hade brukats under många år utan att innehavarna betalat avrad. Innehavarna erbjöd sig oftast att i fortsättningen betala avraden och fick då fortsatt nyttjanderätt. Den mer rättvisa uppdelningen som stadgan påtalade ägde aldrig rum. Det berodde förmodligen på att de rikaste bönderna hade större möjligheter att betala avrad än de fattiga. I avradsbreven skrevs in att så länge bönderna betalade avraden utan påstötning och uppehåll skulle ingen kunna fråntaga dem eller deras arvingar nyttjanderätten till avradslanden. Dessutom skrevs det in ett skydd mot framtida höjningar av avraden. Trots det genomförde Karl XI i slutet av 1600-talet en undersökning av avradslanden som resulterade i att många bönder under hot om att förlora nyttjanderätten tvingades acceptera kraftigt höjda avraden.

Intresset för avvitrning väcks

När avvitrningen kom i gång på allvar i Ångermanland 1752 väcktes intresset även i Jämtland (Almquist 1928). Den allmänt rådande visionen om att uppodla landet kunde inte genomföras i Jämtland då dess skogsmarker var uppdelade mellan ett fåtal hemmansägare. Dessutom hade genom inflationen de avgifter som kom in till kronan minskat i värde till obetydliga summor. Henning Tideman var jämtlänning som skolats i Uppsala. Han skrev 1750 en avhandling med titeln "*Jämtelands afradsland*". Där gör han en grundlig genomgång av avradslanden och deras rättsliga ställning samt utformar ett handlingsprogram för regionens utveckling. Tideman hade fått berättat för sig att vissa hemmansägare hade så stora

avradsland att de aldrig själva korsat dem och kanske inte ens viste vart gränserna gick. Den enda möjligheten för att öka nyodlingen ansågs vara att stycka upp avradslanden och tilldela flera jordbrukare mark. I de nordvästra delarna av landskapet mot fjällen skulle det finnas en ganska stor kronoallmanning men inga nybyggare hade hittills velat slå sig ned där. Tideman trodde att det skulle vara lättare att locka nybyggare till de stora avradsland som innehavaren inte själv kunde bruka. Avhandlingen var tillägnad landshövdingen för Ångermanland och Jämtland.

1752 Klartecken för avvitrning

Om Tidemans utredning påverkade landshövdingen är oklart men samma år började han visa stort intresse för avradslanden (Almquist 1928). Han sände en lantmätare till Jämtland för att mäta upp ett avradsland och utan innehavarens samtycke tillät han sedan nybyggesanläggningar. Landshövdingen försvarade sitt handlande med hänvisningar till 1739 års förklaring av 1734 års skogsordning. Där stod att landshövdingarna skulle tillse att skogarna och ödemarkerna uppodlades. Detta väckte en storm av protester från bönderna som i skrivelser klagade över att trots att de betalade sin avrad skulle komma att bli bortträngda av nybyggare. Landshövdingen hänvisade till att avradslanden var mycket olika stora och att många av dem utan men för innehavaren skulle kunna rymma flera hemman. Han föreslog att en utredning skulle genomföras för att kartlägga avradslanden och om det fanns möjlighet att öka antalet hemman. Kungl. Maj:t utfärdade 1752 en resolution som biföll att avvitrning påbörjades i Jämtland. Hemmanen skulle tilldelas skogsanslag efter sin skatt och resterande mark skulle tillfalla kronan. På detta sätt skulle landet göras nyttigare för landet. Genom resolutionen ogiltigförklarade kronan de tidigare ingångna avtalen (avradsbreven) utan att närmare gå in på med vilken rätt det skedde. Avvittringen i Jämtland genomfördes således med hjälp av ett tydligt maktmissbruk.

Val av metod

Avvittringsrätten höll sitt första sammanträde 1755 (Almquist 1928). Frågan som stod högst på dagordningen var vilken avvitringsstadga som skulle tillämpas. De kungliga breven gav ingen ledning utan rätten vände sig till landshövdingen som svarade att stadgan från 1742 med alla de kungliga förklaringarna skulle tillämpas så långt de var tillämpbara i landskapet. I Jämtland saknades ofta det kartmaterial som fanns att tillgå i Ångermanland, därför kom de ovan nämnda avradsbreven att ingå i grundmaterialet för förrätningarna. Endast uppgifter om skiljelinjer användes. Inget avseende fästes vid andra inskrivna regleringar. Hemmanens skattetal samt redovisningar av tionde ingick även det i det tillgängliga materialet. Ständernas skrivelse från 1756 tolkades som att stadgan från 1742 skulle upphävas. P.g.a. detta avvaktade avvitrningsverket tills vidare med att fastställa gränserna mellan byarna och avradslanden. Alla förberedande mätningar utfördes. När riksdagen 1762 presenterades sin metod var denna uttryckligen ägnad att endast gälla för Ångermanland (*se Ångermanland*).

1770 Stadga för Jämtland

Inte förrän vid riksdagen 1770 utkom en avvitringsstadga för Jämtland (Almquist 1928). Orsaken till de sexton årens fördröjning antas vara att Jämtland saknade ett vedertaget skattesystem och detta presenterades inte förrän detta år. I stadgan anges avvitrningens syfte vara ”att i kronans ombudsmans och vederbörande parters närvaro skilja Kungl. Maj:ts och kronans allmänningar, avradsland, ödesbölen (öde hemman, (förf. anm.)), fisken och andra lägenheter ifrån skattehemmans ägor, skogar och rättigheter och att, sedan de däröver fällda domarna laga kraft vunnit, behörig rörläggning förrätta”. Förutom detta skulle avvitrtringsrätten utsyna nybyggen och tilldela dem skäligen skogsanslag för att därefter inrösa dessa. KB skulle sedan efter undersökning utfärda tillståndsbrev till nybyggaren. Fram till

1770 hade redan närmare 100 nybyggen avrösts på detta sätt enligt 1742 års stadga som i detta avseende var snarlik.

Avvittringen skulle endast bestämma gränser mellan hemmanens gränser och allmänningens. Alla andra gränser mellan t.ex. två hemman eller två byar skulle bestämmas av ordinarie domstol. I de fall där gränstvist berörde flera hemman och allmänningen kunde domstolen hänvisa till avvittringsrätten. De hemman som redan var lagligt avgränsade mot allmänningen skulle inte omfattas av avvittring även om deras storlek frångick fullsuttenhetsprincipen. Om inga lagliga rågångar fanns skulle all mark granskas och hemmanet skulle tilldelas skogsanslag efter fullsuttenhetsprincipen. Hävd gällde enligt allmän lag inte i öppen skog och mark (*se Allmän fastighetshistoria*). Justeringar i skogsanslagen skulle göras med hänsyn taget till inägnas beskaffenhet, skogsmarkens beskaffenhet och hemmanets skattetal. De slätterland, fåboställen och fiskelägen som bönderna hade på avradslanden skulle indragas till kronan om ersättningsmark fanns inom hemmanets gränser. Hänsyn skulle tas till om avradslandens mark låg bättre till för bonden än hans egna. Då kunde dessa bytas och bondens mark göras tillgänglig för någon nybyggare. Bönderna fick upp till tio år på sig att anlägga ersättningsängar och sex år för att anlägga beteshagar på egen mark. Under denna tid fick de fortsätta att nyttja avradslanden. Om ett hemman inte ansågs innehå de nödvändiga markerna för bete, fåbodbruk och slätter fick hemmanet rätt att nyttja resurserna på närmast tillgängliga avradsland. För detta betalade hemmanen en s.k. ökeskatt. Innehavaren av en sådan rättighet fick inte bruka skogen annat än till nödvändiga byggnader och bränsle. Vid överträdelser kunde KB dra in rättigheten och överlåta den på någon annan. Nybyggen fick nyttja avradslanden på motsvarande sätt, tills det att friären var slut. Vid den då följande skattläggningen skulle reglerna för hemmanen tillämpas.

För att undvika de problem som införandet av en ny stadga medfört i Ångermanland stadgades att inga redan lagakraftvunna förrättningar skulle rivas upp. De förrättningar enligt den gamla stadgan som inte ännu hade vunnit laga kraft skulle avgöras enligt den nya metoden.

1772 Bönderna klagar på avvittringens resultat

Trots att avvittringen i Jämtland i medeltal innebar ett skogsanslag till varje fullsuttet hemman på i snitt 5000 tunnland, eller 8000 om berg och andra s.k. onyttigheter medräknades, var bönderna missnöjda (Almquist 1928). De hade förutsatt att avvittringen skulle bekräfta deras av ålder hävdade rättigheter. Bönderna inlämnade 1772 en klagoskrift över avvittringen där de ansåg att de skulle återfå sina gamla rättigheter till avradslanden utan pålagor av ökeskatter. De framförde att levnadsförhållandena var hårda i regionen och att de många gånger med tårar i ögonen såg hur marken snötäcktes när säden stod i full blom. Därför var de beroende av skogens bete för sin överlevnad. I ett annat brev ansökte de om att skogsanslagen från förrättningar gjorda enligt 1742 års metod skulle justeras på det sätt som skett i Ångermanland. I Kungliga brev 1774 avslog Kungl. Maj:t böndernas begäranden med hänvisning till att de under utformandet av 1770 års stadga hade beretts tillfälle att påverka denna samt att de i övrigt varit positivt inställda till avvittringens genomförande.

Avvittringen fortgick enligt de ovan nämnda formerna fram till 1780.

1780-1801 Avvittring i Västerbotten (som ny skattnödgning)

Avvittringen blir form för skattnödgning

De tidigare avvittringarna hade till huvudsyfte att avrösa sådan mark som ingen kunde hävda bättre rätt till (Almquist 1928). All sådan mark skulle tillfalla kronan. I Finland infördes 1777 en ny princip för avvittring som innebar att om ett hemmans ägor översteg det som dess mantal motsvarade skulle det avvittras. I kamerala termer kallades principen ”*skattnödgning efter det vissa tunnlandstalet*”. Ägaren till ett mantal fick inneha högst 1200 tunnland. Det som blev över, s.k. överloppsmark, skulle tillfalla kronan. Hemmansägaren kunde om han ville betala en s.k. skogsränta och därmed få överta överloppsmarken. Villkoret var att vissa delar av denna mark skulle uppodlas. Om ingen skogsränta betalades eller om inga odlingar röjdes kunde marken ges till någon annan som var hugad att anlägga nyodlingar. Den nya principen mötte hårt motstånd från allmogen. Med anledning av det skrev KK 1778 ett cirkulär till alla landshövdingar där det fastslogs att den mark som avvittrades rätteligen tillhörde kronan och innehades olagligt av hemmansägarna. De råmärken som vissa åberopade ansågs vara s.k. sänjerår som endast markerade överenskomna gränser mellan grannar och byar. De konstaterade samtidigt att hemmanen inte betalade någon ränta för den skog och utmark som de brukade och att inga handlingar stödde att kronan vid något tillfälle skulle ha avstått sin rätt till marken (*se Utmark*). De påpekade även att det stred mot gällande lag att slå under sig mer mark än vad man kunde bruka. Att genom urminnes hävd vilja försvara skogsvidderna var inte lagligt. Om hävd skulle godkännas i öppen skog och mark skulle landet förbli obrukat och många tusen människor skulle gå miste om möjligheten att uppodla den. Några landshövdingar påpekade att de skatteköp som genomförts hade gällt all den jord som låg inom hemmanets råmärken men KK förklarade att skatteköpen inte kunde vara giltiga med avseende på detta. Röntan som beräknades vid sådana köp grundades endast på inägor. Skog och utmark räknades inte in. De som skatteköpt hemman skulle ”*genom ordentlig jämkning i skog och mark*” inte kunna hävda att de blev lidande av avvittringen. Om någon i sitt skatterättsbrev blivit tillförsäkrad röntan till ”*all den utmark, som efter hävd blivit nyttjad*” ansågs KK att en sådan affär var olaglig. Den nya finska principen användes i vissa delar av Norrland med start i Västerbotten.

Avvittringen initieras

Redan under 1740-talet och avvittringen i Ångermanland hade KK tankar på att skapa en liknande författning för Västerbotten (Almquist 1928). Västerbotten innefattade vid den tiden allt land norr om Ångermanland och väster om Bottenviken. Lantmäteriets överdirektör Faggot skrev 1741 på uppdrag av KK en beskrivning av läget i landskapet. Han talade om att det i stort hade mark av svag jordmån och mycket myrar. Utmed strömmar och vattendrag fanns det bättre jord och där var landet uppodlat. Fäbodbruket var utbrett och dessa kunde ligga flera mil från byarna. Över lag ansåg han att trots att byarna hade mer utrymme i form av skog och utmark än vad de kunde bruka, var det tveksamt om en avvittring skulle leda till ökad uppodling. Skogarna ansåg han vara ganska medtagna av svedjande, sågande, tjärbränning och andra onödiga skogshyggen. Faggot skulle även besvara frågan om avvittring kunde genomföras på skattehemman. Han skrev att det fanns en viss svårighet med detta men att den var ”*övervinnelig, i anseende därtill att skogarne ofta äro mera vidsträckta, än de av inbyggaren kunde fikas och faras*”. I ett memorial från 1746 skriver Faggot ett förslag på att byamännen själva skall avvittra om någon i byalaget så önskar. Om de inte kunde komma överens skulle domare, kronobetjänter och präster genomföra förrättningen. Han ansåg vidare att hemmanen borde få behålla sina fäbodar även om dessa efter avvittringen låg på kronomark. Faggots svala inställning och det faktum att inga starka krafter drev på avvittringen gjorde att planerna lades på is.

1759 Avvittringen påbörjas och avbryts

Robertsfors bruk anlades 1756 och fick sina privilegier två år senare. I dessa stod att avvittring skulle genomföras så snart som möjligt och 1759 befallde bergskollegiet landshövdingen att avskilja byskogarna från kronans mark i området kring bruket (Almquist 1928). En lantmåteriförrättning påbörjades och en karta över byarnas marker upprättades med hjälp av böndernas beskrivning av sämjerån och andra gränsmarkeringar. Allmogens representanter instämdes till tinget för att där komma överens om delningsgrund och skogstilldelning. Men allmogen protesterade i stället livligt mot avvittringen och myndigheterna blev betänksamma och la återigen planerna i malpåse.

1773 års metod för skattläggning

Under den följande tiden växte konflikterna mellan bruken och allmogen på ett liknande sätt som skett i Ångermanland (Almquist 1928) (*se Avvittringen i Ångermanland*). Det fanns även många som arbetade för att avvittringen skulle genomföras för att landet skulle uppodlas i högre grad. Samma argumentering som fördes i Jämtland fördes nu i Västerbotten (*se Avvittringen i Jämtland*). KK och KB drev frågan med väldig frenesi. Överdirektören för lantmäteriet informerades 1770 av KK att Kungl. Maj:t ansåg att avvittring skyndsamt skulle utföras i Västerbotten. Han svarade att han ansåg att storskiftet som pågått i flera år måste avslutas innan avvittringen kunde vidta. Dessutom ansåg han storskiftet vara till större nytta för landet. KK drev frågan vidare och hänvisade till en kunglig resolution från 1756 enligt vilken bönderna i Västerbotten endast hade rätt till sina inhägnade och hävdade ägor samt så mycket skog och utmark som ansågs nödvändigt. KK ansåg vidare att lantmätare måste tillsättas för avvittringen och att en stadga för avvittringsrätten skulle författas vid nästa riksdag. Sedan skulle riksdagsfullmäktige få bestämma vilket tunnlandstal som borde tilldelas varje hemman av utmark. Detta skulle medföra att allmogen hade möjlighet att klaga på detta innan förrättningarna påbörjades. Under riksdagen 1771 togs ärendet upp och remitterades sedan till allmogens fullmäktige i Västerbotten som sedan uttalade sig i frågan. De ansåg att inga kronoallmänningar skulle avsättas innan by-, socken-, och häradsallmänningar avrösats till allmogens behov. De byar som redan lagligen avrösats skulle inte heller omfattas av avvittringen. Om det däremot fanns någon ödemark mellan dessa byar hade fullmäktige ingenting emot att dessa avsattes som kronoallmänningar. Med anledning av fullmäktiges åsikter startade ett projekt för att skapa en avvittringsstadga. Projektet avbröts vid 1772 års stadsvälkning. KB i Västerbotten hade samtidigt på egen hand tagit fram ett förslag till skattläggning. Det sändes till KK som raskt avfärdade det och skrev ett eget förslag som godkändes av Kungen 1773.

Metodens innehåll

I metoden fastställdes tunnlandstalet till 300 för hemman som endast behövde skog för husbehov och 800 om hemmanet hade svaga jordbruksmarker och behövde skogen för förädling och försäljning (Almquist 1928). Inget hemman skulle kunna tilldelas mark mer än 2,5 km från gården utan särskilt skäl. Metoden var uttryckligen ett underlag för den kommande avvittringen och under de efterföljande åren arbetade KK fram en ny avvittringsmetod.

1780 års stadga för avvittring

Vid riksdagen 1776 presenterades ett förslag som remitterades till lagkommissionen (Almquist 1928). Kommissionen omarbetade förslaget så att det i mycket liknade 1770 års stadga för Jämtland (*se Avvittringen i Jämtland*). Särskilt viktigt var att avvittringsrätten inte skulle avvitra ”*de hemman, som förut till skog och utmark äro från allmanningen genom laggilla samt erkända eller domfästa råskillnader avrösade*” (Almquist 1928).

Övriga hemman skulle tilldelas så mycket skog och utmark som ansågs skäligt enligt skattläggningsmetoden. Lantmätaren skulle markera gränser på en konceptkarta för att sedan domen vunnit laga kraft märka ut gränserna med råmärken i terrängen. Lagkommissionens förslag behandlades i råds-kammaren och senare i konseljen där det stötte på motstånd främst från KK:s president som i egenskap av riksråd satt i konseljen. Han yrkade på att förslaget skulle sändas åter till KK för granskning och att det passade bra eftersom de nu var sysselsatta med utredning kring skogsavvittring i västernorrlands län.

I utlåtandet över lagkommissionens förslag skrev KK att de hemman som tidigare avrösats inte kunde anses vara lagligen skilda från kronans marker. De av domstolarna fastställda gränserna var inte lagliga eftersom kronomark föll under KB:s och KK:s juridikstraktion och inte domstolarnas. Eftersom all mark tidigare varit kronans, krävdes en riktig överlåtelse till en hemmansägare för att denna skulle äga jorden. En sådan riktig överlåtelse skulle genomföras vid avvittringen. De uppodlingar som hamnade på kronans allmänningar var fria för nybyggare att kolonisera utan optionsrätt från de tidigare ägarna.

KK var även tvungna att utvärdera 1773 års metod för skattläggning eftersom allmogen hade protesterat högljutt mot denna. I det senare fallet kunde KK, med hänsyn taget till Västerbottens kärva förhållanden för jordbruk, föreslå en ökning av tunnlandstalet från 300/800 till 700/1400 men då fick inga övriga ägor i form av röjningar på allmänningarna tillkomma. När hemmanen fått sin tilldelning i ägor och utmark skulle resten bli kronans allmänningar. Hemmansägaren kunde däremot, om han anmälde det, få nybyggesrätt till sina gamla uppodlingar på allmänningen. Övriga byamän hade även de optionsrätt framför utomstående om inte hemmansägaren var intresserad.

Båda utlåtandena av KK behandlades samtidigt i konseljen 1780. Råds-kammaren som tidigare hade hörts i ärendet fick inte vara delaktiga denna gång. Presidenten för KK, som även denna dag var närvarande, fick genom en övertygande framställning konseljen att gå på KK:s linje och Kungl. Maj:t avgjorde ärendet och utfärdade 1780 års stadga för avvittringsrätten i Västerbotten.

Innehåll i 1780 års stadga

Stadgan stadgade att landshövdingen skulle övervaka lantmätarnas arbete (Almquist 1928). Förrättningarna skulle påbörjas vid lappmarksgränsen och sedan oavbrutet fortgå tills all mark som skulle avvittras blivit inmätt (*se även 1751 Lappmarksgränsen*). Varje lantmätare fick ett landområde tilldelat som skulle mätas upp under året. Över detta skulle konceptkartor och andra handlingar upprättas för att sedan redovisas hos landshövdingen. Lantmätarna kunde kräva handräckning av någon som bodde i området som fick bistå med namn på berg, sjöar och annat samt i övrigt berätta om markerna. Kronobetjänterna skulle även de på lantmätarens order hjälpa till med förrättningarna. När mätningarna över ett område var färdiga fick ordföranden i avvittringsrätten besked av landshövdingen att avvittringsförrättningarna kunde påbörjas. Rätten bestod av en av Svea hovrätt tillförordnad domare och sju ojäviga nämndemän. För kronans räkning deltog landsfiskalen eller motsvarande. Med stöd av de upprättade kartorna gjorde rätten de undersökningar som krävdes för att sedan lämna sitt, kronoombudets och lantmätarens utlåtande till landshövdingen. Det var sedan dennes sak att för varje hemman bestämma vilket tunnlandtal som skulle tilldelas. Själva förrättningen hade genom denna stadga flyttats från domstolarna till KB, eftersom avvittringen nu i första hand ansågs vara en skattläggning. Skattefrågor ansågs vara av administrativ natur. Avvittringsrätten fick endast uttala dom i tvister om rån mellan kronan och enskild. Tvister mellan enskilda hemmansägare skulle avgöras av KB.

Varje hemman skulle tilldelas mellan 700 och 1400 tunnland av skog, ut-, och inägor. När förrättningen var färdig skulle hemmanet anses vara ordentligt skattlagt. Om ett hemman eller ett byalag hade försvarat någon större areal skog och mark kunde de få behålla nyttjanderätten till dessa genom att betala s.k. ökeskatt. Då skulle de inom sex månader efter förrättningen anmäla sitt intresse och fick då rätten till överloppsmarken och några ”*skäliga frihetsår*” på köpet. Om ingen anmälde sig kunde marken ges till nybyggare. På de fäbodvallar och andra uppodlade lägenheter som efter förrättningen befann sig på kronoallmanningen hade hemmansägaren optionsrätt. När rågångarna blivit fastställda skulle lantmätaren märka ut dessa på konceptkartorna och ange vart råmärken borde resas när domen vunnit laga kraft.

Stadgans tillämpning

Stadgan föreskrev att förrättningarna skulle påbörjas vid lappmarksgränsen för att sedan fortsätta ut mot kusten (Almquist 1928) (*se även 1751 Lappmarksgränsen*). Redan samma år ansökte landshövdingen hos Kungl. Maj:t om tillåtelse att tilldela några lantmätare uppgifter att avvittra de delar av länet där behovet var som störst. Dessa områden låg i de mer befolkade delarna av länet. Kostnaderna för förrättningarna skulle till hälften betalas av allmogen och till hälften av kronan. Kronans anslag utbetalades fördelat över en tioårsperiod. Allmogen skulle även bistå med all handräckning. Genom kungliga förordningar förtydligades stadgan efter hand. Bl.a. stadgades att om kronoöverloppsmark mellan hemmanen var mindre än vad som motsvarade 1/8 hemman kunde den delas mellan hemmanen mot ökning av räntan. Nybyggen som togs upp på de nya kronoallmanningarna skulle innehas med ärftlig besittningsrätt, åborätt, som vid överlåtelser omvandlades till en 50-årig rätt.

Avvittringen gick ganska raskt fram och då särskilt i de områden där bruken hade starka intressen. Allmogen var över lag mycket kritiska till förrättningarna och försökte bromsa så gott det gick. Det visade sig att förrättningsmännen ofta var generösa mot hemmansägarna när grunden för tunnlandstalet skulle utredas. Eftersom stadgan helt överlät bedömningarna till myndigheterna, fanns det ett stort tolkningsutrymme om vad som ansågs vara duglig mark och därmed vad som skulle medräknas i tunnlandstalet. Impediment skulle inte räknas med och ofta ansågs förutom kalberg, klapperstensfält och myrar även avskogade områden ingå i begreppet. De var ofta marker som avskogats tillfälligt till följd av kolning eller skogsbränder. Om ett hemman klassades som svagt fick det rätt till det högsta tunnlandstalet vilket även det utnyttjades. En konsekvens var att de hemman som hade hushållit med sin skog fick ett lägre tunnlandstal än de som misskött skogen. Kontrollen av lantmätarnas arbete var obefintlig och redan 1783 ansökte landshövdingen om att en särskild lantmäteridirektör skulle tillsättas. Ansökan avslogs och klagomålen ökade. Situationen ansågs 1788 vara så allvarlig att en utredning startades i vilken det konstaterades att de mätningar som hittills utförts kanske inte var av sådan kvalitet att avvittringsverket kunde använda dem vid förrättningar. Orsakerna till missförhållanden ansågs vara att tillsynen inte sköttes av någon med rätt kompetens och att förrättningarna inte följde något system. Man hade avvittrat där behovet var som störst och helt försummat andra delar. För att komma tillrätta med problemen föreslog lantmäteriets överdirektör att en skicklig lantmätare skulle tillförordnas ansvaret över lantmätarna. KK tillstyrkte förslaget men man hann inte behandla det vidare innan det sköts upp med hänsyn till kriget i Finland. Frågan togs upp igen 1791 men begäran avslogs. Efter detta blev oredan om möjligt ännu större i avvittringfrågan.

Den tioårsperiod som kronan beslutat att utbetala medel till avvittringen var nu över och plötsligt fick lantmätarna nöja sig med halva lönen som bekostades av allmogen ensam. Detta

ledde till att lantmätarna blev väldigt välvilligt inställda när de skulle beräkna hemmanens godhet som sedan låg till grund för skogstilldelningen. Efter 1797 blev situationen lite bättre när kronan beviljade årliga anslag.

Bruken upptäckte efter hand att avvitrningen inte var till deras fördel. Nybyggesanläggningar var prioriterade framför bergsbruken vilket innebar att all odlingsbar mark på kronoallmänningar först bjöds ut till nybyggare. Den mark som ansågs vara oduglig till jordbruk ställdes dessutom under jägeribetjäningens tillsyn och inga instruktioner fanns att de skulle tillfalla bruken mot rekognition (*se Allmän fastighetsrättshistoria, Rekognitionsskogar*). För att få en del av kakan började bruken att anlägga nybyggen med högsta möjliga ränta och därmed areal. Det medförde visserligen mycket betungande uppodlingskrav men det var av mindre betydelse då man vanligen fick 25 friår. Bruken nöjde sig med att resa de nödvändiga byggnaderna. Lägenheterna erbjöds åt arbetare på bruket som kolade, utförde dagsverken och skötte uppodlingen på lediga stunder.

Avvittringen i Västerbotten fortgick enligt 1780 års stadga fram till år 1824 då en ny stadga utfärdades. (*se År 1824-1873. Avvittring i Gävleborgs och...*)

1780-1786 Avvittring i Jämtland enligt 1780 års stadga

Principer från Västerbotten tillämpas i Jämtland

I Jämtland hade avvitrningen fortgått enligt 1770 års stadga (Almquist 1928) (*se 1752-1780 Avvittringen i Jämtland*). De förhållanden som medförde att hemmanen i detta landskap tilldelades uppemot 5000 tunnland kunde efter hand inte tolereras av kronan. För att komma tillrätta med problemen, som i många delar omöjliggjorde nyodling, ville man från kronans sida införa samma system för skattläggning och avvitrning som i Västerbotten. Den nya stadgan för avvitrningsrätten i Jämtland godkändes av Kungl. Maj:t 1780. Den var i stort sätt identisk med Västerbottens stadga men skrivningen att förrättningar skulle starta vid lappmarksgränsen var ändrade till att förrättningar skulle påbörjas på de skogar och hemman som låg närmast fjällen och lappmarksgränsen.

Allmogen kräver stopp för avvitrningen

Allmogen som redan var mycket ovilligt inställda till avvitrningen blev nu ännu mer upprörda (Almquist 1928). I besvärsskrivelser till 1782 års riksdag framförde de att avvitrningen var olaglig och att deras hemmans lagliga gränser skulle respekteras. Med anledning av detta ville de att avvitrningen skulle avbrytas. Bruksägare och andra representanter för industrin stödde allmogen då de såg sina intressen hotade. Bl.a. hade bruken belånat sina hemman och om ägovidderna ändrades skulle det leda till stora bekymmer. Det framfördes att gränserna mellan hemmansjord och kronojord på många håll redan var bestämd genom avvitrning och att ingen ny förrättning därför kunde genomföras. Lantmäteriets överdirektör bemötte kritiken och förklarade att 1770 års Avvittringsstadga inte var någon egentlig skattläggning och därför kunde inte hemmanen anses vara ordentligt skattlagda. Rantan hade dessutom inte beräknats på skog och mark utan endast på den uppodlade jorden. Rågångarna ansågs dessutom i de flesta fall vara sämjerån och sådana var inte lagliga. Efter två år hade allmogen ännu inte fått något svar på sina besvär. De ansökte då om att avvitrningen skulle stoppas p.g.a. de nödår som Jämtland upplevde. Ett ettårigt stopp godkändes år 1785 av Kungl. Maj:t.

KB ansåg att allmogens farhågor över avvitrningen var ogrundade och att inga hemman som var lagligen avgränsade skulle bli föremål för ny avvitrning. Landshövdingen ansåg att Jämtland redan var ordentligt skattlagt och att inga nya skattesystem kunde vara aktuella.

Vidare ansåg han att lantmätarna måste få större resurser för att kunna genomföra mer noggranna mätningar. I nuläget var det svårt att utröna om det fanns utrymme för nybyggen på kronoallmänningarna.

KK var till skillnad mot KB av den uppfattningen att Jämtland inte kunde anses vara ordentligt skattlagt. De gränser som fanns mellan hemmanen ansågs vara sämjerår. KK ansåg att för att allmogen skulle förstå nyttan av avvitrtingen krävdes tid och goda exempel på att ett hemman av skälig storlek kunde överleva. Med anledning av detta borde förrättningar påbörjas på de hemman som gränsade mot obestridda kronoallmänningar. Dessutom kunde KK sträcka sig till att tunnlandtalet ökades till max 1800 och längs upp mot fjällen 2000, med hänsyn till landskapets kärva förhållanden.

Riksråden gick på KB:s linje och ansåg att allmogen i Jämtland hade bevisat sin rätt till sina odalshemman. Att genomföra ny skattläggning och gränsbestämning av hemman som redan avvitrtrats ansågs strida mot gällande lag. De föreslog att Kungl. Maj:t skulle instruera ämbetsmännen att de vid avvitrtingen inte fick kränka hemmansägarnas lagliga rättigheter.

Gustav III hör sammar allmogens krav

Ärendet inkom till konseljen 1786 för behandling men där beslöt Gustaf III att avvitrtingen i Jämtland skulle avbrytas (Almquist 1928). Av politiska skäl var det viktigt för honom att hålla sig väl med allmogen. KB hade i väntan på ett beslut skjutit upp alla fastsällanden av avvitrtringsmål vilket ledde till att inte ett enda fall avgjordes i Jämtland enligt 1780 års stadga.

1801 Kungligt brev angående avvitrtingarna

KK ville införa avvitrting efter visst tunnlandstal även i Ångermanland och Medelpad (Almquist 1928). En utredning hade gjorts under 1770-talet men sedan fallit i glömska. Under början av 1800-talet blev frågan aktuell igen då allmogen besvärade sig över att KK dröjde med utfärdandet av skattebrev. KK uttalade sig i frågan och konstaterade att skattebreven dröjde eftersom det visat sig att de skatteköpta områdena tilldelats hemmanen vid avvitrtingen och i många fall var orimligt stora. I vissa fall kunde det röra sig om 20000 tunnland som fallet var med flera hemman i Ramsele och Arnäs socknar i Ångermanland. Det var alldeles för mycket i jämförelse med hemman i Västerbotten och Finland. Ett betänkande sändes till Kungl. Maj:t om hurvida de skatteköp som inkommit skulle fastställas eller om kammarfiskalen skulle begära resning i frågan. En förfrågan om att fastställa ett fast tunnlandstal för Västernorrlands län, d.v.s. vid denna tid, Ångermanland, Medelpad och Jämtland, bifogades. I Ångermanland och Medelpad var de flesta hemmanen redan avvitrtrade och i Jämtland var förrättningar enligt beslutet 1786 avbrutna. Detta innebar att de nya reglerna endast skulle gälla för de kvarvarande hemmanen samt nybyggen.

Kungl. Maj:t biföll betänkandet 1801. I brevet bestämdes att de skatteköp som låg hos KK skulle genomföras i laga ordning och skattebrev skulle utfärdas. Det fasta tunnlandstalet skulle sättas till max 2500 för Ångermanland och Medelpad och 3000 för Jämtland.

I Västerbotten försökte allmogen förgäves att få del av de högre tunnlandtalen. Det skulle enligt Kungl. Maj:t strida mot 1780 års stadga.

1820-1871 Avvittring i Jämtlands län

1820 En ny avvittringsstadga

I ett kungligt brev till KK 1805 uppmanades de att tillsätta en utredning om möjligheten att återuppta avvittringen i Jämtland (Almquist 1928). Läget i landskapet var inte tillfredställande då ett fåtal rika bönder hade slagit under sig stora arealer och därmed förhindrade nyodling. De hade dessutom genom storskiftet utestängt de mindre ägarna från att nyttja skogarna gemensamt. De tidigare avvittringarna hade inte lyckats lösa problemet och stadgan från 1780 som kunde ha varit lösningen kom aldrig att användas. Under flera år bollades ett förslag till en ny avvittringsstadga mellan lantmäteriet, KB och KK för att 1820 slutligen vara färdigt för riksrådet att ta ställning till. Kungl. Maj:t utfärdade samma år nådig stadga för avvittringsverket i Jämtlands län samt en stadga till avvittringsrätten i länet.

Innehåll i 1820 års stadga

Avvittringens syften

I 1§ anges syftet med avvittringen vara att; skilja kronans marker från enskildas, tilldela svaga hemman mark av kronans marker, klarlägga vilka ägor hemmanen hade som de inte betalade ränta för, dela ägor på samfälligheter mellan hemman om ägoblandning med kronan förekom, skapa en säkerhet för alla hemmansåbor i det att deras ägor blev ordentligt bestämda samt att skapa möjligheter för upptagandet av nybyggen på kronoallmänningar och överloppsmarker (Almquist 1928). Det sistnämnda framhölls som det enskilt viktigaste målet med förrättningarna då en kolonisation på ett påtagligt vis skulle gagna landet.

Tunnlandtal, impediment

Även principerna för beräkandet av tunnlandtal var liknande de i 1780 års stadga (Almquist 1928). Det lägsta tunnlandtalet för varje mantal sattes nu till 500 och det högsta till 3000. Impediment ansågs i detta fall vara sjöar och berg (berg i dagen, förf. anm.) samt vissa kala och odugliga mossar. Det skulle noga tillses att inte duglig mark klassades som impediment och att inte det högsta tunnlandtalet beviljades utan giltiga skäl.

Större mossar och vattendrag

Vid mätningarna skulle större kärr och mossar noga beskrivas och i vissa fall även mätas upp (Almquist 1928). Detsamma gällde för större vattendrag. Större områden som bestod av steril och mindre nyttig mark blandat med värdelösa kärr och moras och som inte något hemman eller nybygge gjorde anspråk på, skulle inte mätas upp, utan endast avgränsas och rörläggas, samt beskrivas översiktligt.

Strömfall

Större strömfall som låg inom avradsland, kronomarker och även kronohemman skulle alltid kvarstå i kronans ägo och fick aldrig bli föremål för skatteköp (Almquist 1928). Dessa skulle i framtiden kunna användas till öppnandet av farleder, avtappning av sjöar och som reglering vid översvämningar uppströms. Även marken, två till tre tunnland, omkring dessa skulle undantas. Landshövdingen kunde tillåta att åborna fick nyttja strömfallen tillsvidare mot en skälig avgift. De ingick då avtal att lämna ifrån sig nyttjanderätten utan ersättning om kronan senare behövde strömfallen.

Överloppsmark

Stadgan föreskrev att avvittringen inte skulle befatta sig med byar, hemman eller nybyggen som redan avvittrats och där förrättningen givits rättslig verkan (Almquist 1928).

Överloppsmark skulle behandlas på samma sätt som i 1780 års stadga rörande ökeskatt (*se År 1780-1801 Avvittring i Västerbotten*). Om överloppsmarken var så stor att det motsvarade 1/8 mantal eller mer var den optionsrättige åbon tvungen att uppfylla vissa odlingsskyldigheter. Om marken uppgick till mindre än 1/8 mantal, men passade till odling kunde den upplåtas till samme åbo som kronotorp mot en viss årlig ränta. Den överloppsmark som tillföll hemmanen med ökeskatt men utan odlingsskyldigheter skulle ges samma jordnatur som hemmanet. Om marken tillföll hemmanet med odlingsskyldigheter skulle dess jordnatur anses vara krono. Reglerna kring jordnaturen stadfästes 1849 och skulle gälla för hela Norrland. Om överloppsmarken inte passade till odling skulle den avrösas och betraktas som kronoallmänning. De jämtländska avradslanden behandlades i stort sätt som annan överloppsmark (*se År 1752-1780 Avvittring i Jämtland...*).

Enskifte i samband med avvittring

När utbrytning d.v.s. enskifte skulle ske i samband med avvittringen skulle varje hemmansägare tilldelas ägor i ett skifte (Almquist 1928) (*se Allmänfastighetsrättshistoria Enskifte*). Om inte detta var möjligt skulle antalet skiften inte överstiga tre. Nybyggen skulle även de om möjligt läggas i ett skifte.

Nybyggen

När avvittringen var färdig skulle den överblivna kronojorden indelas i nya hemman (Almquist 1928). Dessa skulle inte vara mindre än motsvarande 1/8 mantal och inte större än ett helt mantal. Om det inte gick att få ihop 1/8 mantal skulle det ändå finnas möjlighet till nyodling men då som kronotorp. KB skulle även tillse att nybyggerna inte spreds ut i ödemarken utan samlades i närhet till sjöar, strömmar, vägar och helst andra nybyggen så att dessa kunde ta hjälp av varandra. Nybyggerna skulle redan vid utstakandet på marken få sin ränta satt och kronotionde bestämt så att nybyggaren genast skulle veta vilka skyldigheter han hade efter frihetsårens slut. Även om det inte fanns några intressenter vid tillfället för avvittringen skulle ändå nybyggen avmätas som en förberedande åtgärd. Varje år skulle det sedan göras en sammanställning av hur många lediga nybyggen det fanns. I kungligt brev 1824 stadgades att nybyggaren efter frihetsårens slut skulle erhålla skattemannarätt till hemmanet utan ytterligare lösen. Ett villkor var att odlingsskyldigheterna var uppfyllda. I ett kungligt brev 1827 ändrades reglerna till att om odlingsskyldigheterna var uppfyllda före friårens slut fick nybyggaren skattemannarätt. Då hemmanets ägorymd vid detta tillfälle hade bestämts och mantalet beräknats ansågs hemmanet som ordentligt skattlagt efter de grunder som bestäms redan i avvittringsstadgan från 1780 (*se År 1780-1786. Avvittring i Jämtland...*).

Provisionell skattläggning av nybyggen

Om någon ansökte om att få anlägga nybyggen på något av kronans avradsland som inte hunnit avvittrats eller ens ritats in på karta och om avvittringen inte skulle komma att genomföras inom den närmaste tiden, skulle landshövdingen omedelbart ge sitt tillstånd (Almquist 1928). Det enda förbehållet var att inga lagliga hinder fick föreligga. Nybygget skulle provisionellt utstakas i ett eller två skiften. Om lantmätaren var upptagen kunde detta utföras av länsman och två nämndemän. När sedan avvittringen kom fram till området skulle nybygget ordentligt avmätas och skattläggas.

Avvittring i Härjedalen, ströängar

När 1820 års stadga infördes hade Kungl. Maj:t övervägt att införa den samma i Härjedalen som aldrig tidigare hade avvittrats (Almquist 1928). Ordföranden i avvittringsrätten skickades till landskapet för att undersöka om detta var möjligt. Med stöd av denna undersökning utfärdades ett kungligt brev 1825 som föreskrev att stadgan även skulle gälla

Härjedalen med vissa mindre modifikationer. Det viktigaste var att hemmanens betesmarker som i fjälltrakterna kunde ligga flera mil från gården skulle få behållas av hemmansägarna tills vidare. När motsvarande uppodlingar hade anlagts inom hemmanets egna rågångar skulle rätten till betena på kronomark upphöra.

Avvittringens administrativa gång enligt 1820 års stadga

Stadgan föreskrev att en styresman skulle övervaka lantmätarnas arbete (Almquist 1928). Förste lantmätare i länet skulle inte själv utföra några mätningar utan endast fungera som kontrollerande instans och tillhandahålla KB och avvittringsrätten uppgifter. Om tvist uppstod när avmätningarna genomfördes skulle lantmätaren inom fjorton dagar anmäla detta till avvittringsrättens ordförande. Åtta dagar innan förrättningarna skulle utföras skulle det kungöras i de sockenkyrkor som berördes vid vilken tidpunkt utstakningen skulle pågå. När sedan förrättningen var utförd skulle lantmätaren klargöra att klander mot förrättningen kunde påtalas inom trettio dagar. Det var KB som sedan beslutade om vilket tunnlandstal som slutligen skulle ges till varje hemman. Besluten kunde överklagas till KB som sedan skulle undersöka saken och skicka handlingarna för avgörande till Kungl. Maj:ts kammarexpedition. Avvittringsrättens arbetsgång var annars mycket lik den ur 1780 års stadga för Västerbotten. I ett kungligt brev 1822 fastställdes ett nytt arbetssätt som föreslagits av avvittringsrättens ordförande. Det innebar att avvittring skedde i en hel socken samtidigt och att alla administrativa åtgärder avklarades. Avmätningar, avgränsningar, skattläggning, tunnlandstal m.m. Alla juridiska åtgärder infördes i en särskild dombok.

1871 Avvittringen avslutas

Avvittringsrättens arbete avslutades i Jämtland 1840 (Almquist 1928). Domstolens arbetsuppgifter övertogs av ägoskillnadsrätten. År 1851 gjordes endast vissa kompletterande mätningar, där de ursprungliga inte var tillräckligt noggranna, samt skattläggning av vissa kronomarker. I Härjedalen hade en seg rättstvist kring sockengränsen mellan Tännäs och Hede försenat arbetet. Inte förrän 1871 avslutades avvittringen i Jämtland och Härjedalen.

1819 Avvittringens läge i Norrland

Efter att Kungl. Maj:t efterfrågat en lägesrapport kring avvittringen i Norrland inkom 1819 KK med sitt utlåtande samt utlåtanden från de berörda landshövdingarna (Almquist 1928). För Jämtlands län var en avvittringsstadga redan upprättad så länet lämnades därhän. I Gävleborgs län hade 34 av 42 socknar avvittrats enligt föreskrifter i de allmänna skogsordningarna. I de flesta fall hade kronans allmänningar tilldelats bruk och masugnar mot rekognition. Kungl. Maj:t beordrade landshövdingen att påskynda arbetet enligt de metoder som tidigare använts. I Västernorrlands län, som nu innefattade Medelpad och Ångermanland, hade arbetet i det närmaste avstannat p.g.a. brist på lantmätare, handräckning och ekonomiska anslag. Några nybyggen hade inte kunnat anläggas på länge, särskilt med hänsyn till 1805 års skogsordning, som stadgade att inga nybyggen fick anläggas om inte allmänningen var avvittrad (se År 1805 Skogsordning). Läget var det samma i Västerbotten vars landshövding föreslog att handräckningspersonal skulle hämtas ur Västerbottens regemente. KK tillstyrkte förslaget och ansökte om generellt högre anslag och fler lantmätare till länen. Från Norrbottens län kom det betydligt bättre rapporter. Alla byar angavs vara avvittrade från kronans marker även om inte alla rågångar var uppgångna eller rörlagda. Det var bara i de svenska delarna av Övre- och Nedre-Torneå samt Karl-Gustafs socknar som arbetet avstannat i väntan på ägobyttet mellan ryssar och svenskar till följd av gränstraktatet från freden 1810. I alla socknar hade nybyggen anlagts men alla var inte avvittrade eller skatlagda. KK misstrodde uppgifterna från Norrbotten och ansåg sig på goda grunder veta att

inget avvittringsarbete hade utförts. KK anhöll om att Kungl. Maj:t borde anbefalla alla landshövdingar att påskynda arbetet.

1824- 1873 Avvittring i södra och Västra Norrland

1824 Avvittringsstadga

När avvittringsstadgan för Jämtland fastställdes 1820 var det många som väckte frågan om den kunde tillämpas i de övriga norrländska länen (Almquist 1928). Med anledning av detta begärde Kungl. Maj:t att landshövdingarna skulle undersöka möjligheterna för detta. Med utgångspunkt från deras yttranden samt KK:s tidigare lägesundersökning utarbetades ett förslag till avvittringsstadga. Kungl. Maj:t fastställde 1824 stadgan för Västernorrlands-, Västerbottens-, och Norrbottens län. Ett antal lantmätare tillsattes i länen och antalet ökades under åren. Norrbottens län hade under 1860-talet 15 avvittringslantmätare.

Stadgan även tillämpad i Gävleborgs län

När bruken i Gävleborgs län tilldelats sina rekognitionsskogar avstannade avvittringen i länet (Almquist 1928). Största orsaken var att allmogen inte kunde betala sin del av kostnaderna. I ett kungligt brev 1832 stadgades att 1824 års stadga med vissa modifikationerna skulle gälla även för detta län. Samtidigt bestämdes att kronan skulle bära en större del av kostnaderna vilket ledde till att arbetet tog fart igen. Avvittringen avslutades i länet 1865.

Innehåll i 1824 års stadga

Syftet med avvittringen ansågs fortfarande vara ökad kolonisation och detta poängterades tydligt i stadgan (Almquist 1928). Stadgans innehåll var till största delen identiskt med 1820 års stadga för Jämtland med en del av dess tilläggsförfattningar. Den sockenvisa arbetsmetoden tillämpades med tillägget att arbetet inte fick avbrytas i en socken om det hade påbörjats. Vid förrättningarna skulle lantmätaren genom sammanträden med hemmansägarna utröna vilka hemman och nybyggen som var oavvittrade och vad detta berodde på. Dessutom skulle det avgöras vilka kronomarker som redan var lagligen skilda från enskilda ägor. Avmätningar skulle utföras på samma sätt som stadgades i 1820 års stadga (*se 1820-1871 Avvittringen i Jämtland*). De beskrivningar som sammanställdes för avvittrade hemman och nybyggen skulle läsas upp för åborna och förses med deras underskrifter. Om tvist uppstod som inte kunde medlas av lantmätaren skulle dessa lösas av länets ägoskillnadsrätt som i viss mån ersatte avvittringsrätten. Rätten bestod av ortens domare eller hans vikarie samt två ledamöter. De fick endast handha gränstvister och skulle inte blanda sig i exempelvis bestämning av tunnlandstal.

Tunnlandtalet, skattläggning och friår

Hösta tillåtna areal angavs i stadgan vara 700/2500 tunnland per mantal (Almquist 1928). Undantag utfärdades i kungliga brev för Haverö socken i Västernorrlands län samt Överkalix, och Övertorneå socknar och Hietaniemi kapellag i Norrbottens län. För dessa tilläts tunnlandtalet vara 700/3000. Samma övre gräns gällde från 1852 om hemmanen tilldelades sågverk.

Överloppsmark

För den efter avvittringen avrösade överloppsmarken gällde i stort sätt samma regler som i 1820 års stadga (Almquist 1928) (*se 1820-1871 Avvittringen i Jämtland*). Hemmansägarnas optionsrätt till överloppsmarken genom ökeskatt kvarstod men tiden inom vilken de skulle anmäla intresse kortades 1830 till 60 dagar. Optionsrätten gällde inte på kronans allmänningar. Nybyggarna på överloppsmarkerna i Norr-, och Västerbottens län hade sedan

1817 fått skattemannarätt till sina hemman när friåren var slut. Samma regler bestämdes 1824 gälla även för nybyggare i Västernorrlands- och Gävleborgs län.

Angående tidigare avvittningar

Om avvittning hade påbörjats enligt 1780 års stadga i en by eller vid ett hemman i Norr- eller Västerbottens län utan att KB hunnit ta beslut om tunnlandtalet, skulle ägoviddens bestämmas efter 1824 års stadga (Almquist 1928). Beslutet skulle grundas på de ursprungliga mätningarna, men om lantmätaren efter undersökning ansåg att det fanns felaktigheter i de tidigare mätningarna kunde dessa korrigeras. Det kunde röra sig om rena mätfel eller felaktigheter i vad som upptogs som impediment. Den allmänna beskrivningen av marken fick dock inte ändras då den låg till grund för tunnlandtalets storlek.

Avvittringens administrativa gång enligt 1824 års stadga

När alla förarbeten till avvittningen var klara och alla eventuella tvister lösta skulle lantmätaren formulera ett förslag till tunnlandtal, mantal, frihetsår och räntor för socknens alla nybyggen och hemman (Almquist 1928). Även de hemman som skulle anläggas vid avvittningen skulle ingå i förslaget. Vid upprättandet av förslaget skulle kronombudet samt två ojäviga män som kände till socknen närvara. Inom 14 dagar skulle sedan förslaget insändas till KB som tog beslut och meddelade parterna detta. Överklagan kunde göras till Kungl. Maj:t via KB som skickade överklagan, nödvändiga kartor och sitt utlåtande till KK som lade till sitt utlåtande och sände hela rasket vidare till kammarexpeditionen. Även om inga klagomål lämnades in mot KB:s beslut skulle hela avvitringsinstrumentet d.v.s. alla kartor och handlingar överlämnas till KK. KK hörde sedan generallantmäterikontoret i frågan och granskade sedan avvittningen och skattläggningen. Om KK hade anmärkningar skulle dessa inkomma till Kungl. Maj:t. Om inte sändes handlingarna tillbaka till KB och förrättningarna ansågs som laga kraftvunna. Det visade sig att detta system var för omständligt. I ett fall låg handlingarna hos KK i 30 år innan de skickades tillbaka till orten för ny handläggning. För att förenkla systemet infördes, genom ett kungligt brev 1858, en ny arbetsgång. Om någon överklagade, besvarade sig, över KB:s beslut skulle landshövdingen skicka handlingarna direkt till civildepartementet. För alla utförda förrättningar skulle KB skicka ett transumt till överlantmätaren som avgjorde om det fanns något att anmärka på. Om så var fallet meddelade han advokatfiskalämbetet i KK. Detta ämbete hade därefter till uppgift att bevaka kronans rättigheter och vidta nödvändiga åtgärder i ärendet. När förrättningen vunnit laga kraft och ev. besvär blivit prövade av Kungl. Maj:t meddelade KB lantmäterna om detta, som sedan kunde påbörja rörläggningen.

Avvittringen i Västernorrlands län avslutades 1869. I Väster-, och Norrbottens län fortsatte avvittningen i kustlandet ända till slutet av 1870-talet. Väster om lappmarksgränsen i dessa län hade ingen avvittning tidigare utförts men med införandet av 1873 års stadga för avvitringsverket i Lappmarkerna fortsatte arbetet in i fjällvärlden (*se 1873-1925 Avvittringen i Lappmarkerna*)

Avvittringens konsekvenser fram till år 1873

Stora arealer tilldelades hemmanen

I utredningar och betänkanden av både den s.k. Norrlandskommittén och Skogskommittén hade avvitringsresultat kommenterats (Almquist 1928). Det konstateras att hemmanen generellt fick mycket stora skogsanslag i förhållande till sina mantal. Flera exempel från olika delar av Norrland lyftes fram. I Hede socken i Härjedalen var tilldelningen exempelvis 16000 tunnland per mantal, i Ströms socken i Jämtland var den 13000 och i Degerfors i Västerbotten var den 6050. Förklaringar till förhållandena ansågs vara att stadgarna lämnade

stort tolkningsutrymme, att lantmätarna tog hänsyn till behovet av stora arealer för skogsbete och att stora arealer duglig skogsmark klassades som impediment.

Samtida kritik mot avvitringsprinciper

Under 1800-talet framfördes högljudd kritik mot avvitringen (Almquist 1928). Många ansåg att det var ett stort misstag att klumpa samman avvitringen med strävandena att kolonisera Norrland. Goda marker för jordbruk var sällsynta i Norrland och invånarna var hänvisade till boskapsskötsel och andra näringsfång för sin överlevnad. Att i stadganden och uträkningar utgå från jordbruket ansågs vara felaktigt. I instruktioner och stadgor hade ingen skillnad gjorts mellan ofruktbara och odlingsbara jordar och inte heller mellan tall- och granmarker. Att visioner och principer hämtades från Nordamerika var olyckligt då kolonisationen där hade helt andra förutsättningar med goda jordar över stora områden. Man frågade sig om inte den enda anledningen för någon att slå sig ner vid ett hemman som inte kunde uppodlas var att hugga skogen under friåren och sedan flytta. Det visade sig även i de många ödehemmanen att verkligheten ofta var sådan.

Sågverkens skogsskövling

När skogsråvaran under 1840-talet steg i värde fick det till följd att sågverk ofta köpte upp mångåriga avverkningsrätter på nybyggen (Almquist 1928) (*se även Skogsbrukets framväxt*). När sedan pengarna var förbrukade fanns det ingenting kvar att leva av då jordbruket inte räckte till och folk fick lämna hus och hem. Nybyggen togs även upp direkt av sågverksbolag och bruk vilket ledde till omfattande huggningar.

Hemmanens skogsskövling

Även på hemmanskogarna högs det hårt, vilket landshövdingen i Västerbotten ansåg bero på att byalagen, enligt 1780 års stadga, hade tilldelats för små arealer för sitt husbehov (Almquist 1928). I Jämtland, Härjedalen och Hälsingland hade avvitringen medfört oanade problem. De stora skogsanslagen gjorde att hemmansägarnas kostnader för laga skifte blev så stora att de var tvungna att sälja skogen. KB som länge oroat sig för den utbredda skogsskövlingen hade trott att avvitringen skulle lösa problemet genom att ägarfrågan skulle bli löst. Tanken om att "*man värnar det egna*" var allmänt vedertagen. Det visade sig att förrättningarna i många fall fick motsatt effekt när många såg sin möjlighet att hugga de skogar de tilldelats utan att tänka på återväxt eller annan skogsvård.

Inrättandet av kronoparker

I stadgan föreskrevs att endast de för odling brukbara markerna skulle tilldelas hemmanen medan otjänlig mark skulle tillfalla kronan som överloppsmarker och kronoallmänningar (Almquist 1928). I verkligheten blev som sagt mycket av skogsmarken tilldelad nybyggen med små jordbruksarealer. Det var en följd av de tidigare tankarna att sådana skogar var av litet värde för det allmänna då de låg långt från kommunikationer och bebodda trakter. Landshövdingen i Norrbotten ansåg att med skogens ökade värde var det viktigt att kronan behöll skogarna. I ett kungligt brev 1860 beordrades landshövdingarna i de norrländska länen att undersöka vilka delar av överloppsmarken som kunde användas till kronoskogar. Under den tid utredningen pågick fick inga nybyggen insynas. I en kunglig förordning 1865 stadgades att det vid avvitring skulle avsättas viss mark till kronoparker om det fanns möjlighet till det och om ortens behov krävde det. Avvittringslantmätaren skulle kalla kronans skogstjänsteman till sammanträden som rörde markens fördelning. Om skogstjänstemannen väckte frågan om kronoparker skulle lantmätaren, efter fullbordad avmätning, göra provisionella förslag till kronoparker. Dessa skulle bedömas av Skogsstyrelsen och sedan tas i beaktande vid landshövdingens övriga prövande av

avvittringen. Kronoparkerna skulle om möjligt ligga i ett sammanhang och omges av naturliga gränser. De skulle helst inte innehålla några enskilda ägor. Om det inte var möjligt skulle de hemman som låg inom parken behålla sina inägor och slätterlägenheter samt skog för husbehov. Övrigt skogsanslag skulle fyllas av s.k. utskog som låg utanför kronoparken. Även innan avvittring var utförd i ett område skulle kronoparker kunna avsättas om det ansågs finnas utrymme för det. En speciell avvittring för det berörda området skulle då utföras vilken bekostades av allmänna medel.

Inskränkningar i vissa skattebönders rätt till skog

För de skattehemman som uppkommit genom nybyggen som uppläts av kronan, samt för hemman där odlings- eller byggnadsskyldigheterna inte uppfyllts, stadgades 1866 om inskränkt nyttjanderätt till skogen (Almquist 1928). Åborna på sådana hemman skulle endast fritt få ta virke till husbehov och eldning. Efter utsyning av skogstjänsteman fick de hugga, till eget bruk eller försäljning, så mycket som ansågs möjligt utan att äventyra skogens framtida bestånd. Åborna fick inte heller utan KB:s tillstånd fälla skog i någon större utsträckning i syfte att anlägga odlingar.

Var 1873 års avvittringsstadga den första avvittringen i lappmarkerna?

Skogsordningen 1683 var giltig även i lappmarkerna, men det är oklart om den tillämpades (Labba 1994). Varken i 1780 eller i 1824 års stadga nämns det att dessa inte skulle vara ämnade att användas i lappmarkerna (Stenman 1983). I förarbetet till 1873 års lag, samt i många senare sammanhang, har det dock hävdats att inga tidigare avvittringsstadgor varit avsedda att användas i lappmarkerna (Stenman 2001). I 1780 års stadga står att förrättningarna skulle påbörjas vid lappmarksgränsen och sedan fortgå mot de mer bebodda delarna. Det kan lika väl röra sig om en praktisk anvisning för vart stadgan skulle tillämpas. Att avvittringen senare inleddes i de mest bebodda delarna, berodde troligen på att behovet av avvittring inte fanns i lappmarkerna vid denna tidpunkt. I § 3 står att: *”...mätning och avfattning på karta, så väl där större ödemarker åt lappmarkssidan förekomma som, som i det bebodda landet”*. Detta kan tolkas som att stadgan gäller även ovan lappmarksgränsen. Statens hållning har varit att inga förrättningar enligt tidigare skattningsmetoder eller avvittringsstadgor har ägt rum i lappmarkerna. Endast provisionella skattningsmetoder har genomförts och först efter 1873 har hemman och nybyggen ovan lappmarksgränsen blivit ordentligt skattlagda. KB i Västerbotten omtalade 1828 att endast vissa hemman och nybyggen i lappmarkerna som själva begärt skattningsmetod och avvittring hade genomgått förrättningar. I dessa fall hade 1773 års skattningsmetod och 1780 års avvittringsmetod använts. Några systematiska förrättningar ansågs alltså inte vara genomförda.

Förmodligen hann aldrig avvittringen enligt 1824 års stadga in i lappmarkerna innan specialbestämmelser meddelades för området (Almquist 1928). Det finns uppgifter i lantmäteriverkets arkiv om avvittringar i Lyckseles- och Malås socknar före år 1873 men inga uppgifter om att avvittringar fastställts före detta årtal förutom i något enstaka fall (Stenman 1983). Även fast det finns luckor i arkivmaterialet så är det inte troligt att någon hel lappmarksby skulle ha avvittrats enligt 1780 eller 1824 års stadga.

1850-1925 Avvittring i Lappmarkerna

Jämtland

Fram till 1824 innehade lapparna betydande landområden i Åre socken (Almquist 1928). När landsändan avvittrades delades landet upp mellan kronan och hemmanen utan hänsyn till lapparna. De blev hänvisade till kronomarkerna som uppgick till mindre än 1/2 ha per ren.

Förhållandena var likadana i alla socknarna i Jämtlands lappmarker. Lapparna såg sina betesmarker minska och inkom 1829 med en skrivelse till Kungl. Maj:t där de anhöll om att få nyttja de trakter som deras förfäder innehaft mot en skälig avradsavgift (Almquist 1928; Lundmark 1998). Svar kom i ett kungligt brev 1831 (Almquist 1928). Avvittringen skulle fortsätta tillsvidare enligt gällande stadga och författningar. Fjällallmogen i Underåkers socken upprepade senare samma begäran och 1841 utfärdade Kungl. Maj:t i ett brev till KK föreskrifter som skulle förbättra lapparnas situation. Brevet kallas allmänt för skattefjällsbrevet, (förf. anm.). Varje skattefjällsområde skulle tilldelas nödvändig mark från angränsande kronomarker (Almquist 1928). Dessa skulle användas till renbete och skog till husbehov. Inga nybyggen fick tas upp innan lapparnas betesmarker blivit utstakade och tidigast i samband med den förrättningen. De fiskevatten som låg inom skattefjällsområdena skulle tillhöra lapparna (Lundmark 1998). En årlig ränta för varje skattefjällsområde skulle föreslås av lantmätaren och två goda män, och sedan fastställas av KB (Almquist 1928). Föreskrifterna var ett avsteg från de principer som gällde för avvittringen och kolonisationstanken fick stå tillbaka till förmån för lapparnas behov. Lapparnas rätt till skattefjällen erkändes i dessa regleringar av kronan som även utfärdade inrymningar av enskilda lappar på områden (Lundmark 1998). I de fall där ägarförhållandena var oklara spårades den senaste ägaren upp och inrymningsbrevet utfärdades till någon av dennes efterlevande. De områden av kronomark som fanns tillgängliga var vid denna tidpunkt för små för att fylla lapparnas behov (Almquist 1928). Avvittringen hade pågått under lång tid och förrättningarna ansågs inte vara möjliga att riva upp. Lapparnas situation förvärrades av att den jordbrukande befolkningen allt mer började hävda sina upplevda rättigheter gentemot dem (Mörkenstam 1999). Konflikterna ökade mellan renskötare och jordbrukare och särskilt hett var det i Jämtland där ”kulturkampen” ibland var våldsam. Det var dessa förhållanden som drev fram renbeteslagstiftningen i ett försök att reglera förhållandena mellan grupperna (se *Rennäringslagstiftningen*).

Avvittringen i lappmarkerna initieras

Landshövdingen i Västerbotten skickade 1819 ett förslag till KK angående en ny skattdägnings- och utbrytningsmetod för Åsele, Lycksele och Piteå lappmarker (Stenman 1983). Syftet var att underlätta och öka kolonisationen. Förslaget innehöll bl.a. en ökning av skogsanslagen, särskilt längst upp mot fjällen. Förslaget godtogs inte och 1824 års stadga för Norrlandslänen innehöll inga sådana regleringar (Stenman 2001). Hans förslag återkom i en omarbetad och utökad form när Kungl. Maj:t 1927 begärde in utredningar från landshövdingarna angående vilka ändringar i skattesystemet för lappmarken samt i 1824 års stadga som de ansåg nödvändiga (Almquist 1928; Stenman 2001). KB i både Norr- och Västerbotten ansåg att länens skatte- och avvittringsstadgor inte fungerade för lappmarkerna (Stenman 2001). De två landshövdingarna kunde inte enas om ett gemensamt förslag utan skickade två yttranden.

Förslag gällande lappmarken från Landshövdingen i Norrbotten

KB i Norrbotten skev att eftersom det inte fanns någon tillämpbar stadga för lappmarkerna hade endast provisionella skattdägningar genomförts (Stenman 2001). Dessa hade utförts i enlighet med instruktionerna i lappmarksprivilegierna och 1760 års lappfogdeinstruktion. Enligt KB kunde inte samma stadga tillämpas i de båda länen då förhållandena inte var lika. I Norrbottens läns lappmarker borde endast inägor och odlingsmark avmätas men inte utmarken. Ängeslägenheterna var nödvändiga för hemmanen och det var därför omöjligt att samla ägorna i så få skiften som 1824 års avvittringsstadga och 1827 års lagaskiftesstadga föreskrev. Brist på åker- och skogsmark var andra hinder mot att använda 1824 års stadga. KB föreslog att en typ av provisionell avvittring skulle genomföras där hemmanens eller

byarnas gränser skulle bestämmas. För 1/8 mantal, som var lägsta tillåtna, skulle det krävas ett tunnland åker, ängsmark som gav 24 lass hö per år samt fiske. Förslaget innehöll även odlingsunderstöd och uppfostringshjälp till små barn.

Förslag gällande lappmarken från Landshövdingen i Västerbotten

KB i Västerbotten skickade en omarbetad version av förslaget från 1819 (Stenman 2001). Det innehöll 50 paragrafer. KB ansåg att kolonisationen hindrades av att nybyggarna gjorde för stora intag på naturliga myrslogar och odlingsmarker vilket gjorde att det endast fanns utrymme kvar längs upp mot fjällen. Nybyggarna hann inte ens bärga sina slogar och ansåg det inte mödan värt att förbättra dem då de ändå hade tillräckligt med vinterfoder.

Skattläggning och avvitrning var nödvändig för att öka uppodlingen och samtidigt försäkra åborna om deras rättigheter. Avvittringen skulle enligt förslaget bli en renodlad administrativ åtgärd. Även råtvister skulle lösas av KB och inte som brukligt av avvitringsrätten eller häradsrätten. Alla ägoslag borde omfattas av förrättningarna eftersom arbetet annars vore halvt ogjort. Tunnlandtalet föreslogs till 1050/3750 per mantal, impediment undantagna. Problemet med de många utängarna skulle lösas genom att inget maxantal skiften skulle bestämmas.

1850 Avvittringsstadga för Luleå lappmark.

KK och kanslistyrelsen instämde 1830 med Norrbottens läns KB i frågan om att endast yttergränserna för hemman eller byars utägor skulle bestämmas (Stenman 2001). Året efter förklarade Kungl. Maj:t att frågan om avvitrning i lappmarkerna måste skjutas på framtiden då medel saknades (Almquist 1928). I samband med regleringarna av de jämtländska lappmarkerna 1841 aktualiserades frågan på nytt och en kommitté tillsattes med uppdrag att utarbeta ett förslag på skatte- och avvitringsstadga för Luleå lappmark. Det var bergsbrukets behov som drivit fram kraven på avvitrningen i dessa lappmarker. Som utgångsmaterial skulle kommittén använda de ovan beskrivna förslagen från KB. Redan 1842 anmälde kommittén att projektet var klart och att stadgan enligt dem kunde tillämpas i hela lappmarkerna. Under några år granskades förslaget av olika myndigheter och sist av KK som avgav sitt utlåtande och 1850 utfärdades en kunglig stadga för avvitrning och skattläggning i Luleå lappmark.

Innehåll i 1850 års stadga

Avvittringens syfte angavs var att skilja Luleås lappmarker från andra svenska lappmarker, att avgränsa de områden i vilka inga nybyggen tills vidare fick anläggas med hänsyn till att lappallmogen där skulle ha oinskränkt rätt till renbete, att utbryta hemmans, byars, nybyggens och kronotorps områden samt att utbryta de nybyggen som framgent skulle kunna tillkomma (Almquist 1928).

Renbete

Förrättningarna skulle börja med att lantmätaren gick upp gränserna mot andra lappmarker samt sockengränserna mot Gällivare och Jokkmokk. När detta var genomfört och alla gränsmärken var godkända skulle ett allmänt sammanträde hållas där lantmätaren redogjorde för vilka delar som skulle avvitrats. Lantmätaren skulle vid detta sammanträde försöka klarlägga vilka områden som var mest behövliga till renbete och vilka som inte lämpade sig för nybyggen. Vissa delar av lappmarken skulle undantas från nybyggesanläggningar för att tillgodose lappallmogens behov av renbete. Dessa områden fick lapparna sen nyttja samfällt.

Tunnlandtal

Efter det att hemmanens ägor var kartlagda skulle lantmätaren föreslå skattläggning, och detta skulle delges hemmansägarna i sammanträde med kronoombud varefter, vid behov,

ändringar kunde göras. Förslagen skulle sedan lämnas sockenvis, om detta var möjligt, till KB för fastställelse. Tunnlandstalet var satt till 1000/4000 per mantal, impediment undantagna. Med impediment menades sjöar och berg, sandhedar och stenbunden mark där det inte växte brukbar skog eller bete och där det inte heller i framtiden skulle komma att göra det. Även vissa mossar, och kärr, som var kala eller som det endast växte ”småskog” på ingick i impediment.

Överloppsmarken

Efter avvittringen skulle ingen optionsrätt till kronomark gälla i Luleå lappmark eftersom byarnas och hemmanens marker inte tidigare varit avgränsade i skog och utmark.

Avvittringen avbryts

Två lantmätare tillförordnades för att genomföra förrättningarna. De började enligt stadgan med yttergränserna och detta arbete pågick när landshövdingen 1854 anhöll hos Kungl. Maj:t att avvittringen först borde slutföras i kustlandet innan den påbörjades i lappmarkerna. Landshövdingen fick som han ville så till vida att en av lantmätarna flyttades. Vissa avvittringsåtgärder vidtogs under året gällande de hemman som Gällivare bolag ägde men man hann inte färdigställa dem förrän hela avvittringen stoppades av ekonomiska skäl. Förfrågningar om att tillämpa stadgan även i Lyckseles-, Åseles-, Piteås-, och Torneås lappmarker avslogs av Kungl. Maj:t sedan riksdagen vägrat att tillstyrka medel till detta.

1873 Avvittringsstadga för Norr- och Västerbottens läns lappmarker

KB begär att 1850 års stadga upphävs

Landshövdingen i Norrbotten ansåg att 1850 års stadga öppnade dörren för spekulationsinsyningar av nybyggen i lappmarken. Orsaken var att räntan var låg för skogsarealerna medan värdet på skogen hade stigit avsevärt de senaste åren. Landets uppodling skulle inte främjas av den nuvarande stadgan. I ett brev till Kungl. Maj:t ansökte han om att stadgan skulle upphävas. Han hänvisade även till en utredning som gjorts av skogstillgångarna i lappmarkerna. Ansökan remitterades till KK som i sitt utlåtande ansåg att skogshushållningen i landet hade kommit i nytt ljus genom 1860 års brev angående kronans överloppsmarker (*se Avvittringens konsekvenser t.o.m. 1873*). Med anledning av detta ansåg KK att landshövdingens begäran kunde bifallas men att vissa delar av stadgan fortfarande kunde tillämpas oberoende av avvittringen. Kungl. Maj:t förordnade 1861 att en ny stadga för Luleå lappmark skulle utformas. Stadgan skulle vara tillämpningsbar även för övriga lappmarker i Norr- och Västerbotten. Tillförordnade avvittringsstyresmannen i Norrbotten fick till uppdrag av landshövdingen att ta fram ett förslag. Han utgick från 1850 års stadga och hade förslaget färdigt redan 1862. Ett annat förslag baserat på 1824 års stadga utformades parallellt av generaldirektören för lantmäteriet.

Odlingsgränsen

Vid riksdagen 1867 tog landshövdingen i Västerbottens län upp frågan om en provisionell gräns mellan lappmarkernas fjällbyggd och kulturland. Gränsen ansågs av riksdagen vara mycket viktig dels för att skydda nybyggarnas och lapparnas intressen, och dels för att förhindra att nybyggen togs upp i områden där jordbruket var utsiktslöst. Riksdagen anhöll om att en utredning skulle tillsättas för att bestämma om och hur en gräns skulle kunna dras upp utan för stora kostnader. Gränsen skulle vara provisionell med vilket avsågs provisorisk tills avvittringen kunde fastställa den. Kungl. Maj:t stadgade 1867 att en gräns skulle dras, med start från norr och sedan söderut, vilken skulle dela lappmarken i två delar. Det var en förändring från 1850 års stadga där områden omväxlande tillskrevs lapparna och nybyggarna.

De västra delarna mot Norge skulle så långt som det var möjligt befrias från nybyggen och upplåtas till renbete åt lappar och andra renägare. I alla fall skulle inga nya nybyggen tillåtas i de socknar som berördes av gränsen förrän dessa hade avvitrats. Gränsens läge skulle avgöras av landshövdingen i respektive län efter undersökningar vilka skulle utföras av en lantmätare tillsammans med en för varje län tillsatt agronom. Dessutom skulle sockenmännen förhöras om hur långt upp i fjällen man kunde förvänta sig att en nybyggare skulle klara sitt uppehälle (*se 1867 Odlingsgränsen*).

Odlingsgränsen inarbetas i förslag till avvitringsstadga

Landshövdingen som väckt frågan om odlingsgränsen utformade ett eget förslag till avvitringsstadga där gränsen bakades in. Hans förslag samt de två äldre från lantmäteriet togs i övervägande av Kungl. Maj:t som ansåg att det vore bra om det vid avvitrningen vidtogs åtgärder för säkerställandet av skogens framtida bestånd samt bevarande av lapparnas renbetesrätt. Stadgan borde innehålla allmänna föreskrifter kring renbetesrätten. Dessutom ansågs att de inskränkningar i hemmanens nyttjanderätt till deras tilldelade skogar som stadgades 1866 skulle gälla även för alla hemman i lappmarkerna (*se Avvittringens konsekvenser t.o.m. 1873*). Kungen kunde inte besluta i frågan på egen hand då stadgan skulle innebära en inskränkning i den enskilda dispositionsrätten. Förslaget sändes till riksdagen där det antogs 1873. Avvitringsstadgan för Västerbottens och Norrbottens lappmarker upphävde uttryckligen bestämmelserna i 1850 års stadga.

Innehåll i 1873 års stadga

Allmän avvitrning

Genom avvitrningen skulle befintliga hemman och nybyggen som inte tidigare blivit avvitrade och nybyggen som i laga ordning kunde tillkomma vid avvitrningen, tilldelas nödvändiga områden från kronomarkerna. Mantal och ränta skulle även beräknas för hemman och nybyggen som tidigare endast undergått provisionell skattläggning. Även en odlingsgräns skulle fastställas. I en kunglig förordning 1883 stadgades att avvitringsstyresmannen skulle föreslå en gräns efter att ha hört lapparna och den jordbrukande befolkningen. Förslaget skulle sedan lämnas till landshövdingen som skickade den och sitt utlåtande i frågan vidare till Kungl. Maj:t för prövning och avgörande.

Särskild avvitrning eller efteravvitrning

Efter avvitrningens slutförande skulle de odlingsbara markerna som var odisponerade erbjudas åt hugade nybyggare och därefter utbrytas genom särskilda avvitringsåtgärder.

Tunnlandtal och mantal

Skogsanslaget sattes till 5000/20000 kvadratrev per mantal vilket motsvarade ca 900/3600 tunnland eller 440/1760 ha. Efter 1873 års skattläggningsmetod bestämdes mantalet efter den beräknade höavkastningen på inägorna (Stenman 1983). Ingen hänsyn togs till jakt, fiske eller avkastningen från skogen. Till inägor räknades befintliga åkrar och ångar men även annan odlingsmark som behandlades som om den var uppodlad. Höet klassificerades i fyra klasser, ett lass hö (425 kg) ur klass ett värderades till sex öre, i klass två till fyra öre, i klass tre till tre öre och i klass fyra till två öre. När det sammanlagda öretalet uppgick till 640 öre hade man ett helt mantal. Den normala storleken på mantalen i området var 1/8 mantal.

Som i tidigare stadgor bestämdes arealen av skogens och betets kvalitet samt markens växtlighet (bonitet). Impediment räknades inte med (*se Avvittring i Luleå lappmark*). Tilldelningen av skog avsåg att tillhandahålla virke till husbehov och till avsalu.

Dispositionsrätten inskränktes på det sätt som Kungl. Maj:t föreslagit och enligt ett kungligt brev från 1666 (*se Avvittringens konsekvenser t.o.m. 1973*). Kronan och alla andra virkesägare skulle garanteras rätt till flottning i alla vattendrag där flottningsleder fanns eller i framtiden kunde rensas. För dessa syften skulle mark undantas för kronans räkning som kunde tjäna som virkesupplag, och även som vägar från kronans skogar till vattendragen. Större strömfall skulle även de tillfalla kronan.

Renbete

Lapparna berättigades renbete på all skogsmark inom sina områden men i de för odling tjänliga delarna av landet endast under vintertid. De fick även nyttja skogen till husbehov om det krävdes för att kunna utnyttja betesrätten. Renbetesland som fanns nedan odlingsgränsen skulle även i fortsättningen få nyttjas till renbete om det ansågs att det fanns ett behov av markerna.

Mätningar och besiktningar

Vid alla sammanträden med delägare, besiktningar och uppskattningar samt rörläggningar skulle lantmätaren biträdas av två goda män som var jordbrukskunniga. När mätningarna utfördes skulle lantmätaren upprätta ägobeskrivningar som innehöll ägornas areal, ägoslag och nummer på karta. De lantmätare som fick i uppdrag att lämna förslag till skattläggning och områdestilldelning skulle tillsammans med de gode männen besikta ägorna och värdera avkastningen efter gällande skattläggningsmetod. Lantmätaren skulle även upprätta hävdeförteckning och taxeringslängd. Hävdeförteckningen skulle uppläsas för delägarna som sedan skulle skriva under den och intyga att uppteckningen av ägorna var korrekt. Lantmätaren skulle noga tillse att inga dugliga marker klassades som impediment och även pröva delägarnas påpekanden om att oduglig mark hade klassats som duglig.

Skifteslag

Vid områdestilldelning skulle ett gemensamt område tilldelas de hemman eller nybyggen som hörde till en by eller på annat sätt var lämpliga att tillsammans bilda ett skifteslag. Området skulle om möjligt läggas i ett enda skifte som innefattade både inägor och skogsmark. Om detta inte var möjligt skulle så få skiften som möjligt eftersträvas. Om fler än fyra skiften övervägdes skulle KB pröva ärendet. Delägarna skulle så långt som det var möjligt få behålla sina egna ägor. Men om det krävdes för att skapa ett lämpligt skifte kunde de tvingas byta sina inägor med någon annan delägare eller kronan. Vid byten skulle ägorna värderas i höavkastning enligt 1873 års skattläggningsmetod eller om större noggrannhet krävdes, gradering enligt 1866 års skiftesstadga. Uppodlad mark kunde fräntas en delägare utan ersättning om det krävdes för att skapa ett lämpligt skifte. Uppodlad mark däremot skulle ersättas av den nye innehavaren antingen genom jämbördig ersättningsmark eller med pengar, arbete eller foder. Om inte den nye ägaren kunde erbjuda ersättning, eller om kronan var den nya ägaren, skulle den gamle ägaren i stället tillåtas nyttja marken tills vidare men högst fem år efter att han tillträtt sin nya ägolott.

Kronans ombud i skogsfrågor

Kronans ombud i skogsfrågor var tillförordnad skogstjänsteman. Han hade till uppgift att föra kronans talan när det gällde avsättande av mark till kronoparker, skogstilldelning till hemman och nybyggen, samt utbrytning av skogsmark till sågverk som ersättning för tidigare stockfångstprivilegier (*se Allmän fastighetsrättshistoria - Stockfångstskogar*). I andra frågor som t.ex. ägobesiktning och skattläggning fördes kronans talan av ett särskilt ombud som utsågs av KB. Även skogstjänstemannen var ibland närvarande när sådana frågor

behandlades. Hans framställningar kunde spela in när kronoparkernas storlek och läge skulle bestämmas.

Avvittringens administrativa gång

Det första sammanträdet med delägarna hölls av avvittringsstyresmannen. Den första åtgärden var att undersöka rågångarnas sträckning mot andra socknar. Med hjälp av jordeböcker, kartor, beskrivningar, mantalslängder, skattningshandlingar och enskildas åtkomsthändelser skulle han identifiera alla nybyggen, lägenheter och hemman i socknen. Uppgifter om vem som innehade dem och med vilken rätt, dess jordnatur samt om de tidigare undergått skattnings eller avvittring samlades in. Om någon yrkade på att tidigare utförda förändringar skulle bestå eller om att någon del av socknen skulle undantas från avvittring, skickades frågan vidare till KB för prövning.

Alla uppkomna rågångstvister och stridigheter som rörde äganderätten och som förhindrade förändringens gång skulle avgöras av ägoskillnadsrätten om inte lantmätaren lyckades medla. Rätten bestod av en ordförande och två ledamöter. Ordförande i rätten var den ordinarie domaren på orten eller hans vikarie. Ledamöterna var jordbrukskunniga män från tingslaget som valdes av sockenfullmäktige eller efter förmedlat mantal.

När alla de förberedande mätningarna var färdiga för en socken tillkallade styresmannen lantmätaren och skogstjänstemannen för att undersöka om det fanns möjlighet att skapa en eller flera kronoparker. Om så var fallet skulle provisionella gränser dras upp och utmärkas på karta. Om möjligt skulle kronoparkerna förläggas i anslutning till flottleder eller till vattendrag som skulle kunna rensas till flottled. Det ålåg sedan lantmäterna att för sitt område i samråd med styresmannen upprätta fullständiga förslag över kronoparker, hemmanens och nybyggenas tilldelade marker och stockfångstskogar. Han skulle även rita in kronoparkerna och de föreslagna skiftena på karta. Åtgärderna skulle sedan delges delägarna och allmänna ombud vid ett utlyst sammanträde som styresmannen skulle närvara vid. Om anmärkningar mot förslaget uppkom skulle lantmätaren och de goda männen avge ett utlåtande rörande dessa. Sedan skickades alla handlingar till styresmannen som efter att ha bilagt sitt eget utlåtande skickade allt vidare till KB som om det var möjligt meddelade ett avvittringsutslag. Detta besked skickades sedan till parterna. Skogstjänstemannen eller annat kronoombud hade sedan till uppgift att inom 45 dagar skicka det tillbaka till KB tillsammans med sitt utlåtande. KB skulle utan fördröjning skicka detta vidare till KK (advokatfiskalen) som sedan förde kronans talan mot utslaget om det så krävdes. Den som var missnöjd med utslaget skulle inom 60 dagar inkomma till KB med sina till Kungl. Maj:t ställda besvär. KB skulle därefter göra nödvändiga efterforskningar samt sända besvären, kartor, handlingar samt sitt eget utlåtande vidare till civildepartementet.

Samtidigt som utslaget skickades till skogstjänstemannen skickade KB ett transum av utslaget till lantmäteristyrelsen och Domänstyrelsen. Det innehöll uppgifter om skogsanslagens storlek per mantal. För varje utbrutet område angavs även storleken på inägorna, den dugliga skogsmarkens, samt impediment. Även stockfångstskogar och kronoparker redovisades. Om dessa myndigheter efter granskning ansåg att det fanns anledning till anmärkningar skulle detta meddelas KK innan besvärstiden var slut.

När alla eventuella besvär hade prövats av Kungl. Maj:t och KB:s utslag vunnit laga kraft, skulle KB registrera utslaget på kartor. Dessa skulle sedan delges KK för att förändringarnas resultat skulle upptecknas i jordeboken. Avvittringsstyresmannen gav lantmäterna i uppdrag att verkställa utstakning och rörläggning. När utstakningen skulle utföras kallades delägare

och allmänna ombud. När sedan utstakningen var färdig kunde tillträde till de nya ägolorterna ske. Inom ett år skulle delägarna utan avgift få en karta och en beskrivning över varje utbrutet område. Kartan skulle vara försedd med en bestyrkt kopia av KB:s bevis för att avvitrningen vunnit laga kraft. Om någon delägare var missnöjd med utstakningen kunde han inom ett år, efter det att han mottagit kartan, inkomma med klandertalan till KB. Kostnaderna för de eventuella mätningarna som krävdes i samband med undersökningarna skulle betalas av klaganden.

Bildandet av sockenallmänningar

När avvitrningen startade i lappmarkerna väcktes frågan om vissa delar av de tilldelade skogsanslagen borde avsättas i samfälliga sockenskogar. Dessa skogar skulle förvaltas av skogsstaten. I ett förslag från 1875 ansågs det att i lappmarkssocknarna minst 1/4 och högst hälften av de tilldelade skogsarealerna borde avsättas. Landshövdingarna och Skogsstyrelsen ombads att komma med betänkanden i frågan. Det visade sig då att i Norrbottens lappmarker hade redan principen tillämpats och 1/4 hade avsatts till allmänningar. I Västerbotten hade inte sockenmännen varit positivt inställda till tanken och därför hade inga allmänningar bildats i detta län. Kungl. Maj:t förordnade 1877 att KB i respektive län skulle utarbeta föreskrifter om hur bildandet av sockenallmänningar skulle genomföras. Föreskrifterna skulle finnas till hands om delägarna i socknen själva ville skapa en sockenallmänning. Däremot förbehölls det Kungl. Maj:t att besluta om hur förvaltningen av dessa allmänningar skulle utformas från fall till fall. Under de följande åren bildades ett flertal allmänningar bl.a. i Arvidsjaur, Gällivare, Arjeplog, och Jokkmokk i Norrbottens län och Stensele och Sorsele i Västerbottens län. En allmän kunglig förordning angående allmänningsskogarna i Norr- och Västerbottens län utfärdades 1920.

Odlingsgränsen

Den odlingsgräns som skulle fastställas vid avvitrningen ansågs vara färdig 1890. Det visade sig då att det fanns 131 hemman och lägenheter med 267 hemmansägare eller åbor ovan denna gräns. Landshövdingen i Västerbottens län hade 1887 av den anledningen skickat en förfrågan till Kungl. Maj:t om dessa fick avvittras på samma sätt som nedanför odlingsgränsen. En av remissinstanserna var landshövdingen i Norrbotten som i sitt yttrande skrev att avvitrningsförrättarna i länet inte hade tagit hänsyn till odlingsgränsen utan förrättningarna hade fortsatt utan avbrott. Därför kunde inga förändrade föreskrifter införas i länet. Kungl. Maj:t utfärdade med anledning av detta en förordning 1892 som stadgade att alla hemman och lägenheter som insynats före 1867, när beslut togs om en odlingsgräns, skulle avvittras enligt samma princip som resten av lappmarken. Några justeringar gjordes för att skydda lapparnas rätt. Bland annat skulle förrättningsmannen noga tillse att skiftena las ut på ett sätt som inte försvårade lapparnas flyttningar. En särskilt sakkunnig person skulle av den anledningen biträda lapparna vid sammanträden.

1901-1904 Norrlandskommittén eller Norrlandsutredningen

Kommittén inrättades av Kungl. Maj:t 1901 på förslag från riksdagen. Deras uppdrag var att utreda hur den självägande jordbrukande befolkningens ställning skulle/kunde stärkas samt hur jordbruket skulle stödjas.

1906 Kommitténs förslag till ändringar av avvitringsstadgan

Redan under kommitténs första år inkom de med ett förslag på förändrade grunder för avvitrningen i lappmarkerna. För de hemman som ännu inte hade avvittrats borde hela skogstilldelningen, utom vad som krävdes till husbehov, avsättas till allmänningar. På det viset skulle den skadliga utvecklingen att sågverken lade under sig stora skogsarealer kunna

motverkas. De områden som inte avvitrats fram till denna tidpunkt var de delar av Vilhelmina-, Dorotea-, Sorsele- och Stensele socknar som låg ovan odlingsgränsen. Dessutom fanns det över 600 000 ha odisponerade överloppsmarker nedan odlingsgränsen i framförallt Gällivare-, Jokkmokk-, Arjeplog- och Sorsele socknar. På dessa marker fanns det möjligheter att inrymma fler nybyggen. Kommittén ansåg även att skogsanslagen borde minskas från 1760 ha till 1200. Kommitténs förslag granskades av flera myndigheter men Kungl. Maj:t sköt 1902 avgörandet på framtiden. Samtidigt bestämdes att avvitrningen skulle avbrytas i Sorsele socken och att arbetet i Stensele- och Tärna socken endast skulle fortgå tills ägotaxeringen, kartor och handlingar var färdiga. Kommitténs förslag låg sedan till grund för 1906 års kungliga kungörelse angående vissa ändringar rörande avvitrningen i Västerbottens- och Norrbottens läns lappmarker. I huvudsak följde ändringarna kommitténs förslag. Hemmanen skulle tilldelas skog till husbehov och resten skulle ingå i allmänningarna. Nedan odlingsgränsen ändrades tunnlandtalet till 1200 ha för nybyggen på kronomark.

1909 Ytterligare ändringar i avvitringsstadgan

De för husbehov tilldelade skogsarealerna skulle om möjligt läggas i anslutning till inägorna. Storleken skulle avgöras av mantalet för brukningsenheten i fråga. Denna skog kallades för särskild husbehovsskog. Om det inte gick att lägga skogsmarken i anslutning till inägorna kunde skogen tillhörande flera brukningsdelar läggas tillsammans i en s.k. samfälld husbehovsskog. Husbehovsskogen fick inte vara större än 550 ha per mantal nedan odlingsgränsen eller 800 ha ovan denna gräns. Undantag kunde göras endast efter Kungl. Maj:ts medgivande. Efter att husbehovsskogarna var uppmätta skulle förslag utarbetas och ritas in på karta över avsättningar till allmänningar. I trakter där efteravvittring genomfördes och det redan fanns allmänningar, skulle det göras avsättningar till dessa efter samma grunder som när de bildades. Särskilda allmänningar bildades även för nybyggen.

Det stadgades att det vid förrättningarna skulle tas hänsyn till lapparnas behov av bete, skiljningsplatser och flyttvägar (Stenman 1983). Områden skulle avsättas som kunde upplåtas till lappar som övergivit nomadlivet. Ett villkor var att det inte skadade någon annans intressen. Bakgrunden till detta var att det fanns en grupp lappar som förlorat sina renar och därmed sina lappskatteland. De var tvungna att slå sig ned olagligt där de hade möjlighet. Oftast bodde de på sina gamla lappskatteland och försökte bedriva jordbruk och boskapsskötsel. De bästa jordbruksmarkerna hade de inte tillgång till då de var upptagna av nybyggare. De hamnade ofta i konflikter med dessa nybyggare som för egen del hade insynat ängarna. De renskötande lapparna såg även de dessa husvilla lappar som ett hinder för renskötseln.

De insyningslägenheter som upptagits olagligt ovan odlingsgränsen legaliserades (Stenman 1983). En insyningslägenhet var ett nybygge som utan tillstånd hade anlagt ovan odlingsgränsen efter 1867. Innehavarna kallades allmänt för inhysingar. Med stöd av förordningen kunde särskilda områden tilldelas de olagliga nybyggena. Tilldelningen bestod av inägor samt skog till husbehov men inte del samfällda husbehovsskogar och allmänningar. KB hade att bedöma om inhysingen hade lagt ned så mycket arbete och pengar på odling och byggnader att han förtjänat tilldelning. I Västerbotten avvitrades 16 inhysningslägenheter men styresmannen föreslog ytterligare 61. KB eller regeringen avsåg dessa ansökningar. I några fall fick de som tvingades flytta en viss ersättning. Många flyttade efter att kronans tjänstemän uppmanat dem att lämna lägenheterna.

En möjlighet att i samband med avvittringen genomföra en enklare form av laga skifte infördes (Stenman 1983). Det var ett sätt att bespara hemmansägarna de utgifter som ett laga skifte innebar. Avvittringen bekostades av allmänna medel och underlag från dess mätningar kunde användas vid skiftet vilket sänkte kostnaderna. Med denna förändring försvann en orsak till konkurs för hemmansägarna som tidigare i vissa fall tvingas sälja sina marker för att bekosta skiftet. Metoden tillämpades ovan odlingsgränsen.

Avvittringen genomfördes hädanefter efter dessa nya grunder och det egentliga avvittringsverket avslutades i Norr- och Västerbotten först 1925 (Almquist 1928).

Tilläggsavvittring och andra lagar i syfte att indraga ströängar till kronan

När avvittring och laga skifte hade genomförts hade många av slåttermyrarna hamnat utanför hemmanens gränser (Stenman 2004). Detta trots att man vid förrättningarna hela tiden försökt att begränsa antalet skiften genom bl.a. ägobyten. Dessa ängar kallas ströängar och de ängar som låg längre från gården före avvittringen kallas utängar. Staten har genom inrättning av olika lagar försökt att dra in ströängarna till staten. Kompensation till markägarna har ibland utgått och ibland inte. Indragningarna avslutades under 1930-talet trots att många ängar fortfarande var i enskild ägo. Dessa ängar har senare fått benämningen oreglerad ströäng. Efter flera domstolstvister har HD förklarat att de oreglerade ängarna innehåller något som ungefär kan liknas vid äganderätt. Hovrätten för övre Norrland har antytt att även staten har någon form av äganderätt till samma ängar, vilket är märkligt då dubbel äganderätt inte existerar i Sverige. Sammantaget kan sägas att rätten till dessa ängar fortfarande är något oklar.

Avvittringsstadgans tillämpningar och konsekvenser

Skogsanslagen

Enligt en undersökning utförd av Norrlandskommittén var skogsanslagen ofta mycket nära det maximala (Almquist 1928). I medeltal var tunnlandtalet 1500-1600 ha per mantal men med impedimenten inräknade var medelarealen ungefär 4000 ha. Det fanns dessutom en tendens att dugliga skogsmarker avsattes som impediment, och efter en undersökning konstaterade kommittén att medeltilldelningen av duglig skogsmark i verkligheten var 2400 ha. En annan bedömning av felklassificeringens storlek har gjorts av Stenman som anger felet till $\pm 12\%$ (Stenman 1983). Han anser inte att kronan lidit någon nämnvärd skada av detta men att enskilda markägare kan ha gynnats. Det har ofta framförts att sågverken gjorde spekulationsinsyningar av nybyggen för att komma åt skogsanslagen. Det finns inte belägg för att detta skedde i någon större omfattning i lappmarkerna, i alla fall inte i Västerbotten. Bolagen utökade framför allt sina skogsarealer genom köp av hemman en möjlighet som kraftigt begränsades 1925 (*se 1925 Bolagsförbud*).

Avvittringen ovan odlingsgränsen

Förrättningarna i denna del av landet genomfördes i en tid när förutsättningarna för jord- och skogsbruk förändrades snabbt (Stenman 1983). Skogens ökade värde medförde att den tidigare prioriterade uppodlingen och kolonisationen fick stå tillbaka för kronans strävan att för egen del tillförsäkra sig skogsmarker. Även malmen och vattenkraften hade ökat i värde och därmed i samhällsekonomisk betydelse. Ovan odlingsgränsen försenades avvittringen i 20-30 år jämfört med resterande delar av lappmarken. De grunder som 1873 års stadga vilat på hade förändrats och nya regler infördes kontinuerligt. Många markägare ovan odlingsgränsen ifrågasätter idag avvittringens resultat och menar att allvarliga fel begicks

(Stenman2001). Känslan av att staten vid slutet av avvittringen försökte lägga så stora arealer som möjligt under egen disposition är stark men svår att bekräfta.

Att förrättningarna av olika orsaker fördröjdes så länge fick till följd att mycket små arealer uppodlades då ägarfrågan inte var klargjord (Stenman 1983). När sedan förrättningarna väl hade utförts hade jordbrukets relativa betydelse minskat och intresset för nyodling var litet. Följden blev att uppodlingen av landskapet aldrig fick den utbredning den skulle ha kunnat få. De hemman som anlagts i Västerbotten ovan odlingsgränsen hade ett mantal på 1, 2 , eller 3/64 mantal. Det skall jämföras med normalstorleken för länet som uppgick till 1/8 mantal. Denna storlek var även vad som ansågs krävas för att föda en familj. Åkerarealen var minimal då öretalen ofta baserades på ouppodlad odlingsmark. Antalet kronohemman i Västerbotten ovan odlingsgränsen 1910 var 472. Att antalet var så högt trots att det efter 1867 inte var tillåtet att anlägga nybyggen berodde på att de befintliga nybyggena hade delats. Det var möjligt eftersom fullsuttenhetsprincipen hade slopats 1873 och det var den enda kvarvarande möjligheten att anlägga nybyggen. En i det närmaste total avfolkning drabbade under början av 1900-talet de regioner där odlingen var extra svagt utvecklad.

Avvittringens konsekvenser för lapparna

Lapparna upplevde under början av 1900-talet att den jordbrukande befolkningen genom avvittringen och kolonisationen blivit ett allt större hot mot rennäringen och lapparnas existens i stort (Stenman 1983). I flera framställningar under åren 1901 och 1902 krävde lapparna bättre levnadsvillkor. Landshövdingen i Västerbotten beskrev deras situation i ett brev till Kungl. Maj:t 1906. Han hade under året före hållit sammanträden med samer och personer som var välinformerade om både deras och nybyggarnas situation. Det största problemet för renskötseln var att nybyggarna nu i högre grad tagit sina insyningar i besittning och börjat göra hela sin rätt gällande på dessa marker. Arealen fritt renbete hade därför minskat så mycket att det var nödvändigt att på något vis lösa in de rättigheter som givits hemmansägare och nybyggare. Men det ansågs samtidigt att den bofasta befolkningen levde under pressade ekonomiska förhållanden och att ett stöd för lapparna inte fick skada boskapsskötseln. Denna näring ansågs dessutom ha större utvecklingsmöjligheter än renskötseln. Vid avvittringen föreslogs lantmätaren kunna undersöka vilka områden som var absolut nödvändiga för renskötseln. Den bofasta befolkningen och lapparna skulle ha möjlighet att närvara vid undersökningarna och där kunna försvara sina intressen. Lantmätaren och lappfogden skulle sedan gemensamt utarbeta ett förslag på vilka områden som var tvungna att lösas in. Försök skulle göras att genom ägoutbyten och frivilliga överenskommelser försöka nå en överenskommelse. Markägarna skulle sedan skriftligen uppge vilka ersättningsanspråk de hade.

Landshövdingen var av den uppfattningen att i huvudsak utängar skulle komma att inlösas ovan odlingsgränsen. Men då dessa var av stor betydelse för hemmanen skulle man kunna utarrendera dessa mot att brukarna accepterade de inskränkningar i nyttjanderätten som krävdes för att renbetet skulle vara fritt. Ersättningsbeloppen skulle då även kunna minskas. Om ingen överenskommelse kunde träffas borde ersättningen utbetalas uppdelat på flera år och öronmärkas för uppodlingar i anslutning till hemägorna som kunde ersätta utängarna.

Utredningarna borde utföras sockenvis och förslagen ingå i de årliga förslagen till arbetsplan som upprättades för avvittringen. Liknande undersökningar gjordes redan vid avvittringarna för att kunna ta hänsyn till lapparnas rätt och deras flyttvägar.

Allmänt

Den markfördelning som blev resultatet av avvittringen är en kompromiss mellan många motstridiga intressen för vilken avvittringslantmätare hade huvudansvaret (Stenman 1983). Handlingarna från avvittringen ger en bild av att lantmätarkåren var skicklig och att de efter bästa förmåga försökte följa stadgornas anvisningar. Kronans representanter verkar ha värderat sakfrågor högre än de intressen de representerade. Lapparna, nybyggarna och hemmansägarna är de grupper som hade sämst möjligheter att bevaka sina intressen. De gode männen hade oftast inte tillräckliga kunskaper för att skriva under handlingar med sina namn utan använde sig av bomärken vilket ger en tydlig indikation. Lapparna bistods vid sammanträden av lappfogden (som förmodligen även förde deras talan, förf. anm.).

Resultatet blev trots allt att gränsbestämningarna utfördes, äganderättsförhållanden utreddes och odlingsgränsen drogs upp på ett sätt som kunde accepteras av alla parter. En ordnad skogshushållning infördes. Antalet hemman ökade starkt vilket tillsammans med det laga skiftet starkt bidrog till den ökade uppodlingen av landskapet.

Diskussion

Avvittringen var en enorm jorddelningsreform som tog form redan på 1600-talet och som i somliga fall fortfarande inte är avslutad. En mycket omtvistad fråga är hurvida förrättningarna var lagliga eller inte. Genomgången ovan visar förhoppningsvis att förfarandena har förändrats över tid och från region till region. Därför går det inte att uttala sig kring avvittringen som en enskild företeelse. För att påvisa olagligheter eller felaktigheter måste en utredning göras för ett specifikt skifte eller område. Det är mycket möjligt att flera enskilda intressenter har fråntagits sina lagliga rättigheter under avvittringen, men det påverkar inte den generella bedömningen av reformen.

Ur ett samhällsperspektiv framstår avvittringen som en mycket logisk och ideologiskt välgrundad reform. För att ett samhälle skall fungera krävs det att dess medlemmar har tillräcklig tillgång till resurser för att skapa en dräglig tillvaro för sig och de sina. Om resurserna koncentreras på ett fåtal händer, och klyftorna blir för stora, uppstår en obalans i samhället som till slut hotar dess existens. Avvittringen främsta mål var att frigöra arealer och tillhandahålla dem till jordlösa nybyggare. Fullsuttenhetsprincipen var ett verktyg för att säkerställa alla intressenters överlevnad. Reformen innebar onekligen att de ursprungliga landinnehavarna fick stå tillbaka. Om detta kränkte deras lagliga rättigheter eller inte är dock en fråga av mindre praktisk betydelse. I de flesta avseenden måste avvittringen ses som en oundviklig del av samhällets utveckling.

Även om en enskild markägare kan bevisa att ett större strömfall tillhör honom eller henne måste det anses orimligt att en enskild individ (eller släkt) skall besitta ett sådant övermått av naturresurser. Däremot är det rimligt att den region som genererar allmänna nyttigheter ska ges lika stort utbyte av den som andra regioner. Det är svårt att bestämma vart gränserna för det rimliga går. Rätten till skog, jakt och fiske skulle förmodligen ha kunnat koncentreras till färre intressenter utan att samhället i stort hade påverkats nämnvärt. Industrin skulle säkerligen ha fått sitt virke ändå. De negativa effekterna skulle i stället vara av regional karaktär då livskraften för ett väl utbyggt samhälle skulle minska. Om inte resurserna i ett område är tillgängliga måste människor flytta. Resurserna jakt och fiske är måhända inte direkt livsavgörande idag, men för många en förutsättning för ett fullvärdigt liv. Inskränkta möjligheter leder till avfolkning och i förlängningen till nedmontering av samhället.

Att samernas intressen inte ingick som en komponent i reformen var olyckligt. Om deras rättigheter hade omförts till exv. servitut kanske dagens osäkra rättsläge aldrig hade uppstått. Det rådande politiska klimatet och samhällssynen var sådan att samerna ansågs vara av, i bästa fall, marginell betydelse (*se Rennäringslagstiftningen*). Ur dåtidens samhällsekonomiska perspektiv var det helt logiskt att industrin och den jordbrukande befolkningen gavs totalt företräde. I dagens samhälle finns ett ökat utrymme för större hänsyn till andra värden exv. kultur och miljö. Om avvittringen hade genomförts idag hade förmodligen flera och mer nyanserade avvägningar gjorts.

Rennäringslagstiftningen

I detta temastycke försöker vi att på ett strukturerat vis redogöra för rennärings- eller renbeteslagstiftningen (förf. anm.). Den första lagen från 1886 är ur flera avseenden av central betydelse. Införandet av denna lag stakade ut riktningen för den svenska samepolitiken. Genom en sammanfattning av lagens innehåll ges en överblick över lagtexten. Sedan följer en sammanställning av några analyser som gjorts av lagen och redogörelser för förarbetena. Efterföljande lagar (1898, 1928, 1971) beskrivs med tonvikt på de politiska idéer som låg till grund för dem. Slutligen följer en kort diskussion kring lagstiftningen.

1886 Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige.

§ 1:

”Lapparna äro berättigade att, under iakttagande af de i denna lag meddelade föreskrifter, uppehålla sig med sina renar icke allenast inom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker och å de för dem inom Jemtlands län afsatta land, utan äfven å de trakter i öfrigt, hvilka de efter gammal sedvana hitintills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten till underhåll för sig och sina renar. På enskildes egor, belägna utom Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker eller inom de delar av dessa lappmarker, som vid redan förrättad eller framdeles skeende afvittring förklarats tjenlige för odling, må dock Lapparne utan vederbörande jordegares eller lantbrukares samtycke uppehålla sig endast under Oktober, November, December, Januari, Februari, Mars och April månader, der ej sådana egor vid afvittringen bibehållits jemväl såsom renbetesland, eller ovanliga väderleksförhållanden utgör hinder för flyttning. Överträdelse av hvad sålunda stadgats straffes med böter till belopp första gången af högst fyratio kronor och annan gång af högst dubbelt.” (Prop nr 2, 1885).

Lagen stadgade att lapparna fick beta sina renar inte bara i lappmarkerna och på Jämtlands skattefjäll, utan även på andra marker som de efter gammal sedvana besökt (Prop nr 2, 1885). Nedanför odlingsgränsen gällde endast betesrätten vintertid. De fick även rätt att nyttja land och vatten till uppehälle för sig och sina renar. I lappmarkerna fick lapparna hugga skog för egen användning men utanför de för dem avsatta områdena, men inom lappmarkerna, endast efter utsyning av kronobetjante. Utanför lappmarkerna fick endast torrträd, vindfäll, enbuskar och lövträd huggas. På kronomark fick man använda skogen utan ersättning och på enskild mark mot ersättning för lövträden. Det virke som nyttjades av lapparna till kåtor eller stängsel fick inte röras (§ 1-3). Lapparna fick inte hindras att flytta sina renar. De skulle dock välja en väg som orsakade minst möjliga skada. Inga odlingar eller stängsel fick uppföras som blockerade de gamla flyttvägarna (§ 4). De områden som tilldelats lapparna skulle delas i lappbyar. Indelningen skulle skötas av KB som även kunde slå samman eller dela upp lappbyar, samt besluta om flyttningar mellan lappbyar. KB kunde även med hot om vite tvinga lappar att flytta till en annan by om det ansågs nödvändigt (§ 5-6). Varje lappby skulle välja en ordningsman som skulle ha kännedom om de visten som byn använde över året. Han skulle tillse att byns medlemmar bevakade sina renar, anmäla missförhållanden, försöka bilägga tvister samt närvara i de sammanhang där lappbyn var representerade (§ 9). Lapparna var under vissa tider av året ersättningsskyldiga för de skador på åker, äng och utängsslåtter som renarna orsakade. Andra tider var de endast ersättningsskyldiga för skador som uppkom genom grov vårdslöshet eller uppsåt. För att ersättning skulle utgå var det tvunget att höet hade förvarats i lador eller på hässjor med godkänt stängsel omkring. Kring de betesmarker som avsatts till lapparna kunde kronan utlysa ett s.k. skadeersättningsområde inom vilket de berörda lapparna var kollektivt ersättningsskyldiga. Om skada orakades av en renhjord tillhörande flera lappar blev dessa gemensamt ersättningsskyldiga (§ 10-16). Den som dödade

renar skulle ersätta lappen och dessutom böta. Om en hund tillfogade renarna skada skulle ägaren ovillkorligen ersätta skadan. Hund som hade för vana att jaga eller döda renar skulle avlivas av ägaren eller om denne vägrade, av polisen. (§ 17). Även lapparnas skötesrenar omfattades av lagen och betraktades som den ansvarige lappens egna (§ 18). Om renbetet ansågs vara synnerligen betungande för den jordbrukande befolkningen kunde Konungen bestämma att området skulle undantas från renbete mot att lapparna anvisades ersättningsmark (§ 19). Kring allmänna samlingsplatser, kyrka, tingsstad, eller marknadsplats, kunde Konungen besluta att bete endast fick nyttjas till körrenar (§ 20). Lapparna fick jaga och fiska inom lappmarkerna under de tider de fick vistas där med sina renar (§ 21). Lapparna fick inte upplåta jakt-, fiske-, betes- eller slåtterrättigheter till någon annan. KB kunde om möjlighet fanns upplåta rättigheter till andra och pengarna som kom in skulle då användas till förmån för lapparna (§ 22). Formerna för lapparnas nyttjande av kronoparker utanför de områden som stadgades i § 1 skulle bestämmas av Konungen (§ 23). Om Konungen ansåg att någons privata mark var nödvändig som ersättningsmark enligt § 19 eller för att säkerställa flyttleder var ägaren skyldig att avstå mark mot ersättning. Om ingen frivillig överenskommelse kunde träffas gällde ”*förordningen angående jords afstående för allmänt behof*” (§ 24).

Politiken kring de första renbeteslagarna

1883 Svensk-norsk förordning rörande flytt över riksgränsen

Den svenska samepolitiken under sista delen av 1800-talet påverkades i hög grad av den lag, *Förordning rörande de lappar, som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge*, som stiftades 1883 (Mörkenstam 1999). Lagen, eller förordningen, var en ersättning för lappkodicillen från år 1751 (*se 1751 Lappkodicillen*). Enskilda paragrafer, lagens struktur, samt motiveringar hämtades från denna förordning när 1886 års lag konstruerades. I förarbetet till 1886 års lag hänvisades till stadgandena i den internationella lagen. Förordningen från 1883 innebar bl.a. att det samepolitiska området avgränsades och preciserades. Titeln ändrades från att avse lapparna i de bägge länderna till den mer definierade gruppen ”...*lappar, som med renar flytta emellan...*”. Förordningen avsågs därmed endast gälla renskötande nomadiserande lappar. I förarbetena diskuterades rätten att äga och sköta renar och om detta var en rättighet endast förbehållen lapparna eller om det skulle vara en näring öppen för alla. Det svenska förslaget var att rätten för bofasta att äga renar skulle begränsas medan det norska framförde att om det i framtiden visade sig lönsamt för bofasta att uppföda renar var detta säkerligen samhällsekonomiskt fördelaktigt. De svenska argumenten var att renskötsel var lapparnas enda näringsfång och att rätten till renskötsel skulle förbehållas dem. Om även bofasta fick utöva näringen skulle det vara ett allvarligt intrång i lapparnas näringsutövande och på sikt hota deras existens. Bofasta skulle kunna äga renar men skötseln skulle i så fall överlämnas till lapparna. Vem som skulle anses vara lapp avgjordes av hurvida man ”*gick i vall med sina renar*”. Enligt svensk tolkning skulle förordningen reglera förhållandet mellan de renskötande lapparna och de som var bofasta och bedrev jordbruk. De rättigheter som tillskrevs de nomadiserande lapparna skulle inte gälla för de bofasta renägarna vars renar endast följde med nomaderna under vintern. De två viktiga utgångspunkterna var således att renskötseln framförallt var viktigt i egenskap av näring för lapparna och att till lapp räknades den som vallade sina renar.

Argument för och mot den första renbeteslagen

Det var situationen mellan nybyggare och nomadiserande renskötare som drev fram en lagstiftning. Motsättningarna mellan den jordbrukande befolkningen och den renskötande ökade. I förarbetet till lagen som då benämndes, *förslag till förordning angående de svenska*

Lapparne och de bofaste i Sverige samt till förordning angående renmärke, skrivs det att ”Hvad som i första rummet framkallat behovet af föreliggande lagförslag är på ena sidan de bofaste jordegarnes eller böndernas klagomål öfver renegarnes alltjemt ökade intrång på deras egor och öfver bristande vård om renarne, emot hvilket bonden i nu gällande lagstiftning icke finner något skydd, och på andra sidan renegarnes klagomål öfver, att de hafva för litet utrymme, och öfver, att jordegarne söker freda sina egor.” (Prop nr 2, 1885).

Landshövdingen i Norrbotten skrev i sitt yttrande att: *”Obestriddt är ju, att Lapparne varit de förste, som gjort sig till nytta Sveriges lappmarker. Nekas kan ej heller att de blivit undanträngda av odlingen....”* (Prop nr 2, 1885).

Det var allmänt vedertaget att lapparna hade blivit förfördelade vid avvitrningen men de enskilda jordbrukarna hade tilldelats mark i god tro (Mörkenstam 1999). Frågan om lapparnas sedvanerätt skulle ges företräde framför de enskilda markägarnas äganderätt var central i förarbetena. Fyra av HD:s sju justitieråd ansåg att en sådan tolkning saknade rättslig grund. I förarbetet sammanfattades och kommenterades KB:s och HD:s yttranden av departementschefen för justitiedepartementet, (förf. anm.) (Prop nr 2 1885). I sin framställning uttryckte han att: *”Mot förslaget till förordning angående de svenska Lapparne och de bofasta i Sverige har af fyra af Högsta Domstolens ledamöter blifvit anmärkt, att den sedvana Lapparne haft att under vissa tider af året med sina renhjordar genomströfva det nedre odlade landet samt der beta renarne, jaga, fiska och taga nödigt virke icke borde upphöjas till en genom lag stadgad rättighet, hvarigenom den bofasta befolkningens i dessa trakter egande- och besittningsrätt till jorden skulle i hög grad kränkas.”* (Prop nr 2, 1885).

Mot detta ställningstagande anförde departementschefen det faktum att lapparna *”från uråldriga tider”* hade företagit dessa flyttningar och att det aldrig hade förekommit några klagomål från befolkningen i kustlandet. Inte heller de nybyggare som bosatt sig i området hade, med några få undantag, beklagat sig över dessa vinterflyttar. De klagomål som fanns gällde nästan uteslutande skador som renarna orsakat under vår och sommartid samt skador på höstackar och svårigheten att få ersättning för dessa skador.” *Vid angifna förhållande och då Lapparne städse ansett flyttningen vintertiden såsom en rättighet, hvilken af ålder tillkommit dem, synes man med fullt skäl berättigad antaga, det Lapparnes flyttning under vintern å de trakter, som de af gammal sedvana hittills hafva besökt, måste vara icke blott ett af den bofasta befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande till stöd för denna rätt hittills icke förefunnits.”* (Prop nr 2, 1885).

Vidare konstaterades att lapparnas sedvanor uppfyllde de i jordabalken uppställda villkoren för att en rättighet skulle kunna grundas på urminnes hävd. Rätten till vinterbete utanför lappmarkerna ansågs vara *”...derför fullt jemförlig med den betesrätt, som enligt lag tillkommer en by inom en annan bys område, då visas kan, att en dylik rättighet sedan urminnes tid oqvald och ohindrad brukats.”* (Prop nr 2, 1885).

Angående om lapparnas sedvana eller de bofastas äganderätt skulle ges företräde sades: *”Men är sålunda Lapparnes flyttningar vintertiden för dem en verklig rättighet, kan denna rättighet upptagande i och närmare begränsning genom lagstiftningen icke innebära ett tillspillo gifande af skyddet för den privata eganderätten eller någon inskränkning i den rätt, som nu enligt lag tillkommer den enskilde jordegaren, att fritt disponera öfver sin fasta egendom. Det innebär icke något annat än ett tillbörligt skydd för en rättighet, hvilken kräfver lika värn som eganderätten och hvars åsidosättande >>statens förnuftiga intresse>> ingalunda tillåter”* (Prop nr 2, 1885).

En av ledamöterna i HD uttalade i sitt yttrande att de nomadiserande lapparna obönhörligen var på väg mot utdöende och undergång om de inte övergick till jordbruk och fast boende. Detta ansågs av många vara en allmän lag och dessa idéer innefattade en uppfattning om att kulturer som ville överleva tvunget måste följa ett visst utvecklingsmönster, från jägare/samlare via nomader till det högsta stadiet av civilisation, nämligen jordbruket.

Departementschefen ansåg att mot detta uttalande kunde anföras att *"...i norra delarne af vårt land finnas vidsträckta fjelltrakter, så beskaffade, att endast genom lapparne och deras renar utkomst åt menniskor der kan skapas."* (Prop nr 2, 1885).

Ur rättslig synpunkt ansåg han att flyttningsrätten var väl underbyggd. Lagförslaget ansågs även preciserade denna rätt tillräckligt väl för att alla eventuella tvister utan svårigheter skulle kunna avgöras enligt § 1 (*se ovan*). *"Någon svårighet bör nemligen icke kunna uppstå att afgöra, hurvida Lapparne efter gammal sedvana hittills hafva besökt en trakt eller icke."* (Mörkenstam 1999).

Två av HD ledamöter hade framfört att vinterbetet med tillhörande rättigheter utgjorde en avsevärd belastning för jordbrukare och trävaruindustri. Denna åsikt delades inte av departementschefen som hade mycket svårt att se hur renarnas bete kunde vara en belastning. Han ansåg det vara bevisat att lapparnas skogsfångst inte var av sådan omfattning att det påverkade någon negativt och att ledamöternas uttalande var grundlösa.

"De allmänna anmärkningar, som blifvit framställda mot det remitterade förslaget, kunna sålunda icke af mig biträdas, utan synes förslaget i hufvudsak erbjuda en lämplig grund för ordnandet af de svenska Lapparnes och de bofastes inbördes förhållanden – ett ordnande, som särskilt inom Jemtlands län så väl från de bofastes som från Lapparnes sida ifrigt påyrkas, och hvilket der jemväl torde vara i så hög grad af behovet påkalladt, att det icke utan synnerligen stor olägenhet kan uppskjutas. Förslaget kan i många delar karakteriseras såsom en kodifikation och närmare bestämning af hvad som redan förut finnes meddeladt i spridda stadganden eller som eljest iakttages af gammal sedvana." (Prop nr 2, 1885).

Resten av framförandet rörde föreslagna ändringar i enskilda paragrafer. Dokumentet avslutas med att departementschefen hemställer att Kungl. Maj:t skulle föreslå riksdagen att anta lagarna (även *Lag angående renmärken* behandlades) med de ändringar som gjorts. Två av HDs justitieråd, som var närvarande, återopade de av dem tidigare lämnade yttranden i de fall där inte ändringar blivit gjorda i enlighet med dessa. Övriga närvarande stadsråd (Statsministern, utrikesministern samt 8 stadsråd) tillstyrkte bifall till hemställan.

Legitimering av särlagstiftningen

Det främsta syftet med den första rennäringslagen var att på ett enhetligt sätt definiera förhållandena mellan svenskar och lappar (Mörkenstam 1999). Rennäringen sågs som en problemfylld näring som påverkades av den ökade uppodlingen och bebyggelsen. Lapparnas flyttningsvägar hade i många fall stängts av odlingar och de hade tvingats lämna sina gamla visten. Genom att reglera renskötseln och renbetet ansågs ytterligare problem kunna undvikas.

Kritikerna såg lagen som ett försök att skapa en lagstiftning som gynnade lapparna på den bofasta befolkningens bekostnad. Lagen skulle kränka den privata äganderätten och förhindra civilisationens utbredning. För att kunna motivera lagstiftningen måste dess legitimitet kunna försvaras. Det fanns olika föreställningar kring detta och lapparna beskrevs i politiken som:

1. En yrkesgrupp. Lagens syfte ansågs vara att skapa möjligheter för de olika näringarna att samexistera.

2. En folkstam eller en ras. Man ansåg att lagen behövdes för att skydda denna folkstam och dess enda möjlighet till överlevnad, rennäringen.
3. Ett nomadfolk. Folkets sedvanor gav dem rätt att utöva sitt näringsfång och rätt till de markområden som berördes av det. Lagen skulle stadga kring dessa rättigheter.

Dessa tre sätt att se på lapparna kunde var för sig motivera en särlagstiftning men det var nummer tre som kom att bli det dominerande.

Den nomadiserande renskötseln blir norm

Det ansågs att en god renskötare var nomadiserande, ”*går vall med sina renar*”, och inrättade sitt liv efter renens natur och följde renen i dess flyttningar (Mörkenstam 1999). Problemet ansågs vara att det alltid förekom intressekonflikter mellan en nomadiserande och en bofast befolkning. Det var därför av yttersta vikt att studera renens natur för att utröna hur den bästa och mest konfliktfria renskötseln skulle se ut. Det som stod helt klart var att skogslapparna, som ofta var nybyggare och bedrev en kombination av renskötsel och jordbruk, utgjorde ett problem. De bedrev sin renskötsel i anslutning till jordbruksmarkerna och de som själva hade jordbruk hade sämre vård om sina renar. Det ansågs vara önskvärt att skogslapparna skulle tvingas ”tillbaka” till det nomadiserande livet eller i annat fall bli bofasta utan renskötselrätt. Många ansåg att utvecklingen även utan regleringar skulle medföra att denna typ av livsföring försvann. Inom några tiotals år skulle alla skogslappar ha övergett kombinationsbruket, eftersom det var för betungande, och istället ägna sig åt jordbruk på heltid. Fjällapparnas eller helnomadernas livsföring blev normen för vad som ansågs utmärka en lapp (se även *Lappmannanäringarnas former och omfattning*). Det var allmänt vedertaget att när man beskrev andra grupper av lappar gjorde man det med fjällapparna som utgångspunkt exv. beskrevs sjölappar som ”*f.d. fjällappar som antagit norrmännens levnadssätt*” eller bygdelappar som ”*utarmade fjällappar som när renarna tagit slut, sökte sitt uppehälle som fiskare vid havet.*” Fjällapparna ansågs vara bättre på renskötsel och det var de som skulle kunna bidra med en ordnad renskötsel i framtiden. Genom detta synsätt sattes den nomadiserande livsföringen i första rummet och skyddet för hela rennäringen, eller hela den samiska befolkningsgruppen, lades åt sidan. Ville man som same ta del av särlagstiftningen var man tvungen att uppfylla villkoren för att klassas som lapp.

Lapparna ges kollektiva rättigheter

När nu nomadkulturen utgjorde utgångspunkten för lagstiftningen blev även synen på rättigheter inpassade i denna form (Mörkenstam 1999). Det ansågs att i en nomadkultur fanns det inga enskilda rättigheter till mark. Individens rättigheter tillgodosågs genom samfällighetens. Staten fann här ett argument för att inte erkänna lapparnas enskilda rätt till viss mark. Dessutom ansågs det att där sådana rättigheter erkänts hade rennäringen blivit svagare med ett mindre antal renar än vad betet skulle kunna föda. Renbetesmarkerna gjordes därför kollektiva och som en följd av detta blev även de till renskötseln knutna rättigheterna kollektiva. Var varje enskild lapp fick uppehålla sig med sina renar bestämdes av vilken lappby han tillhörde som i sin tur bestämdes av födelseort (§ 5-9). Även vissa skyldigheter blev kollektiva som t.ex. ersättningen för de skador som skulle betalas av alla lappar som hade sina renar inom området, om inte den lapp som ägde renarna kunde utpekas. Med den nomadiserande renskötseln som riktmärke försvann de enskilda rättigheterna och samtidigt kunde all annan samisk markanvändning som t.ex. odling förbjudas då marken endast skulle användas till renbete.

Assimilering och segregering

I diskussionerna fördes det fram tankar om det överhuvudtaget var möjligt för lapparna att bli bofasta och anamma en civiliserad kultur (Mörkenstam 1999). Lagstiftningen sågs av vissa som ett fredsfördrag mellan två kulturer som stod mot varandra i en kulturkamp. Lapparna ansågs utgöra ett hinder för civilisationens framskridande och denna åsikt vädrades även i utlåtandet från HD angående 1886 års renbeteslag. Om lapparnas rättigheter skulle upphöjas till lag skulle detta innebära ett hot mot utvecklingen av Sverige. För att reglera kontakterna mellan nomader och bofasta borde lapparna ges särskilda områden som de fick hålla sig inom. På det sättet skulle resten av landet hållas öppet för en kultur i utveckling. Dessa ”lappreservat” avfärdades dock av regeringen som ansåg att det skulle bli för dyrt att lösa in mark från enskilda. Dessutom skulle en sådan definitiv områdesgräns vara i vägen för odlingens framskridande i de områden som lapparna endast använde på vintern.

Andra röster förde fram tankarna på att lapparna borde anpassa sig till omständigheterna och bli bofasta jordbrukare. Om inte skulle den lappska folkstammen gå under. Det var därför viktigt att tillgodose lapparna med möjligheter för att övergå till detta högre kulturstadium. Ett nybyggarliv ansågs inte alls vara främmande för lapparna utan det var tvärtom vad de själva önskade. Det gällde för kronan att se vad som kunde göras för att hjälpa dem tills en del av lapparna blivit bofasta och den andra delen dött ut. En särlagstiftning ansågs onödig utan staten borde i stället aktivt underlätta assimileringen. I detta resonemang fanns även tankar om att lapparna själva måste få bestämma över sin framtid och ha ett fritt val. Det fria valet ansågs dock stå mellan civilisation (bofast jordbruk utan renar) och nomadliv. Även i dessa sammanhang utgick man från att den nomadiserande renskötseln som det enda som karaktäriserade en lapp. Samer som stod utanför renskötseln diskuterades inte och behandlades som redan assimilerade i den svenska kulturen. Bofasta samer blev svenskar.

Politiken som sedan fördes innebar att den samiska folkgruppen både assimilerades och segregerades. De renskötande nomadiserande lapparna skulle hållas kvar i sin livsstil och särbehandlas genom lagstiftningen. En god renskötsel var tvungen att utföras av ett ociviliserat folk som inte hade fått smak för det bekväma bofasta livet (*se vidare Lappsolan*). De samer som inte var nomadiserande renskötare skulle så snabbt som möjligt införlivas i den svenska kulturen. De skulle förhindras att åtnjuta några sär rättigheter genom att påstå sig vara lappar. Denna politik krävde att man accepterade två föreställningar som stod mot varandra. Samer som inte ägde renar kunde assimileras då de liknade svenskar, men med ”riktiga” lappar, d.v.s. nomadiserande renskötare, var det nästan omöjligt och kanske inte heller önskvärt, att införliva i den svenska civilisationen.

Samepolitikens grundläggande föreställningar

En sammanfattning av de grundläggande tankarna som kommer till uttryck i de tidigaste renbeteslagarna är på sin plats (förf. anm.). Det var inte någon medveten politisk strategi som ger lagstiftningen dess särdrag (Mörkenstam 1999). Politiken växte fram ur vissa antaganden om samerna och deras förhållanden till det ”svenska” samhället och ur en uppfattning om att detta förhållande måste regleras. Idéer som byggde på dåtidens populära läror om olika kulturers över- eller underlägsenhet, kulturhierarki, medförde en utpräglad förmyndarpolitik som stängde ute samerna från den politiska arenan. Under tiden fram till 1928 års lag utvecklades dessa idéer och det välkända synsättet att ”*lapp- skall- vara- lapp*” fick ett allmänt godkännande (Lundmark 2002). Att en särlagstiftning knöts till rennäringen och att dess utövare gavs särskilda privilegier gentemot resten av befolkningen, legitimerades av den uppfattningen att lapparna (definierade i lagen) som grupp var kulturellt underlägsna den svenska, bofasta, jordbrukskulturen. Men lagstiftningens mål var inte att tillförsäkra samerna

deras rättmätiga rättigheter utan att reglera det problem som rennäringen utgjorde för den bofasta befolkningen. Genom att uppfattningen etableras att en riktig lapp bedriver renskötsel i områden som inte är aktuella för odling underlättades detta. Normen för vad som definierade någon som lapp sattes till: en renskötande, nomadiserande, manlig, fjälllapp. Den särlagstiftning som utifrån dessa antaganden utformades, utelämnade därför alla andra varianter av samisk livsföring och kultur. De svårhanterliga skogslapparna upphörde därmed att existera i samepolitiken, då de ansågs vara svenskar. De grupper som varken levde som lappar eller svenskar utan i olika mellanformer ansågs ha en degenererad livsföring. De borde tvingas att välja antingen det ena eller andra, eftersom mellanformerna varken gav en god renskötsel eller en bofast kultur. Kvinnorna lämnades helt utanför och deras rättigheter blev därför beroende av männens ställning.

Samernas rätt blev lapprivilegier

När lagen infördes innebar det att lapparnas sedvanerätt blev en lagstadgad rättighet (Mörkenstam 1999). Den definition av lapp som etablerades i renbeteslagstiftningen medförde att de rättigheter som samerna kunde åberopa som ursprungsbefolkning försvann. Om renskötseln skulle försvinna, vilket många ansåg vara ödesbestämt, upphörde även anledningen till att behålla särlagstiftningen. Samerna skulle då definitivt ha assimilerats och blivit fullvärdiga medborgare, svenskar. Samer som folkgrupp gavs inga speciella rättigheter och även om den historiska sedvanerätten ansågs okränkbar omvandlades den genom lagen till "lapprivilegier". De icke renskötande samerna omfattades, efter införandet av lagarna, endast av samepolitiken i egenskap av en grupp som ansågs vara i behov av fattigvård (Roung 1982).

I den statliga enmansutredningen (SOU 1922:10) drogs slutsatserna att de två första renbeteslagarna saknade regler för de icke renskötande samerna, men att dessa inte kunde anses vara rättslösa då man i deras fall måste tillämpa äldre rätt och analogier från renbeteslagarna (Roung 1982). Lagarna hade inte avsett att skapa nya rättsförhållanden utan att sammanfatta vad som tidigare gällt. Fyra grupper av samer definierades i utredningen: Skogssamer som hela året uppehöll sig i skogslandet, Fjällsamer som flyttade med renarna till fjällen på somrarna, Fiskesamer som brukade vissa träsk och livnärde sig på detta och till sist Nybyggarsamerna som odlade samma marker år efter år (Mörkenstam 1999). De grupper som ägnade sig åt jakt och fiske ansågs ha samma rättigheter som de renskötande samerna på kronomark men inga rättigheter på enskild mark eftersom dessa var knutna till renbetesrätten. Utredningen förde även fram åsikten att det inte var fjällrenskötseln som var den ursprungliga renskötselformen utan, skogsrenskötseln. Utredningens slutsatser lämnade dock inga synliga spår i lagstiftningen (Roung 1982).

1898 års renbeteslag

Inga större förändringar infördes i denna lag jämfört den tidigare (Lundmark 2002). En viktig skillnad var dock att det reglerades att endast lappar fick äga renar (Mörkenstam 1999). Tidigare var det endast skötseln som hade varit förbehållen lapparna. Bakgrunden till ändringen var att det ansågs orättvist att de jordbrukare som ägde renar kunde dra fördel av andra jordbrukares marker genom lapparnas renbetesrätt. Det fanns även åsikter om att renantalen var för höga och att detta i första hand berodde på den ökande mängden skötesrenar. Det ansågs även att lapparna hade sämre hand om de renar som de inte själva ägde vilket orsakade problem. Bofasta i Norrbottens lappmarker undantogs från bestämmelserna med villkoret att deras renar skulle skötas av lappar som uteslutande ägnade sig åt renskötsel.

1895 års lappkommitté

Det flesta principiellt viktiga beslut som fattats av regeringen i rennäringsfrågor har sin grund i ett förberedande kommittéarbete (SOU 2006:14). Fram till idag har ett femtiotal kommittéer som behandlat samer och renskötsel varit verksamma. En sådan kommitté tillsattes 1895 med syfte att föreslå förbättringar i rennäringslagen. I kommitténs protokoll beskrevs bl.a. hur den lappska folkstammens natur och deras brist på konsekvenstänkande medförde att de inte kunde ha tillräcklig vård om sina renar för att förhindra skador (Mörkenstam 1999). Lösningen på problemen ansågs vara att samerna hölls kvar vid nomadlivet och att renskötseln noga reglerades. De ansåg även att det var av yttersta vikt att de privilegier i form av jakt och fiske som stadgades i renbeteslagen blev reserverade för de renskötande lapparna.

1917 års lag om ändringar i 1898 års renbeteslag

Reglerna i 1898 års lag skapade oro och det blev plötsligt ännu viktigare att räknas som lapp (Mörkenstam 1999). Fortfarande fick den som räknades som lapp äga renar även om man var bofast. Föreställningarna om vad som definierade en lapp hade påverkat lagstiftningens utseende men var ännu inte preciserad i lag. Det medförde att många samer som inte ansågs uppfylla definitionen för lapp trots allt kunde utnyttja lappprivilegierna. Det ansågs att detta var till skada inte bara för den övriga bofasta befolkningen utan även för den nomadiserande renskötseln. Lagstiftningens syfte var att skapa en näring för lapparna där de kunde hitta sin försörjning utan att belasta samhället genom exv. fattigvård. Att lappar bosatte sig ansågs vara både en följd av fattigdom och en orsak till den. Genom att förmå dem att återgå till den nomadiserande livsföringen skulle den negativa trenden kunna vändas. Det faktum att det fanns samer som inte var nomadiserande renskötare var ett problem för lagstiftarna och deras normerade syn på samerna. Det tvingade fram en klar och uttalad definition av vem som skulle anses vara lapp och därmed berättigad till privilegierna i renbeteslagen. Genom lagen ”*angående ändring i vissa delar av lagen den 1 juli 1898 om de svenske lapparnes rätt till renbete i Sverige*” får begreppet lapp sin uttalade innebörd. I den paragraf som syftade till att reglera vem som har rätt att hålla ett obegränsat antal renar i Norrbotten skrivs:

”När i 35, 36 och 37 §§ talas om rätt för lapp att hava renar under annans vård förstås med lapp den, vars fader i någon mån är av lappska härstamning, dock endast såvitt antingen fadern eller dennes fader drivit renskötsel såsom stadigvarande yrke utan att samtidigt bruka hemman eller nybygge eller biträda vid bruket av sådan fastighet. I fråga om dem, som är av oäkta börd, skola moderns i stället för faderns härstamning och yrke komma i beaktande. Kvinna, som är eller varit gift med den, som skall räknas för lapp, varde såsom lapp ansedd.”

Dessa formuleringar återfinns i 1919 års svensk-norska konvention som ersatte förordningen från 1883 (*se 1883 Svensk-norsk förordning rörande flytt över riksgränsen*). Där preciseras lappbegreppet ytterligare: *”Rättighet att i enlighet med denna konvention låta svenska renar beta i Norge tillkommer allenast nomadiserande lapp. Såsom nomadiserande lapp anses allenast person av lapsk härkomst, som på stadigvarande sätt personligen följer och bevakar sina renar och icke samtidigt brukar hemman eller nybyggen eller biträder vid bruket av sådan fastighet”* (Mörkenstam 1999).

Debatt kring 1917 års lag

I propositionen (1917 nr 169) till 1917 års lag framgår det att den enda samiska bosättning som skulle kunna accepteras av lagen förutsatte att bosättarna övergav renskötseln (Mörkenstam 1999). Nybyggessanläggningar skulle av dessa kunna tillåtas om de inte på något vis störde rennäringen (*se Avvittringen -1909 Ytterligare ändringar i avvittringsstadgan*). För de som fortfarande var sysselsatta inom rennäringen fanns det ingen anledning för staten att upplåta mark till bosättning. Erfarenheten ansågs visa att bosättning i kombination med renskötsel innebar att skötseln urartade. Dessutom utvecklade lapparna sina

”bästa egenskaper” om de levde som nomader. I propositionen förs en politik som strävar mot ett förbud mot bofasthet i samband med rennäring. Det var dock inte möjligt att införa ett sådant förbud då allt för många samer och då särskilt skogssamer skulle slås ut. I propositionen framfördes den åsikten att lapparnas rätt att nyttja land och vatten inte innebar någon rätt att uppföra byggnader på kronomark eller att ta virke till sådana byggen (Roung 1982). En paragraf om att i stället reglera bosättningen så att det endast var tillåtet för renskötare att bo i kåta fanns även med i lagförslaget (Mörkenstam 1999). Det fick stark kritik i en motion där det ansågs att förslaget skulle tvinga lapparna tillbaka 100 år i utveckling och att det förövrigt gick utmärkt att kombinera renskötseln med jordbruk. Det senare var en bra stödnäring under tider med svåra förhållanden. Motionärerna förespråkade den Norska modellen där samerna hjälptes att anpassa sig till de nya kulturförhållandena. En annan motionär ansåg att lagen inte kunde antas då lapparna inte hade getts tillfälle att yttra sig i en fråga som rörde grunden för deras kultur. Han ansåg att lapparna borde börja betraktas som experter i lappfrågor och få företräde framför svenskar. Ett samiskt landsmöte i Östersund föreslogs. Motionen bemöttes av lagutskottet som konstaterade att lapparna som grupp var för heterogena för att kunna komma till någon gemensam ståndpunkt vid ett landsmöte. Att dessutom lägga mötet i Östersund skulle medföra att samerna/lapparna norrifrån ”*som dock äro de verkliga lapparna*” skulle bli underrepresenterade och de samer som redan var långt från nomadlivet skulle dominera. Utskottet föreslår att mötet i sådana fall borde hållas på Kebnekajse. Lagen antogs inte i sin helhet då riksdagen ansåg att vissa delar krävde vidare utredning andra delar utgick. Riksdagen ansåg även att samerna själva borde få yttra sig i frågorna.

Lapparnas landsmöte 1918, det första samiska landsmötet

Trots lagutskottets fräna inställning tog riksdagen beslut om att stadsbidrag skulle utgå till ett samlat möte där samerna skulle beredas tillfälle att diskutera de frågor som rörde dem (Roung 1982). Mötet hölls i Östersund och i protokollets förord beskrivs hur lappfolket önskar att genom en kulturkamp höja sin sociala status, och som en reaktion på den ”storbarnsställning” som samhället tillskrivit dem öka sitt självansvar. Protokollet ansågs visa lapparnas egen uppfattning om sin ställning i samhället. I inbjudan nämns särskilt de tre frågorna bosättningen, renbeteslagen och skolfrågan, och det gemensamma målet anges vara att skapa en organisation som inkluderade alla lappar. Två föredrag hölls, det ena av Torkel Tomasson som talade om ”*Lapplagen och dess behandling vid föregående års riksdag*” och det andra av Gustaf Park (*se 1937*) som talade om ”*Samefolkets skolfråga*”. Tomasson redogjorde för de åskådningar som staten hade i samefrågan bl.a. att lapparnas omaklighet och ovilja var det som orsakade oordningen i renskötseln i Västerbotten, att lapparna blev förvekligade i fasta skolor, att lapparna var biologiskt anpassade endast för renskötsel och att nomadrenskötseln var den enda goda formen av renskötsel. Han anförde vidare att: ”*För att upprätthålla friden mellan odlaren och nomaden har lagstiftarna försökt att fixera reglerna för en rationell och kvalitativ renskötsel. Emellertid sammanfaller odlarens och lagstiftarens uppfattning härom föga med nomadens, för vilken renen är normgivande.*” (Roung 1982). Angående frågan om bosättningar var hans ståndpunkt att odling och renskötsel bedrevs sida vid sida på samma marker och att odlingen naturligtvis påverkade de ”*lappska förhållandena*”. I mötet mellan dessa två kulturer hade en övergång skett till den förhärskande odlingen som ”*av allt att döma har framtiden i sin hand.*” Om renkulturen hade varit den mest ekonomiska av de två hade övergången i stället varit omvänd och ”*människorna på Skandinavien hade vid det här laget varit nomader eller med ett ord lappar.*” Han ansåg att det knappast var något man kunde göra åt denna kamp mellan kulturerna, och att det därför är naturligt att lapparna ”*medvetet eller omedvetet kommer att tänka på och utnyttja ekonomiska resurser eller utvägar, som faller under begreppet*

bosättning". Statliga lagstiftare och utredare ansåg att denna syn på problemet var negativ och strävade även efter detta för en klar gränsdragning mellan nomader och bofasta.

En resolution antogs på mötet som förkastade "...såsom *icke ägande grund, sådan åskådning som gör gällande, att lapparna förvekligas för renskötseln genom att bo i hus och protesterar bestämt emot att på grundvalen härav genom rättsregler hindra lapparna att uppföra bostadshus*" (Lundmark 2002).

Resolutionen krävde att renskötande samer skulle tillåtas att bygga hus på kronomark i lappmarkerna och på renbetesfjällen i Jämtland. En anmälan skulle göras till KB som sedan skulle samråda med lappbyn. Om bygget ansågs störa rennäringen skulle KB anvisa en annan plats. De hus som redan var byggda skulle få stå kvar om inte den uppenbarligen invercade negativt på renskötseln. I ett sådant fall skulle lägenheten inte behöva överges utan ersättning eller att staten erbjöd ersättningsmark.

Vid landsmötet startades Lapparnas Centralförbund som var en riksorganisation (Kvenangen 1996). Ingen fast organisation utformades dock och förbundets verksamhet upphörde 1923 p.g.a. ekonomiska svårigheter.

Lappskolan, lapp skall vara lapp

Ända sedan första hälften av 1600-talet hade det funnits särskilda skolor för samer (Roung 1982). Den Skytteanska skolan startades 1632 i Lycksele efter att riksrådet Johan Skytte (därav namnet) samlat in och donerat de nödvändiga medlen. Under första hälften av 1700-talet inrättades internatskolor i lappmarkernas huvudorter som utbildade ett fåtal studenter i hopp om att dessa skulle sprida kristendomen (*se t.ex. 1726, 1739 Kunglig direktion...*). Denna undervisning övergick sedan till katekesundervisning. I Karesuando och Jukkasjärvi infördes 1895 en ny skolform som innebar tioveckors vinterkurser. De blev urformen för de fasta nomadskolorna. Vid 1900-talets början fanns det olika former av undervisning för samer, lappfolkskolor, vinterkurser, allmänna folkskolor och Svenska missionssällskapets skolor. De sistnämnda var vanliga folkskolor med intilliggande barnhem.

Den samepolitik som fördes under tiden kring sekelskiftet genomsyrade även utbildningsväsendet (Lundmark 2002). Biskop Olof Bergquist i Luleå stift skrev 1904 i sitt första herdabrev angående samernas bildning "*Att driva upp deras bokliga undervisning till det mått som i de fasta folkskolorna meddelas, vore att påskynda stammens utdöende såsom nomader och nyttiga samhällsmedlemmar*". Kyrkoherden i Karesuando, Vitalis Karnell, uttalade i en tidskrift 1905 "*Gynna gärna lapparna på alla sätt, gör dem till sedliga, nyktra och nödtorftigt bildade människor, men låt dem inte läppja på civilisationens bågare i övrigt, det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall vara lapp.*" (Roung 1982). Uttalandet anses ha gett upphov till begreppet lapp skall vara lapp. Karnell skrev 1907 ett förslag till skolreform till domkapitlet i Luleå där han påpekade att lappfolkskolorna skapade lust till bekvämlighet hos lapparna och att en folkskoleutbildning var bortkastade pengar då de ändå inte behövde den (Lundmark 2002). Hans förslag ledde till att Kungl. Maj:t gav domkapitlet i uppdrag att utreda frågan. Berquist blev utredare och tog Karnell och folkskoleinspektör Österberg till hjälp. Utredningen lades fram 1910. Redan 1908 hade en motion tagits upp i riksdagen som anförde att de fasta lappskolorna hade drivit barnen från nomadlivet genom att de fick smak på bekvämligheter. Resultatet var att nomadfolkets motståndskraft minskat och att de därför minskade i antal. Lösningen ansågs vara vandringslärare som skulle dela nomadernas liv och ge ungdomarna ett lagom mått av kunskap (*jämför 1726*). För de bofasta lappbarnen var lappbarnhemmen och de fasta skolorna däremot "*ovärderliga kulturhärddar i ödemarken*". Efter att Bergquist

förslag hade gått på remissrunda presenterades 1913 en proposition. Den låg i linje med principen om att lapp skall vara lapp. Dess programförklaring löd *”Vi önska att den ras, vilken ensam är i stånd att utnyttja våra öde fjällvidder, skall bibehållas vid det levnadssätt, som den ärvt från sina fäder och för vilket den till sin natur är anpassad, men vi önska tillika, att den ej därigenom skall avstängas från den grundläggande undervisningen, som man vill låta varje medborgare i vårt land åtnjuta.”* (Mörkenstam 1999).

Riksdagen godkände propositionen samma år.

De tidigare skolformerna skulle ersättas med en nomadskola där läraren följde eleverna under tre år (Lundmark 2002). Undervisningen skulle bedrivas 28 veckor per år, fyra timmar om dagen i tält- eller torvkåtor. Dessa skolor kallades för katekesskolor, senare vandrande nomadskolor och slutligen visteskolor. Skolgången skulle avslutas med vinterkurser i fasta lappskolor under tre månader per år, tre år i rad. Kurserna ansågs vara så korta att de inte skulle bidra till att dra barnen från nomadlivet. De fasta skolorna kallades lappfolkskolor, senare fasta nomadskolor och slutligen byskolor. Bofasta samers barn skulle gå i vanlig folkskola. Skogssamer som nomadiserade i hög grad skulle skicka barnen till nomadskolan medan de som var mestadels bofasta skulle skicka dem till folkskolan. I denna fråga togs ingen hänsyn till härkomst eller näring utan endast livsformen. Propositionen kritiserades hårt på samernas landsmöte 1918 men utan resultat (Ruong 1982). Många samer vägrade att sända sina barn till de undermåliga skolorna (Lundmark 2002). I Västerbotten var motståndet störst, men längst uppe i norr fungerade systemet som det var tänkt. Under 1920-talet överfördes mer och mer undervisning till de fasta vinterskolorna. Under 1930-talet genomfördes ett reformarbete som uttraderade stödet för nomadskolan. Riksdagen anslog 1940 pengar till ordentliga skolbyggen och arbetet med att förbättra nomadskolan fortsatte genom nomadskoleinspektör Israel Ruongs arbete.

Lappväsendet

Den statliga myndighet som inrättades för att övervaka och reglera renskötseln fick namnet Lappväsendet (Kvenanegen 1996) (*se vidare 1935*). Lagarnas tillämpning skulle kontrolleras av en tillsyningsman som fick titeln lappfogde. Han hade till sin hjälp särskilda lapptillsyningsmän. De rekryterades bland den svenska befolkningen och var vanligen bönder eller före detta fjärdingsmän (Roung 1982). De hade till uppgift att följa lapparna och övervaka renskötseln (Kvenanegen 1996). Inom varje lappby valdes en ordningsman som sedan godkändes och utnämndes av KB. De var ställda under fogdarna och tillsyningsmännen och staten hade därmed en direkt kanal in i lappbyn. Fogdarna handlade frågor kring jakt- och fiskerätt och tvister mellan lappar och nybyggare. Även tvister mellan enskilda lappar gjordes upp inför fogden. Frågor rörande lappbyarna behandlades på s.k. lappfogdesammanträden. En annan uppgift var att rapportera vilka barn som skulle gå i nomadskolan. Lappväsendet fick mycket hård kritik från samerna och det var en av kärnfrågorna under 1918 års landsmöte (Roung 1982).

1919 års lappkommitté

Under den nya liberala regeringen tillsattes 1919 en ny lappkommitté (Lundmark 1998). Regeringen hörsammade kraven på samisk representation. Två samer ingick i gruppen från start men efter ett förslag från Carl Lindhagen (*se t.ex. 1901, 1930, 1935, 1948*), ett mycket aktivt statsråd som värnade om samefrågor, utökades antalet till fem. Kommitténs direktiv var bl.a. att pröva:

1. åtgärder för att förbättra och trygga tillvaron för de nomadiserande lapparna och främja renskötelsns utveckling.
2. om det var lämpligt att kombinera jordbruk och renskötsel
3. lapparnas rätt att bosätta sig
4. rätten att inneha renar
5. möjligheten för de lappar som även bedrev jordbruk eller andra yrken att få en bättre utkomst (Mörkenstam 1999).

Lappkommittén arbetade fram förslag till förbättringar i fattigvården för lappar (Lundmark 1998). Förslaget ledde till ett beslut i riksdagen 1927. De lade även fram förslag till en ny lag för fjällrenskötsel och en för skogsrenskötsel. Förslaget omarbetades till en proposition av socialdepartementet men underkändes av lagrådet av lagtekniska skäl. Med det beslutet lades kommittén ned och samernas representation försvann.

1928 års renbeteslag

Med införandet av denna lag blev den politik som redan gjorde klar åtskillnad mellan renskötande och icke renskötande lappar stadgad i lag (Mörkenstam 1999). Lagen undvek att stadga kring vem som skulle räknas som lapp och därmed omfattas av lappprivilegierna, istället stadgades vem som hade renskötselrätt och vem som inte hade det (Lundmark 1998; Mörkenstam 1999). De samer vars familjer inte hade ägnat sig åt renskötsel som stadigvarande yrke på två generationer utestängdes från renskötelsen och förlorade rätten till privilegierna för alltid. De förlorade även sin samiska identitet då det uttryckligen stadgades i lagen att: ”Med lapp avses i denna lag en var, som enligt vad nu sagts äger rätten till renskötsel.” Den enda möjligheten att komma in i renskötelsen igen var genom giftermål med någon som hade rätten, men detta gällde bara om en kvinna gifte sig med en renskötande man (Lundmark 1998). Om en kvinna med renskötselrätt gifte sig med en man utan rätt förlorade hon sin rätt.

Det politiska klimatet under 1900-1950-talen

Den kostsamma mellankategorin

Det uppdrag som gavs till lappkommittén 1919 visar på att den etablerade bilden av samerna som grupp höll på att krackelera (Mörkenstam 1999). Det gick inte längre att vifta undan det faktum att samerna utgjorde en heterogen grupp som inte kunde inordnas i två fack som nomadiserande lappar eller bofasta svenskar. Samtidigt var inställningen att verkligheten skapar problem som måste lösas. Det centrala problemet ansågs vara att de lappar som tvingats överge renskötelsen belastade den allmänna fattigvården i högre grad än de renskötande. Lapparna ansågs ha svårt att hitta sin försörjning inom andra yrken då deras uppfostran och anlag var anpassade till renskötsel men inte till andra arbeten. De var själva delvis medskyldiga till sin situation då de inte försökte utnyttja sin arbetsförmåga men det erkändes även att det saknades förutsättningar. Enligt den statistik som fanns tillgänglig var

8,3 % av de renskötande lapparna understödstagare men hela 25,3 % av de icke renskötande. I en jämförelse mellan den övriga befolkningen och samerna som grupp, var andelen som fick understöd större i den samiska gruppen. Dessutom kostade understödet mer per person för samerna än för övriga. Att de icke renskötande samerna konsekvent utelämnats i lagstiftningen ansågs ha medfört att de i stället för att assimileras hade blivit en ”mellankategori” eller en ”övergångsklass”. Det sågs som en av lappolitikens största uppgifter att utplåna denna övergångsklass och att förkasta alla åtgärder som höll individer kvar i den. Det påpekades även att denna grupp borde ha uppmärksamats redan i de första renbeteslagarna eftersom det alltid fanns lappar som p.g.a. sjukdom, ålderdom eller andra anledningar upphörde med renskötseln.

Samerna följer inte mallen

Den nya medvetenheten kring den samiska gruppens heterogenitet innebar ett problem för lagstiftarna (Mörkenstam 1999). Mellankategorin av samer kunde inte placeras i de fack, nomadiserande renskötande lapp eller svensk, som lagstiftningen haft som utgångspunkt. Statistik som 1919 års kommitté tog fram visade tydligt att den samiska gruppen inte följde mallen. Antalet samer beräknades till 8129 av dessa bedrev 2775 (34,2 %) renskötsel medan 5354 (65,8 %) sysslade med annat. Bland fjälllappar var andelen renskötare 40 % och 16,2 % av dessa kombinerade renskötsel med något annat yrke. Bland skogssamerna var andelen renskötare endast 20 % och hela 75,6 % av dessa kombinerade renskötsel med annat yrke. Det andra yrket var vanligen jordbruk. 43,8 % av alla samer ansågs tillhöra den ”jordbruksidkande” befolkningen. Med andra ord var endast 1/3 av samerna renskötare och endast 1/4 ägnade sig uteslutande åt renskötsel som yrke. För att lagstiftningen skulle kunna anpassas till de verkliga förhållandena skulle det krävas att renskötsel och nomadisering inte längre ensamt ansågs som skäl för särbehandling. Antingen måste kriterierna för att omfattas av särreglerna ändras eller så måste samernas privilegier upphöra och samma regler gälla för alla. En särlagstiftning fungerar inte om gränserna mellan de som omfattas av den och de som står utanför är otydlig.

Politiken drar här åt två olika håll. Dels var det frågan om rennäringen som fortfarande ansågs utgöra ett problem. Renbeteslagstiftningens roll ansågs vara att minimera de oundvikliga skadorna genom att reglera näringen och precisera vad som krävdes för att en renskötare skulle få ta del av privilegierna. Den andra frågan rörde bosättningen. Det ansågs önskvärt att antalet lappar i rennäringen minskade och därmed renantalet (*se Tvångsförflyttningar*) samtidigt hamnade de samer som gav upp renskötseln med stor sannolikhet i mellankategorin som var den som belastade fattigvården mest.

Renantalet blir centralt

Revideringen av renbeteslagen hade skjutits upp i flera omgångar och det ansågs att man var tvungen att invänta den renbeteskonvention mellan Sverige och Norge som blev färdig 1919 (se detta år) och ersatte 1883 års förordning (Mörkenstam 1999). I Norge ansåg man att svenska renar störde den bofasta befolkningen och man ville att det svenska renbetet i Norge skulle minskas i största möjliga mån. Sverige ansåg inte att betet helt kunde upphöra men att det var möjligt att reglera bort problemen. Genom att reglera hur många renar som fick flyttas, införa förbud mot att flytta skötesrenar och precisera vilka tider och områden som var tillåtna skulle betetrycket minska. Dessutom avsåg Sverige att flytta ett antal lappar med renar söderut där trängseln var mindre (*se vidare Tvångsförflyttningar*). Rennäringspolitiken i Sverige anpassade sig till den internationella situationen på så vis att renantalet blev en central punkt i problembeskrivningen. De minskade betesmöjligheterna innebar att trycket på de kvarvarande markerna blev för högt och renantalet måste därför regleras. Ett för högt

renantal ansågs skapa konflikter med den bofasta befolkningen och hindra jordbrukets utveckling. Antalet reglerades genom tvångsförflyttningar och direkt lagstiftning men även genom att begränsa rätten att bedriva renskötelse och att äga renar. Rätten för lapparna att hålla ett obegränsat renantal villkoras i 1928 års lag genom att renskötare måste vara medlem i en sameby. Ett maximalt renantal anges sedan för varje sameby. Men de möjligheter att reglera renantalet som skrivs in i 1928 års lag anses inte vara tillräckliga. Ett tidigare förkastat förslag om ett individuellt maxtal ett s.k. rationellt renantal tas upp igen. Det rådande systemet anses gynna de stora renägarna och slå ut de små vilket innebär att färre samer kan vara verksamma i rennäringen. (Det som förut var önskvärt anses nu var skadligt eftersom antalet verksamma inte påverkar antalet renar nämnvärt, förf. anm.) Beslutet att inskränka renskötarnas fria näringsutövande motiveras med att ”...renskötseln i det nuvarande samhället intager en i vissa avseenden privilegierad ställning. En begränsning av den enskilde lappens rätt att äga renar blir med betesmöjligheternas begränsade omfattning i sak intet annat än en åtgärd att söka göra största möjliga antal lappar delaktiga av detta privilegium.” (Mörkenstam 1999)

I ett lagförslag 1936 angående ändringar i 1928 års lag föreslås det rationella renantalet till 1000 renar. Ändringarna genomfördes 1944 och stadgade antalet till 600 renar eller 800 för ett gift par.

Förändrad syn på mellankategorin

Renantalet ansågs alltså vara för högt och för att korrigera detta infördes ett individuellt maxtal vilket skulle medföra att så många som möjligt fick plats i rennäringen med ett godtagbart totalantal renar (Mörkenstam 1999). Detta visade sig inte ge de effekter man eftersträfvade. När lappar, genom statens aktiva agerande, tvingas lämna renskötseln ledde det till att samerna utanför renskötseln inkluderades i den politiska diskussionen. Tankarna kring samisk bofasthet är dock i grunden den samma när det gäller rättigheter så till vida att en god renskötelse anses kräva ett nomadiserande liv. Synen på mellankategorin förändrades när det stod klart att inte alla samer kunde beredas plats i renskötseln. Då det till och med vore önskvärt om de renskötande lapparna minskade i antal måste man ta ställning till hur dessa övertaliga lappar skulle hanteras. Det anses att de personer som räknas som lappar men tvingats överge renskötseln, p.g.a. nedsatt arbetsförmåga eller begränsningar av renstammen, måste ges statligt stöd. Tanken om att samer inte lämpar sig för andra näringar än renskötseln måste nu överges då det blir uppenbart att samer utanför renskötseln måste hitta en annan försörjning. Precis som tidigare anses det finnas två sätt att förhindra samer från att belasta fattigvården. Det första är att hålla dem kvar i renskötseln, men det alternativet är inte längre möjligt. Det andra är att så snabbt som möjligt assimilera dem. För att göra övergången från lapp till svensk smidig bör staten vidta stödjande åtgärder som underlättar etableringen av jordbruk och bosättningar t.ex. genom upplåtelser av mark. Problemet blir då hur en sådan stödpolitik skall legitimeras. Tidigare har de samer som inte varit renskötande ansetts vara svenskar och har därför inte haft tillgång till några privilegier. Om dessa nybyggarsamer plötsligt gavs stadsunderstöd skulle det upplevas som mycket orättvist mot de övriga nybyggare som levde under samma förhållanden. Genom att införa en ny gruppetikett, icke renskötande lappar, kan en särbehandling riktas mot den grupp vars situation staten anser sig ha förorsakat. I en statlig utredning från 1936 skrivs: ”Behovet av åtgärder från det allmännas sida för beredandet av bosättning åt lappar är erkänt. Och det torde icke heller kunna förnekas, att lapparna gent emot statsmakterna uppställa en berättigad fodran på att bliva på ett effektivt sätt tillgodosedda i detta avseende. Det kan icke sägas vara på grund av förhållanden, vartill lapparna själva äro vållande, som de råkat in i den belägenhet att icke längre finna utrymme och bärgning inom sin gamla nationalnäring. Snarare kan detta sägas bero på åtgöranden och medgivanden från statsmaktens sida, vilka ansetts betingade av

viktigare och större intressen än dem som härvidlag fått ge vika. Det är för utredningen angeläget att framhålla, att vad från det allmännas sida i förevarande fråga åtgöres icke får betraktas som en nådegåva utan som ett vederlag för avstådda rättigheter av betydande omfattning.”

Det finns nu tre grupper av samer som erkänns i politiken:

1. Renskötande lappar – De anses vara de ”riktiga” lapparna och centrum för politiken.
2. Icke renskötande lappar – Innefattar de som har renskötselrätt men av ”yttre tvingande skäl” inte kan utöva den. De är ”den överskjutande delen av lappbefolkningen”.
3. Personer av ”lappska” ursprung som står utanför renskötseln – Den som genom eget eller sina föräldrars val hade lämnat renskötseln till förmån för ett bofast liv räknades som svensk och skulle inte vara föremål för någon särbehandling.

Vem är lapp?

Samerna beskattades under denna tid inte på samma sätt som svenskarna då de inte ansågs vara ordentligt bofasta (Mörkenstam 1999). De var inte heller folkbokförda på samma sätt. Det innebar att deras förhållande till kommuner och socknar och därmed fattigvården var annorlunda än för svenskar. Av tradition hade statligt understöd, fattigvårdsstöd, utbetalats till de renskötande lapparna. Det ansågs emellertid att stödet allt mer utnyttjades av icke renskötande samer vilket hade ökat kostnaderna avsevärt. Eftersom majoriteten av samerna inte längre var nomader och nomaderna i stort sätt skulle klara sig utan stödet, ansågs det inte finnas anledning att ha kvar någon speciell lagstiftning kring lapparnas fattigvård. Samerna borde dessutom likställas med övriga medborgare ur skattesynpunkt då majoriteten blivit bofasta. Ett problem var att om samerna likställdes med svenskarna skulle kommunernas kostnader för fattigvården bli för stora i inledningsskedet. Dessutom vore det inte rätt att nybyggarna skulle behöva försörja fattiga lappar. Det anses därför att ett statligt bidrag för lapparnas fattigvård måste fortsätta att utgå. Bidraget knyts till den ”nya” gruppen icke renskötande lappar eftersom det kan legitimeras genom deras närhet till det som är föremål för särlagstiftningen - renskötseln. I en kungörelse från 1927 stadgas att statligt bidrag skall ges till fattigvårdssamhälle som ger vård till:

” 1) lapp, vilken såsom huvudsakligt yrke stadigvarande bedriver renskötsel,

2) lapp, vilken såsom huvudsakligt yrke senast utövat renskötsel och på grund av andra omständigheter än allenast fattigdom upphört därmed.

3) medlem av familj, tillhörande lapp, som avses under 1)-3); samt...[till den som] till sina levnadsförhållanden är närmast hänförlig till den renskötande lappbefolkningen...”

(Mörkenstam 1999).

Rätt att utnyttja renbetesrätten

Det anses fortfarande att endast de samer som kommer direkt ur den nomadiserande renskötseln eller levt sitt liv i den ska omfattas av stödåtgärder (Mörkenstam 1999). De som lämnar renskötseln anses inte bli svenskar som var fallet tidigare utan i stället icke renskötare som är berättigade till stöd för att assimileras. När två grupper nu innesluts i begreppet lapp är kopplingen mellan rätten till privilegier och en nomadiserande livsföring inte längre lika självklar. Att begreppet vidgas och omfattar fler personer skapar svårigheter i det politiska arbetet för att minska renantalet. Det blir därför viktigt att i lagen klargöra att renskötseln är ett monopol reserverat för lappar och även att återigen klargöra vem som skall räknas som lapp. Det måste även framgå att rätten inte gäller för samer i allmänhet. Lappkommittén från 1923 skriver i sin utredning att detta är viktigt när dessutom ”...vissa andra förmåner, som omförmälas i lagförslagen, äro bundna vid egenskapen av att vara lapp, har kommittén icke

kunnat undgå att taga ställning till frågan, under vilka förutsättningar en person skall anses tillhöra nämnda allmoge...” (Mörkenstam 1999).

I lagförslaget till 1928 års lag sägs att eftersom det är viktigt ”...att förhindra att det s.k. lappprivilegiet komme andra tillgodo än dem som skäligen kunde göra anspråk därpå har tanken uppstått att bland annat genom fastställande i lagen av begreppet lapp begränsa kretsen av dem, som borde få åtnjuta de särskilda lapprättigheterna... Den begränsningen av rättigheten att driva renskötsel, som alltså icke lär kunna undvikas, torde dock icke böra ske genom ett generellt bestämmande i lagen av begreppet lapp. Med uttrycket lapp i lagens mening böra avses varje person av lapsk härkomst. Däremot torde det vara lämpligt att i lagen angiva de förutsättningar under vilken personer av lapps härkomst må komma i åtnjutande av rätten att driva renskötsel och därmed förenade förmåner.” (Mörkenstam 1999).

Lagen utformas efter lagförslaget på följande vis:

Del av 1928 års renbeteslag 1 §:

”Med lapp avses i denna lag en var, som enligt vad nu är sagt äger rätt till renskötsel...Rätt till renskötsel...tillkommer den som är av lapsk härkomst, såframt hans fader eller moder eller någon av dessas föräldrar såsom stadigvarande yrke drivit renskötsel eller biträtt däri eller ock Konungens befallningshavande medgiver honom rätt därtill...Rätt till renskötsel tillkommer ock kvinna, som är eller varit gift med man med dylik rätt. Ingår kvinna, som har rätt till renskötsel, äktenskap med man, som saknar dylik rätt, går hon rätten förlustig...” (Mörkenstam 1999).

Att ge alla samer rätt till särlagstiftningens privilegier anses vara omöjligt. Även om det sägs att alla av lapskt ursprung skall ingå i begreppet lapp drar lagen ändå upp en skarp gräns för vad som räknas som härkomst (förf. anm.). De samer vars förfäder övergivit renskötseln ansågs nu inte vara lappar utan svenskar och de utestängdes därmed från privilegierna och anses inte heller falla under epitetet lapp (Mörkenstam 1999). Ett av syftena med den nya lagen var att reglera de missförhållanden som rådde inom rennäringsen (se 1935). En åtgärd ansågs vara att begränsa antalet renskötande samer. Eftersom begreppet lapp nu vidgats var antalet renskötare tvunget att regleras på annat sätt. Detta får sin lösning genom att rätten att utnyttja rätten till renbete villkoras genom att medlemskap i sameby blir ett krav.

Del av 1928 års renbeteslag 1 §:

”Rätt till renskötsel innefattar befogenhet för lapp att, enligt vad nedan sägs, å de trakter, där han äger uppehålla sig med sina renar, begagna sig av land och vatten till underhåll för sig och renarna. Lapp, som ej tillhör lappby, må dock icke utöva nämnda befogenheter...” (Mörkenstam 1999).

Del av 1928 års renbeteslag 8 §:

” Till lappby höra:

- a) lapp, som inom lappbyn driver renskötsel eller biträder i sådan näring;*
- b) lapp, som inom lappbyn drivit eller på stadigvarande sätt biträtt i renskötsel men upphört därmed och icke stadigvarande ägnat sig åt annat yrke...*
- c) lapp, som innehar tillstånd...att inflytta till lappbyn; samt...*
- d) hustru och hemavarande barn till lapp, som avses i a)-c), ävensom änka och omyndigt barn till avliden sådan lapp, ändå att de icke själva driva eller biträda i renskötsel.” (Mörkenstam 1999).*

Genom att den redan existerande regeln om lappbymedlemskap görs till ett krav blir samerna på nytt delade i två grupper (egentligen tre med de svenskförklarade samerna, förf.anm). Statens syn på vad som är samiskt/lappskt, fortfarande den renskötande nomaden, har styrt gränsdragningarna. Lappbymedlemmarna som är nära det som anses vara det samiska/lappska d.v.s. renskötseln, får ta del av privilegierna medan de som är långt från renskötseln, de icke renskötande lapparna, ställs utanför.

Den nya mellankategorin

Lagen skapar genom sin formulering utrymme för en ny mellankategori (Mörkenstam 1999). De lappar som är medlemmar i en lappby men som inte bedriver renskötsel och inte har övergått till något annat yrke. Denna grupp har rätt att utnyttja jakt-, fiske- och skogsfångstprivilegierna. De är varken renskötare eller icke renskötare. Men så fort de bedriver ett annat yrke blir de icke renskötare och förlorar sina rättigheter. Vad som skall tolkas som den samiska identiteten framkommer i de utredningar kring lagens tillämpningar som senare genomförs. En situation som uppstod var att fiske till försäljning ovan odlingsgränsen ökade bland lapparna. Det ansågs i vissa fall att det rörde sig om rovfiske och att sjöarna utfiskades. Detta medförde ett lägre värde på fiskeupplåtelseerna som gjordes till allmänheten och det ansågs även att renskötseln blev lidande. Lappar som lät fisket ta överhanden lät renarna ströva fritt och förvildas och stannade år efter år på samma plats. I en utredning kring fisket slås fast att fiske skulle vara ett privilegium för renskötarna och en stödverksamhet till renskötseln. Om någon fiskade för sitt uppehälle var det troligt att han inte kunde anses som renskötare längre. Det föreslogs ett förbud för samer som åtnjöt renskötselprivilegier att ha fiske som yrke. För de lappar som tvingades sluta med renskötseln ansågs fisket kunna utgöra ett hinder mot att skaffa sig en utbildning i en säkrare bransch. Dessutom ansågs fisket vara formellt förbundet med renskötseln. Det skulle inte ses som något samiskt yrke som kunde grundlägga rätt till lappprivilegierna. De lappar som inte till största delen kunde livnära sig på renskötseln fick välja mellan att återgå till nomadlivet, vilket var svårt, eller att bli icke renägare. Den samiska identiteten är därmed fortfarande bestämd till att vara renskötande nomad.

1971 års rennäringslag

När lagen infördes avskaffades lappväsendet och samefrågorna lades över på lantbruksnämnderna och sedan på länsstyrelserna (Lundmark 1998). Lappbyarna bytte namn till samebyar och från 1961 var dessa juridiska personer i form av ekonomiska föreningar. I egenskap därav kunde nu samerna själva driva frågor mot myndigheter och andra. Kvinnorna likställdes i lagen med männen (Mörkenstam 1999). Lappfonden bytte namn till samefonden, och samerna fick representation i dess styrelse (Lundmark 1998). De fick dock inte majoritet då staten fortfarande ansåg sig ha skäl att behålla kontrollen över rennäringsfrågorna (Mörkenstam 1999). Däremot fick samerna självbestämmande över frågor som rörde kultur och organisation där de samiska representanterna i samefondsstyrelsen bildade en särskild "kulturdelegation".

Det politiska klimatet under 1950-1970-talen

Nya tongångar

Efter andra världskriget skedde en tydlig förändring i attityd i samepolitiken (Mörkenstam 1999). I statliga utredningar slogs fast att det var Sveriges plikt att genom lagstiftning och andra åtgärder värna om sin egen minoritetsgrupp samerna. Man tar avstånd från den tidigare politiska historien med paternalism, rasbiologi och kulturhierarkism och försöker i många fall

skriva om historien och hitta andra motiveringar till varför det blev som det blev. Men även stark kritik framförs mot den tidigare politiken. När samerna nu anses utgöra en etnisk grupp, en minoritetsgrupp och en urbefolkning blir det nödvändigt för politiken att förhålla sig FN:s deklamationer. Det tillsattes en utredning som skulle undersöka det ”*folkrättsliga skyddet av grundläggande fri- och rättigheter och av minoritetsgrupper*”. Utredningen hävdade att det var problematiskt att undersöka en grupps rättigheter då det internationella arbetet främst fokuserade på individens rättigheter. Innan begreppen var utredda var det därför betydelselöst om samerna erkändes som minoritetsgrupp eller inte. Sverige ansågs med samma motivering inte heller bryta mot några av de konventioner man ingått och inga utökade rättigheter för samerna var därför påtvingade. Den största konsekvensen av det nya synsättet var att samernas egna ställningstaganden nu ansågs vara viktiga. Samerna fick nu på ett helt annat sätt en plats på den politiska arenan och då främst genom Svenska Samers Riksförbund (SSR) som bildades 1950. I en utredning, Sameutredningen SOU 1975:99 -100, som tillsattes 1970 framkom både den tidigare politikens bakgrund och behovet av en ny lagstiftning. De gränser mellan samer och icke samer och mellan de som omfattades av särlagstiftningen och de som stod utanför ifrågasattes. De utflyttade samernas missnöje över sina förlorade rättigheter uppmärksammades. Den nya politiken som inte längre kunde stödja sig på de gamla motiveringarna måste nu hitta andra legitimitetsgrunder för särlagstiftningen. I diskussionen används nu den samiska kulturen för första gången som det väsentliga och rennäringen är inte längre den självklara grunden för särbehandling. Det anses viktigt att bevara den samiska kulturen då den är en berikande tillgång för Sverige. Att stödja och möjliggöra för alla samer att fritt utveckla sin kultur anses vara i samhällets intresse.

Rennäring - ett yrke som andra

Rennäringen anses vara en näring i kris (Mörkenstam 1999). För en fortsatt överlevnad måste den rationaliseras och bli mer lönsam för att kunna konkurrera med andra näringar. Renskötarna behövde en modernare mer ekonomisk syn på renskötseln. Renskötsel skulle nu bli ett modernt yrke och den gamla bilden av en god renskötare förändras. En rationell skötsel anses nu kräva fast bostadsort. Nomadens roll är överspelad. Det anses till och med att gamla traditioner försvårar rationaliseringen. Näringen har inte hängit med i det övriga samhällets utveckling och allt för många utövare håller sig kvar i näringen trots dålig lönsamhet. Dessutom måste rennäringen bli mer flexibel för att kunna hantera de ändrade förutsättningar som blir följderna av ökad trafik, ökat skogsbruk, ökade vattenregleringar och växande fritids-, jakt- och fisketurism. Renskötseln skulle optimeras för att få så hög utnyttjandegrad av betesresursen som möjligt. Renantalet skulle bestämmas efter framräknade biologiska och ekonomiska optimum och sedan korrigeras mot ett ”irritationsoptimum”, d.v.s. det antal som var möjligt med hänsyn till andra. När dessa beräkningar var genomförda drogs slutsatserna dels att det fanns goda möjligheter till rationalisering och dels att ingreppen i renbeteslanden hittills inte hade skadat renskötseln. Det anses nödvändigt att antalet sysselsatta inom rennäringen minskar och därmed skulle även näringens betydelse som försörjnings- och sysselsättningsunderlag oundvikligen göra det samma. En annan viktig åtgärd var att skapa mer rationella driftsenheter vilket oftast innebar större enheter. Förslaget var att lappbyn, som nu föreslogs heta renbyn, skulle ges befogenheter att indela byns renar i effektiva enheter oberoende av ägare. Renbyn skulle utgöra en juridisk person i form av en ekonomisk förening och medlemskap skulle vara obligatoriskt för att tillåtas bedriva renskötsel. Denna ordning infördes 1961 (Lundmark 1998). Renbyn skulle tillvarata medlemmarnas ekonomiska intressen (Mörkenstam 1999). För att föreningarnas beslut skulle vara lagligt bindande för medlemmarna måste renbetesrätten vara samfällad. Det ansågs att enligt gällande lag (1928) hade lappbyn inga befogenheter att organisera renskötsel på byns betesmarker. En omtolkning av renbetesrätten görs därför i SOU 1968:81 så till vida att:

”Den samerna förbehållna renbetesrätten är att anse som samfälld för särskilda grupper av samer - f.n. de renskötande samerna inom de olika lappbyarna- och att således den enskilde företagaren inte äger rätt till någon viss del av renskötselområdet...” renbetesmarkerna skulle därmed nyttjas: *”...kollektivt för att därigenom befrämja att effektivt samarbete och ett optimalt utnyttjande av byns betesmarker...”* (Mörkenstam 1999)
Genom införandet av 1971 års lag blir detta förhållande inskrivet i renbeteslagen.

1971 års rennäringslag 9§ :

”Sameby har till ändamål att enligt denna lag för medlemmarnas gemensamma bästa ombesörja renskötseln inom byns betesområde.

Det åligger sameby särskilt att svara för att renskötseln drives på ekonomiskt bästa sätt och att utföra, underhålla och driva anläggningar som behövs för renskötseln.

Sameby får ej driva annan ekonomisk verksamhet än renskötsel.” (Mörkenstam 1999).

Namnet renby har ändrats till sameby i lagtexten. Genom denna tolkning av renbetesrätten blir staten strävanden att skapa större driftsenheter en nödvändighet p.g.a. rättighetens karaktär i stället för en påtvingad åtgärd. Den kollektiva tvångsanslutningen till samebyarna anses inte heller kränka den personliga friheten då det sker i syfte att bevara näringen och därmed tillvara den enskilde företagarens intressen. Även i andra stycken präglas den nya politiken av både frihet och tvång. Statens åsikt var att rationaliseringsprocessen skulle drivas av renskötarna själva då den var i deras eget intresse. De skall därför ha ett visst självbestämmande över utvecklingen. Staten måste dock gripa in för att bryta de traditionella mönster som försenade utvecklingen mot en rationell näring. I SOU 1968:16 sägs att därför bör inte lagstiftningen:

”...tvinga på näringsutövarna driftsformer som från allmän synpunkt kan framstå som önskvärda men som de själva inte vill ha...Samtidigt måste det allmänna äga full frihet att för anlita statligt finansierade stödåtgärder uppställa de villkor som bedöms lämpliga för att främja en önskad inriktning av verksamheten. Det innebär därför ingen inskränkning renägarnas frihet att själv bestämma över sin näring att de, om de vill utnyttja en statlig stödform, har att finna sig i de villkor och föreskrifter som staten fastställt för detta stöd.” (Mörkenstam 1999).

Lagstiftningen skulle utgöra ett instrument för näringsidkarna för att rationalisera näringen. Det faktum att rennäringen privilegieras av staten gör att staten kan ställa vissa villkor. Stöd lämnas endast till investeringar som anses vara önskvärda ur allmän synpunkt och samhällsekonomiskt motiverade. Samtidigt ansågs det att statens krav på ekonomi inte fick vara för höga då *”...den renskötande befolkningen i viss utsträckning utgör en ekonomisk och socialt eftersläpande grupp i samhället.”* (Mörkenstam 1999).

Det anses även att även om renskötarna eftersträvar och även har rätt till samma levnadsstandard och arbetsförhållanden som andra näringsutövare kommer detta alltid att vara svårt att kombinera med renskötseln.

Kultur som grund för särlagstiftning

När renskötsel blir som vilket annat yrke som helst och renskötarnas livsstil liknar övriga medborgares är det svårt att motivera särbehandling med hänvisning till den renskötande nomaden (Mörkenstam 1999). Föreställningen om god renskötsel som tidigare personifierades av den nomadiserande fjällrenskötaren byttes ut mot den ekonomiskt framgångsrike bofasta egenföretagaren. Det medför att bilden på vad som är samiskt förändras. Samer anses fortfarande vara renskötare men inte nödvändigtvis nomader. När den nya politiska bilden målas upp målar man även om den politiska historien. Det hävdas att

samerna har en lång tradition som bofasta och att den nomadiserande formen av renskötsel är en extrem form av renskötsel som är av sent datum. Samernas del i nybyggarsväsendets lyfts fram. Som en konsekvens av detta synsätt ändras även synen på skogsrenskötseln. Det anses nu att denna form är likställd fjällrenskötseln i fråga om god renskötsel. Den ger till och med en bättre bild av den moderne renskötaren. Det anses att den skötselform som bäst utnyttjar betesresurserna skall premieras. Detta kommer även till uttryck i lagen:

1971 års rennäringslag, del av 3§:

”Renskötsel får bedrivas inom följande områden (renskötselområdet)

1. hela året (året-runt-markerna)

i Norrbottens och Västerbottens läns lappmarker dels ovanför odlingsgränsen, dels nedanför denna gräns på mark där skogsrenskötsel av ålder bedrivs under våren, sommaren eller hösten och marken antingen tillhör eller vid utgången av juni 1992 tillhörde staten (kronomark) eller utgör renbetesland,...” (Mörkenstam 1999).

Kritiken mot särlagstiftningen ökade när renskötarna mer och mer närmade sig en ”normal” livsstil. Det anses av flera motionärer vara orimligt att en liten grupp samer skall premieras på bekostnad av andras intressen på t.ex. statens marker. Eftersom särlagstiftningen bygger på renskötseln och renskötseln berör färre och färre individer borde privilegierna inskränkas eller i alla fall borde samernas rätt till markutnyttjande minskas. Utredarna anser att rennäringen är att betrakta som vilken annan näring som helst och att regleringen av den skulle kunna inordnas under den övriga näringspolitiken. Näringen i sig kan legitimera stödåtgärder men inte i den omfattning och till de enorma kostnader som hittills varit aktuellt. I förhållande till näringens produktionsvärde och andra näringsstöd ansåg de att rennäringsstödet var mycket högt. I SOU 1968:16 sägs det att rennäringen *”...utgör en viktig, måhända nödvändig, förutsättning för fortlevnaden av en speciell samisk kultur i vårt land...”* av denna anledning anser utredarna att en betydande del av kostnaderna för rennäringsstödet kan motiveras som en insats för bevarandet av samekulturen som vidare anses vara en del av det svenska kulturarvet. Därmed har en uppfattning om att det är den samiska kulturen som motiverar rennäringsstödet, inte näringen i sig. Det finns här en motsättning i politiken eftersom samerna betraktas som en grupp med en kultur som skall bevaras, men endast en del av denna grupp får del av de särskilda rättigheterna. Att denna motsättning inte föranleder någon principändring i lagstiftningen får sin förklaring i vad som från politiskt håll inryms i begreppet samisk kultur.

Bärare av samisk kultur

Diskussionen kring vad som är samisk kultur och vilka som är bärare av denna kultur blir central när särlagstiftningen skall renoveras. Ett av de starkaste kulturbanden inom en grupp anses vara språket och det anses att de som till största utsträckning har bibehållit det samiska språket (och även den samiska kulturen) är renskötarna. (*se Lappskolan...*). En debatt kring sameskolans vidare existens förs och resulterar i att den anses fylla ett syfte som utbildningsväsende, särskilt för de med samiska som modersmål som skulle få det svårt i den svenska skolan. Från samiskt håll framhålls sameskolans betydelse för samekulturens fortsatta överlevnad. Sameskolan behålls även och det införs en valfrihet där samer själva får bestämma om deras barn skall gå i sameskola eller i allmän skola oavsett om de är renskötare eller inte. Denna politik ger uttryck för statens inställning att de samer som vill bör beredas tillfälle att assimileras samtidigt som det bör finnas möjligheter för samer som hamnat långt från rennäringen att åter närma sig den. Hela systemet med en särlagstiftning som skall stödja samisk kultur är beroende av att det finns något som kan betecknas som ”normal” eller ”äkta” samisk kultur. Det är fortfarande renskötseln som anses som den samiska gruppens kärna.

Det är renskötarens vardag och det samiska språket som anses vara det avgörande för samisk kultur. De renskötande samerna är de främsta kulturbärarna och det är kring dem minoritetspolitiken och särlagstiftningen måste byggas. I SOU 1960:41 kan läsas att *”Det är renskötargruppen, som i allt intill senaste tid bäst bevarat den lapska kulturtraditionen, även bortsatt från renskötseln såsom sådan bör betraktas icke endast såsom ekonomiskt och näringsmässigt arv utan även såsom ett kulturarv. Helt naturligt är det renskötargruppen som bevarat det lapska språket renast, och inom den har också allmogeslöjden och folkmusiken levtt ett friskt liv allt intill vår tid.”* (Mörkenstam 1999).

De som är långt från renskötseln och kanske inte ens bor i renskötelsesområdet är inte mycket att räkna med när samisk kultur skall stödjas. Stödet till rennäringen är nu egentligen ett stöd till det samiska och inte till näringen i sig. De två grupperna renskötande och icke renskötande samer är fortfarande distinkt åtskilda med de förstnämnda som kulturbärare och de sistnämnda som mer eller mindre långt från det samiska som förtjänar att särbehandlas. Genom den fortsatta politiken förstärks även skillnaderna mellan grupperna. De icke renskötande samerna ingår i den samiska gruppen men behandlas inte nämnvärt annorlunda än andra svenskar i allmänhet. Ett utslag av detta är förslaget om att upphäva rätten för icke renskötande samer att äga renar. Det föreslås att samebyn skall få ta beslut om hur många skötesrenar och från vem de skall ta emot dem. I SOU 1968:16 uttalas följande princip: *”...skötesrenägarens egenskap av renskötselberättigad liksom hans hemvist kommer att sakna betydelse för hans möjlighet att få sina renar omhändertagna. Principiellt sett anser vi detta vara riktigt; det är inte ägandet av renar utan rätten att hålla renar (egna eller andras) på bete på annan tillhörig mark som utgör huvudinhållet i renskötselrätten.”* (Mörkenstam 1999).

Genom detta blir det helt betydelselöst om man räknas till den samiska gruppen eller inte i avseende på de särskilda rättigheterna. De icke renskötande samerna exkluderas ytterligare från särlagstiftningen och jämföras med övriga medborgare. De renskötande samerna får nu en starkare ställning i politiken dels i rennäringsfrågor men även i frågor som rör samisk kultur och organisationer. Det samiska självbestämmandet inskränks däremot när det gäller renskötseln. Den kritik som fördes mot statens överförmynderi genom 1928 års lag anses av staten nu kunna avfärdas då systemet med samebyarna som ekonomiska föreningar införts. Samerna har nu möjlighet att föra talan mot t.ex. myndigheter. Samerna krävde att de skulle ges kontroll över samefondens medel då de ansåg att dessa tillhöra dem. Staten ansåg dock att den fortfarande skulle ha kontroll över rationaliseringsprocessen. Samerna fick representation i fondens styrelse men inte majoritet. Samisk majoritet godkändes dock i kultur och organisationsfrågor för vilka en särskild kulturdelegation utsågs av de samiska ledamöterna i fondstyrelsen. SSR krävde 1971 upplåtelseätten till den mark som samerna brukade. Kravet bemöttes av staten i SOU 1968:16 som endast omtalade frågan i rent praktiska termer: *”Endast en statlig förvaltning kan komma i fråga för uppgiften; medan en samisk förvaltning i praktiken inte torde kunna utformas så att den innefattar erforderliga garantier för att övriga befolkningsgruppers intressen blir i skälig omfattning tillgodosedda...”* (Mörkenstam 1999).

Den komplicerade äganderätsfrågan lämnades därmed utan kommentar.

Kvinnorna i samepolitiken

En grupp som inte längre kunde lämnas utanför vare sig politiken eller särlagstiftningen var kvinnorna (Mörkenstam 1999). De uppfyller som grupp inte normen för det samiska då den fortfarande består av den manlige renskötaren. Men kvinnorna kan inte ställas utanför då det

skulle äventyra hela näringen. I utredningar påtalas det att kvinnorna flyttar från renskötselområdet och att renskötarna har svårt att bilda familj. Nativiteten påverkas även negativt. Könsfördelningen ansågs vara ett stort problem när antalet ogifta kvinnor i renskötselområdet var lågt. Det rörde sig endast om cirka 50 personer. I SOU 1975:100 påtalas det dock att i landet i stort finns det ett överskott av 176 000 kvinnor ”*Vilken inverkan på samhället i stort skulle det inte ha om det någonstans i landet fanns ett stort antal ogifta män och man till detta område kunde knyta dessa kvinnor?*” (Mörkenstam 1999). Att kvinnorna tidigare förbisetts i politiken förklarar man med att renskötseln har setts som den enda inkomstkällan (*lapparnas näringsfång*, förf. anm) och renskötseln sågs som ett manligt yrke. Renskötseln hade dessutom ärvts på fädernet då kontrollen av detta ansågs viktigt för att behålla renskötseln inom den samiska gruppen. Det konstaterades att dessa regler inte var förenliga med det moderna samhället och allmän moral, och att tiden var mogen att likställa könen i juridisk mening. Det ansågs vara en avgörande åtgärd för att hålla kvinnorna kvar i renskötselområdet att de inte genom giftermål kunde förlora sin renskötselrätt och därmed tvingas lämna rennäringen. Rennäringen hade nu utvecklats på ett sådant vis att den ansågs vara mer ”kvinnovänlig” men det ansågs fortfarande vara ett manligt yrke. Kvinnorna ansågs vara nyckeln till rennäringens och därmed den samiska kulturens överlevnad. För att kvinnor skulle kunna stanna kvar och för att en normal familjebildning skulle vara möjlig krävdes det andra kombinerande näringar i området vid sidan av renskötseln. Det innebar att även andra näringar än rennäring måste inkluderas i det samiska kulturbegreppet för att stödjande åtgärder skulle kunna legitimeras. Dessa ställningstaganden ledde inte till några omvälvande ändringar i politiken då den manliga normen var för djupt rotad. Att kvinnorna fick en starkare ställning utmanade (och utmanar) dock synen på politikens grunder och synen på den samiska kulturen.

Tvångsförflyttningar

Gränsfrågorna mellan Sverige, Norge och Ryssland (se 1852, 1889, 1907, 1919) slutade med att trängsel uppstod i de nordligaste lappbyarna (Lundmark 1998). Utflyttning av lappar blev nödvändig vilken skedde på frivillig väg och med stöd av lagen från 1925 om tvångsförflyttningar. Av lapparna själva upplevdes påbuden om flyttningarna som tvång då man hotades med böter eller tvångsslakt om man vägrade (Kuoljok 1998). Av det totala antalet familjer, ca 60 stycken, hamnade merparten i de södra delarna av nuvarande Norrbottens län men ett tiotal familjer hamnade i Västerbottens län och vissa ända ner till Jämtland (Isaksson 1999).

Dessa tvångsförflyttningar var en tydlig effekt av den nya ordning som infördes med renbeteslagen från 1886 (Brunfelter 2004). Staten hade inordnat ett kollektivt brukningsskick som samtidigt medgav att myndigheter på administrativ väg kunde flytta lappar, oavsett härkomst, till områden där man ansåg att det fanns plats för fler renskötare.

Problemen som följde med tvångsförflyttningarna kan beskrivas som en kulturkrock, som blev större desto längre söderut man hamnade (SOU 1936:23; Kuoljok 1998; Lundmark 1998; Isaksson 1999). Det fanns två uppenbara skillnader mellan de lokala lapparna och de inflyttade, språket och renskötselmetod, där renskötselmetoden kanske var det mest omvälvande. De tvångsförflyttade lapparna tog med sig den extensiva skötselformen in till de områden där den intensiva skötselformen hade sina starkaste fästen med bl.a. ökade konflikter med bönderna som följd (SOU 1936:23, Isaksson 1999) (se även *Lappmannanäringarnas former och omfattning*). Den uppkomna situationen renderade sedermera i både motioner i riksdagen och en statlig utredning (Lundmark

1998) (se 1930, 1935). Röster höjdes till och med om att den extensiva renskötseln inte var lämplig i trakter med många nybyggen eller tätt bebyggelse. Dessa röster väcktes dock för sent, sett ur den intensiva renskötselns perspektiv, då den extensiva skötseln redan hade tagit över, en strukturförändring som tog högst ett decennium (SOU 1936:23; Isaksson 1999).

Den valfrihet Karesuandolapparna erbjöds om att antingen slakta ner renhjorden eller flytta, upplevdes av dem själva som ett tvång (Kuoljok 1998). Att just lagen från 1925 upplevdes som tvång har nog sin orsak i omständigheterna runt den uppkomna situationen efter renbeteskonventionen 1919 då reglerade flyttningar av lappar inte var något nytt påfund (SOU 1936:23). Flyttningar av lappar till andra lappbyar fanns redan med i 1760 års lappfogdeinstruktion där lappfogden kunde omfördela lappar mellan olika byar för att få en bättre resursfördelning. Sedan upplevdes ändå myndigheternas hanterande av flyttningarna såsom ett förmynderi av många av de berörda lapparna, även om uppgifter också talar för att lapparna i de berörda områdena själva fick besluta om vilka som skulle flytta respektive stanna (Isaksson 1999). Oavsett hur det förhöll sig med valfriheten angående flyttningarna ställdes man ändå inför ett val, och vissa familjer var tvungna att flytta.

Tvångsförflyttningarna skapade stora omvälvningar för alla berörda parter, d.v.s. för de ”tvångsförflyttade” lapparna, lapparna i de områden till vilka ”nya” lappar kom och för övrig befolkning, främst jordbrukare, i berörda områden (SOU 1936:23; Lundmark 1998; Isaksson 1999; 2000). I Norrbotten uppstod de första skärmytslingarna, både mellan lappar och lappar, och mellan lappar och bönder (SOU 1936:23). Anklagelser om renstölder och lata Karesuandolappar haglade. Grunderna till dessa anklagelser var att de hjordar som sköttes enligt det intensiva systemet drogs in i de större hjordar som sköttes extensivt. Samtidigt krävde den extensiva skötseln inte lika stor arbetsinsats, därav klagomålen om att de ”andra” var lata. En annan grund till klagomålen om lathet, eller bristfällig renskötsel, var att intrången på norskt renbete ökade. De ursprungliga renskötarna ansåg att detta berodde på de inflyttades bristfälliga bevakning (se 1930, 1935).

För Västerbottens del blev inflyttningen av andra lappar än mer påtaglig i form av konflikter som faktiskt till viss del ännu idag lever kvar, eller i vart fall underhålls (Isaksson 1999, 2000). I Västerbotten bedrevs vid tidpunkten för inflyttningen av Karesuandolapparna en intensiv renskötsel (*jämför med lappmannanäringarnas former och omfattning*), dessutom bedrev många lappar någon form av mindre jordbruksverksamhet vid sidan om renskötseln (Isaksson 1999). Varje familj hade sina egna områden som man utnyttjade och man följde med renarna året runt. Det mesta av renarna togs tillvara, mycket till självhushållning, och även fisket var en viktig binäring. Detta var det stadium till vilket den Västerbottniska renskötseln hade formats sedan renskötselns framväxt under 1600-talet. När nordlapparnas extensiva skötsel infördes var det omöjligt att upprätthålla den intensiva skötseln med konflikter mellan lapparna som följd. Anklagelser om renstölder och ommärkning av renar var vanliga, och med de friare renhjordarna ökade konflikterna med bönderna om framförallt myrhöet. I en lappby i Västerbotten blev resultatet av inflyttningen att de ursprungliga lapparna blev utkonkurrerade och för övrigt kände sig förtryckta (Brunfelter 2004). Denna känsla av hopplöshet bottnade i dels att man kände sig dåligt behandlade av de inflyttade lapparna men även att myndigheterna, främst lantbruksnämnden, tog parti och med stöd av lagstiftning förklarade att ursprungslapparna inte var att betrakta som lappar (Isaksson 2000). Det sistnämnda hade sin grund i att man bedrev jordbruk vid sidan om renskötseln vilket inte var förenligt med rebeteslagarna, alltså ett uttryck för ”lapp skall vara lapp politiken” (*jämför Rennäringslagstiftningen*). Sammanfattningsvis kan den uppkomna situationen beskrivas som att den enskildes rätt fick ställa sig åt sidan till förmån för renskötselns kollektiviserade rätt.

Situationen förbättrades knappast då de inflyttade lapparna i vissa trakter gick tjänstemännens ärende och t.ex. brände upp gamla sydsamiska renvaktarkojor etc., byggnader som av tjänstemännen betraktades som ”*luffartillhåll*” (Isaksson 2000). I en lappby försökte de ursprungliga lapparna upprätthålla den traditionella skötseln och trotsade den nyinrättade samebyn (efter 1971) och berörda myndigheter genom att släppa ut sina renar på sina traditionella marker. Detta projekt slutade med att den dåvarande samebyn, bestående av inflyttade lappar, helt sonika hämtade renarna med helikopter och senare skingrade den lilla hjorden.

De kanske starkaste uttrycken över de tvångsförflyttade lapparna kommer från de delar av Västerbotten där ursprungslapparna blev helt utkonkurrerade (Isaksson 2000). Där t.ex. en ättling till ursprungslapparna sammanfattar inflyttningens påverkan ungefär enligt följande: De tog min renskötselrätt, de tog mina renar, de tog min heder och de tog min samiska rätt. När jag sedan protesterade hamnade jag till slut i fängelse. Till råga på allt så stal dessutom staten de marker och vatten som mina förfäder brukat i generationer. Bakom detta uttalande ligger mycket mer än inflyttningen, lika stor orsak kan man finna i den för rennäringslag utformade lagstiftningen som till stor del formats av ”lapp skall vara lapp politiken” (Isaksson 2000) (*se Rennäringslagstiftningen*).

Diskussion kring rennäringslagstiftningen

Rennäringslagstiftningen är en särslagstiftning som omfattar de som kategoriseras som tillhörande den samiska befolkningsgruppen. Den tillkom inte som många tror för att skydda renskötseln eller samerna utan för att skydda resten av samhället från renskötselns skadliga påverkan och minimera de skador den orsakade. Det var förhållandet mellan de vilda renskötarna och de civiliserade jordbrukarna som skulle regleras. Regleringarna skedde alltid med de sistnämndas bästa i tankarna och alltid ur storsamhällets perspektiv. Det är den grunden som lagen vilar på idag och det kan ifrågasättas om en lag som ursprungligen är tilltänkt för reglering av konflikter mellan olika näringar, är tillämpbar i syfte att bevara en kultur och tillvarata en etnisk minoritets intressen. De ständigt pågående slitningarna inom den samiska gruppen kan tolkas som ett bevis på att politiken inte riktigt fungerar. Den politiska utveckling som lett till den närmast totala fokuseringen på rennäringslag som främsta bäraren av samisk kultur, är en följd av att samefrågan alltid anpassats efter yttre omständigheter. Det är svårt att veta hur situationen hade sett ut om regelverk och system hade skapats med samerna som utgångspunkt, och med bevarandet av deras kultur som huvudsakligt mål. Däremot är det ingen omöjlighet att skapa ett sådant system idag. Möjligheterna borde rent logiskt vara bättre idag än i slutet av 1800-talet då samhället förhoppningsvis har utvecklats och blivit mer humant, mer jämställt och mer demokratiskt.

Rennäringslagens nuvarande form har på många sätt formats av statens direkta påverkan. Skattesystemen under 1600-1700-talen styrde utvecklingen mot en mer extensiv form av renskötsel. Kolonisationen, avvittringen och renbeteslagarna utgjorde tillsammans ett oöverstigligt hinder för samernas utveckling av en kombinerad jordbruk/renskötsel kultur. Även strukturerna i det nuvarande samiska samhället har bildats under stark påverkan av lagstiftningen. De maktförhållanden som råder mellan de olika grupperna speglar statens grad av välvilja gentemot respektive intressegrupp. Att lagstiftningen delar den samiska befolkningsgruppen påtalas av många och det är svårt att argumentera emot.

Rennäringslagstiftningen skyddar samernas renbetesrätt men har samtidigt inneburit en schabloniserad bild av rättigheterna. En bidragande orsak är att de individuella rättigheter som enskilda samer hade uppgick i den kollektiva rättighet som tillskrevs de renskötande samerna som grupp. En annan orsak är att rättigheter med sedvana som grund inte får några fasta konturer utan tydliga preciseringar. Vid införandet av den första lagen är det lagstiftarnas åsikt att det inte skulle föreligga några problem att avgöra på vilka marker som samernas sedvanerätt gällde. Den senaste tidens rättsfall har tydligt visat att det var ett felaktigt antagande. För de privata markägarna, som ser samernas renbete som en påtvingad inskränkning i äganderätten, upplevs renbeteslagen som mycket oprecis. Begreppen urminnes hävd och gammal sedvana är svåra att förhålla sig till. Det är uppenbarligen svårt att bevisa både att hävd föreligger och att den saknas. Tillgången till dokumentation är mycket begränsad och den som finns är ofta svår att värdera.

I Nordmalingsmålet 2005 hänvisar rätten i sin dom till förarbetet för de första renbeteslagarna och renbeteskonventionerna, och anser att det där klargörs att sedvanerätt till renbete föreligger i området. Detta trots att inga detaljerade beskrivningar av förhållanden finns redovisade. Vidare sägs att det inte kan begäras av samerna att de skall presentera en bättre utredning av förhållandena än vad lappkommittéerna gjorde inför de tre första renbeteslagarna. Därför hamnar bevisbördan på markägarna som i stället måste bevisa att sedvanan upphört. Det innebär att markägarna skall bevisa frånvaro av renar, med andra ord redogöra för ett tomrum i arkiven. Om domstolen inte hade ansett att sedvanan var bevisad sedan tidigare, hade samerna i stället tvingats bevisa närvaron av renar men frånvaron av klagomål, d.v.s. bevisa ett tomrum i arkiven. Om nu ett tomrum i arkiven kan påvisas av endera parten återstår då för domstolen att värdera om detta tomrum består av icke existerande renar eller icke existerande klagomål på existerande renar. Parternas sakframställan får p.g.a. lagens luddiga begrepp en karaktär av månghundraåriga indiciekedjor som kräver en hel del god vilja av läsaren.

De rättsfall kring ägande- och nyttjanderätter som tagits upp av domstolarna har alla behandlat endast ett begränsat område vilket innebär att domarna inte per automatik kan överföras till andra trakter. Staten har bara gått halva vägen genom att lagstifta kring rättigheterna, men inte säkerställa tillgången till de grundläggande resurserna som krävs för att rättigheterna skall kunna utnyttjas. Det är svårt att se hur konflikterna skall kunna lösas inom ramen för dagens system utan att varje enskilt privatskifte i renbeteslandet blir föremål för en rättsutredning likt den i Nordmalingsområdet. Alternativet vore att staten valde en annan väg och genomförde någon form av förrättningar som omfördelade och bekräftade rättigheter på ett sådant sätt som anses vara i samhällets intresse. Det har gjorts förr under titeln avvittring. Ett sådant projekt skulle få väldiga proportioner och kostnaderna skulle garanterat vara kännbara. Det är svårt att överskatta mängden av statliga utredningar som skulle anses behövas eller tiden som ett sådant projekt skulle ta i anspråk. Att staten i stället föredrar den tysta betraktarens roll och låter intressenterna göra upp bäst de kan är kanske ett uttryck för att det anses vara det mest samhällsekonomiska alternativet.

Skogsbrukets framväxt

Brukandet av skog och mark före den industriella revolutionen

Skogsanvändningen, eller egentligen nyttjandet av alla naturens resurser, fram till den industriella revolutionen är ett vitt omspannande tema som i och för sig är intressant, men inte av allt för stor betydelse för uppsatsens slutsatser varför framställningen fram till 1850 får ses som tämligen allmän, (förf. anm.).

Fångstkulturernas nyttjande av skogen

Naturen nyttjades under denna period som jaktmark, för övrig insamling av föda, bränsle och för tillverkning av redskap (Kardell 2003). Skogen fick tjänstgöra som energikälla, byggnadsvirke och som ämnen till olika redskap. Största påverkansfaktorn var med stor säkerhet elden med vilken dessa människor påverkade stora delar av landskapet. För att få en relation till utnyttjandegraden så uppgick förmodligen skogsutnyttjandet till någon tiondel av tillväxten.

Fångstkulturernas nyttjande av skogen sträcker sig från den senaste inlandsisavsmältningen fram till ungefär 3 500 f. Kr (Kardell 2003). Under denna epok var antalet människor som på något sätt brukade de resurser som erbjöds av naturen fåtaliga. De basala krav man uppfyllde genom skogen var energi och föda. Det huvudsakliga sättet man påverkade skogen på var genom eld, men även genom ringbarkning och överdämningar. De skogar som vi idag betecknar som urskogar var skogstillstånd som knappast var optimala för dåtidens människor då de var för täta för att upplevas som strövvänliga, markvegetationen med möjlighet till att samla in ätbara växter var bristfällig p.g.a. det låga ljusinsläppet, och dessutom var det svårt att jaga i sådana skogar. De tidigare nämnda sätten att påverka naturen strävade till att öppna upp skogarna för bättre utkomstmöjligheter där bränningen torde ha varit den vanligaste och effektivaste metoden.

Det är svårt att bedöma i vilken omfattning dessa människor påverkade naturen men man kan sluta sig till att påverkansgraden var hög där branden utgjorde det främsta medlet (Kardell 2003). En konsekvens av människornas påverkan var troligen att man utrotade, eller i vart fall med jämna mellanrum kraftigt decimerade, vissa djurarter. Som exempel kan nämnas prärieindianernas buffeljakter där djur drevs över stup, dessa jakter reducerade populationerna till sådan grad att varje indian oftast bara upplevde en sådan jakt under sin livstid. Liknande jakter på vildren är kända från Skandinavien.

Angående utnyttjandet av träprodukter där vedförbrukningen torde ha utgjort den största delen var åtgången mindre än vad man kan tro (Kardell 2003). Kardell har gjort en jämförelse med indianbefolkning som utövade en brandkultur för att hålla prärien öppen. I denna kultur hölls landskapet öppet genom brandpåverkan där varje indian klarade av att manipulera ca 2 500 hektar. Om man överför detta med svenska förhållanden skulle en jägar-/samlarbefolkning innehållande 10 000 individer ha kunnat påverka hela den produktiva skogsmarksarealen. Om man vidare utgår från att varje individ hade ett årligt virkesbehov (energi, konstruktion m.m.) på ca 5 m³sk, vilket motsvarar dagens (2003) behov, skulle dessa människor under 6 000 år ha förbrukat 300 miljoner m³sk. En förbrukning motsvarande 300 miljoner m³sk kan låta mycket, men är vad vi i dagens samhälle förbrukar under en fyraårsperiod. Som jämförelse kan man också nämna att jägar-/samlarmänniskan kanske utnyttjade någon tiondel av skogarnas tillväxt. Störst påverkan utgjorde alltså de

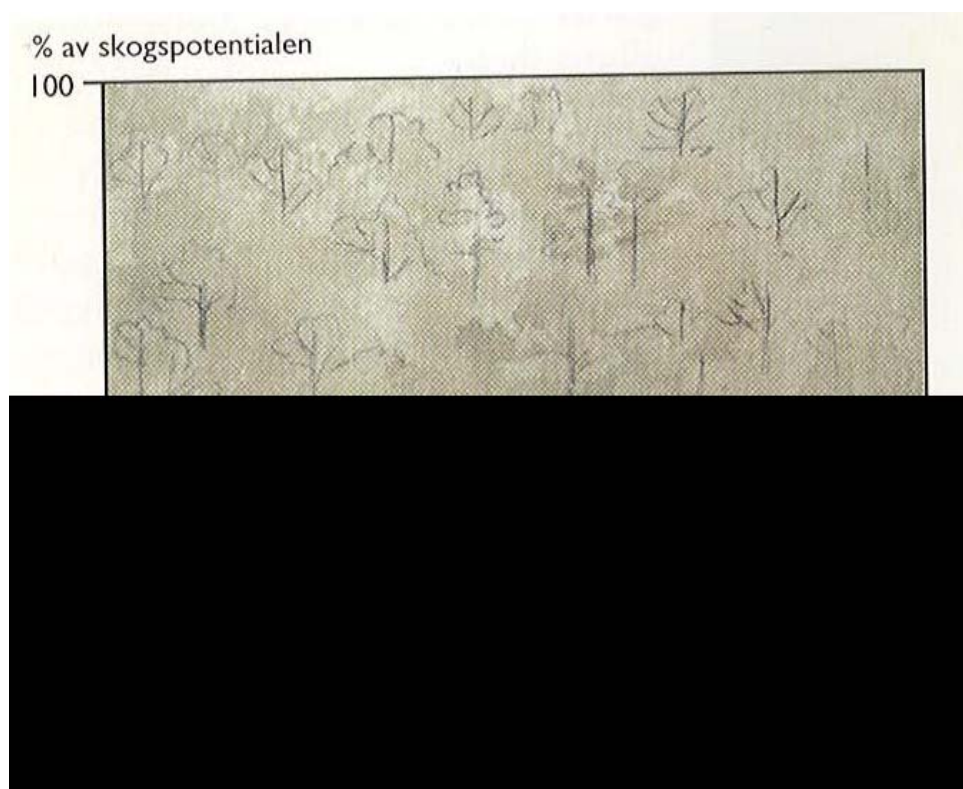
landskapsformningar som åstadkoms genom bränder men tyvärr har vi idag dåliga kunskaper om hur utbrett detta nyttjande var i norra Sverige.

Bondekulturens skogsutnyttjande

Bondekulturens, den i södra och mellersta Sverige, (för övriga kulturens resursutnyttjande se *Förhistoria & Lappmannanäringarnas former och omfattning*) resursutnyttjande som i detta fall innefattar tiden från 3 500 f Kr. till 500 f.Kr., eller yngre stenåldern och bronsåldern sker en stor relativ ökning av skogsutnyttjande jämfört med förra perioden, men trots det är nyttjandet fortfarande ringa (Kardell 2003). I södra Sverige där befolkningen tiodubblas under denna period ökar utnyttjandet av skogen med som mest upp till ca 2 % av tillväxten. Denna påverkan på skogen var försumbar på regional nivå men på lokal nivå märkbar och ibland t.o.m. katastrofal. I vart fall finns vederlag för att någon form av s.k. skottskogsbruk bedrevs för att få fram virke i lämpliga dimensioner, men även spridning av olika sorters bärande träd. Inga revolutionerande tekniska framsteg sker under denna period. I norra Sverige förekommer i princip inga spår av jordbruksverksamhet från denna tid. Jakt och fångst var de dominerande näringarna och påverkan genom eld, i syfte att manipulera naturen, borde fortfarande ha varit den största påverkansformen (se även föregående stycke).

Skogsutnyttjande från järnålder fram till medeltid

Under epoken från 500 f.Kr. till 1200 e.Kr. är järnframställningen av avgörande betydelse, även om det skulle dröja lång tid innan järn blev så billigt att det kunde räknas som var mans egendom (Kardell 2003). Byggnadsteknik och brukandet av jorden utvecklas, mycket tack vare redskap av järn, vilket leder till en befolkningsökning under perioden. Med dessa faktorer kan man i vart fall lokalt se tendenser till ett överutnyttjande av skogen vilket ledde till brist. En generell bild av skogsutnyttjandet i de sydsvenska landskapen, från introduktionen av jordbruket fram till vikingatid (figur 23).

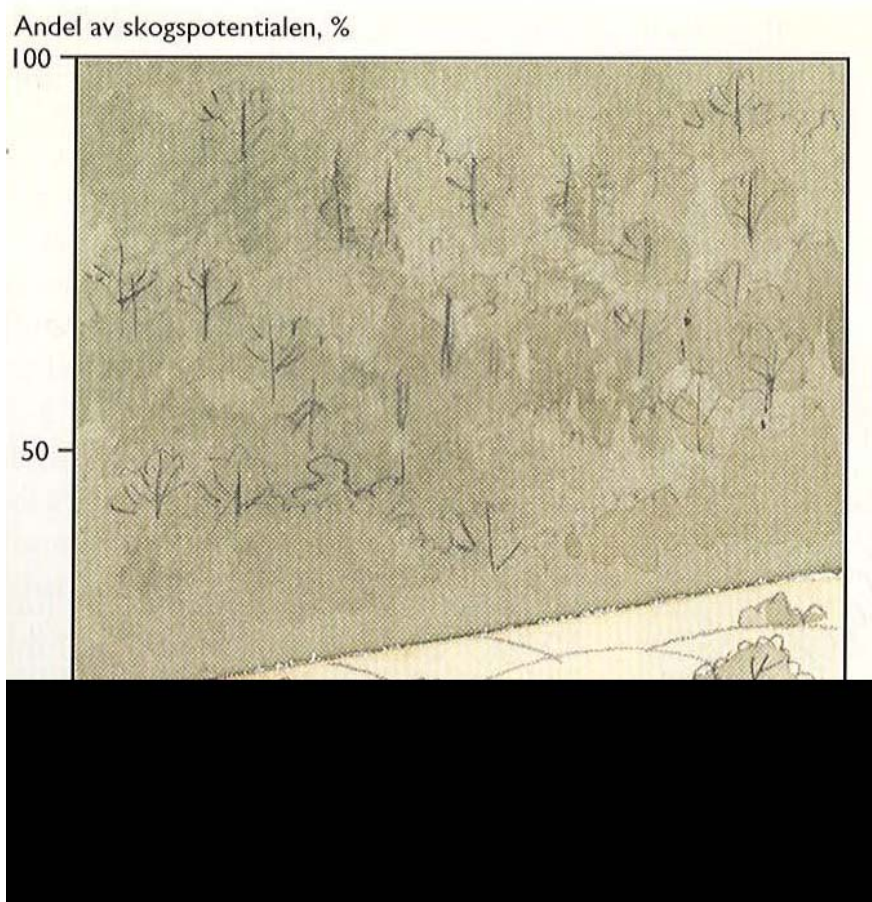

Figur 23. Utnyttjande av skogspotentialen fram till år 1000 e.Kr. (Kardell 2003).

Skogstillstånden och brukandet av dessa skogar i norr skiljer sig inte på annat sätt jämfört med Sydsverige annat än att barrträden är viktiga (Kardell 2003). Det bör dock tas i beaktande att jordbrukets kolonisationsvåg når upp till trakterna av Ångermanland och att förhållandena i inlandet (*jämför figur 12 under Kolonisationen*) knappast förändrats i någon nämnvärd grad. En grad av tamrenskötsel uppstår troligen under denna period (*se förhistoria*). Men de viktigaste resurserna från denna landsända är de pälsverk, vilka kom att utgöra en viktig marknad, som efterfrågas av hoven i Europa (*jämför t.ex. med Birkarlarna & 1553*). Någon skogspåverkan av annan grad än vad som nämnts i ovanstående stycken hade i vart fall inte skett.

Utnyttjandet av skogen under medeltiden

Medeltiden, åren 1200 – 1600, är en händelserik period som präglas av befolkningsökningar, krig, pestsjukdomar, handel, framväxten av feodalsamhället, kristendomens landvinningar och andra företeelser (Kardell 2003). Ett faktum är att teknikutvecklingen i skogen går långsamt under denna period vilket berodde på att kronan hade litet intresse av skogen. Därmed fanns det lite intresse att rationalisera driften. Skogsarbetet utfördes uteslutande av bönder. Detta förhållande kom att råda lång tid framöver. I det Sydsvenska området ökar skogsutnyttjandet till ungefär en tredjedel av skogspotentialen (figur 24). Detta gällde inte för Värmland, Dalarna och Norrland där det uppskattningsvis bodde ca 50 000 människor.

Figur 24. Utnyttjande av skogspotentialen mellan 1100-talet och 1600-talet (Kardell 2003).

För Norrlands del är tidslinjen i denna uppsats till stor del informativ för delperioden (förf. anm.). Värt att nämna är att en del sågverk anläggs längs norrlandskusten, det första i Gävle 1554 (Kardell 2003). Även s.k. kronosågar anlades i både Ångermanland och Västerbotten men med dåligt resultat. De få uppgifter som finns om en begynnande sågverksindustri får en privatsåg strax söder om Örnsköldsvik bidra med. Denna var i drift 1573 – 1580 och sågade uppskattningsvis ca 800 timmerstockar per år (Kardell 2003), vilket ger en fingervisning om sågarnas påverkan på virkesförrådet (förf. anm.). Dessa sågar var s.k. vattensågar som var dyra att investera i, därför var nog s.k. kransågar vanligare där två man genom att använda sig av en grop eller ställning sågade ut brädor tillsammans. Uppgifter om kransågarnas utbredning saknas, men de var förmodligen vanliga då arbetskraft var billigare än att investera i dyra sågkvarnar.

Största skogsutnyttjandet i Norrland var fortsatt jakt, fångst och insamling (Kardell 2003). Norrlandskusten var koloniserad i början av 1300-talet där de s.k. birkarlarna utgjorde en del av denna befolkning (se *Birkarlarna*). En stor företeelse i slutet av 1500-talet är handeln med pälsverk från denna region. Skinn och pälsar blev mode i Europa vilket senare föranledde de första regala anspråken på Norrland, som före denna tid betraktades som en allmänning, genom de olika skinnskatterna (se *1500-talet*). Denna verksamhet var mycket livlig och genererade bl.a. matvaror i gengäld till skattebetalaren (för effekterna av detta se bl.a. *1553, 1607*) och som exempel kan nämnas att ett lodjursskinn kunde vara värt upp emot 200 kg smör. En annan viktig handels- och skattevara var fisken vilkens betydelse kan beskådas i tidslinjen (förf. anm.).

Rekordåret 1560 inkom från Norr- och Västerbotten följande pälsverk; 19 202 ekorrskinn, 448 mårdsinn, 44 fjällrävsskinn, 27 rävsinn, 20 varg- respektive utterskinn, 19 järvskinn, 18 bäverskinn, 5 björnsinn och 141 hermelinsinn (Kardell 2003). Den kungliga skinnkammaren (se *1533*) realiserades med jämna mellanrum och 1563 var ett sådant år då Erik XIV sålde ut bl.a. närmare 500 000 ekorrskinn. Skinnhandeln avtar sedan i slutet av 1500-talet, antingen som en följd av att priserna gått ner p.g.a. förändrat mode ute i Europa, eller att tillgången på pälsdjur blev avsevärt mindre med minskade skatteintäkter till kronan som följd (Kardell 2003). Detta fick följd för lapparna då kronan ändrade skatten (se fr.o.m. *1602*) och övergången till rennomadismen inleddes. Sammanfattningsvis var påverkan på skogarna i norr fortfarande liten.

Lagstiftning

Gällande lagstiftning med anknytning till skogen kunde bl.a. återfinnas i följande lagstiftning:

- Landskapslagarna, där man främst kan beskåda Hälsingelagen (se *Gällande lag och rätt*).
- Magnus Erikssons landslag som utkom 1340.
- Kristoffers landslag som utkom 1442.

Ovan nämnda lagstiftning kan beskådas närmare i hänvisat temastycke samt under respektive år i tidslinjen, (förf. anm.).

Brukandet av skog från 1600-talet till 1850

Liksom i de föregående beskrivna perioderna hade den största ökningen av brukandet av skogen skett i de södra delarna av Sverige (Kardell 2003). För Norrlands del hade i slutet av denna delperiod exploateringen av de stora skogarna just påbörjats där man i

slutet av perioden kan skönja en begynnande sågverksbransch med utbyggandet av flottleder som följd. Annars är de viktiga skogsförbrukande näringarna under perioden att hänföra till tjärbränning, gruvnäring, salpeterstillverkning, pottasketillverkning men framförallt befolkningens vedbehov, men nya tider skulle komma. Kolonisationen av de stora ödemarkerna hade nått sin höjdpunkt i slutet av delperioden (Rudberg 1957), vilket i sin tur innebar att det fanns gott om ledig arbetskraft, läs skogsarbetare, när man senare inledde exploateringen av skogarna (Kardell 2004). Under denna period, 1846, upphör bergsbrukens privilegier. En annan viktig aspekt var att man under 1800-talet inledde exploateringen av Norrlands skogar som brukades genom s.k. timmerblädning, om egentligen var att definiera som en ren dimensionshuggning då återväxten nästan uteslutande uteblev i de blädade bestånden (Enander 2000; 2001).

Allmogens skogsutnyttjande

Nybyggarna som tog steget in i lappmarkerna/ödebygderna utnyttjade skogen på bondens vis (Kardell 2003). Man röjde land för upptagandet av åkrar, en verksamhet som dock får betraktas som försumbar i Norrland med tanke på de dåliga förutsättningarna för jordbruk. I södra Sverige sågs skogen under denna period länge som ett hinder för jordbruket. En faktor som däremot påverkade skogen var böndernas brukande av elden. Elden användes om inte för att skapa odlingsmark, d.v.s. svedjande, ändå för att skapa goda betesmarker för kreaturen. Men som tidigare nämnts användes elden i Norrland ibland för att hålla lapparnas renar borta från nybyggena, (förf. anm.) (se *Kolonisationen*). Skog till bränsle för uppvärmning var fortsatt av primär betydelse (Kardell 2003). Kardell har skattat städernas behov av ved för 1850 till ca 800 000 m³sk. Sekundärt kom virke till gärdesgårdar, tertiärt till husbyggnadsvirke och kvartärt var faktiskt näver den viktigaste skogsråvaran. Näver användes till en mängd olika saker där takbeklädnad kanske var det viktigaste. Nävret ersattes av takspånet i mitten på 1800-talet. Näver var också en icke försumbar handelsvara men användes till en rad mer eller mindre sofistikerade ändamål. Sammanfattningsvis var björken troligen det värdefullaste och mångsidigaste trädslaget under tiderna för självhushållning.

Jakten och fisket var inte heller obetydliga näringar i Norrland, både för självhushållning och export (Kardell 2003), men det intressanta är framväxten av andra skogligt relaterade näringar, (förf. anm.).

Gruvindustrins krav på skogstillgångar

Gruvnäringen och bergsbrukens krav på stöttor och ved för tillmakning var skogskrävande företeelser som däremot hade liten betydelse för Norrland (Kardell 2003). De enda egentliga bruken i lappmarkerna under denna period är de omtalade silvergruvorna i Nasafjäll och Kedkevare, vilka båda var i drift under relativt kort tid (se *tidslinjen*). Nedläggningen av dessa berodde inte i första hand på virkesbrist utan snarare på dålig lönsamhet där en delorsak kan ha varit de krävande transporterna av virke till gruvschakten. Däremot är det sannolikt att vedbrist skulle ha uppstått om man hade lyckats upprätthålla driften av dessa gruvor tillräckligt länge.

Salpeter

Tillverkning av salpeter, som sedan användes för att framställa krut, var under denna period en viktig näring för Norr- och Västerbotten (Olofsson 1974; Kardell 2003). Salpeter utvanns främst genom att med hjälp av vatten utlaka urinmättad jord ur stall och ladugårdar. Den erhållna lösningen indunstades sedan genom kokning över eld. Processen var mycket

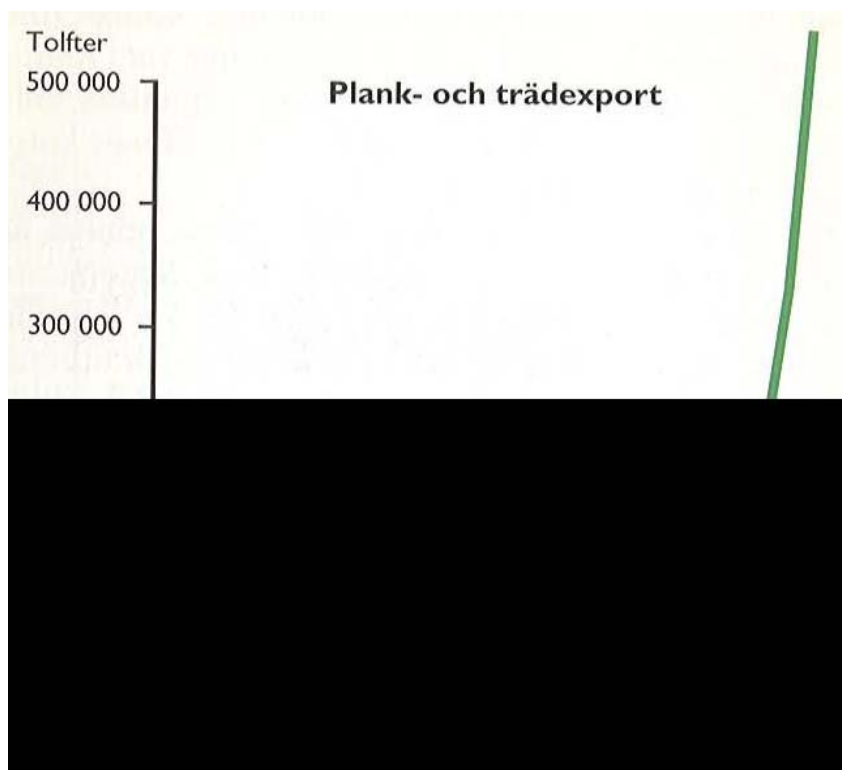
vedkrävande och det krävdes uppskattningsvis 1,2 m³f ved för att producera 1 kilo salpeter. Salpeteren rönt stor uppmärksamhet hos kronan under lång tid med olika former av krav på att allmogen skulle tillverka en viss mängd av denna vara, som exempel kan det nämnas att 1805 utformades en skyldighet för allmogen att producera 4 kilo salpeter per år och hemman. Verksamheten nådde stor skala i Västerbotten när Österbotten förlorades, där tillverkningen då var stor, men en annan orsak kan ha varit den goda virkestillgången. Under de bästa salpeteråren tillverkades ca 300 000 kilo i hela Sverige vilket borde ha krävt uppskattningsvis 360 000 m³f ved, en inte allt för skrämmande siffra ur ett riksperspektiv, men vedbrist som en följd av tillverkningen uppstod säkert lokalt. Tillverkningen upphörde under 1860-talet p.g.a. billig import.

Pottaska

En annan viktig produkt från skogarna var pottaskan (Kardell 2003). Pottaska användes vid glasframställning och framställdes genom indunstning av ett salt som lakades ur aska från framförallt lövträd. Under denna delperiod fanns det två stora distrikt för pottasketillverkning varav ett låg i Norrland. Det norrländska distriktet sträckte sig från de norra delarna av Ångermanland till Överkalix där tyngdpunkterna av produktionen låg längs Ume-, Vindel- och Skellefteälven. Exporten från Västerbotten inleddes under 1820-talet och upphörde under 1860-talet under vilken tid det tillverkades ca 4 700 ton pottaska. Tillverkningen var skogskrävande och forskning har visat att man i Västerbotten troligen använde all den björk som fanns inom rimligt räckhåll, alltså en verksamhet som kan antas ha påverkat sammansättningen av skogen.

Begynnande träindustri

Exporten av plankor och brädor är en näring som tar fart under denna delperiod (Kardell 2003). Sågverksnäringen var under lång tid en näring som utvecklades långsamt, förutom små husbehovssågar som förmodligen var vanliga. Det var främst kombinationen av transporttekniker och kronans handelspolitik som bromsade sågverksnäringen. Bergsbrukens privilegier innefattande de s.k. rekognitionsskogarna vilket var en negativ faktor för sågarna (se *Allmän fastighetsrättshistoria – Rekognitionsskogar*). En annan orsak till den långsamma utvecklingen var att Sverige under denna period var involverat i ett flertal krig under vilka det ofta stadgades om exportförbud i olika former, främst av strategiska skäl. Stapelstädernas exklusiva rätt att handla med utlandet bidrog också till att hämma näringen där Stockholms inverkan på Norrland uppmärksammades av bl.a. landshövding Gyllengrip under 1700-talet (Olofsson 1974). Alla varor som seglades ut från Västerbotten var tvungna att passera Stockholm vilket sammanfattningsvis innebar att Västerbottningarna exporterade, till Stockholm, till deflationspriser och importerade, från Stockholm, till inflationspriser. En företeelse som länge verkade hämmande just för Norrlands del. Försättningsvis var bönderna bundna av ett seglationstvång, d.v.s. de fick inte segla med sina egna brädor utan var tvungna att skicka dessa via en stapelhamn, och i vissa trakter fick de endast avverka ett visst antal sågstockar per år och hemman. Avslutningsvis fick inte sågar anläggas på kronans allmänningar och oskiftade skogar, dessa restriktioner mildrades emellertid under perioden med t.ex. anvisningar i skogsordningarna m.m. (se t.ex. *Allmän fastighetsrättshistoria-Stockfångstskogar*). Sågverksnäringens expansion beskrivs bäst med en figur som också får symbolisera ingången till nästa delperiod (figur 25).

(Kardell 2003).

En annan viktig exportvara, framförallt i slutet av delperioden, var fyrkanthugget virke som t.ex. bjälkar och sparrar (Kardell 2003). Norrland fick en stor andel av denna marknad och stod för drygt 40 % av exporten under perioden 1841 – 1850. En förutsättning för denna verksamhet var flottning vilken utvecklades i takt med verksamheterna i skogen. Ett annat samband är att sågverken gynnades av bjälkhuggningen, dels genererade bjälkarna kapital som kunde investeras i sågverksamheten och dels behövdes bräddor som mellanlägg då bjälkarna skulle skickas. När sågverksamheten knöts till bjälkproduktionen i Västerbotten är inte klarlagt, dock var fyrkanthuggningen länge en ren allmogenäring.

Flottning

Med fyrkanthuggningen och sågverkens framväxt i Norrland följde som sagt flottningen (Kardell 2003). Med denna påbörjades exploateringen av skogen inåt landet med början längs de stora älvarna. När skogsintresset steg i början av 1800-talet tog flottningen en ny vändning genom att man aktivt började rensa s.k. flottleder. När flottledsrensningen nådde Norrland var rensningen av strömmarna, som till en början omfattade Ume- och Vindelälven, även till stor del inriktad på att underlätta transporten av tjärtunnor.

Tjära

Tjärbränning var en annan stor verksamhet i Norrland under denna tid och en verksamhet som expanderade kraftigt i början av 1800-talet (Kardell 2003). Den riktiga tillverkningsökningen skedde i Västerbotten efter länsdelningen 1809. Tjäran brändes dels av stubbar och vindfällan, och dels genom att använda katade tallar. Katning var en process där man med yxa först barkade tallar så långt upp man nådde förutom en smal s.k. livrand på trädets nordsida. Efter några år kom man tillbaka med stegar och fortsatte processen högre

upp på stammen varpå trädet fälldes efter ca 6 år. Vid fällningen utnyttjades ofta hävstångsprincipen så att även stubben rycktes upp ur marken. Virket fördes sedan på vinterföre fram till brännplatsen där det klövs i fina stycken, själva bränningen utfördes vanligen mellan flottnings- och slåtterssäsongen. Näringen var viktig för Sverige under lång tid men tyvärr saknas fullständiga uppgifter om tillverkningsvolymerna då exportsiffrorna inte är fullständiga. En hel del tjära förbrukades även lokalt. Därför är det svårt att uppskatta hur denna verksamhet påverkade skogen men att brist på lämplig ved uppstod lokalt är troligt. Kardell har gjort ett försök att skatta virkesåtgången vid tjärbränning där han utgår från relationstalet 2:1, d.v.s. att det går åt 2 m³sk för att tillverka en tunna tjära. En tunna rymde ca 125 liter, +/- 8 liter. Med detta samband skulle t.ex. 1843 årsproduktion, som delvis är approximativ, på ca 46 000 tunnor ha krävt ungefär 92 000 m³sk tallvirke. Tjäran kunde vidareförädlas till beck vilket krävde ytterliggare virke då tjäran då måste destilleras, tyvärr är uppgifterna om denna verksamhet ännu mer bristfälliga.

Lagstiftning

Lagstiftning med anknytning till skog, och andra skogligt intressanta företeelser, var bl.a. följande skrivelser och reformer:

- Skogsordningen från 1647.
- Skogsordningen från 1664.
- Förordningen, skogsordningen eller avvitringsstadgan från 1683.
- Skogsordningen från 1734.
- Skogsordningen från 1793.
- Skogsordningen från 1805.
- Staten tog 1850 ett beslut om att belöna skogsodling.
- En annan skogligt relaterad aktivitet under perioden var påbörjandet av avvitringen i vissa delar av Norrland (*se Avvittringen*).

För ovanstående uppräknade händelser se tidslinjen och nämnda temastycke, (förf. anm.).

Brukandet av skog mellan 1850 och 1900

Största konsumtionen av skog under perioden var bränn- och husbehovsved (Kardell 2004). Viktiga framsteg inom skogsbranschen är sågverksnäringens framväxt och en begynnande pappers- och massaindustri i södra Sverige. Dessa framsteg byggde på ett flertal faktorer men en av de viktigaste var förmodligen förbättrade kommunikationer, där flottningen till en början spelade en huvudroll. Den kraftiga utvecklingen av skogsindustrin under denna period hade sin grund i flera faktorer. Dels var liberalismen den härskande ideologin under nästan hela 1800-talet vilket bl.a. underlättade skapandet av rörlig arbetskraft vilken var en förutsättning för skogsnäringen (Enander 2000). Samtidigt var skogsbruket avreglerat vilket innebar att råvaran kunde brukas fritt. Och sist men inte minst var virkesförrådet stort där en beräkning från 1870 visade att virkesförrådet i Norrland var lika stort som det var vid 1900-talets slut. Ytterliggare en orsak till skogsnäringens framväxt var att det fanns ett överflöd av arbetskraft under vintern vilka kunde träda in i rollen som skogsarbetare (Kardell 2004). Dessutom sker några tekniska framsteg för skogshuggarnas del där sågen ersätter yxan under 1880-talet, vilket Israel Adolf af Ström hade åberopat sedan 1852. Andra viktiga redskap som introducerades under 1800-talets andra hälft var lyftsaxen, getdoningen och björnbindslet. Alla dessa redskap skulle visa sig konkurrenskraftiga i princip ända fram till 1950-talet.

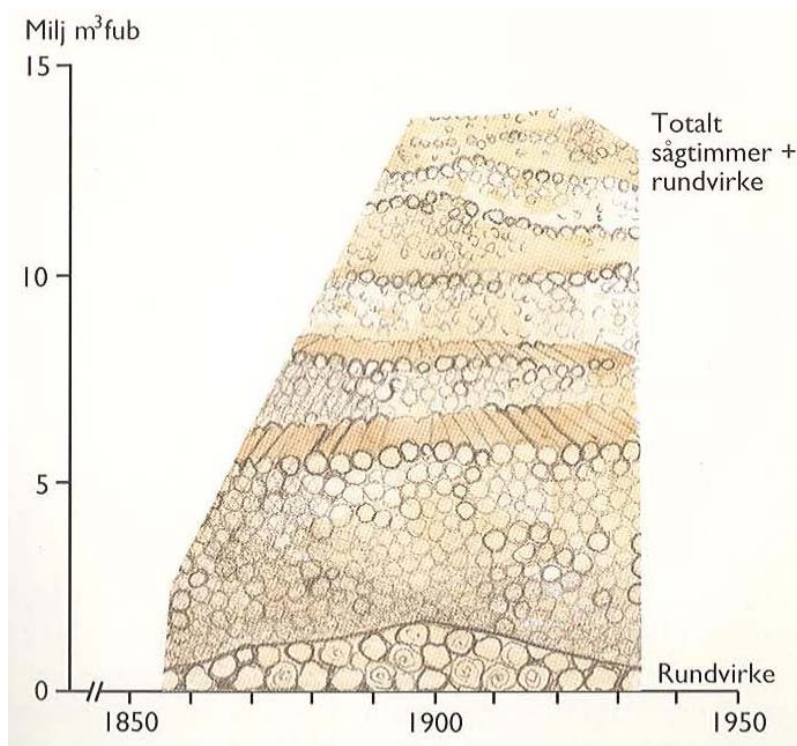
Andra viktiga händelser under denna period är påbörjandet av avvitrningen i Lappland och tillkomsten av renbeteslagen år 1886, formulerandet av den första skogsvårdslagen, samt inte att förglömma upprättandet av Kungl. Skogsstyrelsen 1859 vilken ersattes av Domänstyrelsen 1883 (Enander 2000). För skogarna i Norrland kom även Uno Wallmos idéer, vilka presenterades i hans bok ”Rationell skogsafverkning”, att få stor betydelse.

Bönderna nyttjade skogarna på samma sätt som förut fram till dess att skogen fick ett rotvärde, efter det försvann betesbränningarna och barkskavningen (Kardell 2004).

Sågverksbranschen

Sågverksbranschens fick i sin utveckling influenser från England (Kardell 2004). Från England kom ångdrivna ramsågar som revolutionerade branschen där den avgörande sågen anses vara den i Tunadal, utanför Sundsvall, som togs i bruk 1849. Men vattensågarna kunde med rätt skötsel hävda sig ända in på 1890-talet. Sågverksbranschen tog verklig fart i mitten på 1800-talet och produktionen ökade med i genomsnitt 5 % per år under ca 50 år, från 1,4 miljoner m³fub till 12,8 miljoner m³fub, vilket motsvarar en förbrukning av ungefär 2 respektive 19 miljoner m³sk. Redan 1875 stod Norrlandsskogarna för hälften av den svenska trävaruexporten (Pihlgren 1998). För att säkra råvarutillgången började sågverken tidigt att teckna s.k. avverkningsrätter, en företeelse som tog fart i delperiodens början och som sedermera kulminerade 1860 – 1875 (Kardell 2004). Avverkningsrätten var ett avtal, ofta gällande under 25 – 50 år, som gav köparen rätt att avverka all tall överstigande en viss dimension under avtalstiden. Tall var det enda värdefulla trädslaget till en början, men under 1860-talet kom även granen att omfattas. Kort och gott kan man summera dessa avtals förekomst med att de ofta ledde till bistra strider mellan köpare och säljare. Avverkningsrätterna kom sedan att ersättas genom att sågverksbolagen började köpa upp hemman vilket senare reglerades genom ett bolagsförbud 1906. Avverkningsrätterna kom sedan att tidsregleras ett flertal gånger där en avtalstid om 5 år fastställdes 1905. Dessa förehavanden, samt överutnyttjandet av stockfångstprivilegierna, ledde till en hel del åverkan på skogarna där Västerbotten var värst drabbat. Under perioden 1863 – 1868 överskred avverkningarna på kronans marker i Västerbottens län den förutbestämda nivån med 44 % eller 384 000 träd.

Förädlingen av skogsråvaran var uppdelad på flera olika sortiment. Fyrkanthugget virke producerades under hela denna period, varav det mesta gick på export (Kardell 2004). Det var allmogen som till största delen stod för produktionen. En uppdelning av resterande sortiment kan göras i rundvirke, vilket sammanfattar bjälkar, sparrar, slipers och pitprops, och sågtimmer. Fördelningen på dessa två sortiment (figur 26), kan i viss mån också symbolisera sågverksnäringens framväxt, (förf. anm.).

Figur 26. Sågverkens produktion mellan 1850-talet och 1950-talet (Kardell 2004).

Värt att nämna i skogshushållningssammanhang är det berömda s.k. sparrhygget som togs upp i Skellefteåtrakten (Kardell 2004). Från 1860-talet fraktades därifrån årligen 115 000 sparrar, en siffra som på 1870-talet hade stigit till 320 000 stycken årligen. Toppnoteringen kom under perioden 1868 – 1873 då årsgenomsnittet var så mycket som 730 000 sparrar. Sparrar var detsamma som bjälkar fast med klenare dimensioner vilket föranledde att även ung skog kunde avverkas för detta ändamål. Denna misshushållning påtalades och ledde senare till att en dimensionslag infördes 1874 (*se vidare under detta år*).

Massaindustri och pappersbruk

Teknik för att framställa papper ur sönderdelade träfibrer hade utvecklats 1844 i Tyskland, en uppfinning som köptes in till Sverige där det första träsliperiet uppfördes i Trollhättan 1857 (Kardell 2004). Slipningen för att sönderdela fibrerna skadade dessa varför andra sönderdelningssätt eftersöktes. I England löste man problemet under 1860-talet genom införandet av kemisk sönderdelning. Från England importerades sedan en komplett anläggning för kemisk sönderdelning vilken uppfördes i Småland 1872. Som en följd av massaindustrins framväxt, och därmed massa som exportråvara, minskade antalet pappersbruk. En del av pappersbruken anlade egna massabruk och en del nyanlades vid befintliga massaindustrier, men det fanns pappersbruk utan anknytning till någon massaindustri. Vid tidpunkten för 1889 fanns det ca 134 massafabriker i Sverige och antalet pappersbruk var totalt 65 stycken 1900.

Utmärkande för de första massaindustrierna var att de saknade koppling, d.v.s. att de inte uppfördes av något bolag eller någon annan skogsägare, till skogsbruket och att utbyggnaden skedde i södra Sverige, dessa industrier var vid slutet av denna period inte utvecklade i Norrland (Kardell 2004).

Koltillverkning

Träkol var fortsatt en viktig produkt under denna period där prisrelationen till tackjärnet ökade från 25 % till 50 % mellan 1850 och 1875 (Kardell 2004). Kolet kom, trots importen av stenkol, att vara en viktig produkt till andra världskrigets slut. För att nämna några exempel så uppgick kolkonsumtionen till 36 miljoner hektoliter 1850, motsvarande förbrukning i perioden 1880 – 1885 var 57 miljoner hektoliter, därefter sjönk konsumtionen successivt ner till 20 miljoner hektoliter 1945, med undantag för en ökad konsumtion under andra världskriget. För att effektivisera koltillverkningen prövade man att införa kolugnar där man samtidigt kunde ta tillvara olika biprodukter, dessa ugnar gjordes senare mobila utan biproduktsfunktion. Som mest hade ugnarna 30 % av marknaden men fick aldrig något genomslag, varför är svårt att säga. Den viktigaste utvecklingen blev istället att man satte en skorsten på de vanliga kolmilorna vilket gjorde att kolningen gick snabbare och att utbytet blev högre. Dessutom blev kolningen lättare med skorsten och krävde inte samma erfarenhet som vid kolning med traditionella milor. En viktig funktion som kolningen hade var att den var beståndsvårdande och då särskilt efter att sågverksindustrin hade utvecklats. Kolningsvirke skaffades genom gallring och röjning av klenare dimensioner och var därmed kvalitetshöjande för skogarna. Skogsförbrukningen vid kolning varierade men 1900 användes ca 4,8 miljoner m³sk vilket motsvarade 10 % av den totala virkesförbrukningen. År 1945 hade förbrukningen sjunkit till 2,5 miljoner m³sk, eller inte fullt 5 % av totalförbrukningen.

Tjärproduktionen

Tjärnan fick under 1870-talet konkurrens från stenkolstjära men behöll sin betydelse som skogsprodukt tills andra världskriget var slut (Kardell 2004). Produktionen, av vilken 80 – 90 % härstammade från Norrland, är svår att skatta då endast exportsiffror finns att tillgå. Den inhemska konsumtionen utgör alltså ett mörkertal. Fram till 1880-talet var exportgenomsnittet ca 55 000 tunnor/år, från 1886 – 1905 sjönk exporten till ca 35 000 tunnor/år. I samband med införandet av kolugnarna steg sedan produktionen till ca 50 000 tunnor/år för att sedan avmattas i samband med kriserna under 1920-talet. Därefter sjönk exporten till ca 15 000 tunnor/år. En ökning i produktionen inträffade under andra världskriget då omfattande försök gjordes att tillverka bränsle och oljor ur tjära. När kriget var slut och fossil olja återigen kunde importeras försvann tjärbränningen på endast några få år och var, och är, därefter betydelselös. Råvaran övergick under denna period i princip till att endast innefatta tallstubbar, en verksamhet som sågs som skogsvårdande. Trots att man förlorade en del näringsämnen fick man trots allt en markberedning som gynnade förnyringen och dessutom togs substratet för eventuella skadeinsekter bort. Dessa effekter var dock marginella då stubbrytningen sträckte sig över en relativt kort tid, med några undantag, och att den ändå var relativt areellt begränsad.

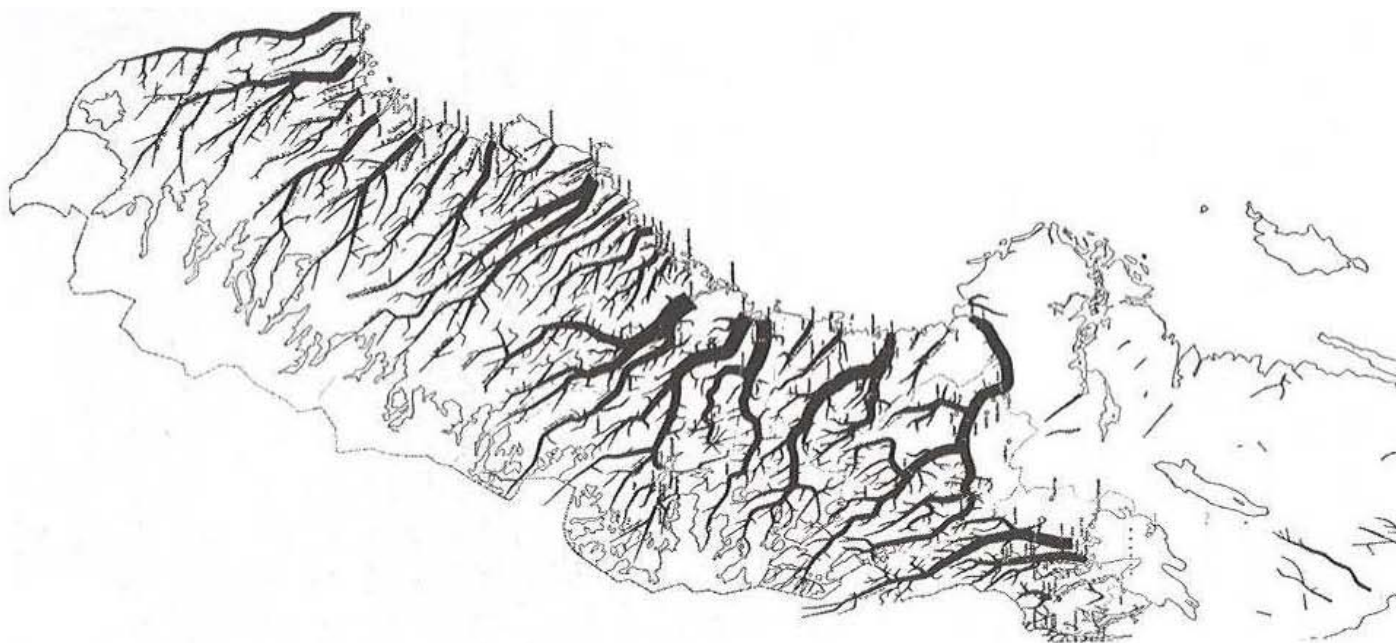
Husbehovsved

Ved till husbehov var ett av de viktigaste sortimenten om man ser till volymen (Kardell 2004). Några säkra uppgifter om volymer finns inte förrän efter den första riksskogstaxeringen 1923. Approximativt kan man anta att husbehovsveden 1850 stod för 75 % av den totala avverkningsvolymen, en siffra som sedan sjönk till 50 % vid sekelskiftet 1800/1900. Bottennoteringen på 35 % nåddes under 1930-talet då import av bl.a. stenkol började konkurrera. Intresset för ved svalnade då fossila bränslen och vattenkraft gjorde sitt intåg. Denna energiomsvängning fick sedan kännbara följder under de båda världskrigen, framförallt under det första världskriget. Till det andra världskriget var man beredd och hade färdiga beredskapsplaner. Under andra världskriget avverkades under fyra år 225 miljoner m³ ved vilket enligt statsmakten gjordes under skogsvårdande former. Uno Wallmo benämnde

dock denna verksamhet som en bacillburen sjukdom som innebar att alla träd högre än en manshöjd avverkades till ved.

Transporter

En förutsättning för skogsnäringens framväxt, som under denna period innefattar en rad verksamheter, var till en början flottningen (Kardell 2004). Dess omfattning är till en början okänd p.g.a. bristande statistik men hade pågått åtminstone redan under 1700-talet, men även äldre uppgifter finns. Flottningens omfattning beskrivs bäst genom figur 27 som beskriver perioden 1880 – 1950 och där bredden på respektive flottled anger dess nyttjandegrad. Flottningen möjliggjorde exploateringen av i princip all skog, även i Norrland, och som exempel kan nämnas att längden på flottlederna utökades från 100 mil till 2 000 mil mellan 1860 och 1895 (Enander 2000). Utbyggnaden av flottningslederna hade emellertid ett pris. Det var dyrt att rensa flottleder vilket sänkte avverkningsnettot vilket i sin tur kom att kompenseras bl.a. genom bristande skogsvård (Enander 2000), och ibland överuttag (Kardell 2004).

Figur 27. Flottleder under perioden 1880 till 1950 (Kardell 2004).

Övriga transporter skedde med häst och doning, men ibland med oxar (Kardell 2004). Längst i norr använde man sig även av renar vid timmertransporter då det var brist på både folk och hästar. Renarna användes ända in i 1930-talet och användes även till att trampa till basvägar och avlägg. Några nämnvärda rationaliseringar av transporterna i skogen kom inte till förrän efter 1950-talet (Enander 2000).

Lagstiftning och andra reformer

Till formell lagstiftning som hade direkt anknytning till skogen kan följande lagar räknas:

- Utsyningslagen 1866 som gällde lappmarkerna.
- Dimensionslagarna för Norr- resp. Västerbotten från 1874 och 1882.
- Nedsättningen av upplåtelseiden för avverkningsrätter som beslutades 1889.

Framväxten av en mer stringent lagstiftning var omgärdad av en hel del uttalanden, debatter och reformer, (förf. anm.). Dessa händelser var bl.a.:

- Avvittringen som nu påbörjades i de sista oavvittrade delarna av Sverige (*se Avvittringen*).
- Debatten om en stringentare skogslagstiftning var omfattande, vilken till stor del handlade om ett eventuellt krav på återväxter, denna kan till viss del beskådas i tidslinjen (förf. anm.).

Skogsbrukssätt

Avverkningarna i Sverige skiljde sig åt där Syd- och Mellansveriges skogar sedan 1830-talet i stort brukades genom trakthyggesbruk, dock inte bondskogarna (Kardell 2004).

Trakthuggningen hade inrättats genom tyska förebilder på initiativ av bl.a. Israel Adolf af Ström. Böndernas skogsbrukande utfördes troligen till största delen genom plockhuggningar och blädning.

I norra Sverige skedde avverkningarna fortsatt i princip genom timmerblädning vilket man fortsatte med långt in på 1900-talet (Enander 2000). Staten hade genom avvittringen i framförallt Norrland ökat sitt skogsinnehav (*se Avvittringen*), vilket skulle förvaltas av Domänstyrelsen/Domänverket. Av tradition hade man under 1800-talets första hälft bedrivit skogsbruket på detta sätt, vilket man fortsatte med även under denna period och långt in på 1900-talet. Anledningen till att man vidhöll denna princip, trots att dåtida forskning visat på den dåliga återväxten, var att de låga virkespriserna i norr helt enkelt inte medgav någon skogsvård. Flottleder skulle rensas och virket skulle flottas från lappmarkernas skogar vilket var kostsamt och slog hårt på virkespriserna. Dessutom sålde Domänverket stora avverkningsrätter inom dessa områden och förlorade därmed kontrollen av skogsvården inom de områdena. Dessutom fanns det varken tradition eller kunskap om skogsvård i dessa trakter vid denna tidpunkt, de flesta kronoparkerna var nybildade, varför skogsvårdsfrågan sammanfattningsvis var ett mångfacetterat problem. Bönderna nyttjade skogarna på samma sätt som förut fram till dess att skogen fick ett rotvärde, efter det försvann betesbränningarna och barkskavningen (Kardell 2004). Där Man kan tänka att Domänverkets skogsbrukssätt tjänade som en dålig förebild för det privata skogsbruket, då timmerblädningen tillämpades även av dess aktörer (Enander 2000). Men enskilda personers svaga ekonomi påverkade säkert också vid valet mellan trakthuggning, med åtföljande föryngringsarbete som en extra kostnad, eller timmerblädning.

En viktig debatt fördes under denna delperiod om trakthyggesbruk kontra blädning (Kardell 2004). Debatten under 1800-talet kom att få en riktig färgsättning genom överjägmästaren Uno Wallmos bok ”Rationell skogsafverkning” som publicerades 1897 (Enander 2001; Kardell 2004). Boken fick ett oerhört genomslag och betraktades nästan som en bibel, samtidigt kunde detta nästan överpositiva mottagande ha haft sina grunder i att skogsbranschen krävde något nytt (Kardell 2004). En annan viktig aspekt med Wallmos principer var att man slapp investera pengar i skogsvård, något som väckte intresse då man i samtiden misslyckats med planteringar och sådder (Enander 2001; Kardell 2004). Andra fördelar med blädningen, enligt Wallmo, var att den resulterade i högre virkeskvalitet och högre volymavkastning (Enander 2001). Dessutom var denne Wallmo en mycket färgstark person både i tal och i skrift (Kardell 2004). Han gav aldrig upp och var ytterst flexibel vilket medförde att den blädning han från början föreslagit, vilket enligt modern forskning karaktäriseras som luckhuggning, allt mer närmade sig kalhuggningen för att parera

kritikerna (Enander 2001). Det sätt på vilket han vurmade för sin egen skogsbruksmetod kontra trakthyggesbruket förtjänar att citeras, (förf. anm.):

”Af alla afverkningsmetoder som förekomma, är kalhuggningen den sämsta. Ingen kan bestrida, att ej kalhuggningen lämnat fruktansvärda spår efter sig, spår som alls icke täckas af de mer eller mindre täta bestånd af ungbuskar och slonor, som med tillhjälp af kultur uppdragits i de afverkade beståndens ställe. Vi behöfva timmerträd i Sverige, men i stället hafva vi slagit oss på att producera kvist och ris i tillräcklig kvantitet att därmed prygla upp alla barnstjärtar i ett par tre solsystem” (Kardell 2004).

Trots att detta av Wallmo nya skogsbrukssätt i slutändan visade sämre resultat än trakthyggesbruket, vilket man visade empiriskt redan 1922, lyckades ändå Wallmo med något ingen annan hade lyckats med (Kardell 2004). Han lyckades utarbeta en idé, som visserligen förändrades en del med tiden, som han sedan överförde i praktisk drift under hela 50 år. Det har inte någon annan i liknande ställning lyckats med.

Brukandet av skog mellan 1900 och 1950

Under denna period infördes den första skogsvårdslagen 1903 med efterföljare 1923 och 1948, samt en provisorisk skogsvårdslag under det första världskriget (Enander 2001; Kardell 2004). Viktigt för Norrlands del var också skogsbrukssättet som till övervägande del utfördes genom s.k. timmerblädning, eller enligt de av Uno Wallmo utformade principerna från 1897. Dessa avverkningsformer lede till de berömda tras- och restskogarna (Enander 2000), även benämnda som den gröna lögnen (Bendz 2006).

I perioden inriktas framställningen på skogsbruket i Norrland, (förf. anm.).

Uno Wallmos blädningsbruk

Striden mellan Uno Wallmo, blädningens företrädare nummer ett, och företrädare för trakthyggesbruket fortsatte under denna period (Kardell 2004). Skötseln av statsskogarna införlivades med de av Wallmo uppställda principerna och pågick ända in i 1940-talet i stora delar av Sverige, detta trots att empirisk forskning redan 1922 visade att de tidiga trakhuggna skogarna vid denna tidpunkt sannolikt höll de högsta virkesförråden i hela Sverige. Någon samtida studie mellan de båda avverkningsformerna gjordes inte men redan på ett tidigt stadium noterades att blädningen gav dåliga föryngringsresultat och då framförallt på de i Norrland dominerande friska markerna.

En del bolag i Norrland prövade att bläda enligt de av Wallmo utformade principerna, men endast i mindre utsträckning och fortsatte i stället med dimensionsavverkningar liknande de Domänverket gjorde (Enander 2001). Modo var det bolag som prövade att bläda under längst tid av alla. Dessa blädningsförsök gjordes enligt en instruktion som utarbetats av dess dåvarande chef, Frans Kempe, med varierande framgångar. Försöken pågick ända fram till 1950 där man genomförde s.k. stamvis blädning i örtrika ståndorter och tillämpade luckhuggning på övriga. Luckhuggningen gav lika dåliga föryngringsresultat som blädningen. I slutet av 1940-talet visade det sig att blädningen enligt Wallmos uppställda principer resulterat i restskogar och att återväxt saknades i de upphuggna luckorna varför trakthyggesbruk infördes fr.o.m. 1950.

Skogsbrukssätt i Norrland

Att karaktärisera skogsbrukssätten är svårt då statistik saknas och då det fanns så många metoder (Enander 2001). Oftast var dessa huggningsformer varken bestånds- eller förnyngringsvårdande (Enander 2003). Sammantaget skapade de olika skogsbrukssätten ett skogstillstånd som sedan kom att behöva restaureras med början från 1950-talet (*se Brukandet av skog från 1950 och framåt*). Inriktningen på skogsbruket och resultatet i form av återväxt berodde till största delen på den förvaltande personalens intresse och kunskaper för respektive revir, distrikt etc. (Enander 2001). Nedan nämns dock särskilt Domänverkets skogsbrukssätt då det till stor del blev vägledande för det enskilda skogsbruket och då de dessutom förvaltade stora arealer i Norrland, (förf.anm.).

Domänverket fortsatte med sin s.k. timmerblädning, en form av dimensionsavverkning, under hela denna period med några få undantag (Enander 2001). Undersökningar under slutet av 1800-talet hade visat att återväxten i dimensionsavverkade bestånd var mycket dålig, resultat som kom att bli viktiga i skogsdebatten under denna period. En förändring av Domänverkets avverkningsinstruktion kom 1902 vilken gav anvisningar om att skadade och förväxande träd skulle avverkas först, sedan skulle en efterhuggning av överskärmande träd göras.

Avverkningen skulle genomföras så att den gynnade förnygringen. Tio år senare kom en ny instruktion där Domänverkets ledning tillät att man tog upp luckor i bestånden, kalhyggen skulle liksom tidigare undvikas och fick endast tas upp i undantagsfall. Visserligen fanns det revir där vissa förvaltare gjorde egna ”experiment” och t.ex. ställde fröträd för att gynna förnygringen, t.ex. revirförvaltaren Joel Wretling i Malå, men den av Domänverkets ledning påbjudna dimensionsavverkningen i olika former var den dominerande huggningsformen. Som exempel kan nämnas att Domänverkets årliga planterade arealer som mest uppgick till ca 3000 hektar per år under tiden fram till 1948, vilket var mindre än 1 % av arealen.

En av orsakerna till att man höll fast vid de olika formerna av dimensionsavverkning var det instabila ekonomiska läget (Enander 2001). Både under 1920- och 1930-talet var det lågkonjukturer som orsakade dålig lönsamhet i skogsbruket. Därmed ville man komma undan skogsvårdskostnaderna och undvek därmed trakthyggesbruk. Många som övergett dimensionsavverkningarna återupptog dessa under de svaga åren. En annan faktor som bidrog till förseningen av trakthyggesbrukets införande var andra världskrigets utbrott (Pihlgren 1998). De flesta inom skogsbruket var redan under 1930-talet överens om att man var tvungna att överge blädningsbruket. Men då kriget hade brutit ut blev många av skogsbrukets ledare engagerade i arbeten som hade anknytning till kriget, däribland vedavverkningarna som skulle försörja städerna med energi.

För det enskilda skogsbruket var situationen likartad (Enander 2001). Trots att krav på återväxt infördes i 1903 års skogsvårdslag blev det inte tal om någon skogsodling i större utsträckning. De oklara bestämmelserna om vad som var återväxt resulterade i att kvarlämnade restskogar, efter olika dimensionshuggningar, oftast godkändes som återväxt. Trots att dimensionslagarna för Väster- och Norrbottens län ersattes av skogsvårdslagen 1925, d.v.s. med 1923 års lag, uteblev resultaten i form av skogsodling. Det kan nämnas att i dessa två läns kusttrakter skogsodlades under 1936 – 1940 endast 450 respektive 50 hektar, vilket för Västerbottens län med 950 000 hektar enskilda skogar motsvarade endast 0,05 % av arealen. Orsakerna till de låga andelarna av skogsodlingar var dels de kraftiga konjunktursvängningarna under perioden och dels att Domänverkets skogsskötselsätt påverkade det enskilda skogsbruket.

Lagstiftning

Viktig lagstiftning och andra reformer var:

- Den första skogsvårdslagen 1903.
- Bolagsförbudslagen 1906.
- Ungskogslagen 1918.
- En andra skogsvårdslag 1923.
- Lappmarkslagen 1932.
- En tredje skogsvårdslag 1948.
- Avvittringen slutfördes i princip under detta halvsekel (*se Avvittringen*).

Se tidslinjen för ovanstående årtal och nämnda temastycke, (förf. anm.).

Teknisk utveckling

Sågen hade ersatt yxan vid fällning, lyftsaxen hade introducerats och getdoningen med tillhörande björnbindslen var i bruk vid ingången av perioden (Kardell 2004). Några stora förändringar inom detta område skedde inte förrän alldeles i slutet av perioden då andra världskriget var slut. De första enmansmotorsågarna såldes i Sverige 1948, totalt 600 stycken (Enander 2003). Men det skulle dröja in till mitten av 1950-talet innan den motormanuella avverkningen tog över timmersvansens jobb som fällare. Visserligen prövades en del tekniska innovationer under mitten av 1920-talet, efter första världskriget, då en del stridsvagnar prövades vid drivningar (Kardell 2004). Dessa försök ebbade dock ut p.g.a. övertro, brist på kunskap och uppskruvad reklam om tankens/traktorns förmåga. Nästa gång traktorn prövades var i början på 1940-talet då amerikanska Caterpillars prövades med goda resultat. Trots detta kom traktorn inte att få sitt genombrott förrän efter andra världskriget. Hästen stod i en egen klass under perioden när det gällde drivningsarbetet.

Vad som däremot utvecklades under perioden var arbetsorganisationen (Kardell 2004). Vid mitten av 1940-talet hade man rationaliserat de manuella metoderna fullt ut och fått en efter dåtidens mått väl fungerande transportorganisation från skog till fabrik. Även frågor om arbetsmiljö, kosthållning, fungerande avlägg, verktygsvård och ändamålsenliga bostäder bearbetades och åtgärdades fortlöpande.

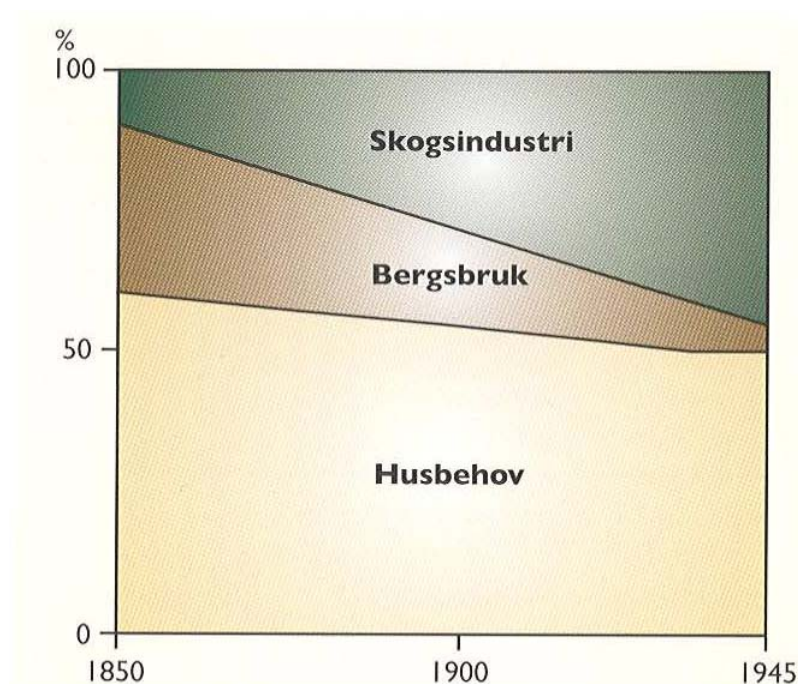
Massaindustri, pappersbruk och sågverksindustri

I början av perioden tog massaindustrin ett kliv uppåt i landet till sågverksdistrikten i Sundsvall och Härnösand (Kardell 2004). Till en början saknades koppling mellan massa- och sågverksbranschen, först under det andra decenniet tog sågverksägarna initiativ och började anlägga massaindustrier. Denna utveckling var nödvändig då sågverksbranschen inte kunde expandera mer p.g.a. att urskogarna var slut, och att de införda förbudslagarna (*se 1906*) effektivt förhindrade ytterliggare utvidgningar. Vad som återstod var klena bestånd som sågverken inte ville ha men som däremot var intressanta för massatillverkning. Antalet massaindustrier uppgick 1915 till totalt 167 stycken där antalet i Norr- och Västerbotten uppgick till 9 stycken. En skillnad mellan Nord- och Sydsverige var att man i norr anlade massaindustrierna vid sågverken och sedan exporterade massan, i Sydsverige utvecklades papperstekniken. Fram till 1920 hade massaindustrin utvecklats till en stor näring och överskuggade totalt sågverksnäringen. Under högkonjunkturen under slutet av 1920-talet investerades det i ett flertal massaindustrier, sulfatfabriker, längs Norrlandskusten vilka medförde att man kunde vidareförädla sågverksflis, men ännu viktigare var att man fick avsättning för klen tallvirke. År 1944 var totalt 66 massaindustrier i drift i Sverige.

Viktiga effekter som följde framväxten av massaindustrin var de pengar som dessa industrier investerade i olika forskningsområden (Kardell 2004). Som exempel kan nämnas utvecklingen av mekaniska barkningssystem och förbättring av kommunikation. Det viktigaste resultatet av massaindustrins framväxt var den effekt den fick på skogsvården, det blev lönsamt att gallra och de många klendimensionerade bestånden i Norrland kom nu till användning. Sedan sulfitindustrierna fått sitt genomslag kom även tallungskogarna att gallras. Sedan gavs skogsforskningen medel de år man fick stora vinster, vilket kom att bidra till utvecklingen av plantskolor, framtagning av plantor, forskning och utveckling av sådd och utveckling av planteringsarbetet.

Kardell gör den bedömningen att massaindustrin har bidragit mer till skogsvård och skogshushållning än vad sågverksnäringen har gjort (Kardell 2004). Detta p.g.a. den högre lönsamheten som renderade i ekonomiskt stöd och de många ingenjörerna som bidrog med sin tradition inom forskning.

Som avslutning av perioden summerar figur 28 hur fördelningen mellan olika intressenters virkesanvändning hade sett ut och förändrats under åren 1850 – 1945, fördelat på de viktigaste aktörerna (Kardell 2004).

Figur 28. Virkesförbrukare mellan 1850 och 1945 (Kardell 2004).

Brukandet av skog från 1950 och framåt

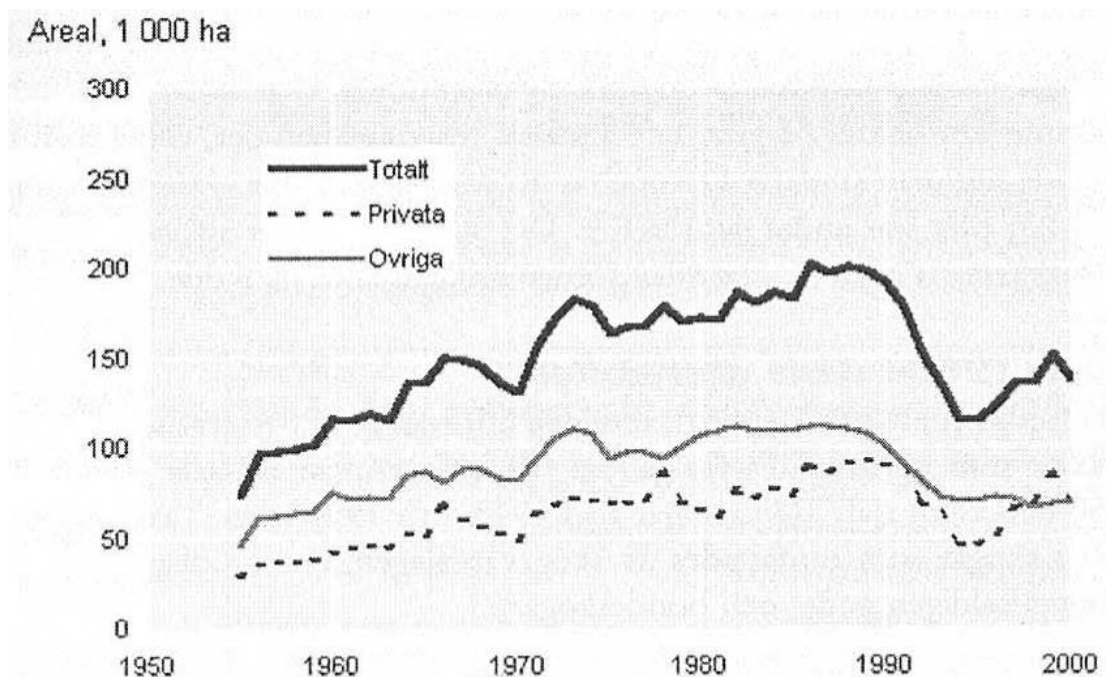
För Norrlands del sker två stora förändringar, vilka påbörjas i princip under 1950, dels sker det en omläggning av skogsbruket då man övergår till trakthyggesbruk, dels påbörjas mekaniseringen av skogsarbetet (Pihlgren 1998; Enander 2003; Kardell 2004). Trakthyggesbruket utvecklas i takt med mekaniseringen och fortskrider från hyggesbränning och plantering med barrotsplantor med hacka, till plantering med täckrotsplantor och planteringsrör på hyggen markberedda med skogsmaskiner.

Andra viktiga händelser är införandet av skogsvårdslagen (SVL) 1979 och tilläggsbestämmelserna 1983 vilka gjorde den till den mest restriktiva skogslagstiftningen sedan 1700-talet (Enander 2003). Miljödebatten pågår fr.o.m. 1960-talet vilket sedermera leder till införlivning av naturvårdsbestämmelser i SVL. Skyldigheterna från 1979 och 1983 togs sedan bort i och med införandet av 1993 års skogsvårdslag, vilken gäller ännu idag.

Omläggning av skogsbruket i Norrland

Man tillämpade länge idéerna i Uno Wallmos skrift „Rationell skogsafverkning”, och valde alltså ut enskilda träd vid avverkningar istället för som i dagens skogsbruk hela bestånd (Lagerqvist 1999). Detta synsätt resulterade under första halvan av seklet i att skogens tillväxt blev allt sämre ju längre norrut man kom. Detta gav upphov till en debatt mellan trakthuggningens respektive blädningens företrädare. Lösningen på problemet lades fram i en skrift av Erik Höjer, generaldirektör för Domänverket 1950 – 64. Där lade han fram förslag om skogsvårdsåtgärder för att lösa Norrlands problem (Pihlgren 1998; Lagerqvist 1999; Enander 2003). Dessa förslag resulterade i de stora sammanhängande kalytorna som togs upp under 1950 – 1970-talet, framförallt i Norrlands inland (Lagerqvist 1999). En viktig aspekt i sammanhanget är att det inte var några urskogar som höggs ner utan de s.k. tras- och restskogarna som det tidigare blädningsbruket skapat. Totalt skulle man under en 20-års period restaurera ca 800 000 hektar av de undermåliga skogarna i Norrland (Pihlgren 1998).

En följd av denna restaurering blev att man fick stora kalytor som skulle återbeskogas (Lindqvist 1999). De restbestånd som avverkades för restaurering innehöll som regel endast 20 – 30 m³/ha varför man var tvungen att slutavverka fullbestockade bestånd för att klara försörjningen till en fortsatt växande industri (Pihlgren 1998). Kontentan av dessa faktorer blev att kalhyggen inom några år blev en vanlig syn, något som framförallt under 1970-talet kom att ifrågasättas av en begynnande miljörörelse (Enander 2003). Massavverkningarna, i areal, följdes av massplanteringar (Lindqvist 1999), ett arbete som underlättades av utvecklandet av mekaniserad markberedning och framtagning av täckrotsplantan (Pihlgren 1998). Intensifieringen av skogsbruket vilken inledningsvis skedde genom restaureringen av restskogarna symboliseras bra genom figur 29, som visar årliga skogsodlingsarealer från 1955 – 2000 fördelat på privata skogar och övriga (bolagsskogar och allmänna skogar, (förf. anm.).

Figur 29. Skogsodlade arealer mellan 1950 och 2000 (Enander 2003).

Omfattningen av ovan beskrivna skogsodlingar var ända fram till mitten av 1970-talet nästan den dubbla i de "övriga" skogarna jämfört med privata (Enander 2003). Dessutom kom skogsodlingarna i Norrland inte igång förrän under 1970-talet p.g.a. bristen på skogsodlingstradition. En annan faktor som påverkade skogsbruket i norr var hur man skulle tillämpa lönsamhetsprincipen (*se även Utvecklingsbar skog – ett till början feldefinierat begrepp*). Den modifierade principen, tillsammans med skogsvårdslagen, tvingade inte skogsägaren att tillämpa skogsodling om markvärdet var för lågt. På sådana marker fick man istället självföryngra eller tillämpa s.k. fjällskogsblandning. Efter Koreakrisen minskade lönsamheten i skogsbruket år från år ända fram till 1973, en faktor som bidrog till att lönsamhetsprincipen fick den nyss beskrivna effekten på skogsbruket i norr. Erfarenheterna av dessa skogsbrukssätt var dåliga samtidigt som det rådande forskningsunderlaget om hur man skulle självföryngra på de aktuella ståndorterna var bristfälliga. Den dåliga lönsamheten bidrog samtidigt till att man använde sig av glesa förband vid anläggning av skogsodlingar. Utglesningen av förbanden trodde man skulle kompenseras med de nya bättre plantmaterialen och bättre utförande av planteringsarbetet. Olyckligtvis sammanföll denna tillämpning i tid med utvecklingen av de första täckrotsplantorna (*se teknisk utveckling*). Ovan nämnda faktorer resulterade i dåliga föryngringsresultat där taxeringar av "rekordåren" 1975 – 1977 visade på 40 % godkända skogsodlingar och 30 % godkända självföryngringar. Fram till 1970-talet hade föryngringsresultaten i stort varit dåliga. Trenden vände sedan och resultaten ökade stadigt ända in i 1990-talet. Orsaken till vändningen var flera där bättre plantmaterial, ökad andel markbered areal och statliga bidrag fr.o.m. 1980 var viktiga. Som exempel kan nämnas att taxeringar av de under 1980-talet anlagda planteringarna i Norr- och Västerbotten visade att 95 % av arealerna var godkända. Trenden vände sedan återigen nedåt under 1990-talet då ansträngningen med skogsodlingarna återigen minskade samtidigt som den självföryngrade arealen ökade. Orsaken till detta kan återfinnas i det skogspolitiska läget som förändrades med 1993 års skogsvårdslag och minskningen av skogsvårdsorganisationernas medel som följde på denna rikttningsförändring.

Ett problem som uppstod med massavverkningarna var de hav av ogräs som uppstod, d.v.s. lövträd, och då främst glasbjörk (Lindqvist 1999). Lösningen på detta problem blev olika kemiska bekämpningsmedel och då oftast hormoslyr som användes flitigt under framförallt 1950- och 1960-talet. Den kemiska lövbekämpningen förbjöds sedermera 1983 (Gustavsson 1989). Kemiska bekämpningsmedel användes också i restbestånden, där lövträden ofta dominerade starkt (Pihlgren 1998). Ett annat bekämpningsmedel som användes var DDT, vilket plantor behandlades med för att stärka dem mot angrepp av olika skadeinsekter. DDT förbjöds under mitten av 1970-talet. Istället för DDT infördes röjningsplikt i 1979 års skogsvårdslag, men andra bekämpningsmedel fick fortfarande användas i olika omfattning (se även *Miljörörelsen*). Röjningsplikten kvarstod fram till 1993 då den togs bort.

De röjda arealerna varierade under perioden där man vid ingången av 1950 röjde ca 75 000 hektar per år (Enander 2003). I slutet av 1970-talet hade röjningsarealen ökat till ca 200 000 hektar. Insatserna var trots det för små och enligt beräkningar fanns det 1980 ca 2 – 2,5 miljoner hektar oröjda bestånd. Efter införandet av bidrag ökade sedan röjningsinsatserna under hela 1980-talet till ca 350 000 hektar per år för att sedan vända nedåt till ca 230 000 hektar efter 1993. Vid ingången till 2000-talet ökade röjningsinsatserna återigen.

Utvecklingsbar skog – ett till början feldefinierat begrepp

I Norrland uppstod ganska snart problem med tillämpningen av 1948 års skogsvårdslag (Enander 2003; Bendz 2006). Problemen gällde framförallt tolkningen av 6 § (*se 1948*) och de föreskrifter som Skogsstyrelsen hade gett ut i anslutning till paragrafen. Skogsbolagen i Norrland hade stött på svårigheter när de ville avverka restbestånd. Paragrafen tillämpades genom att en kalkylränta på 3 %, vilken bestämts av Skogsstyrelsen, tillämpades. I praktiken innebar detta att ett bestånd ansågs vara utvecklingsbart om det värde som marken och beståndet utgjorde förräntades med mer än 3 % (beståndets värdetillväxt). Detta innebar för Norrlands del, där markvärdet ansågs vara lika med noll, att om det fanns unga träd i de s.k. restskogarna fick de oftast inte avverkas då förräntningen var för hög (Bendz 2006). Dessutom fick inte bestånd avverkas om man genom gallring kunde höja förräntningen. Kontentan blev att restskogar med låga, eller inga, markvärden fick avverkas. Flera av Norra Sveriges aktörer inom skogsbruket såg faran med lagen och ordnade en exkursion där bl.a. skogsstyrelsens chef, Gerhard Strindlund, och lönsamhetsregelns fader, Henrik Pettersson, deltog (Enander 2003). Händelsen som utspelade sig under exkursionen är en klassiker och förlöpte såsom följer.

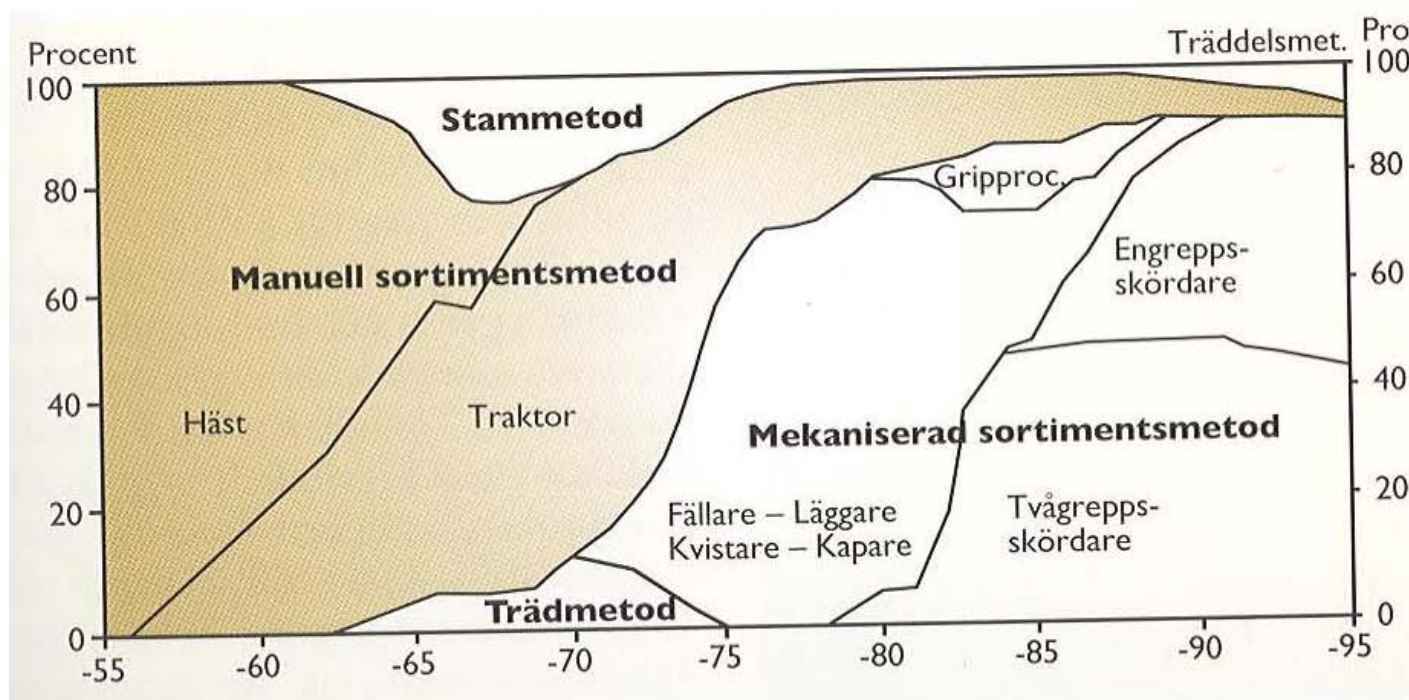
Exkursionsdeltagarna besökte ett bestånd där tillväxten var 2 m³ per hektar och ett stående virkesförråd på 94 m³. Man beräknade värdetillväxten och kom fram till att den var mindre än 3 %, med andra ord var beståndet inte utvecklingsbart. Under den efterföljande matrasten högg inhyrda huggare genom beståndet. Man tog ut mer än 60 m³ och en ny beräkning av värdetillväxten visade nu att beståndet var utvecklingsbart och inte fick avverkas. Man hade med andra ord skapat en restskog (Enander 2003; Bendz 2006). Resultatet av denna händelse blev att Skogsstyrelsen kompletterade lönsamhetskriteriet med biologiska kriterier för att man skulle kunna tillämpa det på restskogliknande bestånd (Enander 2003).

Teknisk utveckling

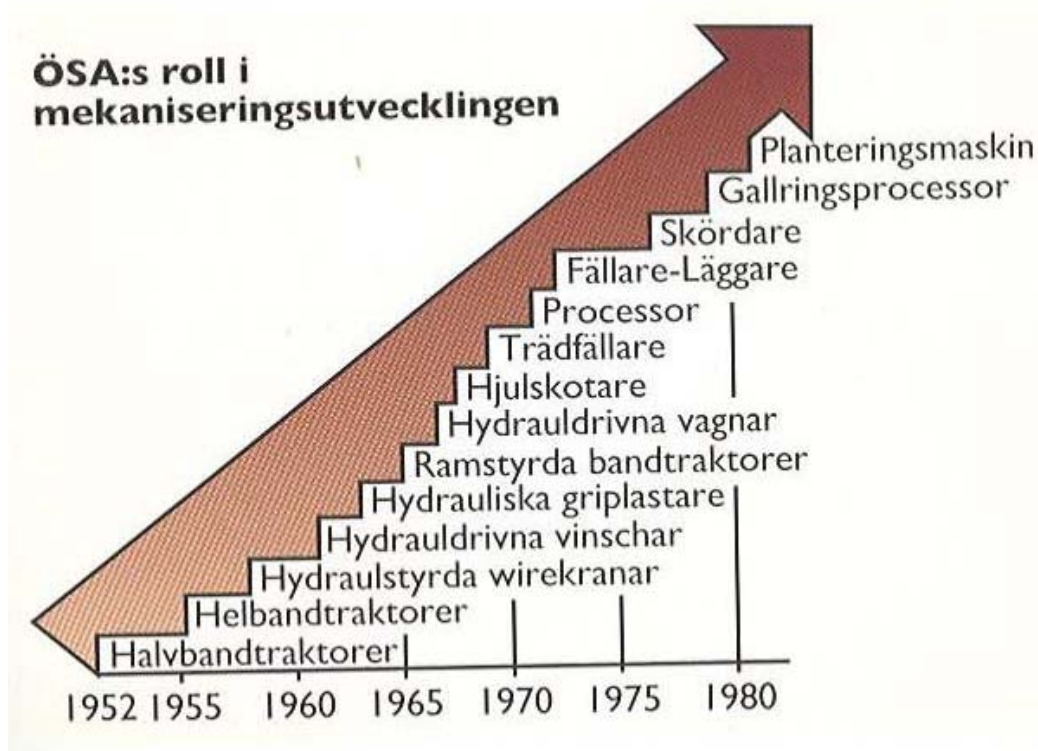
Enmansmotorsågarna hade gjort sitt intåg 1948 och under mitten av 1950-talet tog den motormanuella fällningen över helt, parallellt med motorsågen utvecklades även röjsågen vilken ersatte handyxan i röjningsarbetet (Enander 2003). Utvecklingen av motorsågen gick snabbt och i början av 1960-talet var den så pass lätt att man började använda den vid kvistning. I takt med avvecklingen av yxan utvecklades även barkspaden till förmån för

barkningsmaskiner, dessa hade ersatt barkspaden i storskogsbruket vid slutet av 1960-talet. Samtidigt började man flytta barkningen från skogen till industrin.

Hästen höll fast vid sin position som drivaren nummer ett under 1950-talet och fortsatta utvecklingssteg i form av nya redskap för hästkörning gjordes (Enander 2003). Under 1950-talet började man dock söka nya lösningar för skogstransporterna. Utvecklingen började med experimentella försök och ombyggnationer av jordbrukstraktorer vilket ledde till den första traktorn för skogsbruk lanserades. Det var den s.k. Bamsen vilken lanserades 1957. Dödsstöten för hästen blev emellertid den hydrauliska griplastaren (Pihlgren 1998). Problemet var inte hästens dragkapacitet utan kuskens lastnings- och lossningsförmåga. För att bära en kran var de maskiner som då användes alldeles för klena, liksom hästdoningen, varför några innovatörer sökte nya lösningar. Två s.k. skotare, d.v.s. maskiner som transporterade virket ut ur skogen, började serietillverkas 1964, Bruunetten och Drivaxen, vilka i princip fungerade som dagens maskiner. Sålunda upphörde virkestransporterna med häst i storskogsbruket helt under 1970-talet (Enander 2003). Utvecklingen fortsatte och i slutet av 1960-talet var de första processorerna i drift, d.v.s. maskiner som kvistade och kapade virket. Andra utvecklingssteg var den s.k. fällare-läggaren och senare tvågreppsskördaren som introducerades under 1970-talet. Skördaren är en maskin som utför huggningsarbetet, d.v.s. fällning, kvistning och kapning av trädstammen (Pihlgren 1998). Under 1980-talet utvecklades slutligen engreppsskördaren som idag är den maskin som i huvudsak används (Pihlgren 1998; Enander 2003). Den tekniska utvecklingen under perioden för huggning och skotning, sammanfattas av figur 30 nedan och maskinsystemens utveckling av figur 31, (förf. anm.).

Figur 30. Fördelning av metoder för huggning och skotning (Kardell 2004).

Figur 31. ÖSA:s utveckling av skogsbruksmaskiner (Kardell 2004).

Före trakthyggesbrukets tid hade man prövat mekaniska markberedningsaggregat bakom hästen vilket inte fungerade, eftersom arbetet blev för ryckigt (Pihlgren 1998; Kardell 2004). Med traktorns insteg i skogsbruket kunde man påbörja en mekanisering av markbehandlingen (Enander 2003). När skotaren slog igenom fanns slutligen en maskin som var lämplig för detta arbete vilket i sin tur medförde att hyggesbränningen successivt avtog, och slutligen nästan helt upphörde under 1970-talet (Pihlgren 1998) (se även *Interaktionen rennärning och skogsbruk efter blädningsepoken*). Andra orsaker till att hyggesbränningen upphörde var också ökande förekomster av en svamp, Rotmurklan, vilken tog död på plantorna (Isaksson 2000; Enander 2003), men även att bränningen var väderberoende vilket medförde att man inte kunde bränna alla somrar (Pihlgren 1998).

En annan del i skogsbruket som utvecklades starkt med övergången till trakthyggesbruk var plantorna (Pihlgren 1998; Enander 2003). De plantskolor som fanns vid ingången av denna epok var få och oftast små, de kunskaper som hade funnits hade dessutom nästan förlorats under blädningsepoken (Pihlgren 1998). Nu inleddes en stor satsning, med Domänverket, skogsvårdsstyrelserna och övriga bolag som främsta aktörer, med större plantskolor och mekaniserad drift av dessa. Till en början satsade man på s.k. frilandsodlade barrotsplantor, vilket pågick in på 1960-talet (Pihlgren 1998). Under 1970-talet inleddes en intensivare satsning på skogsplantor då stora växthus anlades vilket ökade produktiviteten. Den största förändringen som skedde var utvecklingen av täckrotsplantan vilken effektiviserade planteringsarbetet då hackan för barrot kunde ersättas av planteringsröret (Enander 2003). Detta fördubblade prestationen vid planteringen (Pihlgren 1998). Utmärkande för utvecklingen av täckrotsplantan blev de olika aktörernas val av planteringskruka (Enander 2003). Alla prövade olika metoder och hade till en början olika problem där rotdeformationen var de mest kända. Denna första generations täckrotsplantor resulterade i ungskogar med dålig stabilitet (Pihlgren 1998). Orsaken var att man började använda dessa plantor långt

innan forskningen hade gett klartecken till detta. Problemet med rotdeformerade plantor löstes under 1980-talet (Enander 2003). Andra viktiga forskningssteg som gjordes inom skogssektorn var proveniensforskning, utvecklandet av gallringsmallar, samt den tillväxtforskning som bedrevs bl.a. i anslutning till de fröplantager som anlades för att säkerställa frötillgången till plantskolorna.

Miljörörelsen

I slutet av 1960-talet började miljörörelsen ifrågasätta skogsbruket (Enander 2003). Huvudfrågorna var användandet av kemiska bekämpningsmedel, kalhyggena och till viss del markbehandlingsmetoderna (Enander 2003). Den största debatten rörde användandet av herbicider i skogsbruket, där det s.k. Hormoslyret borde vara det mest kända. Hela herbiciddebatten är intressant och drevs av människors oro och spädades på genom massmedia och aktiva organisationer. På detta sätt påverkades beslutsfattarna att ta beslut i dessa frågor, trots att välgrundade vetenskapliga resultat många gånger saknades. Hormoslyret förbjöds 1977, men kritiken fortsatte då andra liknande preparat fortfarande var tillåtna. Man introducerade t.o.m. ett nytt medel 1979, Round up, som prövats i jordbruket. Problemet var att detta preparat inte hade samma selektiva förmåga som Hormoslyret och liknade preparat. Det slog ut annan växtlighet, som t.ex. plantor med oförvedade toppskott och bärris. Herbicidernas vara eller inte vara blev en politisk fråga där trepartiregeringen från 1980 beslutade att kommunerna skulle få undanta skogsområden från besprutning. Detta för att skydda det rörliga friluftslivet, skydda vattendrag och vattentäkter. Tillstånd för besprutning på övriga områden skulle utfärdas av Skogsvårdsstyrelserna. Efter en hel del politiska ”upptåg” avgjordes frågan genom en lag från 1984. Lagen innebar ett generellt förbud mot användandet av kemiska bekämpningsmedel på skogsmark. Dispens kunde fås genom Skogsvårdsstyrelserna men kommunerna hade vetorätt. Efter 1986 har det inte förekommit någon flygbesprutning. Beslutet kan te sig underligt då dessa medel fortsatt fick användas i jordbruket, och används än idag. Forskningen har heller inte kunnat klarlägga dessa preparats hälsovådliga effekter.

Debatten om kalhyggena har till viss del berörts under 1972 och 1974 i tidslinjen, (förf. anm.). Denna debatt hade bara pågått i ca 1 år innan utredningen från 1972 tillsattes (Enander 2003). Kritikerna hade lyft fram argument om estetisk påverkan, både kalhygget och markbehandlingen, och befarade överavverkningar. Resultatet av utredningen blev anmälningsplikt före avverkning, restriktivitet mot hyggesplogningen och en inskrivning om naturhänsyn i portalparagrafen. Den införda meningen, ”*Hänsyn skall tagas till naturvårdens intressen*”, var diffus men representerade förmodligen dåtidens bristande kunskaperna om skogsbrukets miljöpåverkan. Man gjorde på samma vis som 1903 och införde en skrivning som var anpassad efter dåtidens förhållanden. Det blev Skogsvårdsstyrelserna som fick ansvaret att illustrera innebörden vilket ledde till anvisningar om att man skulle sprida avverkningarna på fler men mindre hyggen, vilka skulle anpassas efter terrängen. I anslutning till tätorter och bostäder skulle man försöka undvika kalytor och försöka ställa fröträd och/eller lämna kvar träd. Redan under 1979 skärptes kraven på naturvården ytterligare då man införde föreskrifter för naturvårdsbestämmelserna i SVL. Dessa omfattade till stor del kalhyggena.

Även Naturvårdsverket vaknade och ställde högre krav på skogsbruket vilket skedde genom en skrivning, ”Skogsbruket och Miljövården”, vilken utkom 1983 (Enander 2003). I skriften angavs problemområden, t.ex. impediment och fjällnära skogar, och ifrågasatte en del av de då mer eller mindre vedertagna skogsbruksåtgärderna, t.ex. hyggesplogningen. Den största

miljöfrågan i skogsbruket, d.v.s. näringsläckage efter avverkningar, togs inte med i Naturvårdsverkets föreskrifter förrän 1993.

När Domänverket startade sitt restaureringsprogram under 1950-talet drog man upp en gräns, den s.k. skogsodlingsgränsen, ovan vilken man inte avsåg att avverka (Gustavsson 1989; Enander 2003). Dessa områden ansågs vara både svåra att föryngra och kostnadskrävande. Domänverket hade emellertid gjort inventeringar och funnit att åtminstone 80 000 hektar av skogarna som berördes av gränsen kunde bli föremål för avverkningar under en 40-års period. Med stöd av detta avskaffade man skogsodlingsgränsen 1979. Miljörörelsen vaknade upp, samerna blev oroliga och Naturvårdsverket poängterade att dessa områden klassades som problemområden. Vid slutet av 1980-talet hade Skogsstyrelsen och Naturvårdsverket färdigställt den s.k. urskogsinventeringen vilken ökade möjligheterna att försvara ett bibehållande av dessa områden. Efter omfattande kritik från bl.a. rennäringen kompromissade Domänverket och beslöt att endast 40 000 hektar skulle tas i bruk. Kritiken fortsatte och resulterade i att Domänverket 1987 avsatte 200 000 hektar till fjällskogsreservat.

Vad denna framväxande miljörörelse slutligen åstadkom kan sammanfattas enligt följande; man förde frågan ut till massmedia och fick därmed allt mer inflytande i debatten, under processen ökade grupperingens kunskaper med resultatet att man fick än mer styrka, allt detta skapade en stabil grund för en saklig debatt som i slutändan formulerade kraven för införandet av en tydlig miljöpolitik för skogsbruket (Enander 2003). Miljömålen fördes sedermera in i SVL 1993.

Lagstiftning och andra reformer

På lagstiftningssidan hände följande:

- Ett tillägg om naturvård infördes i skogsvårdslagen 1974.
- En ny skogsvårdslag kom 1979.
- En rad tilläggsbestämmelser, skyldigheter, till skogsvårdslagen infördes 1983.
- En ny skogsvårdslag kom 1993 där de flesta skyldigheterna togs bort, samt jämställelsen mellan miljö- och produktionsmålet.

För ovan nämnda årtal se tidslinjen, (förf.anm.).

Massaindustri, pappersbruk och sågverksindustri

Industrierna hade gått på halvfart under andra världskriget men kom fort tillbaka till de gamla produktionsnivåerna då kriget var slut (Enander 2003). Under Koreakrisen föll dock priserna på dessa industriprodukter varpå en långsam och svag, årlig, prisökning pågick ända in i mitten av 1970-talet. Omsatt till fasta priser var prisökningen negativ vilket föranledde effektiviseringar och omstruktureringar av dessa industrier, t.ex. integrering av massa- och pappersfabriker.

Under oljekrisen på 1970-talet nådde tillväxten sin höjdpunkt med därefter fallande priser och exportvolym (Enander 2003). Orsakerna till detta var dels oljepriset och dels ökade priser på råvara i Sverige, d.v.s. skog. Andra orsaker var en avtagande internationell trähandel, vilket drabbade sågverksindustrin, och att det behövdes ytterligare strukturomvandlingar inom industrin.

Andra hälften av 1970-talet och en bit in på 1980-talet präglades av minskad export och strukturkriser (Enander 2003). Priserna på virket steg med undantag för massaveden. Staten subventionerade en lageruppbyggnad som resulterade i stora lager som fick till följd att

kunderna höll ner både ordrar och priser. Det blev många förlustår för massaindustrin, en kris som hanterades genom ytterliggare rationaliseringar. Rationaliseringarna bestod i nedläggningar av de mindre bruken samtidigt som man integrerade fler massabruk med pappersindustrier, dessutom jobbade man med produktutveckling. Krisen fick sedermera politiska återverkningar då en orsak ansågs vara råvarubrist som främst orsakades av de privata skogsägarnas ovilja att avverka. Detta ledde till att man 1983 införde skyldigheter att avverka en viss andel äldre skog och att gallra. Konjunkturen förbättrades 1983 och därefter följde många goda år som krävde import från öst för att tillgodose råvarubehoven. Sedan har konjunkturen svängt upp och ner och 1900-talet avslutades med en konjunktursvacka.

Interaktionen rennärning och skogsbruk före och under blädningsepoken

Utsagor angående förhållandet mellan skogsbruket och rennärningen före och under blädningsepoken är fåtaliga varför innehållet blir tämligen kortfattat, (förf. anm.).

Vid införandet av den första renbeteslagen belystes lapparnas ”rätt” att använda skogen (Prop nr 2, 1885). Vissa av de sakkunniga i utredningen ansåg att lapparnas rätt till att fälla lavbärande skog till renarna skulle skada sågverksindustrin om förhållandet blev lagfört (se även *Rennäringslagstiftningen*).

Ett annat förhållande som kom att belysas genom motioner till riksdagen 1930 var barkningens effekter på renbetet (SOU 1936:23). Att barkningen hade några större negativa effekter på renbetet kunde inte bekräftas varför utredningen (SOU 1936:23) som behandlade motionen lämnade spörsmålet utan åtgärd. Dessutom var barkningen i skogen redan då i avtagande, och företeelsen skulle sedermera upphöra då skogsbruket mekaniserades (Enander 2003).

Under lapparnas landsmöte 1918 diskuterades problemet med att renar blev ihjälfällda under avverkningar (Svenska Lapparnas Landsmöte 1918).

De tillämpade huggningsformerna under denna epok, blädning och luckhuggning, påverkade inte rennärningen i samma utsträckning som metoderna efter 1950 (Isaksson 2000).

Interaktionen rennärning och skogsbruk efter blädningsepoken

Kalhuggning

En följd av restaureringen av de timmerblädade skogarna, d.v.s. införandet av trakthyggesbruket under 1950-talet, var att man genererade stora kalytor som försämrade renbetet på olika sätt beroende på utgångsläget (Gustavsson 1989). Att stora arealer glesa, för rennärningen viktiga lavbärande, granskogar höggs ner under denna fas i skogsbruket står helt klart. Hänglavsbete är också en resurs som försvinner för mycket lång tid, i princip under en hel omloppstid. De stora kalhyggenas tid är emellertid förbi (Pihlgren 1998). Idag lämnas även trädgrupper, inom vilka hänglavsbärande träd kan gynnas, kvar på de upptagna kalhyggena. Skogsbrukets hänsyn har också utvecklats så att man i dag lämnar kantzoner mot myrar och vattendrag. I dessa kantzoner kan hänglavsbärande träd bibehållas med kontinuitet.

Vid avverkning på trakter med rik förekomst av marklavar, d.v.s. torra ristyper och lavmarker, uppstår det ett antal problem (Gustavsson 1989). För det första så förändras snöns sammansättning på ett hygge såtillvida att den blir mer hårdpackad vilket gör den mer svårgrävd för renarna som då får svårt att tillgodogöra sig dessa betesarealer. Oftast bemödar sig renarna inte ens att gräva på ett kalhygge. Det andra problemet vid avverkning är att

marklavarna helt eller delvis kan försvinna under kortare perioder efter kalhuggningen, i värsta fall kan de vara frånvarande under hela omloppstiden. Ett tredje problem är att renarna under vissa väderleksförhållanden kan vara svåra att flytta över ett kalhygge vilket leder till merarbete för renskötarna. Det fjärde problemet, som egentligen uppstår först, är hyggesavfallet. Hyggesavfallet kan hindra renarna från att komma åt markbetet, detta bete kan dessutom ha skadats av skogsmaskinerna under avverkningen. Marklavsförekomsten kan visserligen öka åren efter avverkningen men den tenderar att försvinna då ungskogen övergår till äldre sluten skog varpå lavarna ersätts med mossor, endast skarpa ristyper klarar av att hysa marklavar under en hel omloppstid.

Vid avverkning på friskare marker, som kan hysa för rennäringen viktiga marklavsförekomster, kan följd effekterna på renbetet vara såväl positiva som negativa (Gustavsson 1989). En positiv följd kan vara uppslag av Kruståtel, (*Deschamsia flexuosa*) (ibland kallat Sia), som kan utnyttjas av renen långt in på hösten. Dessutom kan ett gott renbete skapas om en granskog, som hyser marklavar, ersätts med en tallskog då marklavarna trivs bättre i dessa skogar, men då får inte det nya beståndet bli för slutet. Det negativa är att det ofta är frågan om hänglavsbärande skogar vid avverkning på sådana marker, en betesresurs som då försvinner. En positiv effekt av kalhyggerna är att snön smälter undan fortare, vilket medför att renen på sådana arealer får tillgång till barmarksbete tidigare på året jämfört med skogsbeklädda arealer (Pihlgren 1998). Renbetet påverkas sedan av den efter kalhuggningen efterföljande markbehandlingen (*se nedan*).

Markbehandling

Till en början var bränning den vanliga markbehandlingsformen vilken inte påverkade renbetet i någon nämnvärd grad så länge man inte brände torra ristyper och lavmarker (Gustavsson 1989). Bränning av vissa marker där det senare blev ett rikligt uppslag av Kruståtel, kunde t.o.m. gynna renbetet då renen fick tillgång till grönbete längre in på hösten (Gustavsson 1989; Pihlgren 1998; Kardell 2003). Bränningens effekter i form av ökad tillväxt av Kruståtel är särskilt positiva för skogsrenskötseln då man utnyttjar skogslandets resurser till sommarbetet (Pihlgren 1998). Bränning är emellertid en markbehandlingsform som används i väldigt liten utsträckning i dagens skogsbruk (Gustavsson 1989).

När markbehandlingen mekaniserades påverkades renbetet i högre grad, men även framkomligheten (Gustavsson 1984). Det värsta exemplet var den s.k. hyggesplöjningen som tillämpades främst under 1960-talet. De hyggen där man plöjde riktigt djupt var fortfarande 1989 i det närmaste oframkomliga för både ren och människa, dessutom försvann laven från dessa plöjda områden. Hyggesplogningens effekter och klagomålen från bl.a. rennäringens företrädare behandlades av en grupp som mellan 1972 – 1974 utredde den kritik om kalhyggerna som bl.a. kom från miljörorelsen (Enander 2003). Resultatet blev en bestämmelse om att man var skyldig att anmäla hyggesplogningar i förväg, dessutom skulle det ske ett samråd med länsstyrelsen. Hyggesplogningen förbjöds slutligen 1994.

Harvningen har även den en försämrande effekt på lavförekomsten varför denna markbehandlingsform anses som olämplig på marker med rik lavförekomst (Gustavsson 1989). Den gynnsammaste mekaniserade markbehandlingsformen för renbetet är högläggningen då den påverkar minst arealenhet av marktäcket och dessutom skapar mindre hinder. Högläggningen är emellertid inte lämplig på alla marker, och då främst blockrika marker, (förf. anm.).

I sammanhanget bör det nämnas att försök med mekaniserad markbehandling gjordes redan under 1920-talet, med häst och till den anpassat aggregat (Kardell 2004). Den markpåverkan dessa ekipage förorsakade renbetet torde dock ha varit av s.k. akademisk betydelse, (förf. anm.).

Ungskogar

Täta ungsskogar var, och är, ur renskötselsynpunkt problematiska vid framförallt flyttningar då det i princip kan vara omöjligt att passera med en renhjörd genom sådana områden (Gustavsson 1989). Samtidigt kan bestånd av marklavar minska eller helt försvinna om skogen sluter sig för mycket. Betesproduktionen blir m.a.o. låg då ungskogarna blir allt för täta (Pihlgren 1998). Därför ses varken röjning eller gallring som ett hot mot rennäringen utan snarast som en möjlighet till större/nya betesarealer (Gustavsson 1989).

Röjning och gallring

Då dessa skogsskötselåtgärder glesar ut det bestånd som behandlas uppfattas åtgärderna oftast som positiva ur renskötselsynpunkt trots att skogsavfall kan hämma renarnas födosök några år efter åtgärden (Gustavsson 1989).

Dikning

Skogsdikning var en företeelse som var populär under 1960 – 1980- talet och som sedermera starkt begränsats genom lagstiftning (Gustavsson 1989). Avvattningen av skogsmark kan påverka renbetet både positivt och negativt och har störst påverkan på skogsrenskötseln. Det allra största problemet med dikningen är att framkomligheten påverkas under väldigt lång tid.

Skogsbilvägar

Skogsbilvägarna som för dagens skogsbruk i det närmaste är en förutsättning har tveeggad betydelse för rennäringen (Gustavsson 1989). Vägarna ökar tillgängligheten för renskötarna till markerna, liksom för skogsbruket, vilket i vissa fall kan rationalisera skötseln av renarna. Vägutbyggnaderna innebär dock ett bortfall av betesarealer och än värre en fragmentering av betesmarkerna som kan leda till ett ineffektivt betesutnyttjande. Dessutom kan vägarna ”lura” renarna att vandra i fel riktning vilket skapar merarbete. En renskötare uttrycker ”nyttan” av skogsbilvägarna enligt följande: *”Visst har man nytta av dem, men vägarna kompenserar inte bortfallet av bete och de vållar problem att hålla hjorden samlad”* (Pihlgren 1998).

Gödsling

Försök att gödsla skog gjordes redan i större skala med början från 1960-talet (Gustavsson 1989). Gödslingens påverkan på rennäringen är av olika art. Dels inträffade det att renarna åt ihjäl sig av gödselmedlet, ammoniumnitrat, och dels försämrades renens luktsinne på gödslade marker under 1 – 2 år efter gödslingen. En annan och mycket viktigare effekt är att laven minskar helt eller delvis på gödslade marker till förmån för gräs och olika bärris. Gödsling försämrar alltså tillgången på bete och denna effekt är långvarig. Gödslingen är åter i ropet och exv. Sveaskog bedriver idag storskaliga försök i renbetesområdet, (förf. anm.). Vissa hävdar att det idag finns möjlighet att gödsla skog utan att lavförekomsten minskar, om det stämmer får framtiden utvisa.

Rennäringen i skogsvårdslagarna – rennäringens möjligheter att påverka

Rennäringens historia som subjekt i Skogsvårdslagen var svårt att hitta varför historiken i detta fall är bristfällig, (förf. anm.).

I dagens skogsvårdslag återfinns man rennäringslagen, förutom som allmänt intresse i den s.k. portalparagrafen, i paragraferna 20, 21 och 31 (Skogsstyrelsen 2003). Paragraferna lyder enligt följande:

”20 § Innan avverkning sker inom ett område där renskötsel får bedrivas enligt rennäringslagen (1971:437) under hela året (renskötselns året-runt-marker) skall berörd sameby beredas tillfälle till samråd enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer. (Beteckning – förut 19 d § - och lydelse g. Lag 1993:553).

21 § I ansökan om tillstånd enligt 16 § till avverkning skall sökanden redovisa vad han avser att göra för att tillgodose rennäringslagens intressen.

Inom renskötselns året-runt-marker får tillstånd inte meddelas om avverkningen

1. medför sådant väsentligt bortfall av renbete att möjligheterna att hålla tillåtet renantal påverkas, eller

2. omöjliggör sedvanlig samling och flyttning av renhjord.

När tillstånd ges skall Skogsstyrelsen besluta om vilka hänsyn som skall tas till rennäringslagens intressen, såsom i fråga om hyggets storlek och förläggning samt tillåten avverkningsform.

Sådana villkor får dock inte avse annat än vad som uppenbart påkallas med hänsyn till renskötselrätten. (Beteckning – förut 19 e § - och lydelse g. Lag 1993:553).

31 § Vid skötsel av skog skall i fråga om hyggens storlek och utläggning, beståndsanläggning, kvarlämnande av trädsamlingar och skogsbilvägars sträckning den anpassning ske som uppenbart påkallas med hänsyn till rennäringslagens intressen. Vid planläggning och genomförande av åtgärderna skall eftersträvas att berörd sameby har årlig tillgång till sammanhängande betesområden och till vegetation som behövs inom områdena för samling, flyttning och rastning av renarna. (Beteckning förut – 21 a § - g. Lag 1993:553)” (Skogsstyrelsen 2003).

Rennäring och skogsbruk på den internationella arenan

Att konflikten mellan skogsbruk och rennäring är en internationell fråga belystes i kölvattnet efter det s.k. Svegmålet (Isaksson 2000). När samebyarna i Härjedalen förlorade tvisten om rätt till renbete på framförallt privata marker uppdagades ett nytt påtryckningsmedel, Forest Steward Council (FSC). FSC är ett miljöcertifieringssystem enligt vilket många svenska skogsbolag har certifierat sin verksamhet. Men även andra miljöinriktade organisationer, som liksom FSC har punkter som garanterar urbefolkningars rättigheter, har varit aktuella.

Påtryckningarna tog sin skepnad i form av brev till lokala sågverk från kunder, där sågarna uppmanades redogöra varifrån de köpte råvaran. Detta p.g.a. att kunderna uttryckte oro för att virket de handlade med kom ifrån konfliktområdet i Sveg. Genom att återropa de av FSC uppställda reglerna lyckades samebyarna få tillgång till betesarealer som de förlorade genom rättsprocessen. Rennäring och skogsbruk är således idag minst lika mycket en internationell fråga såsom en lokal.

Diskussion

Denna uppsatts syftar till att ge en introduktion till ämnet och fungera som bredvidläsning till domar och statliga utredningar. Vi (förf.) har haft som ambition att översiktligt presentera dagens kunskapsläge. Givetvis är urvalet färgat av våra personer eftersom ingen på allvar kan anse sig vara fullkomligt objektiv. Om vi under denna rubrik tog ställning i enskilda frågor skulle syftet med denna uppsatts inte uppnås. Dessutom skulle det vara penibelt för det svenska rättssystemet och den juridiska expertisen om två studenter, i ett litet examensarbete från SLU, plötsligt presenterade en totallösning på markfrågan i Norrland. Däremot anser vi att det är på sin plats att diskutera mer allmänt kring problemen.

Skogsnäringens påverkan på rennäringen är betydligt större än omvänt. Skogsbruket påverkar renbetesresurserna direkt genom exv. avverkning, markberedning och gödsling. Renskötelsen försvåras genom byggandet av skogsbilvägar och anläggandet av täta ungskogar.

Renskötelsens påverkan på skogsbruket är mer indirekt då den i huvudsak består av lagstadgade restriktioner som främst återfinns i skogsvårdslagen. Detta förhållande innebär att skogsnäringens agerande är mycket viktigt för rennäringen. Däremot är inte skogsnäringen speciellt påverkad av rennäringens agerande. Lagstiftningens roll är att balansera det maktförhållande som uppkommer. Renskötarna som grupp är därmed mycket beroende av den politiska opinionen, vilket visar sig tydligt i det skickliga lobbyarbete som dess representanter bedriver både i Sverige och utomlands. På senare tid har även de ökade kraven på miljöhänsyn inom skogsbruket skapat nya möjligheter för renskötarna att utöva påtryckningar. Ett exempel är det s.k. Svegmålet där renskötarna förlorade betesrätten på privat och bolagsägd mark. Genom dialog med Forest Stewardship Council (FSC) som miljöcertifierat de skogsbolag som drev målet, fick renskötarna bolagen att senare ingå ett frivilligt avtal om vinterbete.

Det kan antas att stora delar av de framtida striderna mellan dessa två näringar kommer att utspela sig på den politiska arenan. Renskötarna har starka argument i egenskap av urbefolkning och minoritetsgrupp, men även genom sitt starka "varumärke". Skogsnäringen styrka ligger i stora resurser och dess betydelse för Sveriges national- och lokalekonomi. Vilka som kommer att dra det längsta strået är svårt att förutspå, men att skogsnäringen underskattar det stöd rennäringen åtnjuter på den internationella arenan är ganska uppenbart. EU och FN är tunga organisationer som i många fall kan utöva starka påtryckningar på en enskild nation. Frågan är vilken näring som hävdar sig bäst i dessa forum när det gäller att föra fram sitt budskap?

Även om konflikter mellan skogs- och rennäring har förekommit under lång tid är företeelsen ganska ny, sedd ur ett historiska perspektiv. Rennäringens konflikter med gruvnäringen är betydligt äldre och går tillbaka till 1634 och Nasafjäll. Konflikterna med jordbruket har en ännu längre historia och har pågått sedan kolonisationen startades på 1300-talet. De äldsta konflikterna rörde jakten och fisket. Frågan är idag återigen en av de mest infekterade, kanske främst p.g.a. den "fria" småviltjakten i fjällen. Men även älgjakten skapar konflikter inom vissa områden.

I Norrland finns en mängd intressegrupper som alla ser på den markrättsliga situationen ur olika perspektiv. När dessa grupper hamnar på kollisionskurs och en konflikt blossar upp, åberopar de ofta historiska förhållanden som belägg för att legitimera sina anspråk. I de flesta fall kan alla grupper peka på någon tidpunkt i historien där deras rättigheter var som starkast. Det ligger i varje grupps intresse att övertyga omvärlden om att förhållandena vid den

tidpunkten var de mest "riktiga". I domstolarna letar man febrilt efter denna tidpunkt i historien, vid vilken allt var som det borde. Alla vill backa bandet, men frågan är hur långt?

En av de tidiga landindelningarna av Norrlands inland var samernas sijddaområden. De omvandlades sedan i mötet med det svenska samhället till lappskatteland. Dessa områden representerade den första juridiska uppdelningen av markerna i norr. Rätten till lappskatteländen vilade på utövandet av "lappmannanäringen" och erläggandet av skatt. Antar man att rätten till mark följer en viss näring, borde de renskötande samerna äga lappskatteländen idag. Om det inte är näringen som grundar rättigheterna utan traditionell privaträttslig äganderätt, är det däremot ättlingarna till de ursprungliga lappskatteländsinnehavarna som skall tilldömas rätten till lappskatteländen. Dessa marker kan, ur ett folkrättsligt perspektiv, även anses tillhöra alla samer oavsett näringsfång. Detta skulle legitimeras av att samerna som etnisk grupp brukat markerna sedan urminnes tider. Vissa lappskatteland såldes av de dåvarande ägarna. I de fallen måste ättlingarna till köparna anses vara ägare. Om däremot samerna anses ha rättigheter i egenskap av urbefolkning eller renskötare måste denna rätt vara oberoende av om någon enskild person sålt sin mark eller inte. Många nybyggen insynades på skatteländen. Flera av dem insynades av samer och ibland även av skatteländsinnehavaren själv. Det var dessutom vanligt att innehavaren godkände nybyggen mot att insynaren övertog en del av skattebördan för lappskattelandet. Ättlingarna till dessa nybyggare borde då ha rättigheter inom de forna lappskatteländen. De nybyggare som senare fick tillstånd av kronan att slå sig ned på skatteländen, utan godkännande från skatteländsinnehavaren, handlade i god tro. De kan knappast klandras för att ha stulit mark då det var sanktionerat av statsmakten. Ättlingarna till dessa nybyggare borde även de ha vissa rättigheter. Kronan ökade sitt markinnehav dramatiskt i samband med avvitrningen. Hemmansägare och samer fick se sina rättigheter nedskurna. Förrättningarna kan å ena sidan anses ha varit i allmänhetens intresse och staten borde därför även fortsättningsvis kvarstå som ägare. Å andra sidan är det oklart om förrättningarna alltid vilade på rättslig grund. I t.ex. Jämtland hade hemmansägarna undertecknade avtal, s.k. böxlabrev, vilka gav dem rätt till enorma arealer av de s.k. avradslanden. Om förrättningarna idag skulle anses som olagliga borde äganderätten till avradslanden tillfalla ättlingarna till de ursprungliga ägarna. Efter avvitrningen togs flera nybyggen upp på dessa avradsland. Nybyggarna fick kronans tillstånd till detta och handlade därmed i god tro. Ättlingarna till dessa nybyggare borde därmed ha vissa rättigheter. Rättigheter lagras ovanpå varandra genom historien och det är svårt att avgöra vilka anspråk som kan anses legitima idag. Liknande resonemang, liksom det ovan, kan föras om de omdebatterade jakt- och fiskefrågorna, d.v.s. vid vilken tidpunkt i historien utgör en viss intressegrupps rätt till jakt och fiske det idag legala förhållandet?

Skall rättigheterna följa näringar eller blod? Skall minoritet gå före majoritet? Skall det allmänna gå före det enskilda? Skall de skrivna lagar vi har idag gälla, eller skall andra principer tillämpas? *Hur långt skall vi backa bandet?*

De motsättningar som markfrågan orsakar i Norrland är i första hand en svaghet för regionen i stort och i andra hand en olycklig omständighet för de enskilda individerna som berörs. Rätten till land är en av de grundläggande beståndsdelarna i samhället, ett fungerande rättssystem är en annan. Oklarheter kring rätten till land skapar osäkerhet. Osäkerhet leder till att samhället inte kan utvecklas på bästa sätt. Vem väljer att satsa resurser i en region där förutsättningarna inte är förutsägbara? Norrlands inland är redan idag hårt drabbat av avfolkning och konflikterna bidrar till den negativa utvecklingen. Ur samhällets synvinkel borde det vara en självklarhet att i möjligaste mån stabilisera dessa förutsättningar. Många

anser att staten har orsakat konflikten och sedan intagit en passiv betraktares roll. Staten hänvisar regelmässigt konflikten till domstolarna. Rent teoretiskt är det logiskt eftersom rättsväsendet är inrättat för att reda ut konflikter mellan olika intressenter i samhället. I verkligheten fungerar inte strategin. Ett problem är att staten, som inrättat rättsväsendet, ofta själva är en av huvudparterna i målen. Ett annat problem är att det nuvarande systemet kräver att de tvistande parterna har ekonomiska förutsättningar att pröva sina fall i civilrättslig domstol. Det är ett orimligt krav som undergräver rättssystemet och urholkar den enskildes rättssäkerhet. Kritik har även framförts mot att de skrivna domsluten sällan rätar ut några större frågetecken, vilket borde vara en av domstolarnas främsta uppgifter.

Det är uppenbart att det krävs omfattande forskningsinsatser för att klarlägga alla omständigheter kring dagens situation. Men oavsett hur länge och noggrant frågan utreds kommer konflikten till viss del att bestå. En lösning kan endast uppnås genom frivilliga överenskommelser och/eller konkreta politiska beslut, och någon/några kommer ändå alltid att känna sig förfördelade. För politikerna är det obekväma ställningstaganden som måste tas. Vilka skall ges företräde, eller med andra ord rankas högst? Genom historien har utvecklingen styrts av sådana ställningstaganden och dagens situation är resultatet. Det är svårt att förstå hur problemen skulle minska genom ytterligare beslut av samma karaktär. I vårt moderna demokratiska samhälle finns det ingen acceptans för politik som uppenbart rangordnar människor eller deras livsföring. Är det förklaringen till att inga verkliga beslut fattas i denna fråga? Om så är fallet kan man undra om det visar på en styrka eller en svaghet i vårt demokratiska system.

Att slutgiltigt finna den enda sanningen är nog omöjligt, men man borde i stor utsträckning kunna tillämpa de lagar som finns idag. Problemet är att man då återigen kommer till att man måste *backa bandet* då t.ex. både rennäringslagen och jordabalken medger åberopandet av hävd för att legitimera en viss rättighet. De slutgiltiga frågorna blir: hur långt ska man backa bandet och vem ska ansvara för bandspelaren?

Litteratur

- Almquist, J E. 1928. Skogskommissionerna under det karolinska enväldet. Ingår i: svenska lantmäteriet 1628-1928 historisk skildring. Kungl. Boktryckeriet, P. A Nordsedt & Söner, Stockholm 1928.
- Almquist, J E. 1928. Det norrländska avvittringsverket. Ingår i: svenska lantmäteriet 1628-1928 historisk skildring. Kungl. Boktryckeriet, P. A Nordsedt & Söner, Stockholm 1928.
- Arell, N. 1977. Rennomadismen i Torne lappmark – markanvändning under kolonisationsepoken i fr. A. Enontekis socken. Centraltryckeriet, Umeå 1977.
- Arell, N. 1979. Kolonisationen i lappmarken. Berlings, Lund 1979.
- Arell, N. 1977. Rennomadismen i Torne lappmark –Markanvändning under kolonisationsepoken i fr.a. Enontekis socken. Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 17.
- Bendz, M. 2006. Ett yrkesliv och en omloppstid. Skogsbruket under 1900-talet genom Svante Fahlgrens ögon. Davidsons Tryckeri AB, Växjö 2006.
- Brunfelter, U. 2004. Promemoria – Fjällbefolkningens landfrågor i Lapplands och Jämtlandslän. Kriströms Advokatbyrå KB, Stockholm 2004.
- Bylund, E. 1956. Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m. år 1867. Almquist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1956.
- Carlsson, H. 2005. Same och lapp – i tid och otid. Gummerus Printing, Jyväskylä, Finland.
- Egerbladh, O. 1967. Sorsele 1671 – 1821. AB Nyheternas Tryckeri, Umeå 1967.
- Enander, K-G. 2000. Skogsvårdslagen 1903 – dess förhistoria och några huvuddrag i utvecklingen. SLU, Institutionen för skogsskötsel, Rapporter 46, Umeå 2000.
- Enander, K-G. 2001. Skogsbrukssätt och skogspolitik 1900 – 1950. SLU, Institutionen för skogsskötsel, Rapporter 48, Umeå 2001.
- Enander, K-G. 2003. Skogsbrukssätt och skogspolitik 1950 – 2000. SLU, Institutionen för skogsskötsel, Rapporter 54, Umeå 2003.
- Grubbström, F. 2005. Färdas som en människa. Multiprint North-West, St. Petersburg 2005.
- Gustavsson, K. 1988. Rennäringen – En presentation för skogsfolk. Berlings, Arlöv 1989.
- Göthe, G. 1929. Om Umeå lappmarks svenska, Från mitten av 1500-talet till omkr. 1750. Almquist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala 1929.
- Hafström, G. 1970a. Land och lag. Almqvist & Wiksell. Stockholm 1970.
- Hafström, G. 1970b. Den svenska fastighetsrättens historia. Juridiska föreningen i Lund. 1970.

- Hill, Ö. 2006. Utmark i mark. <http://hem.passagen.se/orjan.hill/utmarkimark.html>
- Hill, Ö. & Töve, J. 2003. Kunskap om skogens historia. Dahlins Tryckeri, Borås 2003.
- Hultblad, F. 1936. Flyttlapparna i Gällivare socken. Appelbergs Boktryckeriaktiebolag, Uppsala 1936.
- Hultblad, F. 1968. Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken. Berlingska Boktryckeriet, Lund 1968.
- Isaksson, S. 1999. Ingen frid i fjällen. Polygraph Center, St. Petersburg.
- Isaksson, S. 2000. När staten stal marken. AIT, Falun.
- Kardell, L. 2003. Svenskarna och skogen. Del 1. Från ved till linjeskepp. Exakta tryck AB, Hässleholm 2003.
- Kardell, L. 2004. Svenskarna och Skogen. Del 2. Från baggböleri till naturvård. AB Danagårds Grafiska, Ödeshög 2004.
- Kjellström, R. 2000. Samernas liv. Kristianstads Boktryckeri, Kristianstad 2000.
- Korpijääkko-Labba, K. 1994. Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland. Juristförbundets Förlag, 1994.
- Kuoljok, S. 1996. Samernas historia. Tryckparken AB, Gällivare 1998.
- Kuylenstierna, C W. U. 1916. Om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman. K. L. Beckmans Boktryckeri, Stockholm 1916.
- Kvenangen, P G. 1996. Samernas historia. Sameskolstyrelsen. Ykkös Offset, 1996. ISBN 9177160525.
- Lagerqvist, L. O. 1999. Den svenska skogens historia. Norstedts Förlag, Stockholm.
- Lindquist, H. 2002. Historien om Sverige. Från istid till framtid –så blev de första 14 000 åren. Norstedts Förlag, Stockholm 2002.
- Lundmark, L. 1998. Så länge vi har marker Samerna och staten under sexhundra år. AiT Scandbook, Falun 1998.
- Manker, E. 1946. De svenska fjällapparna. Centraltryckeriet, Esselte AB, Stockholm 1947.
- Mörkenstam, U. 1999. Om ”Lapparnes privilegier”, Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997. Akademitryck AB, Edsbruk 1999.
- Norrländsk uppslagsbok. 1995. Edlund L E. (Chef red.). Milanostampa S.P.A Italien 1995.
- Ohlmarks, Å. 1976. De Svenska Landskapslagarna. Stureförlaget AB, Stockholm 1976.

Olofsson, S I & Westin, G. 1962. Övre Norrlands Historia I. Tryckeriaktiebolaget City, Umeå 1962.

Olofsson, S I & Stille, Å. 1965. Övre Norrlands Historia II. Tryckeriaktiebolaget City, Umeå 1965.

Olofsson, S I. Övre Norrlands Historia III. Tryckeriaktiebolaget City, Umeå 1974.

Pihlgren, M, red. Skogslänet Västerbotten. Tryckeri City, Umeå 1998.

Roslund, Y. 1989. Historik kring bergsbruket, s 19-25. Ur Silvret vid Nasafjäll – Arkeologi vid Silbojokk, Löjdquist Tryckeri AB, Tierp 1989.

Rudberg, S. 1957. Ödemarkerna och den perifera bebyggelsen i inre nordsverige. Almquist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1957.

Ruong, I. 1982. Samerna i historien och nutiden. Bonniers grafiska industrier AB, Stockholm 1982.

Skogsstyrelsen. 2003. Skogsvårdslagen Handbok. Skogsstyrelsens förlag, Jönköping. ISBN 91-88462-59-5.

SOU 1922:10. Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling av Åke Holmbäck. Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, Uppsala 1922.

SOU 1936:23. Betänkande angående åtgärder för avhjälpan av de inom vissa delar av Norrbottens läns lappmark yppade missförhållanden samt rörande de kostnader som därav kunde föranledas m.m. Länstryckeriet, Luleå 1936.

SOU 1983:21. Vilt och jakt. Jernströms Offsettryck AB, Stockholm 1983.

SOU 1999:25. Samerna- ett ursprungsfolk i Sverige. Nordstedts tryckeri AB Stockholm 1999.

SOU 2005:116. Jakt och fiske i samverkan. Edita Sverige AB, Stockholm 2005.

SOU 2006:14 Samernas sedvanemarker. Edita Sverige AB, Stockholm 2006.

Schager, N. 1925. Det svenska skogsbrukets förutsättningar och historia. Bokförlags AB Tidens Tryckeri, Stockholm 1925.

Sten, S. 1989. Husdjurshållning, jakt och fiske i Silbojokk – en osteologisk analys av djurben, s 167-179. Ur Silvret vid Nasafjäll – Arkeologi vid Silbojokk, Löjdquist Tryckeri AB, Tierp 1989.

Stenman, L. 1983. Avvittringen i Västerbottens läns lappmarker. Forskningsrapport nr 83. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 1983.

Stenman, L. 2001. Rätten till land och vatten i lappmarkerna i historisk belysning. Rapport 2001:3. Motala Grafiska AB, 2001.

Stenman, L. 2004. Ströängar – ett svenskt exempel på rättssäkerhet. Forskningsrapport 2004:37. Universitetstryckeriet, 2004.

Stridsberg, E. Mattsson, L. 1980. Skogen genom tiderna. Dess roll för lantbruket från forntid till nutid. AB Boktryck, Helsingborg 1980.

Svenska Lapparnas landsmöte i Östersund Den 5 – 9 februari 1918. Almqvist och Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala 1918.

TIDIGARE UTGIVNA NUMMER

- 2007:1 Författare: Sören Möller Pedersen.
Model of individual tree mortality for trembling aspen, lodgepole pine, hybrid spruce and subalpine fir in northwestern British Columbia.
- 2007:2 Författare: Richard Dermer.
Picea mariana ((P. Mill.) B.P.S), P. abies (L.), Pinus contorta (Dougl.) och P. sylvestris (L.). – En jämförelse av produktion och potentiell kvalitet hos försöksbestånd i Jämtlands län.